

danske studier

2002

Udgivet af †Iver Kjær,
Flemming Lundgreen-Nielsen
og Merete K. Jørgensen

C.A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 2002, 97. bind, niende række 1. bind.
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 555
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7876-318-5

Fra og med årgang 2002 af *Danske Studier* har ledende redaktør ved Gammel-dansk Ordbog, cand. mag. Merete K. Jørgensen, efterfulgt Iver Kjær som redaktør med særligt henblik på sprogligt og sproghistorisk stof.

F.L.-N.

Udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Universitet: Iver Kjær 29. december 1938 - 18. april 2002	5
<i>Kasper Boye</i> , ekstern lektor, cand.mag., Roskilde Universitetscenter: Den danske infinitivneksus - distribution, funktion og diakroni	17
<i>Nikolaj Zeuthen</i> , stud.mag., København: Tatreich - Hörreich. Verdener til forskel i 1500-tallets danske ligprædiken	69
<i>Maiken Rolsted Friis</i> , cand.mag.: Repræsentation og 'Sirlighed'. To digte til Christian V's salving 1671	95
<i>Peter Thage</i> , stud.mag., København: Et in Arcadia ego. Om Anna Margrethe Lassons roman »Den beklædte Sandhed«	112
<i>Nicolas Reinecke-Wilkendorff</i> , stud.mag., København: Den nedstegne guds kærlighed – om Jens Baggesens »Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna«	133
<i>Henrik Blicher</i> , lektor, ph.d., Københavns Universitet: In tiefster Ehrfurcht. Ukendte breve fra Schack Staffeldt til hertugen af Augustenborg	158

MINDRE BIDRAG

<i>Per Øhrgaard</i> , professor, dr.phil., Københavns Universitet: To fodnoter om Oehlenschläger og Goethe	178
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Universitet: Ætnas Skiald - et lille Baggesen-problem	183
<i>Aage Jørgensen</i> , fhv. lektor, cand.art.: Holger Drachmann og Nobelprisen	191

ANMELDELSER

- Vibeke A. Pedersen*, amanuensis, ph.d., Københavns Universitet.
Eli Fischer-Jørgensen: Tryk i ældre Dansk. Sammensætninger
og Afledninger 203
- Sune Auken*, adjunkt, ph.d., Københavns Universitet.
Jørgen Fafner: Digt og Form (Dansk Verskunst I), Jørgen
Fafner: Dansk Vershistorie 1 (Dansk Verskunst II,1), Jørgen
Fafner: Dansk Vershistorie 2 (Dansk Verskunst II,2) 207
- Laurids Fahl*, redaktør, cand.mag., Det Danske Sprog- og Lit-
teraturselskab.
- Ken Farø*, ph.d.-stipendiat, cand.mag., Københavns Universitet.
- Jan Heegård*, ph.d.-stipendiat, cand.mag., Københavns
Universitet.
- Henrik Lorentzen*, redaktør, cand.mag., Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab.
Retskrivningsordbogen, 3. udgave, Retskrivningsordbog,
2. udgave, Politikens Retskrivningsordbog, 1. udgave 222

Iver Kjær

29. december 1938 – 18. april 2002

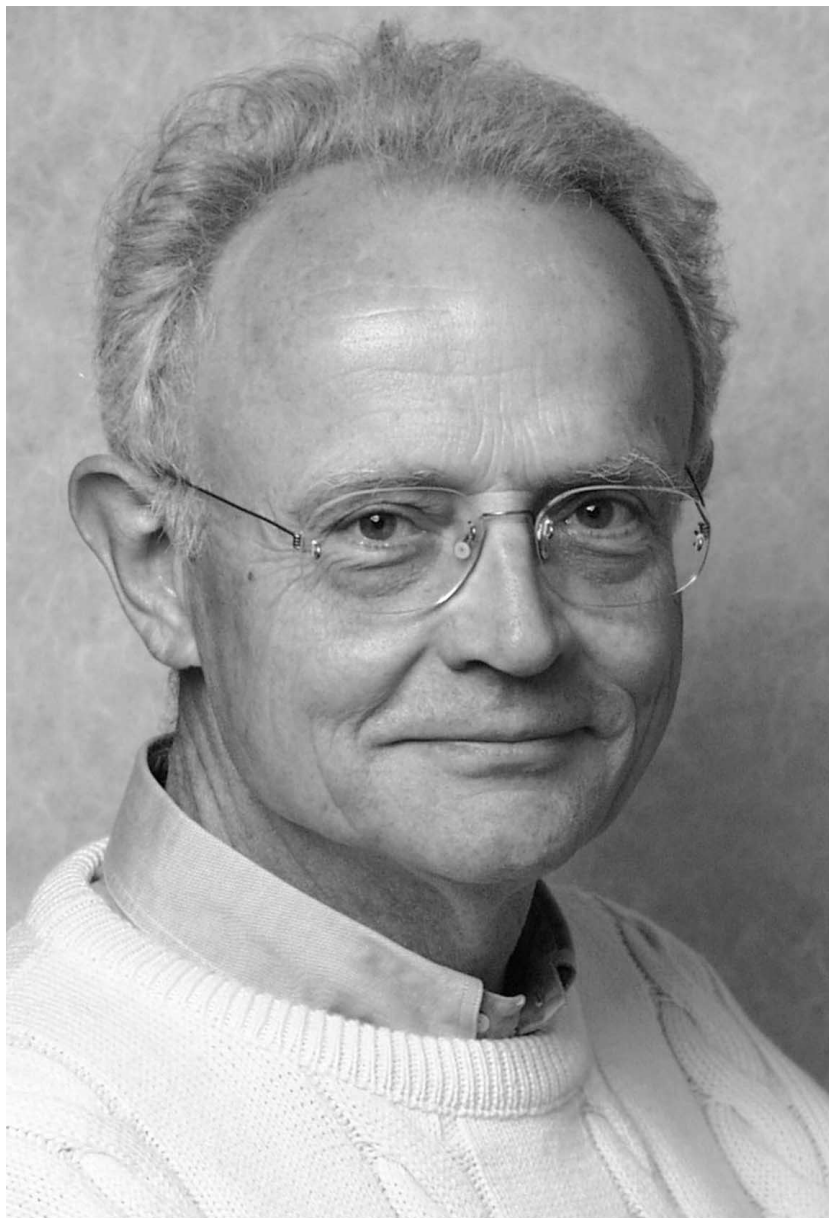
Iver Kjærs navn har figureret på omslaget til *Danske Studier* siden årgang 1970, da han tiltrådte som redaktionssekretær. Med årgang 1972 rykkede han op på en redaktørpost, og som redaktør kom han til at tegne intet mindre end 31 årgange. Da Iver Kjær døde den 18. april 2002, havde han nået at læse nogle af bidragene til indeværende årgang og står derfor endnu opført som medansvarlig. Det traditionelle redaktionsmøde en månedstid efter påske skulle han imidlertid ikke komme til at opleve og heller ikke den årgang 100, som han med sit traditionsbevidste sind havde set frem til at skulle være med til at udsende i 2003. For godt fire år siden fik Iver Kjær diagnosticeret en alvorlig sygdom, som en operation tilsyneladende havde inddæmmet, men ondet kom igen, og efter tiltagende svækkelse i de første måneder af 2002 døde han fredeligt på Bispebjerg hospital, omgivet af sin store familie.

Iver Kjær – med det ikke til daglig brugte mødrene slægtsnavn Wesenberg i midten – var student fra 1956 og tilhørte dermed den tid, da forholdsvis få søgte til de humanistiske universitetsstudier. Som nyankommen studerende lærte man hurtigt de fleste studieaktive ældre kammerater at kende, de to litteraturprofessorer holdt hver en ugentlig forelæsning for samtlige studerende, og øvelsesholdene for viderekomne talte blot en håndfuld deltagere. *Studererhåndbogen* bekendtgjorde uændret fra midten af 1950'erne årgang for årgang, at faget dansk var brødløst og derfor ikke anbefalelsesværdigt som studium. De, der trods den strenge advarsel valgte faget, gjorde det af lyst og (måske) evne. Og de blev belønnet, da de 6-8 år senere omsider blev færdige. Universiteterne skulle have fornyet og udvidet lærerstaben, dels på grund af øget tilstrømning fra de store årgange, der var født under besættelsen og i de første efterkrigsår, dels på grund af åbningen i 1966 af Odense Universitet, hvis danskfag i høj grad rekrutterede lærere fra København. Det gav gode og omgående muligheder for unge kandidater. Samtidig var en kandidatstipendieordning lige iværksat, den tids forskerrekrutering.

Der var ingen adgangsbegrænsning til universitetet, og studieformen var det gammeldags frie studium. Den økonomiske understøttelse, man kunne opnå, var særdeles begrænset, kunne næppe dække mere end nogle nødvendige bogindkøb, ingen magter uden for lærestedet blandede sig i studiets indhold eller varighed, og om de studerende fik gode eller dårlige karakterer, ja, bestod eller ej, var deres eget problem, på ingen måde universitetets ansvar. Solid og lødig undervisning uden pædagogiske finesser var tilbudet.

I dette åndelige klima fik Iver Kjær som lovende student husly 1961-64 på Nordisk Kollegium, en institution, der ydede sine beboere en i dag ukendt service i alle praktiske affærer, så de unge kunne koncentrere sig om studierne – det var »den privilegerede afmagt«, som han huskede det retrospektivt i et bidrag til en bog fra 1992 om kollegiets første 50 år. Iver Kjærs studietid bød dog også på ophold under mindre luksuøse omstændigheder på Island, i Finland og i Tyskland. Iver Kjær blev cand.mag. i dansk og tysk i sommeren 1965, var kortvarigt samme år ansat ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og fungerede herefter som Visiting professor i nordisk ved University of California, Berkeley, 1965-66. Ved sin hjemkomst fik han et stipendium ved Københavns Universitet i 1967, hvor han derpå under vekslende titler (amanuensis, lektor) var fastansat, til han søgte sin afsked for den 1. februar 1991 at overtage embedet som administrator ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL). Stillingbetegnelsen blev fra 1995 af hensyn til de øgede internationale forbindelser ændret til det begribeligere direktør. Iver Kjær indvalgte i DSL allerede i 1970 og sad i bestyrelsen 1974-91, heraf som formand i to valgperioder 1981-91.

Folk, der traf Iver Kjær i en af de mange sammenhænge, han færdedes i, forstod hurtigt, at han var et administrativt talent. Han kunne overskue, planlægge og gennemføre ting og sager. Derfor blev han brugt og – med fuld viden om det selv – også misbrugt i en række uafviselige og hastende sammenhænge, uden at det tilsyneladende gav ham rysten på hænderne eller søvnløse nætter. Endog lokal ungdoms-, undervisnings- og oplysningspolitik i hjembyen Birkerød ofrede han, efterhånden som hans familie voksede i børnetal, nogle af sine få fritimer på. Han var et arbejdsjern, men kunne også den kunst at lade sig forstyrre uden at irriteres. Han ekspederede problemerne, efterhånden som de indløb – gerne med den elskede pibe i munden. Tobakken var nok hans eneste last, hele resten af familien var ikke-rygere. Skønt han holdt af røgen for smagens

Dierker

og hyggenes skyld, formåede han fromt at indstille sig på de nye tider, der mødte rygere i løbet af 1990'erne. Aldrig så man ham demonstrere ryge-trang under et nok så langvarigt møde ved famlerier med et tomt og koldt pibehoved, og han bad heller ikke om rygepauser, når hans ikke-rygende omgivelser glemte aftaler om sådanne.

Iver Kjærs virke ved danskfaget i København blev af afgørende betydning, da overgangen fra det traditionelt professorstyrede universitet til en mere demokratisk organisationsform skulle realiseres. Som det huskes, skulle det ske i al hast, på grundlag af idealistiske, men måske også nogle gange meget teoretiske og virkelighedsfjernt politiserende principper. I årene i Berkeley havde Iver Kjær oplevet det californiske studenteroprør, og han var således velrustet til at kapere den fransk-inspirerede københavnske reprise i 1968.

Den nye æra i det københavnske danskstudiums historie indledtes af et studienævn, domineret af de »gamle« professorer. I det første kollegialt valgte – læs: kollegialt udpegede, for valgkamp var der ikke tale om – studienævn for dansk, 1969-70, sad derimod udelukkende yngre og relativt nyansatte lærere, og det blev Iver Kjær en fremragende formand for. Situationen var egentlig lidt besynderlig. De fire lærerrepræsentanter (foruden Kjær Poul Levin, Flemming Conrad og undertegnede) var ikke uden forståelse og sympati for det professoruniversitet, de selv havde af-lagt eksamen ved, men skulle jo samtidig føje den larmende tidsånd i at iværksætte et slags oprør mod traditionerne – den lærervenstrefløj, der li-gefrem nød at frembringe *happenings*, var slet ikke repræsenteret i næv-net. En rutine blev hastigt etableret: eftersom alle sager ved deres af-gørelse kunne danne præcedens, var det nødvendig at drøfte tingene til bunds på hvert eneste punkt på dagsordenen. Samtidig var de politisk ak-tive studerende udenfor særdeles opmærksomme på enhver puds næse i studienævnet og rede til også at gå i rette med for stor kompromisvilje hos deres egne repræsentanter. Der indtraf mange mærkelige episoder – nævnets lærermedlemmer sad på deres embeders vegne og kunne selv-sagt ikke true med at forlade arbejdet, mens de studerende godt kunne føre visnepolitik eller endog blive væk fra møderne i protest. Under alt dette, der var alvor nok, men i dag på afstand ligner vaudevilleintriger, var de »menige« og mere fagligt orienterede studerende med nogen ret opskramt over bortfaldet af det gamle og de gamle. Resultatet var, at stu-dienævnet blev bombarderet med skriftlige spørgsmål og dispensations-ansøgninger, der krævede både juridisk korrekte og omhyggeligt forkla-rende svar. Her befandt Iver Kjær sig som en fisk i vandet. Studienævnet

holdt møde hver fredag eftermiddag, med en spisepause lidt senere, og blev derefter ved, til dagsordenen var udtømt, og det var sjældent før midnat. Iver Kjær, der var helhjertet B-menneske, blomstrede op ud på de små timer og formulerede afgørelser i stribevis til sekretæren, i det let kancelliagtige sprog, han gerne slog over i, når han syntes, at der var vævet nok. Han evnede som formand at få den ikke voldsomt gennemtænkte nævnsmodel til at fungere indadtil og over for sine kolleger og de studerende. Gang på gang måtte han også påtage sig delikate telefonsamtaler og forhandlinger med de »gamle« danskprofessorer ved de to andre universiteter, der skulle acceptere nye studieregler og eksamensfordringer, og det kom han som regel godt fra, ikke blot fordi han var urban og ordsnild, men også fordi de forstod, at han havde respekt og *faible* for deres form for faglighed.

Det viste sig, at Iver Kjær mestrede alle nyttige detaljer i håndværket som ordstyrer, så skønt studenterrepræsentanterne vist havde i opdrag at være vældig oprørske og ubehagelige, lykkedes det ham at få lokket det bedste frem i dem. Hans dæmpede forening af en humor, der aldrig blev pjattet eller hånsk, og en diplomatisk stil, der tangerede det bureaukratiske, fik mangan en halvstrandet sag på gled. Det lykkedes kort sagt Iver Kjær at holde vandene tilstrækkeligt åbne, så der det meste af tiden kunne manøvreres.

Danskfagets nuværende ankergrund, Institut for nordisk Filologi, blev formelt oprettet i 1967, under vekslende og konfuse ledelsesformer. I 1971-73 indgik Iver Kjær i en mere permanent midlertidig tremands institutledelse (kærligt blandt de fleste kolleger kaldt juntaen). Han sad ligeledes i Det Humanistiske Fakultetsråd 1971-74 og i Konsistorium 1972-74.

Iver Kjær var som universitetslærer blevet ansat til sprogundervisning, på baggrund af sine specielle interesser i ældre dansk sprog, herunder Peder Laales ordsprog og dramatik før Holberg. Valgfriheden i 1973-studieordningen begunstigede med den stemning, universitetsmarxismen fremkaldte, ikke hans discipliner. Han tog derfor snart fat på at undervise i to lidt glemte og ikke umiddelbart politisk korrekte discipliner: runologi og nordisk mytologi. Hans kurser blev fulgt af talrige studerende og gav anledning til specialeopgaver, ofte karaktersat i den »meget gode« gruppe takket være lærerens samvittighedsfulde vejledning. Venlig, som han altid var i personlig omgang, gav han ikke ved dørene, når det drejede sig om filologisk kvalitet.

Efter sin afgang fra lektorstillingen blev Iver Kjær medlem af danskfa-

gets censorkorps og siden formand for det udvalg, der i 1996 evaluerede danskfagets niveau og kvalitet i de videregående uddannelser. På listen over Iver Kjærs faglige aktiviteter uden for universitetet står der vægtige poster. Han var efor for Den Arnamagnæanske Stiftelse 1972-91 og 1985-86 undervisningsministeriets rådgiver vedrørende afslutning af sagen om udlevering af islandske håndskrifter; han deltog 1990 i kulturministeriets rådgivningsgruppe angående den store danske encyklopædi og den nudanske ordbog, han var 1994-2000 medlem af Bygherregruppen for det nye Kgl. Bibliotek, hvor DSL fik til huse (fra august 1997) i nordspidsen, også kaldet »Fisken«. Han har således medansvar for ganske store kulturpolitiske begivenheder sidst i det 20. århundrede, på godt og ondt, hvad han kunne give udtryk for i humoristisk erindrede detaljer fra forretningsgangene. Han fandt også tid til at undervise nogle år i nordisk mytologi ved DIS' amerikanske studieprogram i København og var her medlem af lærerrådets forretningsudvalg 1979-84. Han var endelig fra 1998 til sin død formand for Dansk Bibliofilklub. Iver Kjærs brede kontakthorisont til den akademiske verden kom ham til nytte som medlem fra 1990 af Clara Lachmanns Fond og fra 1995 af bestyrelsen for Svend Grundtvigs og Axel Olriks Legat.

Det faldt i Iver Kjærs lod at skulle modernisere Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Det stilfærdige og støtte kvalitetsarbejde, DSL havde stået for siden grundlæggelsen i 1911, kunne, efter at moderne management-teorier også var blevet accepteret af kulturpersonligheder og kulturpolitikere, ikke bare føres videre – groft sagt: enten måtte man lukke eller ekspandere. Iver Kjær og DSL's bestyrelse valgte det sidste uden dog at nære illusioner om, at det ville blive let. Til alles glæde og forbløffelse viste det sig ikke at være så vanskeligt endda, DSL havde fra gammel tid et godt ry i de relevante ministerier og i Carlsbergfondet, og statslige beslutningstagere var opmærksom på, at det så sparsommeligt administrerede selskab med solid faglighed repræsenteret af de oftest gratis arbejdende medlemmer gav mulighed for at gennemføre projekter, det ville koste langt mere i tid og penge at realisere i nyoprettede rammer. Iver Kjær så chancerne og greb dem. En ordbog over moderne dansk i 6 bind kan om kort tid udsendes efter kun 12 års intensivt arbejde på DSL. Penge blev, om end med noget besvær, skaffet fra privat og offentlig side til at aflønne en interesseret, kyndig og disponibel klassisk filolog for at nyoversætte Saxo. Serien Danske Klassikere, der var begyndt at komme i 1986, udviklede sig til en fast underafdeling af DSL med daglig ar-

bejdstid og et særligt kontorlokale og passerede i 1997 titel nr. 50. Iver Kjær blev 1994-95 på Danmarks vegne et af de stiftende medlemmer af EU's europæiske ordbogssamarbejde, PAROLE. Det var ligeledes en nødvendighed, at DSL blev rustet til tænderne med den nye elektronik, computere såvel som avancerede programmer, der ikke sjældent måtte skræddersys til DSL's projekter, efter indhentede råd fra udenlandske kolleger og søsterprojekter.

DSL er i Iver Kjærs tid blevet en egentlig virksomhed, daglig arbejdsplads for ca. 30 ansatte, og har dermed også skullet udvikle en virksomhedskultur. Forsigtige personalepolitiske tiltag fra forgængerne blev udbygget, en følelse af fællesskab voksede frem, håndplukkede akademiske enere, der passede lige præcist ind i en helhed her og kun her, fandt i Iver Kjær en leder, der umiddelbart forstod de forskelligste problemer. Hans faglige baggrund, den meget stofomfattende og disciplinfyldte uddannelse (efter studieordningerne af 1948 og 1961), bevirkede kombineret med den ægte interesse, han udviste, hver gang han kom i kontakt med respektable videnskabsmænd (M/K), at han var lige værdsat af personalet, af Selskabets medlemmer og af udenforstående samarbejdspartnere. Hans varme følelser for DSL var usvækket gennem de mange år, og han bevarede trods sygdommeldinger sin kontakt til arbejdspladsen til det sidste. Planer om en fortsættelse og styrkelse af DSL's ordbogsarbejde i et statsligt Institut for Dansk Leksikografi under DSL's tilsyn rumlede i Iver Kjærs sidste leveår, med sympati fra bestyrelsen og medlemmerne af Selskabet og fra diverse instanser i højere politiske og administrative niveauer, men var ved hans død stadig ikke definitivt decideret og »implementeret«, blandt andet på grund af den i 2001 tiltrådte borgerlige regerings noget overraskende kulturpolitiske linje.

Iver Kjærs mange resultatsøgende og resultatgivende aktiviteter havde ét alvorligt minus: han fik ikke, som han i sin ungdom også havde håbet på, den fornødne ro til at fordybe sig i forskning. De evner, han havde til at finde interessante vinkler og oversete materialeområder, søge helt til bunds og hitte noget ukendt, som så blev beskrevet både klart og spændende, kom ikke til fuld udfoldelse. Sammen med den noget ældre ven og kollega Mogens Baumann Larsen (død 2001) indsamlede Iver Kjær i årene 1966-1980 mundtligt og skriftligt stof (bl.a. ved båndoptagelser) for at belyse dansk sprogs skæbne hos danske indvandrere i USA, men på grund af talrige praktiske gøremål fik de to aldrig publiceret den planlagte storstilede monografi om emnet – det blev ved en delpræsentation i *Carlsbergfondets Årsskrift 1981* og et par korte smagsprøver, »'Tings gik

like that'. En dansk-amerikansk tekst og et bilingvistisk analyseperspektiv« i *Danske Studier* 1973, »Det var kind of tough« i *Mål og mæle*, 1991, og »The Spoken Danish Language in the US. From Interaction to Recollection« i *Udvandrerrhistoriske studier* 4, 1992. Sammen med folkemindeforskeren Bengt Holbek udsendte Iver Kjær i 1969 en god håndbog, *Ordsprog i Danmark* (genoptrykt 1972 og 1989); til undervisningsbrug udgav han en duplikeret gennemkommenteret udgave af det middelalderlige helgenspil *Ludus de Sancto Canuto Duce* i 1970, der stadig lever i lokale optryk på hans gamle institut.

Det videnskabelige hovedværk, tekstudgaven *Danmarks gamle Ordsprog* (forkortet DgO) dækkende alle trykte og utrykte ordsprogssamlinger fra Peder Laale 1506 til Peder Syv 1682-88, fik John Kousgård Sørensen (død 1999) og Iver Kjær som redaktører og udgivere, under partiel medvirken af Niels Werner Frederiksen og Erik Petersen. De 1977-87 udkomne 8 bind (i alt 2816 sider) omfatter delene I-II og IV-VII. Kousgård besørgede alene del II og del IV, men de andre bind udsendtes i et harmonisk samarbejde med Iver Kjær; del III med Ribekredsens ordsprog skulle Kjær have stået for alene (del VIII, registerbindet, forudsætter selvsagt alle tekstbindene). De gamle tekster er delvis faksimileret, men forsynet med et moderne variantapparat i fodnoter. De meget tids-, biblioteks- og arkivkrævende studier, der lå bag Iver Kjærs grundigt drøftende efterskrifter (omfattende i alt 149 tætrykte sider), er på disputatsniveau og kunne i forening med, hvad han havde planlagt for bind III, nok have været indleveret for et offentligt forsvar. Stillingen som daglig leder af DSL fra 1991 levnedes imidlertid ikke tilstrækkelig sammenhængende tid til at fuldføre manuskriptet til bind III, hvad Iver Kjær tit og ofte beklagede. Bindet, som vist nok var ham en permanent torn i kødet de sidste år, regnede han så med at kunne udsende i sit kommende otium – han mumlede om at gå af som 65-årig. I 1991 fik han, sammen med Merete K. Jørgensen, udgivet et efterladt manuskript af Aage Hansen, *Om Peder Laales danske ordsprog* (for Videnskabernes Selskab), og til registerbindet af Færøkvæderne i 1996 portrætterede han (på engelsk) filologen Jørgen Bloch.

Udtømmende enkeltundersøgelser af andre, mere eller mindre selvvalgte emner fik Iver Kjær placeret i festskrifter. Således skrev han om ordsprogssalmer til forgængeren Erik Dal i 1982, om en fransk oversættelse fra 1608 af spanske ordsprog til Torben Nielsen i 1988, om Wellerisme til Chr. Lisse i 1992, om Kensingtonstenen og nordisk identitet til Baumann Larsen i 1993 (også offentliggjort på engelsk 1994 og på dansk

i Norge 1995), om valkyrier til Jonna Louis-Jensen i 1997 og udgav en lille, hidtil upåagtet skuespiltekst fra Christian IV's tid som lykønskning til Poul Lindegård Hjorth i 1997. Fra 1998 havde Iver Kjær sæde i styregruppen for Golden Days in Copenhagen og bidrog til de flot udstyrede publikationer med populære affattede artikler om centrale guldaldertemaer – i 1994: Runamo-affæren, i 1996: Rasmus Rasks Indienrejse, i 2000: brug af mikroskop hos H.C. Andersen og Kierkegaard. Kontakten til Hirschsprungs Museum fremkaldte også en artikel i 1998 sammen med dettes leder, Marianne Saabye, om J.Th. Lundbyes hule- og trolde-tegninger. Det var langt fra snævert filologiske emner, han behandlede. Fra videnskabshistoriens kuriosa kom han hurtigt ud i alment humanistiske positioner. Både nationale og internationale håndbøger, opslagsværker og leksika drog nytte af Iver Kjærs omfattende viden, ligesom han førte videnskabeligt tilsyn med mange projekter. Han delte også på tomandshånd gavmildt ud af sine indsigter og sine erfaringer. Selv forholdsvist specielle problemer kunne han ofte klare ud fra sit omfattende bibliotek derhjemme. Det var dels af brugsrettet, dels af bibliofil karakter og hed blandt venner »de Kjærskes bogmagasiner på Rolighedsvej«. Bogsamlingen blev administreret efter J.L. Heibergs devise i *En Sjæl efter Døden*: »Man kun ind her, men ud ikke gaaer«. Stor var hans bekymring og større hans opbud af kløgt, når han over for familien skulle begrunde indkøbet på en auktion af endnu en dyr bog eller et pladskrævende værk.

Iver Kjær var medlem af styrelsen for Universitets-Jubilæets danske Samfund (UJDS) fra 1970, det år, der som nævnt markerede hans debut som medarbejder ved *Danske Studier*. De to udgiverselskaber, UJDS og DSL, har haft en lang og god tradition for at rekruttere nogenlunde de samme folk til bestyrelsesarbejdet, og at have Iver Kjær i UJDS' styrelse betød den tættest mulige kontakt til hele det lille, men vigtige felt af nordiske tekststudivere og til de forskellige instanser, der kunne sørge for, at resultaterne af deres flid blev trykt. Han havde den bekvemme vane til et styrelsesmøde at have undersøgt muligheder, forudsætninger og relevant arbejdskraft i forvejen, og hans besindige votum blev tit udløsende faktor for en beslutning, ingen kom til at fortryde.

Redaktionen af *Danske Studier* havde i hele Iver Kjærs periode sammen med undertegnede (1978-2002) det princip, at begge redaktører læste og vurderede alt indkommet materiale, skønt de nok var sat sammen af deres forgængere, fordi den ene var nordisk filolog, den anden

dansk litteraturhistoriker; her gjorde den gammeldags fællesuddannelse i dansk fra før 1973 sig positivt gældende. Førstehåndsindtryk gav anledning til udveksling af små håndskrevne billetter, for Iver Kjærs vedkommende korte og fyndige, men velovervejede og nøgterne vurderinger af indsendte bidrag, med blik for mulig omarbejdelse – alt viderebragt i hans let genkendelige store, åbne og runde håndskrift. Selv var Iver Kjær mere end sparsomt repræsenteret med bidrag og anmeldelser i *Danske Studier*. Men han skrev på opfordring til *Folk og Kultur*, 1977, en veloplagt, næsten kåd redegørelse på 7 spalter for årbogens historie i det første trekvarte århundrede. Til *Danske Studiers* årgang 1978 havde Iver Kjær med stolthed gravet den originale kliche frem til Joakim Skovgaards lindorm med egen hale i munden, som havde prydet tidsskriftet fra Axel Olriks første hefte i 1904, indtil den forsvandt med årgang 1953. Denne lindorm – emblematiske et symbol på tidens fortærende gang, kunsthistorisk jævnaldrende med Skovgaards (og Th. Bindesbølls) dragespringvand på Rådhuspladsen – nærrede han en hartad ubegribelig forkærlighed for. Han afviste derfor med stor stædighed enhver tale fra resten af redaktionen og kommissionæren (C.A. Reitzels Forlag) om en mild modernisering af omslaget, så det enkelte bind kunne gøre sig bemærket i boghandelernes udstillingsvinduer. Det kunne vi, hævdede han, frit gøre, når han var gået af, så havde han ikke direkte ansvar over for Olrik-traditionen mere.

At familien var det egentlige centrum i Iver Kjærs liv, både i det store hus på Rolighedsvej og i det nyligt erhvervede sommerhus i Melby, lagde han ikke skjul på. Han opgav også at dække over, at han aldrig blev nogen helt til huslige gerninger. Han håndterede med elegance falske og ægte runesten, men fx æggekokning realiseredes efter et prøve-fejleprincip, først med et halvt minut (for lidt!), derefter med ti minutter (for meget!) – han berettede selv med troskyldig akkuratse om eksperimentet. Udskiftning af dynevår skal også have givet anledning til fysiske udfoldelser, han efter kyndiges mening kunne have optrådt med. Lidt bedre gik det med havearbejde, hvor Iver Kjær dog på mirakuløs måde altid havde nogle bekendte, der var syge efter at stille og udføre det grove arbejde, mens han bappede godkendende skyer af piberøg op til de højere magter. Han var pavestolt af sin ægtefælle siden 1964, Inger, der gjorde en fortræffelig karriere som odontolog med to doktorgrader og til sidst også professortitel, og af børneflokkene, der, såvidt man kan skønne udefra, netop aldrig blev behandlet *en masse* og da også har valgt forskellige uddannelser, dog ingen af deres forældres.

Trods de store dimensioner i privatlivet kan man ikke opfatte Iver Kjær som et renæssancemenneske. Han var humanist i det 16. århundredes bedste stil – nysgerrig, oprigtigt interesseret i, hvad han måtte indrømme ikke at vide meget om, en energisk og permanent studerende med fin sans for forgængeres indsats. Tilmed havde han en besynderlig evne til i ind- og udland at støde på mennesker, som han hurtigt fik påvist et eller andet fællesskab med, og det gav ham adgang til oplevelser, almindelige rutineturister ikke får. Han havde været inde bag kulisserne på de særeste steder, og han elskede at fortælle om det: Nu skal du bare høre, hvor jeg har været henne siden sidst ... Tilfældigheder fik mening i hans optik.

Iver Kjær udstrålede ro og indgød tillid. Stilfærdigt, værdigt og med vægt repræsenterede han de forskellige institutioner, han var knyttet til. Han kunne i glimt også se absurditeten i traditioner, fx ved nedlæggelsen af en krans på Lis Jacobsens 100-årsdag (29. januar 1982) på den vind- og regnomstuste kirkegård i Sinding, men der var for ham, fornemmede man på hans referat, noget tilfredsstillende ved at udføre sådanne symbolske handlinger, selvom deltagerne i dette tilfælde indskrænkede sig til en snes familiemedlemmer og venner langt fra offentlighedens søgelys.

Iver Kjær havde en storartet evne til at berolige opstemte gemytter, når blot entusiasmen hos dem var saglig. Han gik som fredsskaber i den art konflikter, også udgivere kan afstedkomme, meget langt, prøvede i penible spørgsmål runde efter runde, med en let skrålig hovedstilling som en buk, der simulerer et angreb uden at stange igennem, og et lige akkurat hørligt suk over den tid, der kunne være udnyttet til bedre formål. Hvis hans forhandlingspartnere bed sig fast i egne fortrin i stedet for i den opgave, der skulle løses, kunne han, navnlig i de seneste år, blive træt af dem og pludselig sige: Nu har vi altså fået nok, vi kan ikke blive ved med dette. De få mennesker, hvis selvfølelse stødtes af hans sunde fornuft, så de på tryk måtte lancere deres mening om ham, var han civiliseret nok til at lade være, fordi deres vurdering sagde mere om dem selv end om ham. Men med den respekt, han hele livet nærrede over for det trykte ord, ærgrede det ham alligevel lidt. Iver Kjærs forhandlingsfacon var uden forførende svinkeærinder, med ligefremme formuleringer som: ja, min opfattelse af situationen er nu, eller også: Jeg skønner nu ikke rettere end, at, og så fulgte en rekapitulation, man umiddelbart kunne tage stilling til. Iver Kjær var »En Mand af gammel Dyd og Dansk Oprigtighed, / Af Ja og Ney og hvad mand Got og Ærligt veed!«

Iver Kjær blev kun lidt over 63 år gammel. Men med en let ændring af

Grundtvigs mindeord over Oehlenschläger: man skal skrive så lidt som muligt om det tab, hans død har forvoldt, men med så meget mere flid henlede opmærksomheden på det, der er vundet ved hans liv. Præsten, der bisatte Iver Kjær fra en overfyldt sognekirke, og hans familie og venner kunne enes i den trøst, at han havde levet et fuldt liv, optaget af sine mangfoldige interesser. Der var måske endda mere, der lykkedes for ham, end for de fleste. Som Christian IV sagde om sine højtstående officerer: de skulle »bruge sig«, når nødvendigheden krævede det. Engagement skal udløse handling, som følges af resultater – alt hvad et menneske har i sig, sjæl som krop, skal risikeres. I den forstand kan man roligt udtale som Iver Kjærs minde, at han »brugte sig« i alle de kampagner, bataljer og træfninger, han var med i – til gavn for sit fag og til arv for en eftertid.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Den danske infinitivneksus

– distribution, funktion og diakroni

Af Kasper Boye

1 Indledning¹

Infinitivneksusen er standardpensum i grammatiske fremstillinger om dansk. Ikke desto mindre er behandlingen af den i visse henseender ukomplet. For det første er beskrivelsen af konstruktionens distribution – dvs. hvilke verber der kan tage den som komplement – særdeles heterogen. I samtlige behandlinger af den danske infinitivneksus anføres distributionen da også som et postulat uden dokumentation eller anden retfærdiggørelse. For det andet begrænser litteraturen om den danske infinitivneksus sig i stort omfang til at behandle netop dens distribution og syntaktiske afgrænsning. Ingen har beskæftiget sig systematisk med infinitivneksusens semantiske og informationsstrukturerende funktioner.

I denne fremstilling underkastes infinitivneksusens distribution og funktioner en samlet analyse. Der argumenteres for, at infinitivneksusens semantiske og informationsstrukturerende funktioner funktionelt motiverer profilen af dens distribution i moderne dansk, og der skitseres et udviklingsscenario for konstruktionen. Som eksempel materiale benyttes der overvejende konstruerede eksempler og eksempler fra litteraturen om emnet. De konstruerede eksempler baserer sig på et excerperet materiale (jf. appendiks). I forbindelse med eksemplerne angiver »*«, at en konstruktion er uacceptabel eller ugrammatisk, mens »?« angiver, at det er tvivlsomt, om en konstruktion er acceptabel eller grammatisk.

2 Terminologi og syntaktisk bestemmelse af termen infinitivneksus

2.1 Terminologi

I 1924 påpegede Otto Jespersen, at finitte verber langt fra er de eneste sproglige elementer, der er i stand til at optræde som prædikator. Samtidig foreslog han termen *nexus* som en erstatning for den traditionelle term *predication*, idet han skelnede mellem flere typer neksus alt efter prædikatorens form og neksusens overordnede funktion (Jespersen 1924: 114-32). En af disse typer gav han navnet *infinitival nexus*, nemlig den, hvis prædikator udgøres af en infinitiv. Inden Jespersens term blev indført i dansk grammatisk terminologi, var konstruktionen i (1) mellem et prædikat med en infinitiv prædikator (herefter *et infinitivt prædikat*) og dettes subjektviske akkusativ-nominal kendt under betegnelsen *akkusativ med infinitiv* (herefter *aci* i overensstemmelse med den latinske betegnelse *accusativus cum infinitivo*).

(1) Jeg ser *ham spille fodbold*.

Noget sjældnere blev konstruktionen i (2) med infinitivt prædikat og nominativ-nominal beskrevet som *nominativ med infinitiv* (herefter *nci* i overensstemmelse med den latinske betegnelse *nominativus cum infinitivo*).

(2) *Han* ses *spille fodbold*.

I 1911 gav Kr. Mikkelsen de to konstruktioner danske navne: henholdsvis *navnemåde efter genstandsled* og *navnemåde efter grundled* (Mikkelsen 1911: 109 og 113). Først langt senere introducerede Paul Diderichsen Jespersens term i dansk grammatik med fordanskningen *infinitivneksus* (Diderichsen 1946: 188 og 217-8).

Diderichsens term har siden vundet hævd. Men faktisk er Diderichsens bestemmelse af den selvmodsigende. Rent definatorisk må den opfattes som en pendant til termerne *aci* og *navnemåde efter genstandsled*. Således sætter Diderichsen to steder i sit sag- og ordregister lighedstegn mellem infinitivneksus og *aci* (Diderichsen 1946: 277 og 286), og hans afgrænsning af infinitivneksusens distribution stemmer næsten fuldstændig overens med Mikkelsens afgrænsning af *navnemåde efter genstandsled*. Hos Diderichsen hedder det: »Infinitivneksus optræder i sin rene

Form kun som Objekt for Sanserverberne (..) samt *bede, byde og lade*« (Diderichsen 1946: 217), og hos Mikkelsen: »Navnemåde efter genstandsled sættes ved udsagnsordene *se, høre, føle, lade og bede*« (Mikkelsen 1911: 109). Den eneste forskel er *byde*. Reelt inddrager Diderichsen imidlertid ikke blot aci-konstruktionen, men også nci-konstruktionen i sin beskrivelse af infinitivneksusen (Diderichsen 1946: 217), og med denne anvendelse må infinitivneksus snarere opfattes som en overordnet neutral term for den klassiske sondring mellem nci og aci og for Mikkelsens danske sondring mellem navnemåde efter grundled og navnemåde efter genstandsled.

I det følgende anvendes infinitivneksus som en sådan overordnet term. Og der indføres to underordnede distinktioner. For det første skelnes der mellem *nøgen infinitivneksus* med nøgen infinitiv som i (1) og (2) og *at-infinitivneksus* med *at*-infinitiv som i (3) og (4).

(3) *Jeg ser *ham at spille fodbold*.

(4) *Han ses at spille fodbold*.

For det andet skelnes der mellem *aci-neksus* (i (1) og (3)) og *nci-neksus* (i (2) og (4)). Om den sidste distinktion må to forhold bemærkes: 1) Når de latinske betegnelser anvendes i stedet for Mikkelsens danske, skyldes det, at Mikkelsens terminologi, som vi skal se i afsnit 2.2, er i modstrid med begrebet om infinitivneksus. 2) Med indordningen under funktionsbetegnelsen infinitivneksus forudsættes der en konstruktionsmæssig interpretation af aci og nci, som ikke er den almindeligste internationalt set. I latinsk grammatik er den mest udbredte interpretation rent morfologisk (jf. Bolkestein 1976: 269), idet nci og aci her betegner den blotte tilstedeværelse af en henholdsvis nominativ og akkusativ form og en infinitiv. Den konstruktionsmæssige anvendelse understreges her, idet der tales om nci- og aci-*neksus* eller nci- og aci-*konstruktioner*.

2.2 Tidligere syntaktiske afgrænsninger

De markerede konstruktioner i (1)-(4) er i dansk grammatisk tradition blevet analyseret på to forskellige og indbyrdes modstridende måder. Den ene kommer til udtryk i Diderichsens karakteristik og afgrænsning af termen infinitivneksus. I overensstemmelse med Jespersen (1924: 117-20) karakteriserer Diderichsen (1946: 217) infinitivneksusen som »en Bisætning uden Finit og Forbinderfelt«, der optræder som indholdsled, og han holder denne konstruktion skarpt adskilt fra den *sekundære neksus mel-*

lem indholdsled (Diderichsen 1946: 188).² Med andre ord er infinitivneksusen hos Diderichsen og Jespersen ligesom den eksplikative ledsætning en selvstændig enhed, som kun samlet optræder som led i en større helhed, sætningen. Infinitivens funktion indfanges da præcist med Aage Hansens karakteristik: »*konverteret finitverbum*« (Hansen 1967III: 80).

Den anden analyse fremgår af Mikkelsens terminologi. Termerne navnemåde efter genstandsled og navnemåde efter grundled forudsætter, at infinitivens neksussubjekt er et selvstændigt sætningsled, genstandsled eller grundled.³ Ifølge Diderichsens terminologi betegner Mikkelsens termer altså en sekundær neksus. Og Mikkelsen afskriver faktisk infinitivneksusanalysen for moderne dansks vedkommende:

Den med navnemåde efter genstandsled oprindeligt beslægtede brug, at et navneord sammen med en navnemåde, for hvilken navneordet efter meningen er grundled, står som genstandsled for udsagnsord, der betegner ytring, kundskab, erfaring, mening og vilje, og altså har samme betydning som en udsagnsbisætning, er i det nuværende sprog så godt som forsvundet, idet de levninger, der findes, og som kun tilhører skriftsproget, ikke engang her er synnerlig yndede, f. eks. *Jeg finder det at være min pligt. Han sagde (vidste, mente) sig at have gjort det* (Mikkelsen 1911: 112).

Det fremgår, at Mikkelsen anvender infinitivneksusanalysen på konstruktioner som den i (3), idet han blot begrænser analysen til sådanne konstruktioners forekomst med menings- eller ytringsverbum (jf. note 7) som i (5):

(5) *Man mener/siger ham at spille fodbold.

Men Mikkelsen er inkonsekvent. Skønt (5) og (3) helt åbenlyst er de aktive varianter af (6) og (4), fastholder Mikkelsen (1911: 113-4) beskrivelsen af konstruktionerne i (6) og (4) som navnemåde efter grundled.

(6) Han menes/siges at spille fodbold.

2.3 Syntaktisk bestemmelse af termen infinitivneksus

Da emnet for denne fremstilling er infinitivneksusen i Jespersens og Diderichsens forstand, antages deres bestemmelse af termen. Når der altså nedenfor gøres rede for infinitivneksusens distribution, funktion og hi-

storie, gælder det den prædikationelle konstruktion mellem et nominal og en infinitiv, der som en samlet enhed og kun som en samlet enhed kan udgøre et sætningsled.

For en overfladisk betragtning er der ikke meget, der taler for, at dansk overhovedet har infinitivneksus i Jespersens og Diderichsens forstand. I konstruktionsmæssig henseende ligner infinitivneksusen per definition den eksplikative ledsætning, men i dansk opfører den sig helt anderledes. I modsætning til (8) og (10) er hverken (7) eller (9) mulige:

(7) *[Han (at) læse] ses. / *Det ses [han (at) læse].

(8) [At han læser], ses. / Det ses, [at han læser].

(9) *Jeg ser [han (at) læse].

(10) Jeg ser, [at han læser].

Af eksemplerne fremgår det, at infinitivneksusen trods sin konstruktionsmæssige og semantiske enhed ikke er i stand til at optræde som en sådan. I konstruktioner som (1) og (2), der traditionelt regnes som standardeksempler på dansk infinitivneksus, *opfører* infinitivneksusens neksussubjekt sig tværtimod alene som et sætningsled, og det både positionelt og morfologisk. Når infinitivneksusen er sætningsobjekt, er det kun infinitivneksusens neksussubjekt, der markeres morfologisk og indtager position som et sætningsobjekt. I (11) er infinitivneksussubjektet placeret i sætningens forfelt, og i (12) er det placeret i sætningens indholdsfelt på objektplads: I begge tilfælde optræder det pronominale infinitivneksussubjekt i oblik kasus:

(11) Ham har vi set spille fodbold.

(12) Vi har set ham spille fodbold.

Tilsvarende indtager kun infinitivneksusens neksussubjekt position som sætningssubjekt, når infinitivneksusen er sætningssubjekt. I (13) er det placeret i sætningens forfelt, og i (14) er det placeret i sætningens neksusfelt på subjektplads:

(13) Han ses spille fodbold.

(14) Så ses han sikkert spille fodbold.

Analogt med overensstemmelsen mellem form og position i (11) og (12) må man antage, at når infinitivneksusenes neksussubjekt i (13) og (14)

optræder i nominativ, skyldes det ikke, at det er subjekt i infinitivneksusen, men at det opfører sig som sætningssubjekt.⁴

Umiddelbart taler infinitivneksussubjektets autonome opførsel faktisk for, at konstruktionerne i (1) og (2) snarere må analyseres i overensstemmelse med Mikkelsen som sekundære neksus end som egentlige infinitivneksus. Infinitivneksusanalysen er imidlertid forenelig med de ovenfor nævnte forhold, såfremt det antages, at de verber, hvormed infinitivneksusen forekommer, er *raisingverber*. Raisingverber besidder netop evnen til positionelt og evt. morfologisk og syntaktisk at knytte et sprogligt element til sig, som semantisk og konstruktionsmæssigt tilhører en indlejret (ofte non-verbal eller infinit) neksus. Konstruktioner med raisingverber er universelt set særdeles velkendte, og raisinganalysen som sådan må betragtes som ukontroversiel: Skønt den, som navnet røber, har sin oprindelse i den tidlige transformationsgrammatik, har raisinganalysen vundet anerkendelse i og kunnet tilpasses en række vidt forskellige – såvel formelle som kognitive og funktionelle – grammatiske teorier.

Infinitivneksusen kan nu bestemmes nærmere i overensstemmelse med begrebet om raising: De danske verber, der kan forekomme med *at*-infinitivneksus eller nøgen infinitivneksus, er *raisingverber*.⁵ Nci-neksusen er subjekt for aktive intransitive verber og passive transitive verber, men kun dens neksussubjekt opfører sig positionelt og morfologisk som subjekt. Aci-neksusen er objekt for den aktive form af transitive verber, men kun dens neksussubjekt opfører sig positionelt og morfologisk som objekt.⁶

3 Infinitivneksusens distribution i moderne dansk

Holder man sig i en undersøgelse af tidligere behandlinger af infinitivneksusens distribution strengt til termen infinitivneksus, finder man en næsten komplet konsensus. Med ganske få variationer overtager de fleste fremstillinger om emnet Diderichsens distributionsangivelse: »Infinitivneksus optræder i sin reneste Form kun som Objekt for Sanseverberne (*se, høre, føle, mærke* osv.) samt *bede, byde* og *lade* (..) Hvis de paagældende Verber skal konstrueres i Passiv, gøres Neksussubjektet til Sætningssubjekt (i Nominativ)« (Diderichsen 1946: 217). Kun Mikkelsen skiller sig markant ud fra feltet. Mikkelsen lægger ganske vist både en terminologi og syntaktisk analyse for dagen, som er infinitivneksusen

ganske fremmed. Men da han inddrager konstruktionerne i (1) og (2) med sanseverber i sin beskrivelse af navnemåde efter sætningsled, er der grund til at stille hans distributionsangivelse over for Diderichsens. Ifølge Mikkelsen forekommer navnemåde efter genstandsled med verberne *se*, *høre*, *føle*, *lade* og *bede* (Mikkelsen 1911: 109) – dvs. omtrent med de samme verber som hos Diderichsen. Navnemåde efter grundled har derimod ifølge Mikkelsen en langt videre distribution og forekommer med verberne »*synes* (forældet *tykkes*) og *forekomme* og i skriftsproget også ved lideart ikke blot af *se* og *høre*, men overhovedet af udsagnsord, der betegner ytring, kundskab, erfaring og mening« (Mikkelsen 1911: 113-4; herefter vil de sidste verber blive omtalt som henholdsvis ytrings- og meningsverber⁷). Slår man Mikkelsens to distributionsangivelser sammen og sammenligner dem med Diderichsens distributionsangivelse for infinitivneksusen, bliver forskellen iøjnefaldende: Diderichsens infinitivneksus forekommer med sanseverber samt *bede*, *byde* og *lade*, mens Mikkelsens navnemåde efter sætningsled forekommer med sanse-, menings- og ytringsverber samt *bede*, *lade*, *synes* og *forekomme*. Ser man bort fra *byde*, kan denne forskel betragtes som det direkte resultat af, at de to grammatikere afgrænser deres genstand forskelligt i morfologisk henseende.

3.1 Tidligere morfologiske afgrænsninger

Uoverensstemmelsen gælder konstruktioner med *at*-infinitiv som i (3)-(6). Alle de verber, som er medtaget i Mikkelsens distributionsangivelse, men mangler i Diderichsens, forekommer udelukkende med *at*-infinitiv. Mens Diderichsen (1946: 217) anfører fraværet af *at* som et definatorisk træk ved infinitivneksusen og under sin term kun behandler konstruktioner som dem i (1) og (2), inddrager Mikkelsen ved siden af disse konstruktioner med *at*-infinitiv under sine termer. Således skriver den sidste i en anmærkning om navnemåde efter genstandsled: »Ret ofte, især i det lidt ældre sprog, tilføjtes *at* ved flere af de ovenfor nævnte udsagnsord [sanseverberne samt *bede* og *lade*]« (Mikkelsen 1911: 110). Under navnemåde efter grundled tager han endda udgangspunkt i forekomsten med *at*. Dels giver han nemlig udelukkende eksempler med *at* på sanseverbernes forekomst med denne konstruktion og nævner kun forekomsten uden *at* i en parentes: »(undertiden uden *at*)« (Mikkelsen 1911: 114). Dels beskriver han herunder forekomster med ytrings- og meningsverber som i (6), der aldrig forekommer med nøgen infinitiv.

Skønt Diderichsens distributionsangivelse som sagt stort set står ui-

modsaugt i senere værker, peger et par af disse i retning af, at hans morfologiske afgrænsning af infinitivneksusen er ukorrekt. Hos Allan Karker (1971, 1976, 1993 og 1996) er usikkerheden om infinitivneksusens morfologiske afgrænsning måske ikke udtryk for andet end manglende konsekvens. I 1971 definerer Karker i overensstemmelse med Diderichsen infinitivneksusen som en konstruktion med nøgen infinitiv, idet han (uden rettergang) afskriver konstruktionerne med *at*-infinitiv som sekundære neksus (Karker 1971: 157 og 166). I 1976 og 1996 beskriver han samme konstruktioner under termen akkusativ med infinitiv. Men i 1993 fokuserer han under termen akkusativ med infinitiv på konstruktioner med *at* (jf. afsnit 5.1). Hos Hansen, derimod, er den morfologiske afgrænsning konsekvent i modstrid med Diderichsens. Hansen indtager en mellemposition mellem Diderichsen og Mikkelsen, idet han ligesom Diderichsen anvender termen infinitivneksus og bestemmer den som en aci-konstruktion, men til gengæld i en parentes tillader infinitivpartiklen: »Den anden anvendelse af infinitiven (som regel alene (uden *at*)) er *som konverteret finitverbum* i en objektforbindelse der ikke har sætningsform (infinitivneksus)« (Hansen 1967III: 80). Ligesom Diderichsen inddrager Hansen konstruktionerne i (1) og – i modstrid med sin og Diderichsens syntaktiske restriktion – (2) i sin behandling af infinitivneksusen. Men i modsætning til Diderichsen inddrager han også konstruktionerne med sanseverbum og *at*-infinitiv i (3) og (4) (Hansen 1967III: 85).

Med Hansen er der altså sæt tvivl om, hvorvidt Diderichsens morfologiske afgrænsning er i overensstemmelse med den syntaktiske afgrænsning, og dermed om Diderichsens distributionsangivelse. Derimod antyder Hansens beskrivelse af infinitivneksusen, at Mikkelsens morfologiske afgrænsning af navnemåde efter sætningsled som en konstruktion, der kan forekomme både med og uden *at*, faktisk er den korrekte morfologiske afgrænsning af infinitivneksusen. Skønt Hansen stort set overtager Diderichsens distributionsangivelse,⁸ præsenterer hverken han, Diderichsen eller Karker argumenter for denne. Der er derfor al mulig grund til i en undersøgelse af infinitivneksusens distribution at tage udgangspunkt i den gruppe af verber, Mikkelsen nævner i sin beskrivelse af navnemåde efter sætningsled. I det følgende skal det vise sig, at alle de konstruktioner, der behandles af Mikkelsen under termene navnemåde efter genstandsled og navnemåde efter grundled, er infinitivneksus. Det skal altså vise sig, at såvel konstruktioner som dem i (1) og (2) med nøgen infinitiv som konstruktioner som dem i (3)-(6) med *at*-infinitiv er infinitivneksus.

3.2 Kriterier for infinitivneksus

En neksus med infinitivt prædikat kan enten være en infinitivneksus eller en sekundær neksus, i hvilken neksussubjektet, neksusprædikatet eller begge er selvstændige sætningsled. Når man skal vise, at en neksus med infinitivt prædikat er en infinitivneksus, kan man således nøjes med at vise, at hverken neksussubjektet eller neksusprædikatet er et selvstændigt sætningsled. Af de følgende fire kriterier for infinitivneksus viser det første, at neksusprædikatet ikke opfører sig som og derfor heller ikke er et selvstændigt sætningsled, mens de tre øvrige viser, at neksussubjektet ikke er et selvstændigt sætningsled, på trods af at det opfører sig, som om det var (jf. afsnit 2.3). Det sidste kriterium er semantisk og kun medtaget, for så vidt som der skulle være tvivl om applikationen af de syntaktiske kriterier 2 og 3.

1) Infinitivneksusens infinitivprædikat kan ikke bringes i fokus med en kløvning eller en pseudokløvning (jf. Rosenbaum 1967: 59). Det skyldes, at infinitivneksusens prædikat hverken er eller opfører sig som et selvstændigt sætningsled. Bemærk, at både regelrette substantiviske infinitivkomplementer som *at løbe* i *jeg forsøger at løbe* og mere verbale infinitivkomplementer til non-epistemiske modalverber som *løbe* i *jeg må løbe* kan bringes i fokus i en kløvning eller pseudokløvning: *hvad jeg forsøger, er at løbe*; *hvad jeg må, er at løbe*. Og bemærk, at også infinitivneksusens neksussubjekt i modsætning til sit prædikat kan bringes i fokus i en kløvning eller pseudokløvning: *det er ham, jeg så løbe*. Det skyldes, at neksussubjektet er *raised*, dvs. opfører sig som selvstændigt sætningsled (jf. afsnit 2.3).

2) Infinitivneksusens infinitive prædikat kan ikke udelades, medmindre det er latent. Det skyldes, at infinitivneksussubjektet ikke er et selvstændigt sætningsled. Såfremt nominalt komplement for en given overordnet prædikator imidlertid eksisterer som et alternativ til infinitivneksuskomplement, kan infinitivneksusen naturligvis *substitueres* med nominalt komplement.

3) Infinitivneksusen kan konstrueres, så neksussubjektet er syntaktisk uforeneligt med den overordnede prædikator. Det skyldes, at infinitivneksusens neksussubjekt ikke er et selvstændigt sætningsled. Hvis infinitivneksusens infinitive prædikat således er et non-valent vejrverb (sne, regne, tordne, lyne osv.), kan neksussubjektet være det formelle *det*, som ikke er i stand til at danne komplement (subjekt) til andre verber end netop non-valente.

4) Infinitivneksusen kan konstrueres, så neksussubjektet er semantisk

uforeneligt med den overordnede prædikator. Det skyldes, at infinitivneksusens neksussubjekt ikke er et selvstændigt sætningsled (jf. Kirsner og Thompson 1976: 209-10).

På baggrund af disse fire kriterier opregnes i det følgende afsnit de verber, der i dansk forekommer med infinitivneksus.

3.3 *Infinitivneksusens distribution*

Dels med henblik på en afklaring af uoverensstemmelsen mellem Diderichsens og Mikkelsens morfologiske afgrænsninger af deres genstand, dels af hensyn til forhold, som vil blive klare senere i denne fremstilling, behandles i redegørelsen for distributionen af den danske infinitivneksus *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus hver for sig.

Den nøgne infinitivneksus: Den nøgne aci-neksus forekommer i moderne dansk med sanseverberne samt *bede* og *lade* som i (15):

(15) Jeg ser/beder/lader ham spille fodbold.

Kriterium 1 og 3 applicerer på neksusene med samtlige verber. Af (16) fremgår det, at den nøgne infinitivneksus ikke med nogen af verberne kan konstrueres i en pseudoklønning med pronominal repræsentation af det infinitive prædikat:

(16) *Hvad jeg ser/beder/lader ham, er (at) spille fodbold.

I (17) ses det, at den nøgne aci-neksus kan konstrueres med formelt subjekt og infinitivt vejr-verbum, når den forekommer med sanseverber såvel som med *bede* og *lade*:

(17) Jeg hører/beder/lader det tordne.

Når konstruktionerne med *lade* og særlig *bede* synes marginale, skyldes det, at der er grænser for, hvad den gennemsnitlige sprogbruger kan lade og bede ske. Det overordnede verbum restringerer altså ikke infinitivneksussubjektet, men hele infinitivneksusen (jf. afsnit 4.2 og 4.4).

Det syntaktiske kriterium 2 applicerer tilsyneladende kun på neksus med *bede* og *lade*. Forudsat at der ikke indfortolkes en latent infinitiv, synes sanseverbet i (18) – i modsætning til *bede* og *lade* – at tillade, at den indlejrede neksus' infinitive prædikat udelades:

(18) Jeg ser/*beder/*lader ham.

Dette forhold skyldes imidlertid, at konstruktionen med nominal syntagme for sanseverbernes vedkommende eksisterer som et alternativ til konstruktionen med nøgen infinitivneksus. Således applicerer også det semantiske kriterium 4 på neksus med sanseverber. I (19) er den nøgne aci-neksus konstrueret, så dens neksussubjekt er semantisk uforeneligt med det overordnede sanseverbum ((19) er en oversættelse af eksempel 30 i Kirsner og Thompson 1976: 209):

(19) Vi så den usynlige nervegas dræbe alle fårene.

Kun den helhed, der udtrykkes af aci-neksusen: *den usynlige nervegas dræber alle fårene*, betegner genstanden for en visuel sansning. På samme måde er det i eksempel (20) kun helheden: *han får skældud*, der høres – *ham*, der får skældud, giver ingen lyd fra sig.

(20) Jeg hørte ham få skældud.

De to eksempler viser, at betydningen af konstruktionen *jeg sanser [nomen infinitiv]* ikke nødvendigvis implicerer betydningen af konstruktionen *jeg sanser [nomen]* – dvs. at der er tale om infinitivneksus og ikke sekundære neksus. Det må derfor anses for påvist, at sanseverberne ligesom *bede* og *lade* forekommer med nøgen aci-neksus.

Den nøgne nci-neksus har samme distribution som den nøgne aci-neksus.

(21) Han ses/bedes/lades spille fodbold.

De fire kriterier applicerer på konstruktionerne med nøgen nci-neksus efter samme mønster, som de applicerer på konstruktionerne med nøgen aci-neksus. Der præsenteres derfor ingen dokumentation, men henvises til argumentationen og eksemplerne ovenfor. Det må imidlertid bemærkes, at den nøgne nci-neksus forekommer med langt færre sanseverber end den nøgne aci-neksus (jf. appendiks), ligesom dens forekomst med *lade* er sjælden.⁹ Disse forhold kan ses som en konsekvens af, at den nøgne nci-neksus generelt er mindre hyppig end den nøgne aci-neksus.

At-infinitivneksusen: *At*-aci-neksusen forekommer i moderne dansk kun marginalt. Litteraturen har til gengæld eksempler ikke kun med san-

severber, men også med menings- og ytringsverber. (22) er fra Hansen: 1967III: 80, og (23) og (24) fra Mikkelsen 1911: 112:

- (22) *S[aa] sér jeg jo hendes Sko at staa der paa Græsset.
- (23) *Jeg finder det at være min pligt.
- (24) *Han sagde sig at have gjort det.

Allan Karker har excerperet en række tilsvarende eksempler af nyere dato (Karker, privat korrespondance),¹⁰ f.eks.:

- (25) *Kepler [kendte ikke] årsagen til planetbevægelsen, selv om han vagt antog den at være af magnetisk natur. 1996.
- (26) *[D]e A-værker, [som] TVA angav at være sikrere end Barsebäck. 1986.

I overensstemmelse med acceptabilitetsvurderingerne af (22)-(26) må *at-aci-neksusen* bedømmes som næsten uddød i moderne dansk, og følgelig vil der ikke blive argumenteret for, at konstruktioner som dem i (22)-(26) vitterlig er infinitivneksus. Det er der imidlertid ingen grund til at betvivle: Da *at-aci-neksusen* stadig var acceptabel, forekom den med verber, som den dag i dag tager *at-nci-neksus*, og med disse verber har de to konstruktioner indgået i en subjekt-objektsrelation i overensstemmelse med den overordnede prædikators diatese (jf. afsnit 5.1 og 5.2).

At-nci-neksusen forekommer – bortset fra med *bede* og *lade* – med alle de verber, som Mikkelsen anfører: sanse-, menings- og ytringsverber samt *synes* og *forekomme*:

- (27) Han ses/menes/siges/synes/forekommer at spille fodbold.

Med de to sidste verber kan der indskydes en *experier* i oblik kasus (oprindeligt dativ):

- (28) Han synes/forekommer (mig) at spille fodbold.

Ligesom det var tilfældet med den nøgne *nci-neksus* og *aci-neksus*, applicerer kriterium 1 og 3 på neksusene med samtlige verber:

- (29) *Hvad han ses/menes/siges/synes/forekommer, er at spille fodbold.

(30) Det ses/menes/siges/synes/forekommer at regne.

Ligeledes som det var tilfældet med de nøgne infinitivneksus, udgør konstruktionerne med sanseverbum tilsyneladende en undtagelse til applikationen af kriterium 2 (den tilladte konstruktion med et nominalsyntaxme som subjekt for *forekomme* involverer en betydning af dette ord, som er irrelevant her).

(31) Han ses/*menes/*siges/*synes/*forekommer.

Atter skyldes dette forhold imidlertid, at nominalt komplement for sanseverberne eksisterer som et alternativ til infinitivneksuskomplement. Således er det i overensstemmelse med kriterium 4 muligt at konstruere *at-nci-neksusen*, så dens neksussubjekt i sig selv er semantisk uforeneligt med det overordnede sanseverbum (jf. (19)):

(32) Den usynlige nervegas sås at dræbe alle fårene.

Det må bemærkes, at *at-nci-neksusens* forekomst med sanseverber er mindre hyppig end dens forekomst med de øvrige verber og i vid udstrækning begrænser sig til verbet *se* (se afsnit 4.4 for en mulig forklaring).

Så vidt er distributionen af den danske infinitivneksus identisk med Mikkelsens distribution af navnemåde efter sætningsled. Men distributionen omfatter flere verber: 1) Passiven af verbet *vise* forekommer med *at-nci-neksus* i (33) og (34):

(33) X vises at være lig nul.

(34) [D]et drejer sig om at teorier kan vises at være falske (Peter Naur i *Universitetsavisen* nr. 8, 2000: 10).

Ligesom infinitivneksusene med sanseverber, og af samme grund, opfylder *at-nci-neksusen* med *vise* tilsyneladende ikke kriterium 2, men helt klart de øvrige kriterier:

(35) X vises.

(36) *Hvad x vises, er at være lig nul.

(37) Det kan vises at tordne.

(38) Den usynlige nervegas kan vises at have dræbt alle fårene.

(39) *Den usynlige nervegas kan vises.

Når *vise* kan forekomme med *at*-infinitivneksus, kan årsagen være, at verbet har en semantisk lighed med ytringsverberne. Ligesom f.eks. *sige*, *hævde* og *kundgøre* er *vise* et *kommunikationshandlingsverb*. *Vise* kan derfor henregnes til ytringsverberne, således at Mikkelsens distributionsangivelse foreløbig bevares.

2) Verbalsammensætninger som *vise sig*, *se ud til*, *lade til*, *lyde til* og *virke til* forekommer i aktiv diatese med *at*-nci-neksus som i (40):

- (40) Han viser sig/ser ud til/lader til/lyder til/virker til at spille fodbold.

Ser man bort fra den forekomst af *vise sig*, hvor *sig* er nominalt objekt, opfylder samtlige neksusene med de nævnte verbalsammensætninger alle de tre syntaktiske kriterier:

- (41) *Hvad han viser sig/ser ud til/lader til/lyder til/virker til, er at spille fodbold.
 (42) *Han viser sig/ser ud til/lader til/lyder til/virker til.
 (43) Det viser sig/ser ud til/lader til/lyder til/virker til at regne.

Når disse verbalsammensætninger sættes i forbindelse med nci-neksusen, kræver det imidlertid et par kommentarer. Med hensyn til *vise sig* bemærker Mikkelsen, at *vise* som det eneste verbum frembyder eksempler med aci-neksus, som ikke er marginale:

- (44) Anklagen viste sig at være sand (Mikkelsen 1911: 112).

Eksemplets tilsyneladende infinitivneksussubjekt *sig* kan imidlertid dårligt substitueres med andre nominaler. Man må derfor tilslutte sig Mikkelsens vurdering, »at *vise sig* logisk udgør ét begreb« (Mikkelsen 1911: 112). Infinitivneksuskonstruktionen med *vise sig* er altså ikke (længere) den aktive modpart til den passive *at*-nci-konstruktion med *vise* i (33) og (34), men selv en *at*-nci-neksus. Med hensyn til de øvrige verbalsammensætninger er de alle dannet som (evt. selv sammensat) verbum plus præpositionen *til*, og man kunne mene, at *at*-infinitiven blot er en substantivisk styrelse for denne præposition. Dette er sandsynligvis historisk korrekt. Men samtlige verber kan konstrueres uden *til* og med et adjektiv som i (45) (om end konstruktionen med *lade* er marginal):

(45) Han ser sød ud/lader/lyder/virker sød.

Den resulterende konstruktion er analog med infinitivneksusen, i og med at kombinationen mellem subjekt og prædikativt adjektiv kun samlet kan opfattes som komplement for det overordnede verbum. Vi har altså at gøre med en *adjektivneksus*, og *til* kan i moderne dansk betragtes som det middel, hvormed en sådan adjektivneksus konverteres til en infinitivneksus. Konstruktionerne i (40) må derfor – i overensstemmelse med analyse i Søren Brandt 1995 – betragtes som infinitivneksus. Brandt kalder de nævnte verber *appearance verbs*, idet han hertil regner *synes* og *forekomme* (Brandt 1995: 23-5). Da alle disse verber vitterlig er semantisk beslægtede på en måde, som indfanges med det engelske ord *appearance*, og da samtlige verber desuden adskiller sig fra gruppen af sanse-, menings- og ytringsverber derved, at de har aktiv betydning (og bortset fra det deponente *synes* også aktiv form), når de forekommer med nci-neksus, samles de her i en gruppe af *fremtrædelsesverber* (bemærk, at *vise* og *vise sig* skønt historisk beslægtede efter denne analyse kommer til at tilhøre to forskellige verbalgrupper: henholdsvis ytringsverberne og fremtrædelsesverberne).

3) Den epistemiske variant af modalverberne *ville*, *turde*, *skulle*, *måtte* (-nødvendigvis) (og ikke *måtte*(-gerne) – jf. Boye 2001), *kunne* og måske *burde* forekommer med nøgen nci-neksus som i (46):

(46) Han vil/tør/skal/må/kan/bør være i Danmark.

Således opfylder neksusene med disse modalverbers epistemiske variant de tre syntaktiske kriterier for infinitivneksus:

(47) *Han vil/tør/skal/må(-n)/kan/bør.

(48) *Hvad han vil/tør/skal/må(-n)/kan/bør, er at være i Danmark.

(49) Det vil/tør/skal/må(-n)/kan/bør regne.

Dette forhold er i overensstemmelse med analysen af epistemiske modalverber som raisingverber (se f.eks. Boye 2001). Skønt denne analyse er ret udbredt, er den imidlertid ikke helt ukontroversiel. Når dertil kommer, at den nøgne nci-neksus, der forekommer med epistemiske modalverber, hverken deler oprindelse, syntaks, semantik¹¹ eller historie (jf. afsnit 5) med de øvrige forekomster af nøgen infinitivneksus – og desuden

aldrig har været sat i forbindelse med disse – vil der blive set bort fra denne konstruktion i de videre undersøgelser.

I den ovenfor anførte distributionsredegørelse er verber som *tiltro*, *lære* og *byde* udeladt, verber, der ellers undertiden har været sat i forbindelse med infinitivneksus (se med hensyn til *byde* Diderichsen 1946: 217, og med hensyn til *tiltro* Hansen 1967III: 80). Som anført i Mikkelsen 1911: 109 – og for *bydes* vedkommende desuden i Hansen 1967III: 81-2 – har *at*-infinitiven klart substantivisk funktion, når den forekommer med disse verber. Den kan substitueres med et nominalt direkte objekt – sammenlign (50) og (51):

(50) Jeg lærer/byder/tiltror ham at synge.

(51) Jeg lærer ham en sang/Jeg byder ham en kage/Jeg tiltror ham en depression.

I overensstemmelse hermed er det tilsyneladende infinitivneksussubjekt *ham* i eksemplerne ovenfor reelt at betragte som et indirekte objekt. To af verberne forekommer også med nøgen infinitiv. Hyppigst *byde*:

(52) Jeg byder ham synge.

Og marginalt *lære* – jf. Mikkelsen (1911: 110): »Digterne udelader undertiden *at* også ved andre af disse udsagnsord, f. eks. *Længsel lærte disse Kinder blegne*«. Ingen af disse to verber har imidlertid i tidligere sprogstadier kunnet forekomme med nøgen infinitivneksus. Karker (1971) hævder ganske vist, at *byde* i gammeldansk har forekommet med (nøgen) infinitivneksus. Kun et af hans eksempler på nøgen infinitivneksus med *byde* i »Sjælens Trøst« tillader imidlertid en kasus-bestemmelse af det involverede oblique nominal, og dette er i dativ: »Hærra ihesu christe thær bivdhir människone ælska sin iæfncristin som sek sælfvan« (Karker 1971: 159). Hverken Marius Nygaard 1906, Kr. Mikkelsen 1911 eller Ragnvald Iversen 1955 regner den oldnordiske variant af *byde* blandt de verber, der kan tage infinitivneksus. I overensstemmelse hermed kræver moderne islandsk *bjóða* en substantivisk *að*-infinitiv. Det virker derfor rimeligt med Mikkelsen at regne *bydes* forekomst med nøgen infinitiv som resultatet af en »ligedannelse« med *bedes* nøgne infinitiv (Mikkelsen 1911: 109). Med verberne *byde* og *lære* har den nøgne infinitiv altså substantivisk funktion.

3.4 Sammenfatning

Distributionen af den danske infinitivneksus kan opregnes, som følger: Den danske infinitivneksus forekommer med fire verbalgrupper: sanse-, menings-, ytrings- og fremtrædelsesverber, samt med verberne *bede* og *lade*. Om de fire verbalgrupper må det antages, at de specifikke verber er i stand til at tilslutte sig og forlade disse grupper med tiden. En liste over verber med en attesteret forekomst med infinitivneksus findes i denne fremstillings appendiks.

Tabel 1 sammenligner opfattelserne af den danske infinitivneksus i Mikkelsen 1911, Diderichsen 1946, Hansen 1967 og nærværende fremstilling.

	Mikkelsen 1911	Diderichsen 1946	Hansen 1967	Denne fremstilling
Navn	Navnemåde efter sætningsled	Infinitivneksus	Infinitivneksus	Infinitivneksus
Syntaktisk afgr.	Sekundær neksus	Infinitivneksus	Infinitivneksus	Infinitivneksus
Morfologisk afgr.	Nøgen inf.- neksus og <i>at-inf.neksus</i>	Nøgen inf.- neksus	Nøgen inf.- neksus og <i>at-inf.neksus</i>	Nøgen inf.- neksus og <i>at-inf.neksus</i>
Distribution	<i>bede</i> og <i>lade</i> Sanseverber Meningsverber Ytringsverber <i>synes</i> og <i>forekomme</i>	<i>bede</i> , <i>lade</i> og <i>byde</i> Sanseverber	<i>bede</i> og <i>lade</i> Sanseverber	<i>bede</i> og <i>lade</i> Sanseverber Meningsverber Ytringsverber Fremtr.verber (Epistemiske modalverber)

Tabel 1: Opfattelsen af den danske infinitivneksus i denne og tidligere fremstillinger

Det fremgår, at behandlingen af den danske infinitivneksus i alle tre værker er unøjagtig: Mikkelsens terminologi er vildledende, idet den syntaktiske analyse, der kan udledes heraf er forkert. Til gengæld er Diderich-

sens morfologiske afgrænsning af infinitivneksusen ukorrekt, ligesom hans og Hansens distributionsangivelser er ufuldstændige.

Faktisk er *at*-infinitivneksusens status som infinitivneksus langt mere åbenlys end den kanoniske *nøgne* infinitivneksus'. Ud over den tilsyneladende mulighed for udeladelse af neksusens infinitivprædikat peger således for en umiddelbar iagttagelse endnu et syntaktisk forhold i retning af, at den *nøgne* infinitivneksus, når den forekommer med sanseverber, egentlig er en sekundær neksus mellem et sætningssubjekt eller -objekt og et frit prædikat: Med sanseverber kan det infinitive prædikat i den *nøgne* infinitivneksus koordineres med et præsens participium (jf. Hansen 1967III: 85):

(53) Han ses siddende og sove.

I sin prædikative funktion forekommer det danske præsens participium altid som frit prædikat – det kan altid udelades, uden at den resterende sætning bliver ugrammatisk:

(54) Han ses (siddende).

Hvis *siddende* og *sove* således udgør et koordineret prædikat, kunne (53) tages som indtægt for, at også infinitiven var et frit prædikat. Der er imidlertid ingen tvivl om, at den *nøgne* infinitivneksus er en infinitivneksus. Og for en nærmere betragtning er der da også to alternative måder at betragte konstruktionen i (53) på: 1) I (53) er der ikke nødvendigvis tale om et koordineret prædikat, men evt. om en koordination mellem to sætninger, idet de manglende ord *han ses* kan antages at være latente:

(55) Han ses siddende og (han ses) sove.

Med tolkningen i (55) involverer (53) en koordination mellem to forskellige syntaktiske størrelser og har således karakter af *zeugma*. I overensstemmelse hermed kan et prædikativt præsens participium også koordineres med en *at*-infinitiv fra en *at*-infinitivneksus:

(56) Han ses siddende og at sove.

2) Koordinationen mellem præsens participium og nøgen infinitiv findes også uden for infinitivneksusens område (jf. Hansen 1967III: 85):

(57) De havde en drukmås liggende og sove.

Den er således muligvis helt generelt at betragte som en idiomatisk infinitiv variant af den særlige koordination mellem et tilstands- eller bevægelsesverbum som første led og et vilkårligt verbum som andet led. I hvert fald synes (58) ikke at stemme semantisk overens med (59) i samme grad som (57) gør:

(58) ?De havde en drukmås liggende og sovende.

(59) Drukmåsen ligger og sover.

I tabel 2 er distributionen af den danske infinitivneksus ordnet i henhold til distinktionen mellem *at*-infinitivneksus og nøgen infinitivneksus og distinktionen mellem *aci*-neksus og *nci*-neksus. Det bemærkes, at skønt gruppen af sanseverber forekommer med både *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus, er der stor forskel på, hvilke sanseverber, der er i stand til at forekomme med de enkelte infinitivneksus (jf. appendiks, og se afsnit 4.4 for en mulig forklaring).

	Nøgen Infinitivneksus		<i>At</i> -infinitivneksus	
	<i>aci</i> -neksus	<i>nci</i> -neksus	<i>aci</i> -neksus	<i>nci</i> -neksus
<i>bede og lade</i>	ja	ja	nej	nej
sanseverber	ja	ja	nej	ja
meningsverber	nej	nej	nej	ja
ytringsverber	nej	nej	nej	ja
fremtr.verber	nej	nej	nej	ja

Tabel 2: Distributionen af infinitivneksus i moderne dansk

Med denne ordning fremgår det, at distributionen af den danske infinitivneksus er usystematisk og påfaldende i tre henseender: 1) Den nøgne infinitivneksus' og *at*-infinitivneksusens distributioner er meget forskellige. Faktisk er de to slags infinitivneksus i næsten perfekt komplementær

distribution. Kun sanseverberne forekommer med begge infinitivneksus. 2) *Bedes* og *lades* forekomst med infinitivneksus er en undtagelse til det forhold, at distributionen af den danske infinitivneksus kan beskrives med fire semantisk velafgrænsede (og for de første tres vedkommende veletablerede) verbalgrupper: sanse-, menings-, ytrings- og fremtrædelsesverber. 3) I modsætning til den nøgne infinitivneksus, som danner både nci- og aci-konstruktioner i overensstemmelse med sin rolle som henholdsvis subjekt og objekt, er *at*-infinitivneksusens subjekt-objektsrelation defekt. *At*-infinitivneksusen forekommer i moderne dansk stort set kun som nci-neksus.

I den resterende del af denne fremstilling argumenteres der for en analyse af den danske infinitivneksus' funktion og diakroni, som motiverer distributionen af den danske infinitivneksus og denne distributions tre påfaldende træk.

4 Semantisk funktion

De værker, der i modstrid med Diderichsens morfologiske afgrænsning af infinitivneksusen inddrager *at*-infinitivneksus i behandlingen af den danske infinitivneksus, skelner ikke mellem konstruktionerne med og uden *at*, men antager en *fri variation* af infinitivpartiklen. Således erindres fra afsnit 3.1 Hansens parentes om infinitivens morfologi i aci-konstruktioner: »(som regel alene (uden *at*))« (Hansen 1967III: 80), og Mikkelsens parentes om infinitivpartiklens forekomst i nci-konstruktioner med sanseverber: »(undertiden uden *at*)« (Mikkelsen 1911: 114). Tilsvarende skriver H.G. Wiwel – atter i en parentes – om nci-konstruktionen: »(Den lidende vending med disse verber [sanseverberne] falder ikke naturlig og bruges ikke meget; den er derfor vaklende med hensyn til brugen af *at*, der dog vist for det meste tilføjes, f.eks. 'han sås (*at*) komme over gaden' (...))« (Wiwel 1901: 159). Antagelsen implicerer tre delantagelser: 1) at de to infinitivneksus har samme semantik, 2) at de to infinitivneksus har samme syntaks – dvs. lader sig konstruere på samme måder – og 3) en diakron *at-tabshypotese* som forklaring på det forhold, at *at*-aci-neksusens forekomst med sanseverber med tiden er blevet mindre almindelig og i moderne dansk er forsvundet.

Hvis disse antagelser holdt vand, ville det umiddelbart synes overraskende, når man sammenholder dem med den næsten komplementære

distribution af de to infinitivneksus. I afsnit 4.1 og 4.2 skal vi se, at henholdsvis den første og den anden delantagelse er forkert. I afsnit 4.3 skal vi se, at hovedantagelsen er forkert, dvs. at infinitivneksusens infinitivpartikel har en funktion og derfor er bundet. I sammenfatningen i afsnit 4.4 argumenteres der derefter for, at denne funktion motiverer den næsten komplementære distribution af *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus. Den sidste delantagelse bliver behandlet i afsnit 5.

4.1 Et semantisk minimalpar

Brandt ekspliciterer antagelsen af infinitivpartiklens manglende funktion: »Nevertheless, we do not find the presence or absence of *at* significant, since it never makes any difference in meaning: there is no minimal pair of sentences with different meanings caused by the presence or absence of *at*« (Brandt 1995: 17-8). Ligesom Diderichsen og i modsætning til Wiwel, Mikkelsen og Hansen regner Brandt ikke *at*-infinitivneksusen som en infinitivneksus. Derfor tager han infinitivpartiklens manglende betydning som et udtryk for, at *at*-infinitiv og nøgen infinitiv i dansk er i komplementær distribution: »In other words, before an infinitive the two expressions *0* and *at* are ‘alloexpressions’ or bound variants in complementary distribution« (Brandt 1995: 18).

Men Brandts analyse er ukorrekt. I hvert fald når det gælder infinitivneksusen, eksisterer der minimalpar, hvor tilstedeværelsen eller fraværet af *at* foran en infinitiv spiller en rolle. Disse minimalpar må naturligvis findes blandt sanseverbernes *nei*-infinitivneksus, som er den eneste kontekst, hvor både *at*-infinitivneksus og nøgen infinitivneksus forekommer. Således er der en delikat semantisk forskel på betydningen af sætningerne (60) og (61):

(60) Han ses at spille fodbold.

(61) Han ses spille fodbold.

Mens (61) kun kan ytres i en kontekst, hvor den situation, at *han spiller fodbold*, direkte sanses, gælder sansningen i (60) ikke nødvendigvis situationen selv, men evt. et belæg for situationen, f.eks. det forhold, at *han* har fodboldstøvler stående i skabet, eller en skriftlig orientering om situationen. Denne kontrast kan beskrives med termen *direkte sansning* for betydningen i (61) og termen *indirekte sansning* for betydningen i (60).

For en umiddelbar betragtning er der ikke tale om et egentligt modsætningsforhold mellem (60) og (61): Idet også (60) kan ytres i en kon-

tekst, hvor der er tale om direkte sansning, lader det til, at (60) semantisk set indbefatter (61). Selv når man ytrer (60) i en kontekst, hvor man direkte betragter den situation, at *han spiller fodbold*, implicerer denne sætning imidlertid i modsætning til (61) en perceptuel distance. Der er stadigvæk tale om sansningen af et belæg; belægget er blot i dette tilfælde identisk med det, der gives belæg for. (60) og (61) indgår således i et regelret modsætningsforhold og er derfor et ægte semantisk minimalpar.

Denne kontrast mellem sanseverbers konstruktioner med infinitivneksus med og uden *at* i dansk har aldrig tidligere været beskrevet. Men det har til gengæld en tilsvarende kontrast mellem sætningen i (62) med sanseverbum og *at*-ledsætning og sætningen i (63) med sanseverbum og nøgen aci-neksus:

(62) Jeg hører, (at) han spiller.

(63) Jeg hører ham spille.

Allerede Mikkelsen nævner, at »ved brugen af den første forbindelse kan den ved udsagnsordene udtrykte opfattelse være middelbar (..), mens opfattelsen ved brugen af den sidste forbindelse altid er umiddelbar« (Mikkelsen 1911: 110). Lidt anderledes angiver Hansen, at »[i] *jeg hører at klokkerne ringer* angives høreindtrykket at være fænomenet: klokkerens ringen; i *jeg hører klokkerne ringe* angives sansningen af klokkerne i en vis tilstand eller virksomhed« (Hansen 1967III: 80-1).¹² Karker (1971, 1976), der er bekendt med de to tekststeder, beskriver noget klarere samme kontrast: »*at høre dig spille* kan kun bruges om et aktuelt forløb, altså når lydindtrykket er nærværende for høresansen, hvorimod *at høre at du spiller* kan bruges også når dette ikke er tilfældet – dvs. som en blot og bar meddelelse af et faktum« (Karker 1976: 1). Analogt med (61) kan (63) altså kun anvendes i en kontekst, hvor *jeg* direkte hører, at *han* spiller, mens (62) analogt med (60) også kan anvendes i en kontekst, hvor det, *jeg* direkte hører, ikke er, at *han* spiller, men et indicium herpå – f.eks. publikums applaus eller en mundtlig orientering om forholdet.

Heraf kan det udledes, at sanseverbers konstruktion med *at*-ledsætning semantisk svarer til deres konstruktion med *at*-infinitivneksus. Således svarer (64) til (65):

(64) Det ses, (at) han maler.

(65) Han ses at male.

4.2 'Syntaktiske minimalpar'

Ved 'syntaktiske minimalpar' forstås der det forhold, at der eksisterer to konstruktionsmæssige forskelle på *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus. Disse forskelle er uafhængige af, hvilke verber infinitivneksusene forekommer med: *At*-infinitivneksusen kan i modsætning til den nøgne infinitivneksus konstrueres med 1) et epistemisk modalt adverbium – jf. (66) og (67)¹³ – og med 2) et epistemisk modalt verbum – jf. (68) og (69):

- (66) Her er drengen, som ses/menes/siges synes måske at være i Danmark.
- (67) *Her er drengen, som ses/bedes/lades måske spille fodbold.
- (68) Han ses/menes/siges/synes at kunne være i Danmark.
- (69) *Han ses/bedes/lades kunne spille fodbold.

Karker nævner en konstruktionsmæssig forskel på nøgen infinitivneksus og *at*-ledsætning, som han antager kun forekommer med sanseverberne og derfor regner som en konsekvens af den semantiske kontrast mellem direkte og indirekte sansning:

Af betydningsforskellen følger (..) at udtryksmåden med navneform (*spille*) kun kan bruges om noget samtidigt, hvad enten ud-sagnet gælder fortid, nutid eller fremtid: *jeg hørte/hører/vil høre dig spille*; derimod ikke om noget førtidigt eller eftertidigt: »jeg hører/hørte dig have spillet« eller »jeg hører/hørte dig skulle spille« er umulige ytringer på dansk, det må nødvendigvis hedde *jeg hører at du har spillet/skal spille* eller *jeg hørte at du havde spillet/skulle spille* (Karker 1976: 2; jf. en tilsvarende opfattelse af tilsvarende engelske sætninger i Dik og Hengeveld 1991: 240).

I overensstemmelse hermed kunne man mene, at der eksisterer en tredje konstruktionsmæssig forskel på *at*-infinitivneksus og nøgen infinitivneksus, som følger af kontrasten mellem indirekte og direkte sansning: Ligesom *at*-ledsætningen kan *at*-infinitivneksusen konstrueres med selvstændig tid, mens den nøgne infinitivneksus tilsyneladende ikke kan:

- (70) Han ses at have spillet fodbold/skulle spille fodbold.
- (71) *Han ses have spillet fodbold/skulle spille fodbold.

Men Karkers analyse er ukorrekt. Den tempusrestriktion på den nøgne infinitivneksus, som han omtaler, eksisterer ikke. I den rette kontekst – f.eks. henholdsvis i en spåkugle og i fjernsynet – er såvel (72) som (73) mulig, på trods af at infinitivneksusene her har selvstændig tid:

(72) Jeg ser (nu) kongen dø i morgen.

(73) Jeg ser (nu) kongen forlade landet i går.

Umuligheden af sætningerne i (71) må således have andre årsager. Med hensyn til konstruktionen med fremtidigt *skulle* må forklaringen være uafhængig af kontrasten mellem direkte og indirekte sansning, eftersom den nøgne infinitivneksus heller ikke med *bede* og *lade* kan indeholde fremtidigt *skulle*:

(74) *Jeg beder/lader ham skulle spille.

Grunden er, at fremtidigt *skulle* er et epistemisk modalverbum (jf. Boye 2001). Konstruktionerne med fremtidigt *skulle* i (71) og (74) er altså analoge med (69). Med hensyn til konstruktionen med *have* i (71) må forklaringen findes i kontrasten mellem direkte og indirekte sansning, for med i hvert fald *bede* er en tilsvarende infinitivneksus mulig:

(75) Jeg bad ham have gjort rent, inden jeg kommer hjem.

Når den nøgne infinitivneksus ikke lader sig konstruere med *have*, skyldes det imidlertid ikke den fortidige betydning, men det forhold, at *have* udtrykker perfektivt aspekt, afsluttethed: Den direkte sansning af en situation må nødvendigvis involvere en situation, som er uafsluttet.

At-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus er altså kun involveret i to syntaktiske minimalpar. Disse tyder ikke desto mindre sammen med det semantiske minimalpar på, at *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus har forskellige funktioner. Det lader desuden til, at *at*-infinitivneksusen deler funktion med *at*-ledsætningen. Ligesom *at*-ledsætningen har samme funktion som *at*-infinitivneksusen, når det gælder forekomsten med sanseverber, således tillader den også konstruktion med et epistemisk modalt adverbium eller et epistemisk modalt verbum:

(76) Det ses, (at) drengen måske er i Danmark.

(77) Det ses, (at) drengen kan være i Danmark.

Principielt set er en funktionel forskel på *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus ikke den eneste mulige årsag til de syntaktiske og semantiske minimalpar. Det semantiske minimalpar frembyder en sætningskontrast, og man kunne forestille sig, at denne ikke skyldes komplementerne, dvs. infinitivneksusene, men de overordnede prædikatorer. Som en forklaring på den semantiske kontrast mellem direkte og indirekte sansning kunne man således forestille sig, at der eksisterer to homonyme sæt sanserverber: et sæt, der udtrykker direkte sansning og tager nøgen infinitiv-komplement, og et sæt, der udtrykker indirekte sansning og tager *at*-infinitivneksus eller *at*-ledsætning som komplement. I overensstemmelse hermed kunne man som en forklaring på de syntaktiske minimalpar forestille sig, at den nøgne infinitivneksus' manglende evne til at involvere et epistemisk modalt adverbium eller verbum skyldes en restriktion hos alle de verber, der tager nøgen infinitivneksus som komplement, og ikke et inhærent forhold ved den nøgne infinitivneksus. Med andre ord kunne man forestille sig, at et epistemisk evalueret komplement er uforeneligt med betydningen af *bede* og *lade* samt sanserverber, der udtrykker direkte sansning. Der er da heller ingen tvivl om, at den nøgne infinitivneksus kan restringeres af sin overordnede prædikator. Ovenfor er der således blevet argumenteret for, at sanserverber i modsætning til *bede* ikke kan tage en nøgen infinitivneksus med perfektivt aspekt som komplement, fordi genstanden for en direkte sansning ikke kan være en afsluttet situation.

Som helhed synes den skitserede alternative analyse imidlertid lidet plausibel, og fra en funktionel synsvinkel er den lidet attråværdig. Dels begrundes den ikke infinitivneksusenes distribution ud fra deres semantik, men gør distributionen til et blot og bart postulat. Dels gør analysen den semantiske kontrast uafhængig af den morfologiske kontrast mellem *at* og ikke *at*, og den kommer således i modstrid med John Haimans *isomorfismehypotese*: »Different forms will always entail a difference in communicative function. Conversely, recurrent identity of form between different grammatical categories will always reflect some perceived similarity in communicative function« (Haiman 1985: 19).

Nedenfor vil der blive argumenteret for tilstedeværelsen af en generel semantisk kontrast mellem *at*-infinitivneksusen og den nøgne infinitivneksus, der kan betragtes som årsagen til såvel sansningskontrasten som de to syntaktiske kontraster.

4.3 *To infinitivneksus i dansk*

Der vil blive argumenteret for, at den semantiske forskel på den nøgne infinitivneksus og *at*-infinitivneksusen er en forskel mellem henholdsvis *event* og *fact* (Vendler 1967) eller – med en anden terminologi – *state of affairs* (herefter *sagforhold*) og *proposition* (Dik og Hengeveld 1991, Dik 1997I). Dvs. at infinitivpartiklen, *i hvert fald når det gælder infinitivneksus*, fungerer som propositionsmarkør.

Proposition og sagforhold angiver begge neksusbetydning. Anvender man *situation* som neutral fællesnævner, dvs. om den verbale relation plus partcipanter, kan forskellen på proposition og sagforhold beskrives, som følger: Propositionen angiver en tilstand eller begivenhed som et potentielt faktum, hvorimod sagforholdet angiver en tilstand eller begivenhed uden hensyn til dennes realiseringsstatus. Sagforholdet angiver altså en situation, mens propositionen sætter denne situation i relation til en given virkelighed eller sprogbrugerens repræsentation af denne virkelighed. Heraf følger, at propositionen har en *sandhedsværdi*, som principielt set kan afgøres, ligesom propositionen kan *evalueres epistemisk*. Derimod kan sagforholdet ikke evalueres epistemisk, og det giver ingen mening at spørge til dets sandhedsværdi, eftersom det ingen sandhedsværdi har.

Der er mindst tre argumenter for, at *at*-infinitivneksusen semantisk udtrykker en proposition, mens den nøgne infinitivneksus semantisk udtrykker et sagforhold. De hviler alle på den antagelse, at neksusen semantisk set netop kun kan udtrykke enten en proposition eller et sagforhold. Et positivt kriterium for proposition er således et negativt kriterium for sagforhold, mens et positivt kriterium for sagforhold er et negativt kriterium for proposition.

1) En proposition kan evalueres epistemisk. Da *at*-infinitivneksusen udtrykker en proposition, mens den nøgne infinitivneksus udtrykker et sagforhold, kan kun *at*-infinitivneksusen indeholde et evaluerende epistemisk modalt adverbium eller verbum. Det er grunden til, at (66) og (68) mulige, men ikke (67) og (69).¹⁴

2) En propositions sandhedsværdi kan afgøres. Da *at*-infinitivneksusen udtrykker en proposition, mens den nøgne infinitivneksus udtrykker et sagforhold, giver det kun mening at sætte bedømmelserne *sand* og *usand* i forbindelse med *at*-infinitivneksusen:

(78) Han ses/siges/synes/forekommer at løbe, men det er *usandt*, at han løber.

(79) Han ses/bedes/lades løbe, *men det er *usandt*, at han løber.

I (78) giver det mening at evaluere infinitivneksusens betydning med ordet *usandt*, mens dette ikke er tilfældet i (79). Dermed naturligvis ikke sagt, at en nøgen infinitivneksus' betydning ikke kan *benægtes*:

(80) Han ses/bedes/lades løbe, men han løber ikke.

Den sidste sætning i (80) afgør blot ikke en propositions sandhedsværdi. Varianten af (80) med sanseverbum involverer et synsbedrag, mens dette ikke er tilfældet med den tilsvarende variant af (78). Her er der i stedet uoverensstemmelse mellem det sansede belæg for propositionen *han løber* og selve propositionens realiseringstilstand.

3) Der er ingen semantiske og derfor ingen syntaktiske restriktioner på et propositionelt komplement. Eftersom propositionen er et potentielt faktum, og eftersom et potentielt faktum principielt set kan være en hvilken som helst situation, kan verber, der overhovedet lader sig konstruere med en proposition, ikke restringere dennes konstitution:

(81) Han ses/menes/siges/synes at have mæslinger.

Derimod er sagforholdet ikke et potentielt faktum, og det må forventes, at ikke alle sagforhold er forenelige med alle overordnede prædikatorer (jf. afsnit 4.2). Således kan man ikke i (82) udbede sig eller direkte sanse et ejerskabsforhold, og man kan heller ikke tillade et sådant ejerskabsforhold, såfremt man er uden indflydelse på det som i (83):

(82) *Jeg ser/beder ham have en stor møntsamling.

(83) *Jeg ser/beder/lader ham have mæslinger.

De syntaktiske forskelle på de to infinitivneksus følger således af den semantiske forskel på proposition og sagforhold.

4.4 Sammenfatning

Dansk har ikke en, men to morfologisk og semantisk forskellige infinitivneksus: en nøgen infinitivneksus, som semantisk udtrykker et sagforhold, og en *at*-infinitivneksus, som semantisk udtrykker en proposition. Denne semantiske distinktion gør det muligt funktionelt at motivere det første af de tre påfaldende træk ved distributionen af den danske infini-

tivneksus, som blev opregnet i afsnit 3.4: den næsten komplementære distribution af infinitivneksus med og uden *at*. De to infinitivneksus' distribution kan formuleres, som følger: Den nøgne infinitivneksus forekommer med verber, som kan tage sagforholdskomplement, mens *at*-infinitivneksusen forekommer med verber, som kan tage propositionelt komplement.¹⁵

Hvad angår menings-, ytrings- og fremtrædelsesverberne, virker det intuitivt rimeligt, at de kan tage propositionelt komplement. Et potentielt faktum kan fremsættes i en ytring, det kan være genstanden for en mening, og det kan fremtræde for bevidstheden.

Hvad angår sanseverberne, bemærkes det først, at visse af dem, verber som *se* og *høre* og måske *føle* og *mærke*, er i stand til at tage både propositionelt komplement og sagforholdskomplement. Hvis man blot antager, at sådanne sanseverber semantisk set er vage eller polysemiske (og ikke ambiguøse, dvs. ikke polyleksematiske), kan kontrasten mellem indirekte og direkte sansning beskrives som en konsekvens af den aktuelle komplementtype: Med propositionelt komplement er sansningens genstand et potentielt faktum, og en sansning af et potentielt faktum kan kun forstås som en evaluerende indirekte sansning, der i første omgang involverer et belæg for det potentielle faktum. Med sagforholdskomplement er sansningens genstand derimod en begivenhed eller handling, hvorfor sansningen – ligesom det er tilfældet, når dens genstand er en entitet, som udtrykkes af et nominalt komplement – nødvendigvis må forstås som direkte. Med sanseverber som de ovenfor nævnte præciserer den aktuelle komplementtype altså tolkningen af det vage eller polysemiske overordnede sanseverbum og dermed sætningsbetydningen. Såfremt komplementet udtrykker et sagforhold – og altså er en nøgen infinitivneksus – restringeres dette sagforhold på sin side af den overordnede prædikators direkte sansning-betydning, som sagforholdet selv har fastlagt.

Sanseverber som *påhøre*, *iagttag*e og *overvåge* er i modsætning til de ovenfor nævnte ikke polysemiske, men udelukkende i stand til at udtrykke direkte sansning. Det skyldes sikkert, at de som en del af deres semantiske betydning fokuserer på selve sansningsakten. Disse verber kan derfor kun tage sagforholdskomplement, dvs. nøgen infinitivneksus. Eksistensen af sådanne verber er årsag til, at antallet af sanseverber, der kan forekomme med *at*-infinitivneksus, er mindre end antallet af sanseverber, der kan forekomme med nøgen infinitivneksus (jf. appendiks). Når *at*-infinitivneksusens forekomst med sanseverber i vid udstrækning er

begrænset til verbet *se*, skyldes det sandsynligvis, at synssansen er vores vigtigste kilde til viden om potentielle fakta, dvs. propositioner.

Hvad angår *bede* og *lade*, skal det foreløbig kun bemærkes, at de udelukkende er i stand til at tage sagforholdskomplement (de to verber bliver behandlet i afsnit 5.3). Til slut kan det fastslås, at *at*-ledsætningen har samme semantiske funktion som *at*-infinitivneksusen og udtrykker en proposition. For det første så vi i afsnit 4.1, at den har samme funktion, når den forekommer med sanseverber. For det andet forekommer den (som umiddelbart tilknyttet sætningsled) med alle de verber, som tager *at*-infinitivneksus, men ikke med de verber, som kun tager nøgen infinitivneksus (*bede* og *lade*). Og for det tredje opfylder *at*-ledsætningen alle de tre kriterier for proposition.

5 Diakroni

Som nævnt i afsnit 3.4 implicerer antagelsen af fri variation af infinitivneksusens infinitivpartikel som delantagelse en *at*-tabshypotese som forklaring på det forhold, at *at*-aci-neksusens forekomst med sanseverber med tiden er blevet mindre almindelig og i moderne dansk er forsvundet. Denne *at*-tabshypotese kommer til udtryk i flere grammatiske fremstillinger (for så vidt som disse har erkendt, at *at*-infinitivneksusen er en infinitivneksus på lige fod med den nøgne infinitivneksus). I deres behandling af aci-konstruktionen antyder således både Mikkelsen og Hansen et diakront *at*-tab. Mikkelsen i en anmærkning: »Ret ofte, især i det lidt ældre sprog, tilføjes *at* ved flere af de ovenfor nævnte udsagnsord [sanseverberne]« (Mikkelsen 1911: 110), og Hansen dels i en note: »Ved en del af de verber der nu bruger *at*-løs infinitiv kunne man tidligere bruge *at*-formen« (Hansen 1967III: 68), dels i en parentes om *at*-infinitiv(neksus)ens forekomst i objektposition efter sanse- og meningsverber: »nu kun i gammeldags sprog« (Hansen 1967III: 80). Brandt antyder oven i købet, ukorrekt, et *at*-tab for sanseverbernes nci-konstruktions vedkommende: »[Mikkelsen] apparently judges them [*ACI passives* – dvs. nci-konstruktioner med, ifølge Brandt 1995: 19-23, sanseverber samt *bede* og *lade*] to be more common *with* than *without* the infinitive marker (..) but in modern language *at* is not used« (Brandt 1995: 27). I en begrænset scanning af *Den Danske Ordbogs* tekstkorpus er der fundet 13 forekomster af sanseverbet *se* med *at*-nci-neksus, men kun én forekomst med

nøgen nci-neksus; en tilsvarende scanning af *Polinfos* avisdatabase har resulteret i to eksempler på *se* med *at*-nci-neksus og fire på *se* med nøgen nci-neksus.

Med eksistensen af to morfologisk, semantisk og derfor også syntaktisk forskellige infinitivneksus i dansk virker *at*-tabshypotesen ikke plausibel. Bortfaldet af *at*-aci-neksusen kan dårligt skyldes et simpelt *at*-tab, når *at* markerer en vigtig semantisk modsætning. Nedenfor præsenteres der en gennemgang af den danske infinitivneksus' diakroni, hvorefter der opstilles et alternativ til *at*-tabshypotesen, som er i overensstemmelse med sondringen mellem *at*-infinitivneksus og nøgen infinitivneksus. Gennemgangen vil samtidig danne udgangspunkt for en funktionel motivation af de to sidste af de tre påfaldende træk ved distributionen af den danske infinitivneksus, som blev opregnet i afsnit 3.4.

5.1 Distributionen af de to infinitivneksus historisk set

Gennemgangen af de to danske infinitivneksus' distribution i oldnordisk, gammeldansk og ældre nydansk baserer sig på de mere eller mindre spredte bemærkninger og undersøgelser i Marius Nygaard 1906, Kr. Mikkelsen 1911, Johannes Lollesgaard 1920, Peter Skautrup 1944-70, Ragnvald Iversen 1955, Allan Karker 1971 og Allan Karker 1993. Det bemærkes, at ingen af de nævnte værker – i overensstemmelse med traditionen – skelner mellem nøgen infinitivneksus og *at*-infinitivneksus. Af overskuelighedshensyn afsluttes gennemgangen af hvert sprogstadium derfor med en kort sammenfatning, mens gennemgangen som helhed sammenfattes i tabel 3, som også inddrager distributionen i moderne dansk.

Oldnordisk

For oldnordisks vedkommende bygger gennemgangen på Nygaard 1906: 231-3, Mikkelsen 1911: 112-4, og Iversen 1955: 192-3. De tre værker er enige om, at aci-konstruktionen i oldnordisk forekom med viljes-, sanse-, ytrings- og meningsverber (idet Mikkelsens kundskabs- og erfaringsverber tilhører gruppen af meningsverber (jf. note 7), og hans gruppe af oldnordiske verber, »der betegnede kræve, tilskynde og afholde [i betydningen *afholde fra*]*«* (Mikkelsen 1911: 112) alle tilhører gruppen af ytringsverber). Nygaard henregner *lades* oldnordiske variant *lāta* til »verber, som betyder (...) udsagn« (Nygaard 1906: 232) – dvs. ytringsverberne. Og såvel Nygaard (1906: 232) som Iversen (1955: 193) henregner et af *bedes* to oldnordiske ophav *biðja* til en gruppe af *viljesverber* (hos Nygaard *viljes-* og *ønskeverber*). Skønt *biðja* implicerer

et ønske eller en vilje, udtrykker det imidlertid ligesom moderne dansk *bede* og *bedes* andet oldnordiske ophav *beiða*, der også forekom med aci-neksus (Mikkelsen 1911: 112), en ytring. Ligesom *láta* kan derfor såvel *biðja* som *beiða* henregnes til gruppen af ytringsverber. Under den netop nævnte gruppe af viljesverber anfører alle tre værker desuden verbet *vilja*. De nævner imidlertid ikke yderligere verber. Når Egilsson og Jónsson således i *Lexicon Poeticum* om *vilja* anfører, at forekomsten med aci-neksus er sjælden (Egilsson og Jónsson 1916: 616), kan man med den alternative kategorisering af *biðja* udvide dette udsagns gyldighed til gruppen af viljesverber som helhed. Nygaards og Iversens eksempler på oldnordisk aci-neksus involverer uden undtagelse nøgen infinitiv, og den nøgne aci-neksus er også klart dominerende i Mikkelsens eksempelmateriale. Her anføres eksempler fra Mikkelsen (1911: 112-3): med sanseverber: »þá sá þeir borg standa á vøllum nøkkurum« og »Aldri heyrða ek hann leita þess ráðs«; med meningsverber: »Alt, er þú veizt í mínum húsum vera« og »Hvat ætlar þu slíkt vera?«; med ytringsverber (inkl. *láta*, *biðja* og *beiða*): »Hann kvað þat vera herskip sín«, »Lát mik heyra«, »Þeir biðja hana gráta Baldr ór helju«, »Beiddi hann Gunnlaug fara með sér«; og med viljesverbet *vilja*: »Seggi vil ek alla í sal ganga«. Ifølge Mikkelsen har infinitivneksus med *at*-infinitiv imidlertid også været mulig i oldnordisk, om end sjælden: »dog tilføjedes det [*at*] undertiden ved *láta*, *biðja* og *beiða*, f. eks. *Konungr bað hann bliðum orðum at taka við kristni*« (Mikkelsen 1911: 112). *At*-infinitivneksus har altså været mulig lige præcis med de verber, som i moderne dansk *ikke* er i stand til at tage *at*-infinitivneksus. Skønt han ikke gør opmærksom på det, anfører Mikkelsen umiddelbart efter det ovenfor anførte citat endnu tre eksempler på infinitivneksus med *at* i oldnordisk, nemlig ved sin gruppe af ytringsverber, der betegner kræve, tilskynde og afholde (jf. ovenfor): »Kref ek loðgréttumenn at dæma Sigurð syknar sakarinnar«, »Eggjaði Reginn Sigurð at vega Fáfni«, og »Margir hlutir letja mik, en sumir hvetja at tala« (Mikkelsen 1911: 112).

Hvad angår nci-konstruktionen, hersker der uenighed. Ifølge Mikkelsen (1911: 114) forekom nci-konstruktioner i oldnordisk ved denne tids varianter af *tykkes* og *synes* – *þykkja*, »der senere ved ligedannelse med *synes* er blevet til *tykkes*« (Mikkelsen 1911: 114), og *sýnask* – mens den *ikke* forekom (før i dansk) ved (den passive variant af) sanse-, menings- og ytringsverberne. Ifølge Nygaard derimod forekom nci-konstruktionen i oldnordisk ved *þykkja* og (den passive variant af) sanse-, menings- og ytringsverberne. Uoverensstemmelserne lader sig imidlertid let afklare,

for Mikkelsen anfører et eksempel med *sýnask*: »Þetta sýnisk mér underliga kosit (vera)« (Mikkelsen 1911: 114), mens Nygaard til gengæld anfører eksempler med sanse-, menings- og ytringsverber – henholdsvis: »þá váru ok sénar eldingar stórar fljúga ór norðri«, »þat tendrast nú með honum, sem áðr trúist týnt vera« og »fyrir nefndr Augustinus segist marga vega órskurði af þeim út hafa gefit« (Nygaard 1906: 233). I oldnordisk har nci-konstruktionen altså forekommet ved denne tids varianter af sanse-, menings-, ytrings- og sandsynligvis viljesverber samt *sýnask* og *þykkja* (med sidstnævnte verbum har – i overensstemmelse med verbets aktivform – også aci-neksus været mulig, om end sjældent (Nygaard 1906: 232-3, Iversen 1955: 193, jf. Lollesgaard 1920: 142 om *tykkes* gammel-danske variant)). Kun Nygaard og Mikkelsen beskæftiger sig med nci-konstruktionen, og alle deres eksempler involverer nøgen nci-neksus. Analogt med forholdene ved den oldnordiske aci-konstruktion må det imidlertid formodes, at ytringsverberne *láta*, *biðja* og *beiða* samt ytringsverber som *krefja*, *eggja*, *letja* og *hvetja* i sjældne tilfælde har kunnet konstrueres med en *at*-nci-neksus som subjekt.

De ovenfor anførte forhold kan sammenfattes, som følger: I oldnordisk forekom næsten udelukkende den nøgne infinitivneksus. Den forekom først og fremmest med sanse-, menings- (inkl. *þykkja*) og ytringsverber (inkl. *láta*, *biðja* og *beiða*) og undertiden med viljesverbet *vilja*. Med alle disse verber fremviste den en levende subjekt-objektsrelation mellem nci- og aci-konstruktioner i overensstemmelse med den overordnede prædikators diatese, om end *þykkja* både med nci- og aci-konstruktioner optrådte i aktiv diatese. Den nøgne infinitivneksus forekom også med den oldnordiske variant af *synes*, *sýnask*, men her kun som nci-konstruktion. Dette verbums defekte subjekt-objektsrelation kan imidlertid antages at være resultatet af en idiosynkratisk degeneration af endnu tidligere forhold, idet *synes* rimeligvis oprindeligt var et sanseverbum. Med ytringsverberne *láta*, *biðja* og *beiða* samt ytringsverber som *krefja*, *eggja*, *letja* og *hvetja* forekom desuden i sjældne tilfælde *at*-infinitivneksus. Det må formodes, at denne har udvist en levende subjekt-objektsrelation i overensstemmelse med den overordnede prædikators diatese.

Gammeldansk

For gammeldansks vedkommende bygger gennemgangen på Karkers analyse af infinitivneksusen i »Sjælens Trøst« (Karker 1971) og Lollesgaard 1920: 137-43. Af begge værker fremgår det, at aci-neksus i gammeldansk forekom med sanse-, menings- og ytringsverber (idet Lolles-

gaard (1920: 138) forventnings- og erfaringsverber kan henregnes til gruppen af meningsverber – jf. note 7). Lollesgaard omtaler endvidere – ligesom Nygaard for oldnordisks vedkommende – verber, som udtrykker ønske (Lollesgaard 1920: 138). Blandt hans eksempler findes imidlertid ikke andre verber end *bithæ*, som kan tænkes at falde i denne gruppe. Med henvisning til bemærkningerne ovenfor om *bedes* oldnordiske ophav må det være mere rimeligt at klassificere *bithæ* som et ytringsverbum og således helt undlade at etablere en gruppe af ønskeverber. Hverken Lollesgaard eller Karker har eksempler på infinitivneksus med viljesverbet *villes* gammeldanske varianter. *Ville*, hvis forekomst med infinitivneksus i oldnordisk var sjælden, har muligvis allerede i gammeldansk helt mistet evnen til at forekomme med denne konstruktion. Karker anfører eksempler på aci-neksus med alle de tre verbalgrupper (foruden med *bydes* gammeldanske variant *biuthæ*, hvis infinitiv imidlertid sandsynligvis har en selvstændig substantivisk funktion (jf. afsnit 3.3 – se dog Karkers (1971: 159) svenske eksempel, hvor infinitivneksusens neksussubjekt er i akkusativ, men jf. hans eksempel s. 164, hvor dansk har akkusativ, på trods af at infinitivneksusen er udskiftet med en *at*-ledsætning)), der i gammeldansk kan tage aci-neksus (tal i parentes angiver sidetal i Karker 1970). Med sanseverber: »tha hon sa sek vara forsmatha« (s. 160), »en stor hærra .. hørðhe hæne roba« (s. 161); med meningsverber: »thæt matte swa hafva hænt. at nogor af mina thiænara hafde ey thænkt hæne vara thina hustru« (s. 161); og med ytringsverber (inkl. *latæ* og *bithæ*): »[han] rosathe sek vara thæn rigasta konung som i værlðene var« (s. 162), »Min kiære hærra let mek hældir vara thræl en fathir bana. oc lat swinnin fara ledhoghan hem til sin fathir« (s. 159), »oc thær eftir tok hon orlof. æn hærran bath hæne quarra blifva« (s. 158).

Karker kommer ikke ind på nci-konstruktionen, og Lollesgaard anfører kun tre eksempler i forbindelse med passiv vending af *thykkæs* – bl.a. »tha thükkes then logh uniüt væræ« (Lollesgaard 1920: 143). Eftersom samtlige verber imidlertid såvel i moderne dansk som i oldnordisk er i stand til at forekomme med nci-neksus, enten *at*-nci-neksus eller nøgen nci-neksus, må det antages, at dette også har været tilfældet i gammeldansk. Endvidere må det antages, at fremtrædelsesverbet *synes* har kunnet forekomme med nci-neksus, som det er tilfældet i oldnordisk og moderne dansk.

Hverken Karker eller Lollesgaard har eksempler på *at*-infinitivneksus med de gammeldanske varianter af ytringsverberne *bede* og *lade*, og de har slet ingen eksempler med ytringsverber som *kræve*, *tilskynde*, *ægge* og *afholde*. Disse ytringsverber forekommer heller ikke i ældre nydansk

(se nedenfor) eller i moderne dansk med *at*-infinitivneksus – de sidste tre verbaltyper forekom overhovedet kun i oldnordisk med infinitivneksus. Når dertil kommer, at forekomsten af *at*-infinitivneksus med disse ytringsverber allerede i oldnordisk var sjælden, virker det rimeligt at antage, at den er forsvundet før den gammeldanske periode. Ikke desto mindre optræder *at*-infinitivneksusen i gammeldansk, om end den er sjælden. På grund af sin tro på Diderichsens ukorrekte morfologiske afgrænsning regner Karker ganske vist *at*-infinitivneksusen for en sekundær neksus, og han nævner, at *at*-infinitivneksus ikke forekommer i *Sjælens Trøst* (Karker 1971: 166). Men han nævner også, at *at*-infinitivneksus findes i andre gammeldanske tekster: »Derimod har Gda. Læsebog 35 eksempler, typisk i yngre tekster med latinsk forlæg, fx: (...) Thy mædhen jek kallethe hannum till forn at wære samuelem Tha will iek bewisæ hannum at wære samuelem« (Karker 1971: 166). I overensstemmelse hermed har Lollesgaard fem eksempler på gammeldanske *at*-infinitivneksus (Lollesgaard 1920: 139, 140, 141) – f.eks.: »of kunæ sikhær sich at wæææ mæth barnæ« (Lollesgaard 1920: 140). Alle disse seks eksempler involverer et overordnet verbum, som tilhører en af de verbalgrupper, der i moderne dansk er i stand til at tage *at*-nci-neksus som komplement. Skønt samtlige eksempler involverer en aci-neksus, må det dog antages, at *at*-infinitivneksusen også har kunnet forekomme som nci-konstruktion.

De ovenfor anførte forhold kan sammenfattes, som følger: I gammel-dansk forekom nøgen infinitivneksus med sanse-, menings- (inkl. *thykkæ*, som nu optræder i både aktiv og passiv diatese) og ytringsverber (inkl. *bede* og *lade*) samt i nci-konstruktion med fremtrædelsesverbet *synes*, men ikke med viljesverbet *ville*. Med alle disse verber – bortset fra *synes* – fremviste den en levende subjekt-objektsrelation mellem nci- og aci-konstruktioner i overensstemmelse med den overordnede prædikators diatese. I tekster med latinsk forlæg forekom endvidere *at*-infinitivneksus med alle de verber, som i moderne dansk tager *at*-nci-neksus – dvs. sanse-, menings- og ytringsverberne samt i nci-konstruktion fremtrædelsesverbet *synes* (jf. bemærkningerne nedenfor om ældre nydansk). *At*-infinitivneksus forekom således ikke med ytringsverberne *bede* og *lade*.

Ældre Nydansk

For ældre nydanks vedkommende bygger gennemgangen på Skautrup 1944-70 og Karker 1993. At dømme efter eksempelmaterialet i de to sidste værker har aci-neksusen samme distribution i ældre nydansk som i gammeldansk. Den forekommer efter sanseverber: »han saae sig ingen

Veg at kunne komme« (Skautrup 1944-70III: 38), meningsverber: »ieg... wed en stor Forfarenhed (osv.) at høre til den« (Karker 1993: 170), og ytringsverber: »svarte ieg mit Ærinde att haffue werret...« (Skautrup 1944-70II: 357) – sidstnævnte gruppe inklusive *kommunikationshandlingsverbet bevisse* (se afsnit 3.3 med hensyn til klassifikationen af kommunikationshandlingsverber som ytringsverber): »bevisse denem, som borte blive, at være døde« (Karker 1993: 185). Blot findes der ingen eksempler med *bede* og *lade*.

Ingen af de to værker beskæftiger sig eksplicit med nci-konstruktionen. Analogt med forholdene i oldnordisk og moderne dansk må det imidlertid antages, at passive sanse-, menings- og ytringsverber samt fremtrædelsesverbet *synes* har forekommet med nci-neksus i ældre nydansk. Skønt Karker præsenterer det som »et eksempel på akkusativ med infinitiv«, er et af hans eksempler fra ældre nydansk en nci-konstruktion:

(84) om det kand bevjsis, Vankundigheden at være nogen gavnlig
(Karker 1993: 174).

I (84) repræsenterer *det* som foreløbigt subjekt infinitivneksusen *Vankundigheden at være nogen gavnlig*. Denne infinitivneksus er altså det egentlige subjekt for det passive ytringsverbum *bevjses*, men dens neksussubjekt, *Vankundigheden*, lader sig ikke kasus-bestemme. I latin er det muligt for en aci-neksus at være subjekt for et passivt verbum (jf. Bolkestein 1979: 26). Men da der ikke lader til at være andre eksempler på dette i dansk, må infinitivneksusen i (84) være en nci-neksus. Konstruktionen i (84) kan således betragtes som den passive variant af den gammeldanske konstruktionen i (85), hvor et pronomen, *thet*, repræsenterer en aci-neksus, som er objekt for et aktivt verbum:

(85) tha kungøra wi thet allum oss sannelighæ for wor bys bæsta,
bestand, gagn ok hiælp skyld hawa skællighæ vnt, skikkæt ok
stathfæst et æmbede i Malmøghe (Karker 1993: 120, gentaget
i forkortet form side 125).

Ingen af de to værker skelner desuden – traditionen tro – mellem nøgen infinitivneksus og *at*-infinitivneksus. Det må derfor bemærkes, at samtlige deres eksempler fra ældre nydansk involverer *at*-infinitivneksus (se Skautrup 1944-70II: 357, 1947III: 38, og Karker 1993: 130-1, 170, 174, 185 og 197). Når Karker således nævner aci-konstruktionen som en af de

mange latinismer, der dukker op i senmiddelalderen (Karker 1993: 130), må det være *at-aci-neksusen*, han mener. Derimod må Skautrup, når han anfører, at »[a]kkusativ med infinitiv (...) findes efter Holberg kun i forb. med sanseverber samt efter *bede*, *byde* og *lade*« (Skautrup 1944-70III: 212), mene den nøgne *aci-neksus*. Med andre ord afgrænser Skautrup og Karker *at-aci-neksusens* glansperiode til yngre gammeldansk og ældre nydansk.

Denne afgrænsning stemmer fint overens med forholdene i oldnordisk og gammeldansk: Vi så, at *at-infinitivneksusen* dukkede op i gammeldansk i tekster med latinsk forlæg. Endvidere er den i overensstemmelse med forholdene i moderne dansk, hvor *at-aci-neksusen* er næsten uddød. Endelig understøttes afgrænsningen af Jens Høysgaard, der allerede i 1747 har følgende at bemærke om *aci-konstruktioner* med *at*: »Accusativus eller 3die Casus forved Infinitivus er kun en Latinsk Construction og sjelden got Dansk, saas: jeg hører ham at være kommen: rættre siges: jeg hører, at han er kommen« (Høysgaard 1920: 428-9). Samme Høysgaard har i modsætning til Skautrup og Karker eksempler på nøgen *aci-neksus* med sanseverber: »jeg såa ham gaae«, og med *bede*: »han bad mig gjøre dette« (Høysgaard 1920: 429) – men ikke med menings- og ytringsverber. Sammenholdt med Skautrups og Karkers eksempler på *at-infinitivneksus* – indbefattet *manglen* på eksempler med *bede* eller *lade* – viser Høysgaards eksempler, at distributionen af de to infinitivneksus allerede ved slutningen af den ældre nydanske periode var omtrent identisk med forholdene i moderne dansk.

De ovenfor anførte forhold kan sammenfattes, som følger: I ældre nydansk forekom *at-infinitivneksus* med sanse-, menings- og ytringsverber (ekskl. *bede* og *lade*) samt i *nci-konstruktion* med fremtrædelsesverbet *synes*. På et tidspunkt i perioden indgik *at-infinitivneksusen* med alle disse verber – bortset fra *synes* – i en levende subjekt-objektsrelation mellem *nci-* og *aci-konstruktion* i overensstemmelse med den overordnede prædikators diatese, men ved slutningen af den ældre nydanske periode var kun *nci-konstruktionerne* ikke marginale. Nøgen infinitivneksus forekom i slutningen af den ældre nydanske periode kun med sanseverber samt *bede* og – analogt med forholdene i oldnordisk, gammeldansk og moderne dansk – *lade*, men ikke med menings- og ytringsverber og fremtrædelsesverbet *synes*. I begyndelsen af samme periode må den nøgne infinitivneksus imidlertid have haft en videre distribution i overensstemmelse med forholdene i gammeldansk.

	Nøgen infinitivneksus		At-infinitivneksus	
	aci-neksus	nci-neksus	aci-neksus	nci-neksus
Oldnordisk	Sanseverber Meningsverber Dir. ytr.verber Ass. ytr.verber (Viljesverber)	Sanseverber Meningsverber Dir. ytr.verber. Ass. ytr.verber (Viljesverber) Fremtrædelses- verbet <i>synes</i>	(Dir. ytr.verber)	(Dir. ytr.verber)
Gammeldansk	Sanseverber Meningsverber Dir. ytr.verber Ass. ytr.verber	Sanseverber Meningsverber Dir. ytr.verber Ass. ytr.verber Fremtrædelses- verbet <i>synes</i>	(Sanseverber) (Men.verber) (Ass. ytr.verber)	(Sanseverber) (Men.verber) (Ass. ytr.verber) (Fremtrædelses- verbet <i>synes</i>)
Ældre nydansk	Sanseverber Dir. ytr.verber	Sanseverber Dir. ytr.verber	Sanseverber Meningsverber Ass. ytr.verber	Sanseverber Meningsverber Ass. ytr.verber Fremtrædelses- verbet <i>synes</i>
Moderne dansk	Sanseverber Dir. ytr.verber	Sanseverber Dir. ytr.verber		Sanseverber Meningsverber Ass. ytr.verber Fremtr. verber

Tabel 3: Infinitivneksusens distribution historisk set.

I tabellen skelnes der i overensstemmelse med afsnit 5.3 mellem *direktive* (dir.) og *assertive* (ass.) ytringsverber. *Bede* og *lade* samt *kræve*, *tilskynde*, *ægge* og *afholde* tilhører den første gruppe, mens verber som *sige* og *hævde* tilhører den anden. Parentes angiver sjældne forekomst.

5.2 Et hypotetisk diakront scenario

I lyset af de to infinitivneksus' distribution i oldnordisk, gammeldansk og ældre nydansk fremstår konturerne af et hidtil upåagtet udviklings-scenario, som i modsætning til *at*-tabshypotesen understreger eksisten-sen af to forskellige infinitivneksus i dansk.

Infinitivneksusen er muligvis en ældgammel indoeuropæisk konstruktion. Den findes i latin¹⁶ og i oldgermanske sprog som gotisk og oldhøjtysk (Lollesgaard 1920: 138). Den er sandsynligvis resultatet af en *syntaktisk reanalyse* (Langacker 1977) af en oprindelig sætningsled med frit prædikativ-konstruktion (jf. Lollesgaard 1920: 137, og Jespersen 1924: 118). Den oldnordiske infinitivneksus er den særlige nordiske efterkommer af denne oprindelige konstruktion og således at betragte som en søster til den latinske infinitivneksus.

I oldnordisk forekom *at*-infinitivneksusen sjældent og kun med ytringsverber som *bede*, *lade*, *kræve*, *tilskynde*, *ægge* og *afholde* (jf. afsnit 5.1). Allerede ved begyndelsen af den gammeldanske periode har denne *at*-infinitivneksus sandsynligvis været helt forsvundet.¹⁷ Den nøgne infinitivneksus havde derimod en vid distribution. Den forekom først og fremmest med sanse-, menings- (inkl. *tykke*) og ytringsverber (både de ovenfor nævnte og ytringsverber som *sige* og *hævde*) samt undertiden med viljesverber (måske kun *vill* – jf. afsnit 5.1), idet den med disse verber vekslede mellem *nci*- og *aci*-konstruktion afhængigt af sin rolle som henholdsvis subjekt og objekt. Desuden forekom den oldnordiske nøgne infinitivneksus som *nci*-konstruktion med den oldnordiske variant af fremtrædelsesverbet *synes* – den specialiserede passivform af verbet *syne*, som antageligvis oprindeligt har været et regelret medlem af gruppen af sanseverber. Forekomsten med verber som *kræve*, *tilskynde*, *ægge* og *afholde* samt den sjældne forekomst med viljesverber har sandsynligvis allerede været forsvundet i begyndelsen af den gammeldanske periode.

Med den latinske indflydelse i middelalderen dukkede *at*-infinitivneksusen op igen ved siden af den nøgne infinitivneksus. Denne gang imidlertid med helt andre verber end tidligere: Skønt *at*-infinitivneksusen antageligvis til at begynde med var en oversættelse af latinske infinitivneksus, bredte den sig efterhånden i gammeldansk, så den i ældre nydansk blev et alternativ til den nøgne infinitivneksus i forekomsten med sanseverber, mens den i forekomsten med meningsverber, ytringsverber (undtagen *bede* og *lade*) og fremtrædelsesverbet *synes* fuldstændigt fortrængte den nøgne infinitivneksus. Kun med ytringsverberne *bede* og *lade*, som havde været blandt de få verber, der i oldnordisk kunne tage *at*-infinitivneksus, forblev den nøgne infinitivneksus enerådende.

Da *at*-infinitivneksusen må betragtes som en søster til den oldnordiske nøgne infinitivneksus, er der med dens opdukken side om side med den nøgne infinitivneksus tale om en pudsigt fordobling af den oprindelige

indoeuropæiske konstruktion. Ikke desto mindre indgik *at*-infinitivneksusen – ligesom den nøgne infinitivneksus – efter sin opdukken i en regelmæssig vekslen mellem *aci*- og *nci*-konstruktionen i overensstemmelse med sin rolle som henholdsvis objekt og subjekt. Det er imidlertid tvivlsomt, om *at-aci*-neksusen nogensinde har været upåfaldende dansk. Allerede i slutningen af den ældre nydanske periode advarer Høysgaard mod *at-aci*-neksusen (Høysgaard 1920: 428-9). Og i modsætning til den nøgne infinitivneksus, som i moderne dansk har bevaret en levende subjekt-objektsrelation med hele sit reducerede distributionsinventar, har *at-aci*-neksusen gradvist tabt terræn for nu at være næsten uddød. *At-nci*-neksusen har derimod overlevet og trives. Især har forekomsten med fremtrædelsesverber vist sig frugtbar. Især ved syntaktisk reanalyse af oprindelige prædikator med middelbart infinitivobjekt-konstruktioner har gruppen af fremtrædelsesverber udvidet sig, så den nu ud over *synes* består af mindst seks andre verber (jf. afsnit 3.3 og 3.4).

5.3 Den semantiske udvikling

Det ovenfor anførte hypotetiske diakrone scenario implicerer en semantisk udvikling, som er essentiel for forståelsen af det andet af de tre påfaldende træk ved distributionen af den moderne danske infinitivneksus: forekomsten af *bede* og *lade* med nøgen infinitivneksus.

Ligesom *at*-infinitivneksusen selv udtrykker dens forlæg, den latinske infinitivneksus, en proposition. Således varetages i latin den semantiske kontrast mellem indirekte og direkte sansning ikke semantisk-morfologisk af to forskellige infinitivneksus, men syntaktisk af henholdsvis infinitivneksusen og konstruktionen af et indholdsled med frit prædikativt præsens participium (jf. Bolkestein 1979: 22-3):

- (86) *te venire video* (Bolkestein 1979: 19).
dig-akk *at*-komme jeg-ser.
'jeg ser dig *at* komme/*at* du kommer'.
(87) *te venientem video* (Bolkestein 1979: 22).
dig-akk kommende-akk jeg-ser.
'jeg ser dig komme/kommende'.

Når dertil kommer, at *at*-infinitivneksusen aldrig har forekommet med andre verber end dem, der udgør dens distribution i moderne dansk, og at disse verbers forekomst med *at*-infinitivneksus er blevet motiveret ved deres evne til at tage propositionelt komplement (jf. afsnit 4.4), virker det

rimeligt at antage, at *at*-infinitivneksusen allerede ved sin fremkomst har været selektiv og kun kunnet konstrueres med verber, der tog propositionelt komplement.

Denne antagelse indebærer den ligeledes rimelige antagelse, at den semantiske distinktion mellem proposition og sagforhold allerede var til stede, før *at*-infinitivneksusen dukkede op. Inden *at*-infinitivneksusens opdukken må den nøgne infinitivneksus altså have været uspecificeret og dermed ambiguøs mellem propositions- og sagforholdsbetydning. Den aktuelle betydning har afhængt af enten den aktuelle overordnede prædikator eller konteksten. Således har meningsverberne, de fleste ytringsverber (se nedenfor) og *skulle* kun tilladt propositionsbetydning, *bede* og *lade* samt sandsynligvis viljesverberne har kun tilladt sagforholdsbetydning, mens alene sanseverberne i kraft af deres polysemi har tilladt, at infinitivneksusens ambiguitet bestod, og dermed overladt en evt. desambiguering til konteksten. Ved sin fremkomst i gammeldansk erstattede *at*-infinitivneksusen simpelthen forekomsten af nøgne infinitivneksus med propositionel betydning.

Ser vi nu nærmere på *bede* og *lade*, så bemærkes det først, at de to verber historisk set er ytringsverber (jf. argumentationen i afsnit 5.1). Som (oprindelige) ytringsverber må det umiddelbart undre, at *bede* og *lade* samt deres oldnordiske varianter tager sagforholdskomplement, når alle andre ytringsverber tager propositionelt komplement. Forklaringen er, at der er tale om to forskellige slags ytringsverber. Hvor verber som *sige*, *hævde* og *påstå* betegner en talehandling, der fremfører en påstand, betegner *bede* og *lade* en talehandling, som dirigerer modtageren til – eller ikke forhindrer modtageren i – at iværksætte en given handling. I modsætning til verberne *sige*, *hævde* og *påstå*, som er *assertive* ytringsverber, er *bede* og *lade* med andre ord *direktive* ytringsverber. Mens den situation, der fremlægges i en assertiv talehandling er et potentielt faktum, en proposition, angiver den situation, der er genstand for en direktiv talehandling, blot indholdet af den handling, modtageren skal udføre. Med direktive talehandlinger er sandhedsværdien af den involverede situation altså irrelevant. Direktive ytringsverber som *bede* og *lade* tager derfor ikke den propositionelle *at*-infinitivneksus, men den sagforholdsudtrykkende nøgne infinitivneksus som komplement.

Det er sandsynligvis dette skel mellem direktive og assertive ytringsverber, der markeres af infinitivpartiklen i den oldnordiske infinitivneksus. Som nævnt i afsnit 5.1 og 5.2 forekom den sjældne oldnordiske *at*-infinitivneksus med de oldnordiske ophav til *bede* og *lade* samt de old-

nordiske varianter af verber som *kræve*, *tilskynde*, *ægge* og *afholde*. Alle disse oldnordiske verber har været direkte yringsverber, jf. for de sidste fire verbers vedkommende Mikkelsens eksempler: »Kref ek loqréttumenn at dæma Sigurð syknar sakarinnar«, »Eggjaði Reginn Sigurð at vega Fáfni«, og »Margir hlutir letja mik, en sumir hvetja at tala« (Mikkelsen 1911: 112). Hvad den oldnordiske *at*-infinitivneksus' relation til de direkte yringsverber end har været,¹⁸ så har dens forsvinden resulteret i en forening af de to grupper af yringsverber til en gruppe.

Når den nøgne infinitivneksus i dag noget usystematisk forekommer med *bede* og *lade*, skyldes det to forhold: Dels har fremkomsten af den propositionelle *at*-infinitivneksus og dermed af et morfologisk korrelat til den semantiske kontrast mellem proposition og sagforhold resulteret i, at den oldnordiske gruppe af yringsverber (atter) er blevet delt. Dels er gruppen af direkte yringsverber, der kan tage infinitivneksuskomplement skrumpet ind.

6 Informationsstrukturerende funktion

Nedenfor præsenteres der en analyse af den danske infinitivneksus' informationsstrukturerende funktion, som funktionelt motiverer det tredje af de påfaldende træk ved distributionen af den danske infinitivneksus: *at*-infinitivneksusens defekte subjekt-objektsrelation (jf. afsnit 3.4). I lyset af de semantiske og diakrone analyser i afsnit 4 og 5 kan arten af denne defekt præciseres. Defekten er ikke et resultat af det simple forhold, at infinitivpartiklen er gået tabt i *aci*-neksusen, men af det langt mere komplekse forhold, at en hel konstruktionstype, den propositionsudtrykkende *at*-infinitivneksus, er dukket op i det danske sprog med en levende subjekt-objektsrelation og siden har mistet sin *aci*-variant, dvs. muligheden for at danne objekt.

Til en begyndelse må det undre, at *at*-infinitivneksusen overhovedet er dukket op i dansk. For det første er der som nævnt i afsnit 5.2 tale om en fordobling af en oprindeligt homogen konstruktion. For det andet er der med *at*-infinitivneksusens propositionsbetydning ingen ledig niche til den i det semantiske system. Tværtimod var denne niche i oldnordisk og gammeldansk dobbelt udfyldt. Både *at*-ledsætningen og den nøgne infinitivneksus har kunnet udtrykke en proposition. Én faktor har imidlertid gødet jorden for *at*-infinitivneksusen: *At*-infinitivneksusens fremkomst

har bevirket, at den semantiske kontrast mellem proposition og sagforhold, som hidtil var blevet varetaget af et og samme udtryk, den oldnordiske nøgne infinitivneksus (se afsnit 5.3), fik et morfologisk korrelat. Ved at fortrænge den nøgne infinitivneksus fra propositionsbetydningen og indskrænke dens virke til sagforholdsbetydningen har *at*-infinitivneksusen med andre ord medført en desambiguering. I denne proces er det ikke tilfældigt, at netop infinitivneksus med *at* kom til at varetage propositionsbetydningen. Først og fremmest har infinitivneksus med *at* været den naturlige oversættelse af en ny og fremmed infinitivneksus – i dette tilfælde altså den propositionelle latinske (jf. afsnit 5.3) – eftersom den ved begyndelsen af den gammeldanske periode var forsvundet og således ledig til at varetage nye funktioner. Dertil kommer, at partiklen *at* allerede i kraft af sin funktion som indleder i *at*-ledsætningen har haft en vis tilknytning til propositionel betydning. Således frembyder gammeldansk flere eksempler på, at en nøgen infinitivneksus med propositionsbetydning er *kontamineret* med en *at*-sætning: Om verbet *tykke*, der ligesom *synes* kun kan have forekommet med propositionelt komplement, skriver Lollesgaard: »Foruden med ‘Akkusativ med Infinitiv’ kan det også forekomme med *At*-sætning efter sig, og en Blanding af disse to Konstruktionsmaader kan enkeltvis findes« (Lollesgaard 1920: 142). Andre eksempler er (88) og (89). I (88) er komplementet for *sige* en *at*-ledsætning, men ikke desto mindre forefindes et infinitivneksussubjekt i akkusativ (*sic*). I (89) optræder en nøgen infinitivneksus med *at* som indleder:

(88) Af kunæ sigher sic at hun ær meth barnæ (Lollesgaard 1920: 140).

(89) Hwa hørðhe nogortidh at fatherin sælfvilghande dræba sin eyin børn (Karker 1971: 163).

Endelig er infinitivpartiklen kognitivt adækvat som propositionsmarkør – i særlig grad, når den med de eneste verber, der frembyder minimalpar, sanseverberne, markerer kontrasten mellem indirekte og direkte sansning: I kraft af sin ‘indholdstomhed’ introducerer *at* i infinitivneksusen en rent morfologisk distance mellem den overordnede prædikator og neksusprædikatoren. Denne tomme morfologiske distance kan i overensstemmelse med Haimans isomorfismehypotese antages at korrelere *ikonisk* med en semantisk, *konceptuel distance* (se Haiman 1985: 102-47 for en detaljeret diskussion af den ikoniske relation mellem morfologisk

og konceptuel distance). Således svarer den morfologisk set tætte forbindelse mellem den overordnede finitte prædikator og den indlejrede infinitive prædikator i den nøgne infinitivneksus til den *umiddelbare* relation mellem henholdsvis en sansning og et direkte sanset sagforhold. Omvendt svarer den morfologiske distance mellem den overordnede finitte prædikator og den indlejrede infinitive prædikator i *at*-infinitivneksusen til den *middelbare* relation mellem henholdsvis en sansning og en indirekte sanset proposition. Tolker man det vage udtryk 'konceptuel distance' som en distance, der tillader en evaluerende mental mellemregning, kan infinitivpartiklens funktion (i infinitivneksusen) som propositionsmarkør mere generelt henregnes til det forhold, at den konceptuelt distancerer den relation, som udtrykkes af infinitivneksusens prædikator, fra den relation, som udtrykkes af den overordnede prædikator.

Ikke desto mindre må *at*-infinitivneksusens fremkomst i sin essens være et modefænomen. Herom vidner det forhold, at *at*-aci-neksusen allerede på Høysgaards tid følte udansk (jf. afsnit 5.1 og 5.2) og i dag stort set er forsvundet. Når *at*-nci-neksusen i modsætning til *at*-aci-neksusen har overlevet til i dag, må det skyldes, at den førstnævnte konstruktion har fundet en funktionel niche i dansk, mens dette ikke er tilfældet for den sidstnævnte. Denne funktionelle niche kan ikke være semantisk. Dels har *at*-nci-neksusen og *at*-aci-neksusen samme semantiske funktion. Dels er *at*-infinitivneksusen ikke alene om at udtrykke propositionel betydning (i modsætning til den nøgne infinitivneksus, som siden gammeldansk har været alene om at udtrykke et sagforhold og således besidder en vigtig niche i det danske sprogs semantiske system): Som nævnt udtrykker også *at*-ledsætningen en proposition. *At*-nci-neksusens overlevelse skyldes i stedet dens informationsstrukturerende funktion.

6.1 Infinitivneksus og topikalitet

Ifølge Talmy Givón er *topikalitet* et diskursfænomen, der rammer diskursens nominale elementer (Givón 1990: 901-2). Topikalitet er imidlertid kodet i sætningen på to forskellige måder. Et topikalt nominal kan dels placeres i en *markeret topik-position* i sætningen (Givón 1990: 739-79), dels kan det kodes som syntaktisk funktion (Givón 1990: 901), dvs. finde udtryk og altså grammatisk set *opføre* sig som f.eks. sætningssubjekt eller -objekt.¹⁹ I sidstnævnte tilfælde er topikalitet sjældent kodet i mere end tre grader. Således er sætningens nominale syntaktiske funktioner gradsinddelt, idet subjektet konsistent er mere topikalt end et evt. direkte objekt, og det direkte objekt er mere topikalt end en evt. tredje syntaktisk funktion.

Infinitivneksusen tillader en helt særlig topikalitetsstruktur. Som raisingkonstruktion tillader den, at et nominalt element fra en indlejret neksus kodes som topik i den overordnede sætning – og det i begge de to ovenfor nævnte henseender. Dels er nci-neksusens neksussubjekt kodet som topik-markerende sætningssubjekt – det opfører sig som sætningssubjekt (om end det ikke er sætningssubjekt) – dels kan det som et sådant sætningssubjekt placeres i markeret topik-position, forfelt. Tilsvarende er aci-neksusens neksussubjekt kodet som topik-markerende sætningssubjekt, og som sådant kan det placeres i markeret topik-position, forfelt.

Når *at-nci*-neksusen har overlevet i moderne dansk, skyldes det, at den som den eneste konstruktion tillader, at et subjektivisk nominal fra en indlejret neksus, som selv er sætningssubjekt, kan kodes som topik i den overordnede sætning. I (90) er hele den indlejrede neksus sætningssubjekt og topik i den overordnede sætning – den repræsenteres i forfeltet af det foreløbige subjekt *det*:

(90) Det ses, at han spiller fodbold.

Den eneste mulighed for at gøre det indlejrede neksussubjekt til selvstændigt topik er at *raise* det, dvs. at erstatte konstruktionen i (90) med nci-neksuskonstruktionen i (91):

(91) Han ses at spille fodbold.

Når *at-aci*-neksusen stort set er forsvundet og sikkert aldrig rigtig har fundet fodfæste i dansk, kan det have to årsager: 1) Hvad angår kodningen af et topik som syntaktisk funktion, bemærkes det, at *at-aci*-neksusens neksussubjekt opfører sig som sætningsobjekt og ikke som sætningssubjekt. Eftersom et subjekt generelt er en bedre topik-markør end et objekt, er det således tvivlsomt, om *at-aci*-konstruktionens sætningsobjekt – uanset forskellen i niveau – i (92) ville være en bedre topikalitetsmarkør end *at*-ledsætningens subjekt i (93).

(92) *Jeg ser ham at spille fodbold.

(93) Jeg ser, at han spiller fodbold.

2) Hvad angår placeringen af et topik i markeret topik-position, bemærkes det, at *at-aci*-neksus som den i (94) tillader, at et subjektivisk nomi-

nal fra en indlejret neksus, som selv er sætningsobjekt, placeres i den overordnede sætnings markerede topik-position, forfæltet. *At-aci-neksusen* er imidlertid ikke den eneste konstruktion, der har denne informationsstrukturerende funktion. Funktionen varetages i moderne dansk af sætningsknuden som i (95):

(94) *Ham ser jeg at spille fodbold.

(95) Ham ser jeg spiller fodbold.

I forhold til *at-aci-neksusen* varetager sætningsknuden faktisk funktionen langt bedre, i og med at dens virke ikke er begrænset til indlejrede neksussubjekter. I (96) er det et indlejret neksusobjekt, der optræder i forfælt, og i (97) et indlejret neksusadverbial:

(96) Ham mener jeg du skubbede.

(97) I går mener jeg du spillede fodbold.

Sætningsknude forekommer kun med aktive transitive verber. Derfor er *at-nci-neksusen* ene om sin funktionelle niche. Men i modsætning til, hvad der gælder for *at-nci-neksusen*, er der altså ikke nogen ledig niche til *at-aci-neksusens* informationsstrukturerende funktion. Tværtimod varetages denne funktion langt bedre af sætningsknuden.

Ifølge analysen ovenfor beror såvel *at-nci-neksusens* overlevelse som *at-aci-neksusens* forsvinden i dansk på konstruktionernes informationsstrukturerende funktioner. Analysen rejser imidlertid et enkelt spørgsmål. Ifølge argumentationen i afsnit 5.3 udtrykte den oldnordiske nøgne infinitivneksus en proposition, når den forekom med meningsverber, assertive ytringsverber og *synes*. Med disse verber var den således ikke beskyttet af den særlige sagforholdsbetydnings semantiske niche. Men hvorfor fandtes dens *aci-konstruktion* så med disse verber? En mulig grund er, at den nøgne *aci-neksus* – i modsætning til den pludseligt fremkomne *at-infinitivneksus* – har været så integreret i sproget, at den kunne leve side om side med *at-ledsætningen* som stilistisk betinget variant. En anden grund kan være, at sætningsknuden i oldnordisk skriftsprog ikke har haft samme omfang som i moderne dansk og således først langt senere har kunnet udgøre en konkurrent.

7 Konklusion

I denne fremstilling er infinitivneksusens distribution og funktioner blevet underkastet en samlet analyse. Der er blevet argumenteret for, at infinitivneksusens semantiske og informationsstrukturerende funktioner funktionelt motiverer profilen af dens distribution i moderne dansk, og der er blevet skitseret et udviklingsscenario for konstruktionen.

Fremstillingens vigtigste pointer er følgende:

Bestemmelse af infinitivneksusen: Infinitivneksusen er en prædikationel enhed mellem et nominalt subjekt og et infinitivt prædikat, som kun samlet kan danne sætningsled. Infinitivneksusens prædikator kan være både den nøgne infinitiv og *at*-infinitiven. Infinitivneksusen er en raisingkonstruktion, hvis neksussubjekt opfører sig som sætningsobjekt, når infinitivneksusen er objekt for et transitivt verbum i aktiv diatese, og som sætningssubjekt, når infinitivneksusen er subjekt for et intransitivt verbum eller for passiven af et transitivt verbum.

Infinitivneksusens distribution i moderne dansk: Infinitivneksusen forekommer med verber fra fire verbalgrupper samt med de (oprindeligt) direkte ytringsverber *bede* og *lade*. Den danner som nci-konstruktion subjekt for den passive form af transitive sanse-, menings- og ytringsverber, for den passive form af de transitive verber *bede* og *lade* samt for intransitive fremtrædelsesverber. Og den danner som aci-konstruktion objekt for den aktive form af transitive sanseverber og for den aktive form af de transitive verber *bede* og *lade*.

Infinitivneksusens semantiske funktion: Den nøgne infinitivneksus og *at*-infinitivneksusen er to forskellige konstruktioner. De har forskellige semantiske funktioner og deraf følgende syntaktiske konstruktionsmuligheder, og de har forskellig distribution. *At*-infinitivneksusen udtrykker ligesom *at*-ledsætningen en proposition, mens den nøgne infinitivneksus udtrykker et sagforhold.

Infinitivneksusens informationsstrukturerende funktion: De to infinitivneksus har samme informationsstrukturerende funktion. Som raisingkonstruktioner tillader de, at et nominalt element fra en indlejret neksus kodes som topik. Og det i to henseender: Dels kan det indlejrede nominal kodes som topik-markerende sætningsled, dels kan det i kraft heraf placeres i markeret topik-position, forfelt.

Infinitivneksusens historie: De to infinitivneksus har forskellig historie. Den nøgne infinitivneksus er ældgammel. I oldnordisk var den ambiguøs

mellem sagforholds- og propositionsbetydning og kunne således forekomme med alle de verbalgrupper, der i moderne dansk tillader infinitivneksuskomplement. *At*-infinitivneksusen er dukket op i senmiddelalderen, hvor den i kraft af sin propositionsbetydning indførte et morfologisk korrelat til den semantiske forskel på proposition og sagforhold og derfor fortrængte den nøgne infinitivneksus fra forekomsten med verber, der tager propositionelt komplement. Siden er *at-aci*-neksusen atter forsvundet.

Den funktionelle motivation for infinitivneksusens distribution i moderne dansk: De to infinitivneksus' distribution i moderne dansk er bestemt af den historiske distribution. Distributionens profil motiveres imidlertid af samspillet mellem infinitivneksusenes semantiske og informationsstrukturerende funktioner og disses mulighed for at udfylde en funktionel niche i det danske sprog. Den semantiske kontrast mellem proposition og sagforhold motiverer den næsten komplementære distribution af de to infinitivneksus: Den nøgne infinitivneksus forekommer med sanserverber og (oprindeligt) direkte ytringsverber, som tager sagforholds-komplement, mens *at*-infinitivneksusen forekommer med sans-, menings- og assertive ytringsverber samt fremtrædelsesverber, som tager propositionelt komplement. Den informationsstrukturerende funktion motiverer, at *at-nci*-neksusen på trods af sin semantiske lighed med *at*-ledsætningen har overlevet *at-aci*-neksusen: *At-nci*-neksusen tillader som den eneste danske konstruktion, at et subjektivisk nominal fra en indlejret neksus, der selv er sætningssubjekt, kodes som topik i sætningen.

Noter

1. Søren Brandt, Henrik Galberg Jacobsen og Allan Karker har alle medvirket til at gøre den endelige version af nærværende fremstilling bedre end den oprindelige. Forfatteren ønsker hermed at overbringe dem sin hjerteligste tak.
2. I anden- og tredjeudgaven af sin *Elementær dansk Grammatik* (henholdsvis 1957 og 1962) har Diderichsen ændret sin anvendelse af termen sekundær neksus, så den gælder som en fællesbetegnelse for infinitte neksus.
3. Infinitiven selv beskriver Mikkelsen overraskende nok ikke som frit prædikat (jf. Brandt 1995: 21), men som *udfyldende*, en term, der egentlig kun tjener som en samlebetegnelse for infinitivens ikke-substantiviske funktioner (Mikkelsen 1911: 109).
4. I oldnordisk opfører infinitivneksussubjektet sig ikke blot positionelt og morfologisk, men også syntaktisk som et selvstændigt sætningssled. Når det i en *nci*-konstruktion opfører sig som sætningssubjekt, kongruerer det i køn og tal

med den overordnede passive prædikator. I sætningen: »þá váru ok sénar eldingar stórar fljúga ór norðri« (Nygaard 1906: 233), som involverer infinitivneksusen *eldingar stórar fljúga ór norðri*, kongruerer neksussubjektet *eldingar stórar* (fem., pl.) således med den passive overordnede prædikator *váru* (pl.) *sénar* (fem., pl.).

5. Infinitivneksus kan også forekomme med *raisingsubstantiver* (jf. Ross 1972: 321-2). Således i følgende to eksempler (fra Karker 1996: 6-7; jf. latinske eksempler i Bolkestein 1979: 31): »De fleste husker billedet af en 27-årig konge (...) flygte i et militærfly i 1967«, »at få et glimt af de kongelige kareter køre forbi«. Af eksemplerne fremgår det, at raisingverber og raisingsubstantiver er semantisk beslægtede: *billedet* og *glimt* erstatter et sanseverbum (jf. Karker 1996: 6).
6. En i funktionel henseende mere adækvat bestemmelse af infinitivneksusen ville skelne mellem semantiske sætningsled (*argumenter*) og grammatiske sætningsled (*komplementer*). Den kunne lyde, som følger: *De danske verber, der kan forekomme med at-infinitivneksus eller nøgen infinitivneksus, er raisingverber. Nci-neksusen er primært argument for aktive intransitive verber og passive transitive verber, men kun dens primære neksusargument finder grammatisk udtryk som subjekt. Aci-neksusen er sekundært argument for den aktive form af transitive verber, men kun dens primære neksusargument finder grammatisk udtryk som objekt.* Når det ikke er en sådan bestemmelse, der anføres i denne fremstilling, skyldes det dels en bestræbelse på at holde fremstillingen så simpel som mulig, dels at bestemmelsen ikke er umiddelbart sammenlignelig med bestemmelserne i dansk grammatisk tradition.
7. Dermed bliver Mikkelsens kundskabs- og erfaringsverber henregnet til meningsverberne, som i dansk og klassisk filologi er en veletableret gruppe (jf. f.eks. Hansen 1967I: 53, og den klassiske filologis *verba putandi*), skønt erfaringsverber som *erfare* måske snarest er at betragte som *propositionelle sanseverber* (jf. afsnit 4.3 og 4.4).
8. Når Hansens distributionsangivelse stort set forbliver identisk med Diderichsens, skyldes det, at han udelukker konstruktioner som dem i (6) med *at*-infinitiv og passivt sanse- eller ytringsverbum fra infinitivneksusens område og i stedet beskriver dem som sætningsknudeagtige passivvendinger af tilsvarende aktive *at*-ledsætninger (Hansen 1967III: 85 og 96).
9. Hansen nævner (1967III: 85) i en parentes, at infinitivneksusen i forbindelse med *lade* ikke kan passivvendes. Det kan den imidlertid, som det fremgår af følgende autentiske eksempler (det andet eksempel virker ganske vist idiomatisk og har formelt situativ i stedet for neksussubjekt): »kulden lades uforstyret fylde rummet« (»Rejsebeskrivelse: Bhutan«, *Information*, 5.12.1998, 1. sektion s. 13), »der skal ikke leves og lades leve« (»Fandens fødselsdag: Fandens også«, *Jyllands-Posten*, 11.6.2000, Indblik s. 16). Også i oldnordisk har *lade* – eller rettere den oldnordiske variant *líta* – kunnet konstrueres i passiv med *nci*-neksus – jf. moderne islandsk, hvor en sætning som *hún er látin spila fótbolta* er fuldt acceptabel.
10. En del af Karkers eksempler involverer *bede* og det dermed semantisk relaterede *anmode*, f.eks. **Vi anmoder Dem hermed at komme ind i banken til en samtale* (1992) og *Nu har han (...) bedt Allah at tilgive forvoldt skade* (1990).

Eksemplerne er klart ugrammatiske. *Bedes* og *anmodes* konstruktion med *at*-infinitivneksus må være resultatet af en *kontamination* mellem konstruktionen med nøgen infinitivneksus og konstruktionen med *om* plus substantivisk *at*-infinitiv eller *at*-ledsætning. I hvert fald har Karker ingen tilsvarende eksempler med *lade*. Og *lade* kan i modsætning til *bede* og *anmode* ikke konstrueres med middelbart, præpositionelt objekt, men kun med nøgen infinitivneksus.

11. Med hensyn til oprindelse adskiller de epistemiske modalverbers nøgne infinitivneksus sig fra de øvrige infinitivneksus ved (sandsynligvis) at være resultatet af en *syntaktisk reanalyse* (jf. Langacker 1977) af modalverbernes non-epistemiske konstruktion med subjekt og nøgent infinitivkomplement (jf. afsnit 5.2): De epistemiske modalverbers raisingkonstruktion eksisterer side om side med de non-epistemiske modalverbers *kontrolkonstruktion* (jf. Boye 2001: 41-3). Med hensyn til syntaks adskiller de epistemiske modalverbers nøgne infinitivneksus sig i øvrigt fra de øvrige nøgne infinitivneksus ved kun at forekomme som nci-konstruktion (jf. afsnit 3.4). Og med hensyn til semantik adskiller de epistemiske modalverbers nøgne infinitivneksus sig fra de øvrige nøgne infinitivneksus ved at udtrykke en *proposition* og ikke et *sagforhold* (jf. afsnit 4.3).
12. Med denne beskrivelse antyder Hansen en tolkning af den nøgne aci-neksus som en objekt med frit prædikativ-konstruktion, og dermed modsiger han faktisk sig selv, når han overtager Diderichsens syntaktiske definition af infinitivneksusen (jf. afsnit 2.2).
13. Af grunde, som det vil føre for vidt at nævne her, tillader ledsætningskonstruktionerne i (57) og (58) i modsætning til de tilsvarende helsætningskonstruktioner en placering af det epistemisk modale adverbial, som bevirker, at det kun kan læses med snævert skopus, dvs. med den indlejrede infinitivneksus som domæne.
14. Overhovedet er modalverber – også de non-epistemiske – naturligvis umulige i den nøgne infinitivneksus, når denne forekommer med sanserverber, pga. kravet om direkte sanselighed. Men med *bede* og *lade* synes f.eks. volitivt *ville* ikke helt umuligt i den rette kontekst: *jeg lod ham ville springe med faldskærm (men jeg lod ham ikke springe), jeg bad ham ville springe med faldskærm (for hvis man vil springe, skal man virkelig ville springe)*.
15. I meget sjældne tilfælde i gammelt poetisk sprog forekommer nøgen infinitivneksus med et verbum, som kun burde tage den propositionelle *at*-infinitivneksus som komplement. De følgende tre eksempler, af hvilke de to første er anført i *Ordbog over det danske Sprog*, involverer verbet *synes*: »Du synes ynke mine Kaar« (Jonas Rein 1802: *Samlede Digte I*, s. 85), »Det synes hende more« (J.L. Heiberg 1862: *Poetiske Skrifter VIII*, s. 232) og »Da syntes han fornemme« (C.J. Boye (særtryk uden årstal, men oprindeligt fra midten af 1800-tallet): *Kirkeklokken i Farum*, fjerde strofe). Alle tre eksempler stammer fra poesi, og i alle tre eksempler er *at* udeladt for at få versfødderne til at passe. Således rimer Heiberg-eksemplet på »Der har Forstand som Store«, og Boye-eksemplet på »har her i Natten hjemme«. Den nøgne infinitivneksus i disse eksempler må derfor betragtes som en propositionel *at*-infinitivneksus med udeladt *at*.

16. Ligesom den oldnordiske nøgne infinitivneksus forekommer de latinske *nci-* og *aci-*konstruktioner overvejende med sanse-, menings- og ytringsverber (Rubenbauer og Hofmann 1975: 194-200; Rubenbauer og Hofmann skelner kun mellem *verba sentiendi* og *dicendi*, men inkluderer i den sidste gruppe *verba putandi*), og ligesom den moderne danske infinitivneksus kan disse latinske konstruktioner beskrives med en raising-analyse (Pepicello 1977; se dog Bolkestein 1979 for argumenter mod en raising-analyse af den latinske *aci-*konstruktion, om end ikke af *nci-*konstruktionen – ingen af Bolkesteins argumenter lader til at være gyldige for dansk).
17. I moderne islandsk forekommer kun den nøgne infinitivneksus. Og ligesom det er tilfældet med den oldnordiske nøgne infinitivneksus, forekommer den islandske nøgne infinitivneksus med sanse-, menings- og ytringsverber (inkl. *láta* og *biðja*, om end konstruktionerne med sidstnævnte verbum er marginale) i både *nci-* og *aci-*konstruktion: *maður sér hana spila fótbolta – hún sést spila fótbolta; maður telur hana spila fótbolta – hún er talin spila fótbolta; maður segir hana spila fótbolta – hún er sögð spila fótbolta; maður lætur hana spila fótbolta – hún er látin spila fótbolta; ?maður biður hana spila fótbolta – ?hún er beðin spila fótbolta.*
18. Den oldnordiske *at-*infinitivneksus' funktion kan næppe bestemmes præcist. *At-*infinitivneksusen kan være et reliket fra et endnu tidligere sprogstadium, hvor *at* enten – stik modsat forholdene i dag – har markeret sagforholds betydning eller simpelthen – som i moderne dansk – substantivisk infinitivfunktion. Den sidste forklaring forudsætter, at de direktive ytringsverbers infinitivneksus er dannet ved en syntaktisk reanalyse af en konstruktion, som involverer to substantiviske sætningsled, hvoraf det ene er en infinitiv.
19. Topikalitetsanalysen forudsætter en forståelse af infinitivneksusen, som egentlig indfanges mest præcist med en funktionelt adækvat bestemmelse som den i note 6.

Litteratur

- Bolkestein, A. Machtelt: *Ac-* and *ut-*clauses with *verba dicendi* in Latin, i: *Glotta* 54 1976.
- Bolkestein, A. Machtelt: Subject-to-object Raising in Latin?, i: *Lingua* 48 1979.
- Boye, Kasper: The force-dynamic core meaning of Danish modal verbs, i: *Acta Linguistica Hafniensia* 33 2001.
- Brandt, Søren: *Infinitive Control in Danish*. København 1995.
- Diderichsen, Paul: *Elementær dansk Grammatik*. 1. udg. København 1946.
- Dik, Simon C.: *The Theory of Functional Grammar*. Berlin 1997.
- Dik, Simon C. og Kees Hengeveld: The hierarchical structure of the clause and the typology of perception-verb complements, i: *Linguistics* 29 1991.
- Egilsson, Sveinbjörn og Finnur Jónsson: *Lexicon poeticum antiquæ linguae septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog*. København 1916.

- Givón, Talmy: *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Amsterdam 1990.
- Haiman, John: *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge 1985.
- Hansen, Aage: *Moderne Dansk I-III*. København 1967.
- Høysgaard, Jens: *Accentuered og Raisonnered Grammatica*, i: Henrik Bertelsen (red.): *Danske Grammatikere IV*. København 1920 [1747].
- Iversen, Ragnvald: *Norrøn Grammatikk*. Oslo 1955.
- Jespersen, Otto: *The Philosophy of Grammar*. London 1924.
- Karker, Allan: Infinitivneksus i 'Sjælens Trøst', i: Kristian Hald m.fl. (red.): *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie*. København 1971.
- Karker, Allan: En usikker prognose, i: *Nyt fra Sprognævnet 16* 1976.
- Karker, Allan: *Dansk i tusind år. Et omrids af sprogets historie*. København 1993.
- Karker, Allan: Akkusativ med infinitiv – tyve år efter. I: *Nyt fra Sprognævnet 3* 1996.
- Kirsner, Robert S. og Sandra A. Thompson: The Role of Pragmatic Inference in Semantics: a Study of Sensory Verb Complements in English, i: *Glossa 10/2* 1976.
- Langacker, Ronald W.: Syntactic reanalysis, i: Charles N. Li (red.): *Mechanisms of Syntactic Change*. Austin 1977.
- Lollesgaard, Johannes: *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog*. København 1920.
- Mikkelsen, Kr.: *Dansk Ordføjningslære*. København 1911.
- Nygaard, Marius: *Norrøn Syntax*. Oslo 1906.
- Pepicello, W.J.: Raising in Latin, i: *Lingua 42* 1977.
- Rosenbaum, Peter S.: *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*. Cambridge 1967.
- Ross, John Robert: The Category Squish: Endstation Hauptwort, i: *Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* 1972.
- Rubenbauer, Hans og J.B. Hofmann: *Lateinische Grammatik*. Bamberg 1975.
- Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie*. København 1944-70.
- Vendler, Zeno: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca 1967.
- Wiwel, H.G.: *Synspunkter for dansk Sproglære*. København 1901.

Appendiks

Liste over verber med en attesteret forekomst med infinitivneksus. I listen skelnes der mellem nøgen infinitivneksus og *at*-infinitivneksus og mellem *aci*-neksus og *nci*-neksus. Listen over verber, der tager nøgen *aci*-neksus, er baseret på Karker 1996. Listerne over verber, der tager nøgen *nci*-neksus, og verber, der tager *at-nci*-neksus, bygger hovedsageligt på excerpter fra *Den Danske Ordbogs* tekstkorpus og *Polinfos* avis-database. Idet der i overensstemmelse med afsnit 5.3 skelnes mellem as-

sertive og (oprindeligt) direktive ytringsverber, klassificeres verberne i fem grupper: sanse-, menings- og fremtrædelsesverber samt assertive og (oprindeligt) direktive ytringsverber. Det bemærkes, at klassifikationen af det enkelte verbum undertiden beror på et skøn. Således gør den metaforiske brug af sanseverber som udtryk for mening, at verbet *forudse* kan klassificeres både som et sanseverbum og et meningsverbum.

Nøgen aci-neksus

(Oprindeligt) *direktive ytringsverber*

anmode, bede, lade.

Sanseverber

ane, bemærke, beskrive, betragte, finde, forestille, forestille sig, fornemme, forvente, frygte, føle, følge, genopleve, huske, høre, iagttage, kikke på, læse, mærke, møde, notere, nyde, observere, opdage, opfatte, opleve, overhøre, overvære, overvåge, påhøre, registrere, se, skimte, tænke sig, vente, vise.

Nøgen nci-neksus

(Oprindeligt) *direktive ytringsverber*

bede, lade.

Sanseverber

høre, se.

At-nci-neksus

Sanseverber

fornemme, forudse, høre, se.

Meningsverber

antage, befrygte, erkende, finde, formode, forudsætte, forvente, frygte, mene, skønne, tænke, udelukke, udlede, vente, vide, vurdere.

Assertive ytringsverber (inkl. assertive *kommunikationsbehandlingsverber* (jf. afsnit 3.3))

anføre, angive, bevise, fastslå, fortælle, forudsige, hævde, indrømme, konstatere, meddele, nægte, nævne, opgive, oplyse, påstå, rapportere, sige, vise.

Fremtrædelsesverber

forekomme, lade til, lyde til, se ud til, synes, vise sig, virke til.

Tatreich – Hörreich

Verdener til forskel i 1500-tallets danske ligprædiken

Af Nikolaj Zeuthen

Ligprædikenen som protestantisk genre

Den danske ligprædiken er som de fleste andre tekstfænomener præget af modsætninger og stridende diskurser. Specielt i den del af ligprædikenen der redegør for afdødes liv, levned og død, synes de indre spændinger at komme til orde, men i hvilken sammenhæng skal de forstås?

I den smule forskning der eksisterer på den danske ligprædikens område, fremhæves ofte en modstilling, en modstilling grænsende til kamp, mellem en adelig og en religiøs diskurs.¹ Forholdet kan anskues i en literatursociologisk sammenhæng hvor tekstens *brug* er i fokus. I Troels Troels-Lunds afsnit om ligprædikenen i bog XIV af *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede* (1904) er religionen således at opfatte som et gidsel i ligprædikenen der i den følgende sarkastiske passage forstås som patetisk adelig selvforherligelse:

Ligprædikenernes Sjælemalerier tør da som Regel ikke tages som Portræter, men blot som Udtryk for en egen Art stiliseret Fremstillingsform, hvori Datiden drev det vidt. De var en Slags historisk Konfekt. Livets raa Frugt forelaa her forsigtigt tørret og religiøst kandiseret, ikke blot velsmagende i Øjeblikket, men egnet til som lutherske Mindegodter at tages hjem med (p. 202).

En oprigtig kristenhed bliver i citatet implicit holdt op imod en falsk hvis eneste ønske er at behage publikum. Det faktum at statsmagten flere gange i løbet af det 17. århundrede griber ind med påbud om at præsterne skal holde sig til sandheden i ligprædikenerne, fortæller at Troels-Lunds karakteristik er rammende.

Men modsætningen mellem adelskab og religiøsitet har i denne optik sin plads i kirkerummet, kunne man sige, uden for teksten, og min interesse angår teksternes *indre* spændinger. I den sammenhæng er Elisabet

Holsts »Kvindedyd og kvindedød i danske ligprædikener 1570-1700« (1999) af stor interesse. Som titlen antyder har Holst et kønsteoretisk ærinde, men hendes centrale bestræbelse er i mine øjne, og som hun selv formulerer det: »at påpege genrens dobbelte forankring, i en verdslig og kirkelig retorisk tradition« (p.285). Ifølge Holst er ligprædikenerne »på én gang (lov)tale over den døde og kristen forkyndelse, en sammensætning, som selv ikke – eller måske især ikke – når afdøde var adelig, var uproblematiske« (ibid.).

Holst fremlæser overbevisende den diskursive kamp dels på et indholdsplan hvor kristne dyder som sagtmødighed og ydmyghed står over for adelige dyder som tapperhed og politisk tæft, og dels på et plan der angår ligprædikenenens form, hvor to narrative skemaer kolliderer: et der angår historien om menneskets frelse ved Jesus, og et der angår historien om en adelspersons mandhaftige gerninger og videreføring af forfædres dyd. Den kønsteoretiske pointe er at forfatterens arbejde med at sammenflette de to diskurser lettes når afdøde er en kvinde fordi kvindens verdslige og kristne dyder er overensstemmende; de kan samles under begrebet passivitet.

Tekstanalytisk findes der i Danmark ingen udfordring af det oven for beskrevne dikotomiske udgangspunkt i »adelig vs. religiøs diskurs«. Det gør der på tysk grund. I Rudolf Lenz' *De mortuis nil nisi bene?* (1990), der undersøger den tyske ligprædikens brugbarhed som kilde til forskellige historiografiske discipliner, findes et perspektiv der kan styre læsningen af ligprædikenen ind på en ny vej. Lenz tager udgangspunkt i Luthers *Sermon von der Bereytung zum Sterben* (1519) og viser at Luther med denne gør to ting. Dels fører han Ars Moriendi-genren fra katolsk til protestantisk grund, og »andererseits bewirkte er aber auch einen frömmigkeitsgeschichtlichen Neuanfang und schuf den geistigen Nährboden, auf dem für rund zwei Jahrhunderte – von 1550 bis 1750 – das Genos der Leichenpredigten gedeihen sollte« (Lenz, p. 9).

Det er i første omgang ikke ligprædikenenens nære tilknytning til Ars Moriendi-genren der har min interesse, men idéen om ligprædikenen som en genre der først og sidst er funderet i en Luthersk teologi. Den første ligprædiken der bliver trykt nogen sinde, holder Luther selv i 1525 over kurfyrste Frederik den Vise, og i en litteraturhistorisk optik kan genren måske hævdes at være et særlig protestantisk fænomen. Rimeligheden af en sådan påstand lader sig bedst diskutere efter mine analyser; foreløbig kan den stå som det tyskerne kalder en 'Ansatz'.

Lenz holder sig til de tyske prædikener, men også på dansk grund kan

man hæfte sig ved hvor hurtigt Luthers verdens- og menneskesyn slår igennem i ligprædikenerne. I *Skrifter af Peder Palladius* (1968) skriver Martin Schwarz Lausten følgende om det kirkelige begravelsesritual efter kongebrevet til Kirkeordinansen af 1537:

Snart lægges hovedvægten også her, som noget nyt, på Ordets forkyndelse, ja, allerede ved dødslejet gælder dette. Det nye syn på menighed og præst baner sig ret hurtigt vej, og snart skabes der en fast tradition for, hvorledes et luthersk kristent menneske skal tage afsked med verden og begraves (p. 176).

Den danske ligprædiken finder faktisk sin endelige form allerede i begyndelsen af 1570'erne, og det er sigende da den ældste bevarede er Niels Hemmingsens over Herluf Trolle fra 1565.

At udråbe ligprædikenen til en rendyrket protestantisk genre får dog ikke de tekstlige spændinger til at forsvinde, det peger blot på at de kan forklares i lyset af religionen alene, religionen som en verdens- og menneskeforståelse med sine egne indre modsætninger. Den centrale arbejds-hypotese er her at ligprædikens væsentlige betydningsoppositioner og æstetiske spændinger kan forstås og begrundes i modstillinger, spændinger og endda paradokser internt i den protestantiske teologi der er Martin Luthers. Luthers lære kan opfattes som den naturlige klangbund for ligprædikens dikotomier og kan spores helt ned i ligprædikenernes grammatiske og metaforiske strukturer.

Hvad angår genstandsfeltet, skal det siges at 'ligprædikenen' i den brede betydning af ordet – som hele den prædiken der af en gejstlig afholdes i kirken eller på kirkegården i forbindelse med en begravelse – kan karakteriseres ved fire punkter: 1) trøst/tak til de efterladte, 2) biografi, 3) prædiken og 4) bøn, rækkefølgen kan variere. Hertil kommer eventuelt et sørgedigt som en del af et af de andre afsnit.² Sådan fremstår de trykte ligprædikener over adelspersoner forfattet på dansk fra 1565 til cirka 1730. Bonde- og borgerstanden der i 1625 får tilkæmpet sig ret til og mulighed for at få sine ligprædikener trykt, fortsætter med udgivelserne langt ind i 1800-tallet.

I denne sammenhæng skal termen 'ligprædiken' dog anvendes snævert om den del af den samlede prædiken jeg ovenfor kaldte biografi. Når dette er valgt som genstandsfelt, er det af to grunde. Først fordi det især er her modstillingen mellem adelskab og religion i den nævnte forskning fremlæses, og dernæst fordi redegørelsen for afdødes liv, lev-

ned og død har åbenlyse litterære træk. Det gør det muligt at tale om tekstens hævvelse af almengyldighed og nødvendighed i det fremlagte hændelsesforløb; teksten som andet og mere end en historisk redegørelse for specifikke begivenheder.³

Færten af ligprædikenernes litterære natur får man først og fremmest i kraft af deres ensartethed. Man bliver som Troels-Lund lidt efter lidt opmærksom på at ligprædikenernes personbeskrivelser »ikke gælder denne bestemte Person alene, men er staaende Udtryk, der næsten enslydende stadigt vende tilbage, hvem der saa tales om, en Art façon for gejstlig Gengivelse af, hvorledes det er passende at dø« (Troels-Lund, p. 201).

En mere systematisk måde at påvise litterære træk på skitseres af Pil Dahlerup i *Dansk Litteratur: Middelalder* (1998). Litteratur defineres her som »en diskurs, hvis niveauer primært er eksistentielle, fiktive og kunstneriske« (p. 21), og undersøgelsen af en teksts eksistentielle, fiktive og kunstneriske komponenter vil derfor kunne give en idé om hvorvidt der er tale om litteratur, om en tekst med litterære træk eller om ikke-litteratur. Det vil fremgå mere eller mindre eksplicit af de kommende analyser at ligprædikenerne scorer højt både hvad angår det fiktive og det eksistentielle niveau, mens det kunstneriske indtryk er varierende.

En sidste kommentar til genstandsfeltet angår den tidsmæssige afgrænsning. Jeg holder mig inden for det 16. århundrede primært på grund af de fordele det giver at arbejde med et overskueligt tekstkorpus. Ifølge Lauritz Niensens *Dansk Bibliografi* for perioden 1551-1600 (bd. II og III, 2. udg.), findes der omkring fyrrer ligprædikener fra før 1600, og i mine analyser refererer jeg med få undtagelser til de ni der findes i Bricka og Gjellerup: *Den Danske Adel 1-2* (1874-75, 1913). Endnu en grund til at jeg har begrænset mig til det 16. århundrede er at det specifikt protestantiske jeg er på udkig efter, synes at komme klarere til udtryk hos andengenerations-protestanterne end i de senere ligprædikener hvor i mere end en forstand barokke overdrivelser bliver reglen og hvor den engelske prædikenstil gør sin indflydelse gældende.

Med genstandsfeltet således afgrænset vil jeg nu vise hvordan ligprædikenerens beretning om den afdøde udspiller sig inden for rammerne af to meget forskellige sfærer med hver deres dynamiske logik. Det drejer sig på den ene side om en *handlings sfære* hvor det skildrede individ er aktivt handlende, og på den anden side om det man i mangel af et bedre ord kan kalde en *receptionss fære*. Her er individet passivt modtagende.

Luthers teologi giver en mulig forklaring af denne opdeling. Luther

havde nemlig også *sine* to sfærer, eller regimenter som han oftest kaldte dem, og det viser sig at de to verdener i ligprædikenerne svarer meget nøje til disse. Faktisk i så høj grad at man kan tale om ligprædikenen som en litterær ispilsætning af dikotomierne i Luthers dualistiske univers. *Sine* to regimenter, det verdslige og det åndelige, kaldte Luther til tider for 'das Tatreich' og 'das Hörreich', hvor ligprædikenes handlings sfære har paralleller til das Tatreich, mens receptionssfæren har paralleller til das Hörreich. I ligprædikenes forløb kan de to sfærer gribe ind i hinanden, men oftest deler sfærene teksten i to dele, idet overgangen mellem dem typisk findes omkring prædikenes midte.

Positioneringen af min læsning i forhold til især Holst vil primært finde sted i analysen af ligprædikenes handlings sfære da det især er inden for rammerne af denne at Holst argumenterer for striden mellem en adelig og en religiøs diskurs. Min redegørelse for receptionssfærens dynamiske logik gør beskrivelsen af ligprædikenen total og muliggør en afsluttende perspektivering til fremtidig forskning. Ud fra resultaterne af mine analyser kan man besvare presserende spørgsmål angående ligprædikenes semantik og metaforik, og i en teksthistorisk optik vil jeg diskutere min 'Ansatz' – ligprædikenen som en særligt protestantisk genre – via en eftersøgning af den katolske ligprædiken.

Tatreich – Coram hominibus

I den samlede prædiken er ligprædikenen nem at genkende. Ved fremlæggelse af tekstens disposition gør forfatteren altid opmærksom på hvornår prædikenen går fra et afsnit til et andet, og skulle det alligevel undgå ens opmærksomhed, kan man holde sig til ligprædikenes faste tredelte skema: 'Aneopremsning', 'levned', 'sygeleje og død', der også i reglen bliver påpeget i teksterne via overskrifter. Det er de to første punkter i dette skema, aneopremsningen og redegørelsen for afdødes levned, der skal ses i lyset af Luthers Tatreich.

Aneopremsningerne er af varierende længde, men altid lige monotone:

Hans Faders Fader vaar E. V. Her *Jon Bing* til Smidstrup. Hans Faders Moder vaar E. V. Fru *Gyde Geds* daatter, Her *Oluff Geds* Daatter aff Rydseholm. Hans Moders Fader vaar E. V. *Jens Splid*, som kaldis *Fasti*, til Mindstrup. Hans Moders Moder vaar E. V. Fru

Helleuig Krabbe, Mogens Krabbis daatter aff Bustrup. Hans Faders Farfader vaar Erlig V. ... (Hans Lauridsen: *Anders Kjeldsen Bing*, p. 178).⁴

I de første protestantiske ligprædikener, fra Luthers over kurfyrste Frederik den Vise (1525), til Hemmingsens over Herluf Trolle (1565), eksisterede aneopremsningen ikke. Fra 1565 til 1574 findes den med mellemrum i de danske tekster; derfra er den regel. Denne udvikling skyldes sandsynligvis at udgivelsen af afdødes ligprædiken (først i små oktavformater, siden støt voksende til flere hundrede kvartsider i slutningen af det 17. århundrede), bliver en regulær trend fra midt i 1570'erne. Om biografien i sin helhed, som Troels-Lund foreslår det, opstår på et direkte forlangende fra adelen er uvist, men at aneopremsningen er kommet i stand på adelig bestilling, synes altså en rimelig antagelse. Som det vil blive klart, betyder dette imidlertid ikke at den er uforligelig med en religiøs diskurs.

Efter aneopremsningen følger altid en benævnelse og oftest en kort beskrivelse af afdødes gode, kristelige opdragelse. Klavs Nielsen Glambeke »bleff aff Barndom tilholden til Guds Fryct oc gode Sæder hiemme hoss sine Forældre« (Anders Sørensen Vedel: *Klavs Nielsen Glambeke*, p. 278). Efter optugtelse i hjemmet bliver hovedpersonen sendt i uddannelse uden for hjemmet, ofte allerede i syv-otte års alderen. I mændenes tilfælde er det gerne i Danmark først og siden i udlandet: »Fra Aarhuss kom hand hid til Sieland, oc der hand her i Kiøbenhaffn haffde forfremmed sig meget, er hand met slect oc venners raad dragen uden Lands, at vider besee oc forfremme sig« (Anders Sørensen Vedel: *Johan Friis*). For kvinderne går turen sjældent ud af riget, de kommer ofte i huset hos en adelsdame eller i kloster:

Thi der hun vaar 7 Aar oc paa det Ottende, haffue hendis kiære Fader oc Moder, som da haffde Øekloster i Iulland, antuordet hende en aff Kloster Iomfruerne vdi samme Kloster .. hos huilcken hun lærde at læse oc schriffue (Jens Nielsen: *Karine Knudsdatter Gyldestjerne*, p. 129).

Den typiske fortsættelse herfra er beskrivelsen af afdødes levned. I teksterne er redegørelsen for levnedet ofte opdelt i adskillige underafsnit, f.eks. 'husregimente', 'forhold til kirken', 'om embede og bestilling' etc. Her behandles den under et.

Den første analytiske iagttagelse er den helt banale, at det skildrede individ, hovedpersonen, fremstilles som handlende i levnedbeskrivelsen. Vedkommende foretager sig forskelligt der afslører en ædel natur: deltager i krige (forbeholdt mændene), hjælper fattige, donerer penge til kirken, holder sit hus.⁵ Den skildrede person er subjekt, og verberne er aktive.

Men under hvilke forhold udspiller disse menneskelige handlinger sig? Følgende beskrivelse er sigende: »I sit Hus holt hand it skickeligt oc aardenligt Leffnit, i ædruhed oc en flitig omhyggelighed vdrettede hand det, hans Embede vdkraffde« (Hans Lauridsen: *Anders Kjeldsen Bing*, p. 184). Aktiviteten, givet ved verbet 'udrette' i en aktiv-form, sker i overensstemmelse med et embede der i en hverdagsmetafor er blevet en aktør der kræver noget af subjektet. En anden typisk sætningskonstruktion fundet i samme metaforiske skema er en passiv hvor subjektet kaldes til sit embede. Samfundet eksisterer i ligprædikenen som et aktivt gældende hierarki.

Tekstens hovedperson er adelig og har derfor en høj placering i dette hierarki. I fortsættelsen af citatet ovenfor lægges det frem hvordan protagonisten udøver sin magt nedad:

Hand holt gierne gode Tienere, som i saaden sin Befalings flitighed vilde vere hannom tienstactige. Men wgdelige, forsømmelige, øyenskalcke, Dranckere, Skendegeste oc Trappedragere haffde ingen platz hos hannom, Om det sig end kunde begiffue, at saadanne komme i hans V. Tieniste (som dog vaar sielden), bleffue de icke gamle hos hannom (ibid.).

Omvendt er den adelige undergivet kongemagten som således bliver tjent:

Saa haffue ocsaa de Vnge deris effterkommere lagde vind paa at træde i de Gamle deris Fodspor met Dyd oc Mandommelige gerninger at beuise deris Adelskaf. Erlig oc Velbyrdig salig *Erick Podbusk*, *Moritzis* Broder, er dragen met sin Herre oc Koning ind vdi Dytmersk i den siste Dytmerske Krig, haffuer som en køner, wforferdet vnger Heldt voget sig der, oc beuist sin troskaff mod sin Koning (Anders Sørensen Vedel: *Predbjørn Moritsen Podebusk*, p. 153).

Verbet »bevise« der anvendes to gange i passagen, understreger at adelskabet legitimeres i samfundsordnen bl.a. ved troskab mod kongen. Som handlende individ befinder adelspersonen sig altså under kongen og over de lavere stænder der i ligprædikenerne er givet ved betegnelser som tjenerskab eller som oftest »vndersaate«. Dette forhold kan afbildes i en simpel figur:

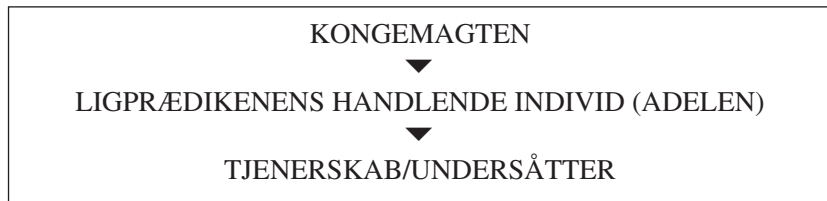

Fig. 1

Riget, eller fædrelandet som det også benævnes, består i dette system, og den næste vigtige iagttagelse angår den feedback-logik der eksisterer i systemet. Ved aktivt at leve op til dets bestemmelser, deltager individet i en vigtig legitimering og opretholdelse af systemet. En helt konkret italesættelse får dette forhold i Niels Hemmingsens prædiken over Herluf Trolle hvor Hemmingsen som en optakt til skildringen af sygdomsforløbet og dødslejet gengiver en dialog de to imellem. Trolle er endnu en gang ved at begive sig ud i flådekamp imod svenskerne da Hemmingsen gør opmærksom på at Trolle vover sit liv ved en sådan handling. Trolle svarer med et retorisk spørgsmål:

Vide i huor faare wi hede Herremend, hui wi bære Guld kæder, oc haffue Jordegods, oc ville vere yppermere oc høyre actet end andre? Der faare haffue wi denne ære for andre, at naar vor Konning oc Herre, Land oc Rige haffuer det behoff, da skulle wi Rigens Fiender affuerie, beskytte oc beskerme met mact oc all formue vor Fæderne rige, at vore Vndersaatte, maa bo oc vere vdi fred oc rolighed (Niels Hemmingsen: *Herluf Trolle*, p. 99).⁶

Standen, her adelsstanden, kræver noget af individet, og ved at honorere kravet gennem lydighed mod konge og beskyttelse af undersåtter gøres landet ære. Hierarkiet har imidlertid endnu et led idet Gud som hierarkiets arkitekt er den øverste instans. Embedet er befalet af Vorherre og man kan prises, som f.eks. Holger Rosenkrands bliver det, for at »bekiende

vel, at Adelen var den Øffrigheds Stat, som er aff Gud« (Laurids Bertelsen: *Holger Ottesen Rosenkrands*, p. 71). Ved at handle i overensstemmelse med hierarkiet bringer man altså også ære til Ham. Hemmingsen om Herluf Trolle:

Thi hand viste vel, at den som icke vaar sin Konning oc Fæderne rige huld, hand icke heller vaar Gud tro, som vdkreffuer aff vndersaattene huldskab oc troskab, imod deris Verdslige øffrighed. Oc tit hørde jeg disse ord aff hannem, som Sanctus Petrus siger. Frycter Gud, ærer Konningen (Niels Hemmingsen: *Herluf Trolle*, p. 98).

Logikken i denne ene halvdel af ligprædikenen kan afbildes i den følgende figur:

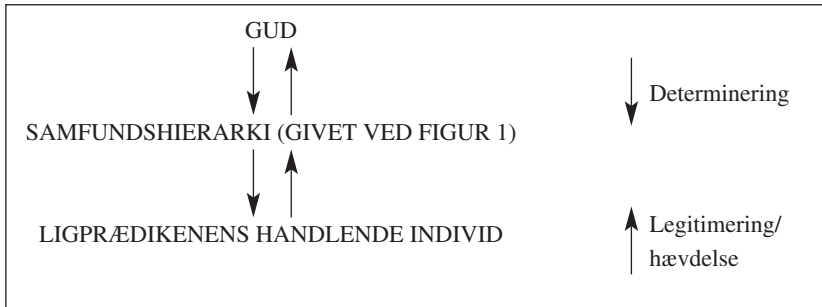

Fig. 2

I den læsning der sætter en adelig diskurs over for en religiøs, bliver adelskabet opfattet som en belastning i forhold til historien om afdødes gode, kristne liv. Holst oplever at den fortælling der begynder med en påvisning af afdødes fine slægtskab (den lange aneopremsning), kolliderer med en anden *religiøs* fortælling hvor dåben er udgangspunktet (Holst, pp. 285, 295). I modsætning hertil vil jeg mene at aneopremsningen fungerer som en vigtig standsmarkør der konnoterer en forventningsramme angående hovedpersonens dyder i en verdslig sammenhæng, dyder der legitimerer et bestemt samfundshierarki og som i sidste ende peger bekræftende tilbage på Gud.

Der kan i den sammenhæng lægges mærke til en pudsig dobbelthed der afsløres i den skematiske redegørelse for handlingsfærens dynamiske logik ovenfor. Ved de nedadvendte pile er individet bestemt og styret

af sin plads i hierarkiet der på sin side er foranstaltet af Gud, men ved de opadgående er han fri til at handle, og legitimerer derved både sig selv og systemet. Individet synes på en gang at være frit og ufrit.

Denne dynamiske logik har prædikenforfatterne ikke grebet ud af den blå luft. Den er i et og alt i overensstemmelse med Luthers idé om et verdslig regimente, das Tatreich. I das Tatreich gælder den verdslige lov og det verdslige sværd, og ingen må tvivle på at disse er udtryk for »Guds vilje og ordning i verden« (Luther: »Om lydighed mod statsmagten«, p. 161). Ej heller må der herske tvivl om at *alle* er underlagt denne lov: »Enhver sjæl skal underordne sig statsmagten og øvrigheden« (ibid.).

Ofte forstår Luther samfundet med en kropsmetaphor overtaget fra Paulus, f.eks. her i »...Om reformation af kristenheden« (1520), stilet netop til adelen: »vi [er] alle ét legeme, og dog har hvert lem sin egen gerning, hvormed det tjener de andre« (p. 46),⁷ og videre: »Derfor siger jeg, at eftersom den verdslige magt er indsat af Gud . . . skal man lade den embeds-gerning ske frit og uhindret i hele kristenhedens legeme« (p. 48).⁸ Det er i forlængelse af denne tanke at Luther i et af sine mest berømte skrifter, »Om et kristenmenneskes frihed«, kan sige det følgende:

Et kristenmenneske er i alle ting en træl, skyldig at gøre tjeneste, og enhver undergivet (Luther: »Om et kristenmenneskes frihed«, p. 294).

Det bemærkelsesværdige er at det er her i det verdslige regimente hvor mennesket er ufrit og enhver undergivet, at det rent faktisk har frihed til at handle og til at gøre krav på retfærdighed ved sine gerninger. Man bliver hverken frelst, from eller retfærdig for Gud af gode gerninger, det understreger Luther gang på gang, (særligt i skrifterne »...Om reformation af kristenheden« (1520), »Om lydighed imod statsmagten« (1523), og »Om de gode gerninger« (1520)). De gode gerninger er jo et af de punkter hvor Luther mest ivrigt går i rette med katolikkerne, og sjældent er der et lutherskrift uden en bemærkning om at gode gerninger aldrig kan føre til frelse. Men det er alligevel mennesket pålagt at gøre næstekærlige og nyttige gerninger, Gud alene til behag som det hedder. Om Adam siger Luther at han ved troen alene var from, »men for at han ikke skulle gå ørkesløs omkring, men bruge sit legeme og sørge for det, så er der befaleet ham sådanne frie gerninger, Gud alene til behag« (Luther: »Om et kristenmenneskes frihed«, p. 307).

Kulturhistorisk er der også belæg for at tale om de gode gerninger som

noget der trods Luthers opgør med katolicismen, blev lagt vægt på. I sin doktorafhandling *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* (2001), beskriver Charlotte Appel tiden efter Reformationen som en lettere kaotisk tid hvor det fra den nye kirkes side handler om at cementere den lutherske teologi:

Arbejdet med at gennemkristianisere befolkningen foregik .. på to fronter: Ved at bekæmpe djævelen og alle hans gerninger, konkret synden i dens mangfoldige skikkelser, og ved at opbygge og styrke den sande kristentro med et gudfrygtigt liv og dettes gode gerninger som troens naturlige frugter (p.116).

Underlagt samfundshierarkiet der er underlagt Gud, er individet ufrigt, determineret af sin stand og sit embede, men gennem en aktivitet inden for rammerne af dette »slaveri«, kan det samme individ legitimere både system og Gud og derved gøre sig retfærdig og respektværdig i det verdslige. Torben Christensen læser i sit forord til Luthers skrifter om *Evangelium og Samfundsliv*: »Evangelium og verden«, Luther på samme vis: »Den, der på ret måde øver kaldets pligter, er i borgerlig henseende retfærdig og har krav på samfundets respekt og ære« (Torben Christensen, p. 21). Det paradoksale er fanget på fineste vis af Luther selv i det sidste citat ovenfor: så er der *befalet* ham sådanne *frie* gerninger.

Ligprædikenen mellem lutherdom og humanisme

Der synes altså at være grund til at læse denne første halvdel af ligprædikenen som en litterær afprøvning og fremstilling af en bestemt verdens logik, nemlig Luthers Tatreich. Med den ideelle adelsperson der befinder sig på den foreskrevne dobbeltbundne plads, underlagt Gud og øvrighed, men styrkende disse og retfærdiggørende sig selv gennem handlinger, er ligprædikenens redegørelse for afdødes opvækst og levned et godt eksempel til efterfølgelse snarere end en kampplads for en diskursiv strid mellem lovtale og forkyndelse sådan som Holst foreskriver. En pudsig understregning af denne pointe bør nævnes. Holst er inde på at adelige dyder som »Rjde, Ficte, Dantzen«, principielt er uførenelige med kristne. Luther mener noget andet fordi hans holdning er at menneskers stand kræver visse ting af dem. I den del af »Om lydighed mod statsmagten«

der former sig som et fyrstespejl, diskuterer Luther muligheden af gudfrygtige, kristne fyrster og fastslår at »hvis de kan få det ordnet sådan, at deres dans og jagt og væddeløb ikke er til skade for undersåtterne .. vil Gud ikke være så hård, at han ikke skulle unde dem dans og jagt og væddeløb« (Luther: »Om lydighed mod statsmagten«, p.192).

Ligprædikenens status af eksempel er et godt påskud for en kort ekskurs til Billeskov Jansens forbilledlige behandling af Niels Hemmingsens ligprædiken over Herluf Trolle og Christian Machabæus' *Oratio funebris* over samme: *Humanitas christiana* (1990). I begyndelsen diskuteres prædikenernes inspirationskilder og ud over »den sejrige lutherske Reformation« fremhæver Billeskov Jansen »den nyvakte begejstring for græsk kultur og sprog, som bredte sig fra Italien og nord på« (p. 13). I lyset af den nye interesse for antikken forstår Billeskov Jansen netop biografien som den del af ligprædikenen der »skal tjene som moralsk vejleder, som *exemplum*, dvs. forbillede, til efterfølgelse« (p. 31). På universitetet i Wittenberg havde især åndskapaciteten Melancthon gjort sig til talsmand for en søgen tilbage, *ad fontes*, og skal man kortlægge humanismens vej til Danmark, er den sti der fører bl.a. Herluf Trolle og Niels Hemmingsen til Wittenberg og tilbage igen til Danmark nok værd at have for øje, og ligeledes ligprædikenen hvor noget af lærdommen fra udlandet praktiseres. Ifølge Billeskov Jansen er det især grækeren Plutarch (o. 45-120) og hans biografier der er interessante i denne sammenhæng som et forbillede for den protestantiske ligprædiken, ligesom Thukydids ligtaler og visse romerske biografier har været studeret i Wittenberg.

Denne nye humanistiske interesse for antikke og romerske skrifter er ikke svær at få øje på i ligprædikenen. Med meget få undtagelser nævnes levnedbeskrivelsens karakter af eksempel direkte i teksterne. F.eks. beretter Hemmingsen om Birgitte Gøyes dyder »saa at andre Jomfruer maatte vel tage it gaat exempel aff hende« (Hemmingsen: *Birgitte Gøye*). Herudover er der en høj frekvens af referencer til antikke og romerske tekster, og der synes i det hele taget ikke at være grund til at sætte spørgsmålstegn ved Billeskov Jansens forestilling om ikke bare ligprædikenen, men den danske protestantisme i det hele taget som et møde mellem lutherdom og humanisme.⁹

Hörreich – Coram Deo

Anden halvdel af ligprædikenen handler om de lidet opmuntrende hovedemner: sygdom og død. Hvor hovedpersonens opvækst og karriere udspillede sig inden for rammerne af en handlingssfære, bevæger teksten sig i skildringen af livets afslutning over i en receptionssfære. Her gælder et helt nyt sæt spilleregler.

Overgangen fra levnedsløbet til sygdomsforløb bliver markeret eksplicit i samtlige tekster med overskrifter som f.eks.: »Hans christelige ausked fraa denne werden« (Niels Hansen: *Hans Stensen*, p. 394). Nogle gange kan sygdomsforløbet til at begynde med skildres i scener uden for hjemmet. F.eks. kan det blive fortalt hvordan en ulykke eller en pådraget skade under et slag indstifter en kropslig svaghed i hovedpersonen. Reglen er dog at fremstillingen af sygdomsforløbet frem til det sidste suk begrænser sig til at foregå i ét rum: soveværelset, hvori et fast persongalleri går igen med små variationer fra prædiken til prædiken. Ud over den døende optræder ægtefællen, doktoren, sønner og døtre, og så selvfølgelig præsten der kan bruge sin direkte tilstedeværelse under begivenhederne som en troværdighedsmarkør i sin ligprædiken.

Stilistisk set sker der en mærkbar ændring i teksten ved overgangen til sygdomsforløbet, en ændring Holst på fin vis gør rede for (pp. 318-319). Man kan tale om en fortætning af den fortalte tid; hvor fortælleren i levnedsbekrivelsen holdt sig til de store begivenheder ofte med årtiers mellemrum, følges den døende nu opmærksomt uge for uge, dag for dag, hen imod slutningen time for time. Det er især i denne »nære« beretning at genren viser sine litterære træk. Spørgsmålet om døden underlægges abstrakt refleksion i et til tider meget ornamenteret sprog, og fiktionsmarkører er hyppige: Tallet tre optræder mistænkeligt ofte som angivelse af antal suk før opgivelse af ånden, antal hanegal mellem dagry og dødens indtræden, etc. Den ellefte time er der også et eksempel på. I det følgende citat forekommer, foruden tre suk, et andet fiktivt træk der er typisk for ligprædikenen. Fortælleren der udtaler sig om ting, han umuligt kan være vidende om:

oc hand met tre suck, sacteligen oc sødeligen vdgaff sin Aand. Antuordet den Gud i Himmelen, som hand nyligen oc tilforne gjorde. Den anammede Guds hellige Engle, førde den til Abrahams skiød (Anders Sørensen Vedel: *Johan Friis*).

Fiktionsdiskussionen er særlig kilden, når det gælder tekster med religiøst emne: Er det f.eks. fiktion at lade Gud optræde aktivt i en tekst? I dette tilfælde er der dog ikke tale om en ateistisk, holdningsundertrykkende læsning: Vedel har ikke med sine egne øjne har set Guds engle stige opad med en ånd i deres hænder.

Et andet overfladisk kendetegn ved denne ligprædikenens anden halvdel er intertekstualiteten.¹⁰ For at gøre sekvensen så autentisk som muligt indvæver prædikanten hyppigt andre tekster. Det er oftest mundtlige tekster som fortælleren i kraft af sin tilstedeværelse ved begivenhederne har været tilhører til: afdødes afskedsmonolog, et replikskifte mellem den døende og ægtefællen eller doktoren. Der kan imidlertid også inddrages skriftlige tekster som f.eks. i Vedels prædiken over Predbjørn Moritsen Podebusk hvor en lang bekendelse på vers forfattet af afdøde selv indgår som en væsentlig del af dødslejeskildringen.¹¹

Sygeleje og død er i høj grad iscenesat efter de forskrifter der findes i tidens protestantiske Ars Moriendi-litteratur. Genren har katolske rødder, men er udviklet i en protestantisk retning primært af Luthers *Sermon von der Bereytung zum Sterben* (1519) der blev nævnt i forbindelse med Lenz-citatet i indledningen, og herhjemme især af Niels Palladius' *Hvorledes et kristent menneske skal forberede sig til døden* (1558). Budene fra disse to tekster er i det væsentlige ens, og gør det klart at døden har to aspekter, et praktisk og et åndeligt, og disse aspekter kan genfindes i ligprædikenerne.

Hvad angår den praktiske side af afgang fra livet, er det stadig handlingssfærens logik der gør sig gældende. Ligprædikenens hovedperson er aktiv og kan fungere som et godt eksempel ved at leve op til visse forskrifter hentet fra den protestantiske Ars Moriendi. Det praktiske aspekt spiller dog kun en lille rolle ved dødslejet. Vigtigst er nemlig et åndeligt anliggende mellem individet og Gud, og her udgår aktiviteten ovenfra og nedefter.

De bud i den protestantiske Ars Moriendi der angår dødens åndelige aspekt, kan samles under påbudet om en modtagende holdning hos subjektet. Man bør ikke kaste sig ud i betragtninger om helvede, død og synd, men forlade sig på Jesu nåde, tage imod sakramentet og lade Jesus bære sine synder. Ligprædikenerne er fulde af beskrivelser der stemmer overens med de protestantiske forskrifter for den rette død, men mere interessant end at konstatere disse er det imidlertid at belyse hvordan subjektets passivitet er generelt strukturerende for handlingen i ligprædikenens sygelejeskildringer.

Det er med størrelser som fødsel, død og sygdom at begivenhedernes logik ændrer sig. Ligesom handlingssfæren griber ind i ligprædikenens

anden halvdel i forbindelse med dødens praktiske aspekt, kan receptionsfæren gribe ind i den første halvdel når det handler om død og sygdom som udtryk for guddommelig vilje. Den følgende sekvens befinder sig således på grænsen mellem levned- og sygeforløb:

vdj same dieris ecteskab haffuer gud almictigste begaffuit denum med tuende børn, huelke den euigg gud strax vdj dieris ongdoms aare igien till sit euigg rige haffuer heden kalditt./ Och nu forgangene sancte Oluffs dag it aar besøgte gud hanum med kors och sygdom (*Knud Olufsen Brockenhuus*, p. 481).

Passagen fremstiller tre begivenheder: Børnenes fødsel, disse børns død og sygdomsforløbets begyndelse. Disse begivenheder præsenteres alle i en metafor hvor begivenheden er en handling udført af Gud: Gud *begaver*, Gud *hedenkalder*, Gud *besøger*. Som et redskab i Guds hænder passiviseres subjektet i ligprædikenens anden halvdel, og det er en dyd at acceptere dette: »Hand gaff sig oc met all Taalmodighed vnder Guds Faderlige villie oc vaar til freds, huad Gud vilde giøre met hannom, enten til Liffuit eller Døden« (Hans Lauridsen: *Anders Kjeldsen Bing*, p. 190). Det karakteristiske ved logikken i receptionsfæren er denne subjektets gøren sig passiv og forståelsen af begivenhederne som handlinger udført af Gud.

Ifølge ligprædikenen over Luther, var reformatorens sidste ord: *In manus tuas Domine commendo spiritum meum*. Tilkendegivelsen der meget klart skitserer den omtalte logik, finder man gentaget i mange ligprædikener. Hos Anders Kjeldsen Bing lyder det: »O Fader, i din Haand befaler ieg min Aand« (Hans Lauridsen, *Anders Kjeldsen Bing*, p. 196), mens Anne Lavridsdatter Knob giver en af utallige varianter når hun vil »sette All sin sag udj herrens hænder« (Hans Pedersen: *Anne Lavridsdatter Knob*, p. 537). I Sørensen Vedels ligprædiken over Johan Friis er Luthers replik overtaget direkte. Eksemplerne er *legio*.

Den bestemmende logik for ligprædikenens anden halvdel kan foreløbigt illustreres således:

Fig. 3

At de afgørende spørgsmål i ligprædikenen fattes ud fra denne logik er ikke en ny indsigt. Både Holst og Kirchmeier-Andersen tænker i lignende baner, og generelt må det vel gælde for en religiøs fortælling at noget guddommeligt kan indvirke på det menneskelige. I *Dansk litteratur. Middelalder*, bd.1, kalder Pil Dahlerup den religiøse fortælling »en genre for sig«, og fortsætter:

Den opbygger et univers, hvori alle rationelle og naturlige love bliver underordnet en guddommelig styring. Derfor bæres den religiøse fortælling af en *dobbeltstruktur*, den ene udgøres af guddommelige love og planer, den anden af naturlove og menneskers handlinger. Den religiøse fortællings kerne er forholdet mellem disse to niveauer (p. 211)

Det er karakteren af en sådan dobbeltstruktur i ligprædikerne jeg forsøger at beskrive formelt med mine modeller, og den deciderede metaforanalyse påbegyndt ovenfor skal forstås som et analytisk supplement der også har forholdet mellem Gud og menneske som objekt. Subjektets passivitet kommer til udtryk i metaforer hvor begivenheder fattes som handlinger udført af Gud. Man kan sige at alle disse metaforer har grund i samme fundamentale projektion som jeg vil kalde *begivenheder er handlinger (udført af Gud)*. F.eks. tales der i en ligprædiken om »Gud, som tog mine forældre fra mig« (Hans Pedersen: *Anne Lavridsdatter Knob*, p. 537). I metaforen projiceres et 'aktør manipulerer et objekt'-skema på den komplekse begivenhed at to mennesker er døde. Sådanne metaforer er højfrekvente i ligprædikenens anden halvdel. Ses ligprædikenens receptionssfære i lyset af Luthers teologi, kan der drages en parallel mellem den simple logik som figur 3 redegør for og Luthers idé om et åndeligt regimente, das Hörreich, som netop givet ved subjektets passivitet. I das Hörreich gælder det frelsen der kun kan komme gennem troen: Tror du, så har du, og tror du ikke, så har du ikke« (Luther: »Om et kristenmenneskes frihed«, p. 298). Og troen er på sin side en nådegave fra Gud, en gave der *tildeles* gennem Ordet. Derfor *Hörreich*: man skal lytte til Ordet. Hvor individet i det verdslige regimente står til regnskab for menneskene, *Coram Hominibus*, står det således i det åndelige overfor Gud – *Coram Deo*.

Luthers forståelse af det åndelige aspekt ved døden er grundlagt i det metaforiske skema: *begivenheder er handlinger udført af Gud*. I Luthers *Ars Moriendi* handler over halvdelen af de i alt tyve punkter om sakra-

menternes store betydning for den døende, og når disse sakramenter (bøden og den sidste olie) er så vigtige, skyldes det at i sakramenterne »handler, taler og virker din Gud, Kristus, selv med dig igennem præsten; og dér sker ikke menneskes gerninger eller ord, dér tilsiger Gud dig selv alle de ting, som nu er sagt om Kristus« (Luther, »En sermon om beredelsen til at dø«, p. 105).

Frelsen kan ikke komme i stand ved handlinger fra menneskets side. Det eneste du kan gøre, siger Luther, er at »hengive dig selv med fast tro og frimodig fæste lid til ham« (Luther, »Om et kristenmenneskes frihed«, p. 296). Kender man til Luthers beskrivelse af mennesket i das Hörreich, må man imidlertid undre sig. I sit mest berømte skrift siger han følgende om det åndelige riges menneske:

Et kristenmenneske er en fri herre over alle ting og ingen undergivet (Luther, »Om et kristenmenneskes frihed«, p. 294).

– en mærkværdig udtalelse i en sammenhæng hvor der ellers ikke sker menneskelige gerninger. Sagen er at mennesket bliver *forløst* fra det verdslige rige og dets love i og med Guds overrækkelse af troens nådegave med ordet. Subjektet bliver ifølge den lutherske kristologi frit gennem overgivelsen til Guddommen. Argumentationen begynder med menneskets status af synder, en status som Det Gamle Testamente manifesterer idet dets bud er umulige at efterleve. Mennesket bliver i mødet med budene »på rette vis ydmyget og tilintetgjort i sine egne øjne« (Luther, »Om et kristenmenneskes frihed«, p. 298). I dette mørke lyser Det Nye Testamente op med tilsagn om at mennesket kan opfylde alle budene blot ved at tro på Kristus. Guds ord er alle »hellige, sande, retfærdige, fredfyldte, frie og fulde af godt« (ibid.), og modtager man dem med en ret tro, da bliver sjælen ét med ordet så alle ordets egenskaber bliver sjælens. Det er heri friheden består: Har man tro, behøver man ingen gerning, og »Er gerningen ikke længer nødvendig, så er han [kristenmennesket] visselig fri« (p. 299). På den måde bliver Jesu blod det vand der skyller syndens smuds af mennesket. Ved en fast overbevisning om at han tog vores synder på sig på korset, får mennesket del i den store retfærdighed han manifesterede ved dette offer. Et fint udtryk for denne tanke finder man i ligprædikenen over Herluf Trolle, hvor Trolle mod slutningen forlader sig på den ene, korte bøn: Jesus.

Dette forhold, at mennesket opnår frihed ved passivt at modtage ordet, er nemt at genkende i ligprædikenen. Når den døende ved at tiden er nær,

lægger vedkommende sig tilbage i sengen og koncentrerer sig om dét ene at modtage Gud gennem ordet: »Derpaa haffver hun siden i nogen tid ligt saa heden oc forvented herren oc en Sallig forløsning« (Hans Pedersen: *Anne Lavridsdatter Knob*, p. 537). Passiviteten som en forudsætning for frelsen kan også ses på sætningsniveauet, når der udtrykkes ønsker om afsked fra verden: »Jeg begierer icke lenger Att leffve, men Att forløses oc vere med Christo min frelszere« (ibid.). I det som jegets ønske angår, står det som objekt i en passiv-konstruktion ((Jeg ønsker) at [*jeg*] *forløses*). Aktøren kan også være til stede i sætningen hvor konstruktionen så bliver aktiv, igen med hovedpersonen som objekt: »nu er jeg vel til freds, naar min Herre oc Gud vil forløse mig« (Hans Lauridsen: *Anders Kjeldsen Bing*, p. 194).

For at fange dobbeltheden af frihed og ufrihed i ligprædikenens receptionssfære bliver det nødvendigt at udvide figur 3 i en ny figur. Mennesket er ikke-handlende som modtager af troen gennem Ordet, men forløst og frit netop i denne overdragelse:

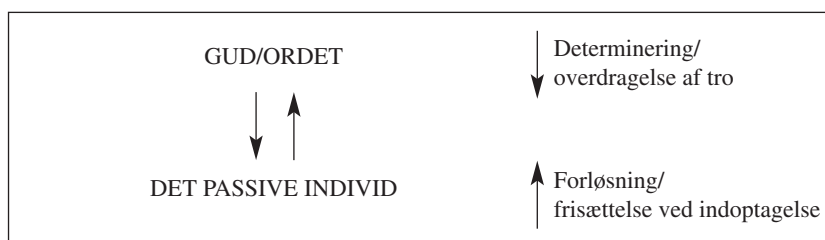

Fig. 4

Handlingen i ligprædikenens anden halvdel udspiller sig helt frem til slutningen langs den nedadgående pil. Forfatteren koncentrerer sig her om at beskrive de måder hvorpå hovedpersonen forbereder sig på det sublime øjeblik. I den fase er forløsningen, givet ved figurens opadgående pil, kun til stede som en implicit målsætning. Først i teksternes sidste linjer manifesteres den i varierende udsagn. Det hyppigste er at afdøde »hensov i Herren«, hvor præpositionen »i« markerer indoptagelsen, men som det fremgik af et tidligere Vedel-citat, kan forfatteren også beskrive forløsningen mere detaljeret og fantasifuldt ved at inddrage sjæletransporterende engle. Der er også eksempler på at Gud, i en *begivenheder er handlinger*-metafor, møder op og giver den døende en forløsning: »da kom den evige gode Gud oc gaff hende en salig forløsning« (Hans Pedersen: *Anne Lavridsdatter Knob*, p. 538).

Det kan bemærkes at figur 4 fungerer som et belæg for en påstand som både Billeskov Jansen og Holst fremfører, nemlig at mødet med døden i ligprædikenen er at forstå som en iscenesættelse af dramaet om dommedag, sådan som dette drama tog sig ud i det teologiske miljø omkring Luther og hos Luther selv. Man beskæftigede sig her med tanken om en fremtidig verdensundergang hvor Kristus ville dømme levende og døde, enten til et sæde hos Gud eller en tur nedad til helvedes flammer. De bibelske belæg for denne eskatologi findes især i Johannesevangeliet. En skematisk redegørelse for den dynamiske logik i denne dommedagstanke er identisk med redegørelsen for ligprædikenes receptionssfære på nær et punkt:

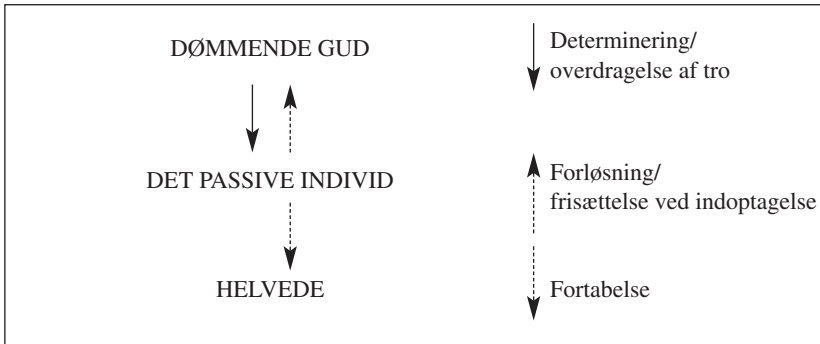

Fig. 5

Forskellen mellem figur 4 og figur 5 skal findes i at helvede i figur 5 er til stede på lige fod med Guds himmel, mens det i ligprædikenen højst fungerer som en implicit modpol til den forløsning der ingen undtagelse kender. I ligprædikenen ender det altid godt.

Forskningsperspektiver

De indbyrdes meget forskellige sfærer og de respektive interne spændinger begrunder en pudsigt semantisk inkonsekvens der gør sig gældende på tværs af sfærerne. Visse ord og begreber synes helt at ændre betydning og værdi alt efter hvor de optræder i ligprædikenes forløb. Redegørelsen for ligprædikenes todelte univers synes at give en forklaring.

Begrebet 'sygdom' er det oplagte eksempel. I ligprædikenens handlingssfære bliver udøvelsen af det hverv man som en del af samfundshierarkiet er blevet tildelt, anset for at være en dyd. Derfor opfattes sygdom i denne del af ligprædikenen som noget hæmmende:

It gantske Aar før end Gud Allmectigste kallede V. salige *Anders Bing* aff denne sørgelige Verden, hiemsøgte hand hannom met en stor Suaghed i sit ene Been, huilcken der tog offuerhand hos hannom dag fra dag, indtil den tuingde hannom til Sengen. Dog halv vor Herre hans V. igen, at hand om Paaske tide bleff saa til pass, at hand foer ned oc vaar paa den almindelige Herredag, som stod i Kiøbenhaffn Anno 89 (Hans Lauridsen: *Anders Kjeldsen Bing*, p. 187).

Sygdommen er en magt der i en *begivenheder er handlinger*-metafor, tvinger Anders Bing til sengen, mens Gud i en lignende metafor får ham op igen. Sygdommen forstås som en *svagthed*, og bedringen er en *hjælp*.

Sygdommen er samtidig den vigtigste indikator for overgangen fra Tatreich til Hörreich idet den i det verdslige regimentes logik er en hindring for udøvelsen af hvervet: »aff slig Aarsag [kunde hand] icke tage sig nogen synderlig Verdslig Bestilling« (Jens Gødesen: *Jakob Bjørn*, p. 528) – og i det åndelige regimentes logik en begyndelse til vejen mod døden og den deraf følgende frelse: »Saa haffuer den gode Gud tidlige, saa gaat som aff Barnsbeen, tagen denne vnge salige Juncker vdi sin Tieniste og lagd hannem sit Faderligt Kaarss paa, som hand skulde bære effter hans guddommelig Villie« (Anders Sørensen Vedel: *Predbjørn Moritsen Podebusk*, p. 159). Sørensen Vedel følger op med et citat fra Jeremias bog: »Det er en kaastelig Ting at bære Aaget i sin Vngdom« (ibid.).

Ud fra denne dobbelthed i sygdommens semantik, sygdommen dels som hindring og dels som en begyndende frisættelse, springer så en række andre, lignende fænomener. F.eks. undergår forholdet mellem de to begreber 'sygdom' og 'medicin' en mærkbar forvandling i overgangen fra det ene rige til det andet. Hvor medicin i ligprædikenens første halvdel er noget der, som vi kender det, kan kurere sygdom, der vendes tingene om i den anden halvdel idet sygdommen simpelthen bliver medicin: »Aff den forsiunlige Gud regeris alting, Oc huad oss tyckis at vere Pine, er idel Medicin oc Lægedom« (Jens Gødesen: *Jakob Bjørn*, p. 529). En mere radikal variant af denne semantiske omvendning får vi i Hemmingsens prædiken over Herluf Trolle hvor sygdom som medicin er blevet til døden som endelig helbredelse:

Der effter sagde hand oss, paa huad dag at hand skulde affskedis fra denne Verden, paa Mandag sagde hand, da bliffuer der en stor foruandling paa min siuge, saa at jeg huerken skal plagis aff hæde eller kuld meer« (Niels Hemmingsen: *Herluf Trolle*, p. 103).

De betydningsmæssige glidninger kan føres endnu videre. I det næste citat er der næsten tale om en semantisk implosion: »Der er ingen Sejrvinding offuer Døden uden ved Døden« (Ligprædiken 1571, citeret efter Kirchmeier-Andersen, afsn. 6.2.). Døden fungerer her både som død i traditionel forstand og som nyt liv i åndelig forstand. Denne metaforiske konstruktion – død som liv – kan i øvrigt genfindes hos Luther. Ved sygelejet begynder »den snævre port og den trange vej til livet .. og her går det til på samme måde, som når et barn med fare og angst fødes ud af den lille bolig i moders liv til denne vide himmel og jord – det vil sige: til denne verden« (Luther: »En sermon om beredelsen til at dø«, p. 96). Ud over de her nævnte dikotomier sygdom/helbredelse, liv/død, kunne det i fremtiden være interessant at sætte begrebspar som aktivitet/passivitet, individualitet/almenmenneskelighed, magt/hengivenhed under lup.

I et litteraturhistorisk perspektiv vil det være afgørende at få placeret den danske protestantiske ligprædiken i forhold til ligprædikener fra andre protestantiske samfund og til ligprædikener fra andre kristne samfund hvilket i denne sammenhæng vil sige katolske. Der synes ikke at være nogen grund til at tro at 1500-tallets danske ligprædiken skulle afvige synderligt fra andre protestantiske, men når det kommer til en sammenligning med *katolsk* ligprædiken, bliver sagen straks mere intrikat.

Ligprædiken i ordets brede betydning som en eller anden form for gejstlig tale ved en begravelse, er ifølge den tyske forsker Rudolf Mohr ikke et specifikt protestantisk fænomen: »Bei Beerdigungen von Christen überhaupt eine Predigt zu halten, ist nicht erst durch die Reformation aufgekommen« (Mohr, p. 18). Taler man derimod om ligprædikenen i den snævre betydning af ordet, personalia, tyder meget imidlertid på at der ikke findes en katolsk parallel i samtiden.

På de 16 spalter om begravelse der findes i *The Catholic Encyclopedia* (ed. Charles G. Hebermann, 1913-1914), nævnes 'Leichenrede' kun én gang, og det sammen med andre undtagelser fra det gængse begravelsesritual (»peculiar rites«). En kort 'Leichenrede' er ifølge det grundige værk en lokal tysk skik, og det er endda muligt at der slet ikke hentydes til en prædiken med biografiske passager, noget sådan nævnes ikke, heller ikke under andre relevante opslag (f.eks. 'Homiletics' og 'Death'). Herudover

kan man fordybe sig i enkelte katolske landes begravelsesskikke. Således giver Carlos M.N. Eires bog om *The art and craft of dying in sixteenth-century Spain* (1995) et indblik i hvordan katolske begravelser kunne se ud i mit tekstmateriales samtid. I Eires minutiøse gennemgang af ligoptog, sørgeritualer og messetyper nævnes der ikke noget om hverken prædikener eller ligtaler af biografisk tilsnit, men derimod opregnes de markante forskelle mellem protestantiske og katolske skikke ofte. Eires redegørelse for modsætninger i begravelsesrutiner de to trossamfund imellem er interessant at holde op imod den tyske ligprædikenforskning, for det er det samme motiv der afbildes blot fra to forskellige perspektiver.

Hverken Mohr eller Lenz, der begge bruger 'ligprædikenen' i ordets brede betydning, er inde på spørgsmålet om muligheden af en katolsk pendant til det biografiske afsnit, men de gør begge en del ud af at understrege hvad de mener er nyt ved den protestantiske ligprædiken. Lenz om Luthers ligprædikener:

Das Lob Gottes sowie Tröstung, Erbauung und Belehrung der Gemeinde waren die vornehmsten Aufgaben dieser Predigten, die den Lebenden, den Hinterbliebenen, galten und gelten, wohingegen die katholische Kirche den Toten und besonders sein zukünftiges Seelenheil im Mittelpunkt ihrer Begräbnisriten sah und sieht. Damit legte Luther aber auch den Grundstein für die stärkere Diesseitsorientierung der Protestanten (Lenz, p.9).

I det katolske begravelsesritual er det den afdødes sjæl og dennes frelse der er på spil, hvorimod Luther med sine ligprædikener vender blikket mod jorden. Dette er en naturlig protestantisk gestus eftersom Gud ifølge protestantisk tro *har* afgjort spørgsmålet om afdødes frelse når vedkommende udånder. Med døden er der sat definitivt punktum for livet, og prædikanten kan vende sig mod de efterlevende med trøst og måske med afdødes liv som et eksempel til efterlevelse. Katolikkerne har derimod et helt andet transcendentalt ærinde med deres begravelsesritual. Eire siger om det 16. århundredes spanske begravelsesritual: »Every gesture performed by the survivors in a funeral could be viewed as an intercessory act on behalf of the dead, a necessary spiritual formality that aided their entrance into heaven« (p. 115). For det 16. århundredes katolikker var én ting lige så sikkert som døden, og det var den efterfølgende skylning af sjælen i skærsilden. Først efter rensende pinsler kunne man indtræde i Guds rige, og begravelsesritualets hovedformål var at få afdødes sjæl

hurtigt gennem lidelserne og op til Gud. Til dette var der forskellige midler hvor messen var det vigtigste. Her kunne forsoningen i Kristi offer på korset gentages igen og igen, og dets effekt kunne rettes imod den begravede persons sjæl.

Forskellene mellem protestantisk og katolsk begravelsesskik pointerer at det er svært at forestille sig en ligprædiken (i den snævre betydning af ordet) som en del af et katolsk begravelsesritual. Ligprædiken er finit i sin natur. Ligprædiken *gentager* et liv der *har* nået sit endepunkt, og den er henvendt til de efterlevende der kan bruge den som trøst og som et spejl. Derfor ville ligprædiken være malplaceret ved en katolsk begravelse. I en katolsk optik må genren opfattes som alt for verdslig i sin gennemgang af afdødes levned og alt for tidlig med sit endelige punktum. Dette forhold synes at styrke den indledende idé, nemlig at ligprædiken som genre er funderet i en Luthersk teologi. Den er et billede af og for den protestantiske tro som Luther formulerede den.

Noter

1. En forskningsoversigt fortæller at der på dansk grund findes i hvert fald ni bidrag, større eller mindre, om ligprædiken som litterært fænomen:
 - en utrykt specialeafhandling, Sabine Kirchmeier-Andersen 1987.
 - et større arbejde med dybdegående undersøgelser af én dansk ligprædiken, Billeskov Jansen 1990. *Humanitas christiana*.
 - to væsentlige artikler, Troels Troels-Lund 1904, Elisabet Holst 1999, hvor Troels-Lunds primært er kulturhistorisk.
 - en række mindre afsnit der dukker op i tekster hvor hovedemnet er et andet end ligprædikener: Martin Schwarz Lausten 1968, Harald Ilsøe 1987, Paul Diderichsen 1968 og Vibeke A. Pedersen 1984.
 - hertil uvæsentlige småafsnit i diverse litteraturhistorier.
2. Elisabet Holst arbejder med stort set samme inddeling: Trøst og opbyggelse til de efterlevende, prædiken over et udvalgt tekststed, biografisk afsnit, bøn og sørgedigte, (Holst, p. 283). Det bør nævnes at Peder Palladius i 1555, ti år før den ældste bevarede trykte ligprædiken på dansk, giver en anvisning for opbygningen af ligprædiken i en håndbog til islandske præster. Ligprædiken skal ifølge Palladius bestå af tre dele: Først en tak til ligbærerne, dernæst de biografiske oplysninger om afdøde og til sidst en prædiken over et udvalgt tekststed. For Palladius' har de trøstende ord til de efterlevende sandsynligvis været en naturlig del af takken til ligbærerne ligesom det ikke har været nødvendigt at nævne bønnen. Sørgedigtene vandt først rigtig indpas efter Palladius' tid, så de små uoverensstemmelser de to inddelinger imellem er altså forklarlige.

3. Implicit i et sådan ræsonnement ligger Aristoteles' fordring om at skelne mellem fagprosa og digtning ud fra modstillingen mellem det individuelle og det almene. Hvor historikeren fremstiller enkelte begivenheder, fremstiller digteren »hvordan det skete måtte være for at ske«, (Aristoteles 1992, p. 26), altså noget alment. Og Aristoteles gør videre opmærksom på at et udgangspunkt i noget virkeligt ikke på nogen måde er diskvalificerende: »For der er jo ikke noget til hinder for at noget af det der virkelig er sket er sådan, at det ikke blot var muligt .. men også rimeligt i sit forløb .. og det er jo skildringen heraf, der gør vedkommende til Digter« (p.27).
4. Når der refereres til ligprædikener, vælger jeg at lade den biograferedes navn stå som værktitel, dette af hensyn til læseligheden da ligprædikenernes originale titler kan være meget lange. Jeg anfører så vidt muligt både forfatternavn og titel. Hvis intet andet er anført, er sidetalshenvisninger til Bricka og Gjellerup. Ved de ligprædikener jeg har haft adgang til via Det Kongelige Biblioteks mikrofilmsamling, henvises ikke med sidetal.
5. Helteskildringerne kan være et eksempel på passager med fiktionsmarkører. F.eks. berettes der i ligprædikenen over Herluf Trolle det følgende om Trolles bedrift i et søslag som fortælleren ikke har deltaget i: »Hand stod met sine Saar, blodet forrant hannem, dog vilde hand at de fattige Krigsmend oc Baadsmend skulde først forbindes« (Niels Hemmingsen: *Herluf Trolle*, p. 100). Det bliver desuden fortalt os at Trolle trods sine sår var *frimodig*, så ud over det næsten eventyrlige i Trolles opofrelse (der strengt taget *kunne* være rigtigt), kan man tale om fiktion i udsigelsen idet fortælleren siger mere end han kan vide.
6. I citater fra Niels Hemmingsens ligprædiken over Herluf Trolle henviser jeg til sidetal i F. J. Billeskov Jansens *Humanitas christiana*.
7. I 1. Kor. 12, 12-13 hedder det: »Thi ligesom legemet er en enhed og dog har mange lemmer, og alle legemets lemmer, så mange de er, dog er eet legeme, således er det også med Kristus. / Thi med een Ånd blev vi alle døbt til at være eet legeme, enten vi er jøder eller grækere, trælle eller fri; og alle har vi inddrukket samme Ånd.«
8. Med sådanne udtalelser er det ikke sært at Luther gennem tiden har været udsat for barsk kritik fra marxistisk side. I denne sammenhæng er Max Webers *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* et hovedværk. Weber tager især fat i den kaldstanke som også kommer til orde i ligprædikenerne, og pointerer at det er med Luthers idé om et verdsligt regimente at det verdslige liv for første gang i verdenshistorien får en selvstændig betydning. Det jordiske liv rationaliseres, og som det blev konstateret i ligprædikenerne, øger man Guds ry på jorden ved at leve op til de krav som denne rationalisering stiller. Weber iagttager især dette fænomen i visse sekter der opstår ud fra Luthers teologi: Calvinismen, Pietismen, Metodismen.
9. Også Paul Diderichsen diskuterer ligprædikenes humanistiske træk. Termen 'ligprædiken' anvender han som jeg om den biografiske del af den samlede prædiken, og han opfatter genren som »i langt højere grad« humanistisk end den kristelige prædiken.
10. Det væsentligste om ligprædikenen i det lille afsnit om genren fra Harald II-søes studie i *555 danske Selvbiografier og Erindringer* angår forfatternes brug af andre tekster. Har man interesse for intertekstualitet i ligprædikenen er hans afsnit værd at læse.

11. Om sådanne tekster forfattet med henblik på forfatterens egen ligprædiken henvises i øvrigt til Holst p. 291. Generelt om stilen i denne ligprædikenens anden halvdel må der med tanke på handlingens lokalisering i ét rum og nævnte brug af dialog og monolog blive tale om en scenisk fremstilling.

Litteratur

Ligprædikener:

- Bertelsen, Laurids: *Holger Ottesen Rosenkrands*, København 1576. i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Gødesen, Jens: *Jakob Bjørn*, København 1597. i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Hansen, Niels: *Hans Stensen*, (1594 (utrykt)). i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Hemmingsen, Niels: *Birgitte Gøye*, København 1574.
- Hemmingsen, Niels: *Herluf Trolle*, København 1565. i: Jansen, F. J. Billeskov: *Humanitas christiana. Mindetaler over Herluf Trolle af Niels Hemmingsen og Christian Machabæus*. C. A. Reitzels Forlag, København 1990.
- Nielsen, Jens: *Karine Knudsdatter Gyldenstjerne*, København 1596. i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Lauridsen, Hans: *Anders Kjeldsen Bing*, København 1590. i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Pedersen, Hans: *Anne Lavridsdatter Knob*, (1581 (utrykt)), i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Ukendt forfatter: *Knud Olufsen Brockenhuus*, (1599 (utrykt)). i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Vedel, Anders Sørensen: *Johan Friis*, København 1571.
- Vedel, Anders Sørensen: *Klavs Nielsen Glambek*, København 1591. i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 1*, København 1874-75.
- Vedel, Anders Sørensen: *Predbjørn Moritsen Podebusk*, Ribe 1591. i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede 2*, København 1913.
- Sekundærlitteratur:*
- Appel, Charlotte: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark, Bind 1*, Doktorafhandling, Det kongelige Bibliotek, Museum Tusulanum, København 2001.
- Aristoteles: *Poetik*, Filosofibiblioteket, Hans Reitzels Forlag, København 1992.
- Christensen, Torben: »Evangelium og verden: Luthers samfundsforståelse«, i: *Luthers skrifter i udvalgte bind IV: Evangelium og samfund*, Gads forlag, København 1964.

- Eire, Carlos M.N.: *From Madrid to Purgatory. The art and craft of dying in sixteenth-century Spain*, Cambridge University Press, 1995.
- Dahlerup, Pil: *Dansk Litteratur. Middelalder. 1. Religiøs litteratur*, Gyldendal, København 1998.
- Diderichsen, Paul: *Dansk prosahistorie I, 1*, Gyldendal, København 1968.
- Hebermann, Charles G. (red.): *The Catholic Encyclopedia*, New York 1913-1914.
- Holst, Elisabet: »Kvindedyd og kvindedød i danske ligprædikener 1570-1700«, i: *Svøbt i mår, Dansk Folkevisekultur 1550-1700. Bind 1: Adelskultur og visebøger*, C. A. Reitzel, København 1999.
- Ilsøe, Harald: *555 danske Selvbiografier og Erindringer. En kronologisk fører med referater til trykte selvbiografier forfattet af personer født før 1790*, DSL, C. A. Reitzels forlag, København 1987.
- Jansen, F. J. Billeskov: *Humanitas christiana. Mindetaler over Herluf Trolle af Niels Hemmingsen og Christian Machabæus*. C. A. Reitzels Forlag, København 1990.
- Kirchmeier-Andersen, Sabine: *Dødsopfattelsen i danske trykte ligprædikener 1565-1800*, Speciale (utrykt), Københavns Universitet 1987.
- Lausten, Martin Schwarz: *Skrifter af Peder Palladius. Hidtil utrykte latinske skrifter*, Gad, København 1968.
- Lenz, Rudolf: *De mortuis nil nisi Bene?: Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle unter besonderer Berücksichtigung der historischen Familienforschung, der Bildungsgeschichte und der Literaturgeschichte*, Sigmaringen, Thorbecke 1990.
- Luther, Martin: »En sermon om beredelsen til at dø«, (1519), oversat af Margrete Lomholt-Thomsen, i: *Luthers skrifter i udvalg bind I: De reformatoriske Hovedskrifter*, Gads forlag, København 1962.
- Luther, Martin: »Om et kristenmenneskes frihed« (1519), oversat af Niels Henning Borup, i: *Luthers skrifter i udvalg bind I: De reformatoriske Hovedskrifter*, Gads forlag, København 1962.
- Luther, Martin: »Om lydighed mod statsmagten«, (1523), oversat af Jens Kr. Krarup, i: *Luthers skrifter i udvalg bind IV: Evangelium og samfund*, Gads forlag, København 1964.
- Luther, Martin: »Til den kristne adel af den tyske nation om reformation af kristenheden«, (1520), oversat af Margrethe Lomholt-Thomsen, i: *Luthers skrifter i udvalg bind IV: Evangelium og samfund*, Gads forlag, København 1964.
- Mohr, Rudolf: *Protestantische Theologie und Frömmigkeit im Angesicht des Todes während des Barockzeitalters hauptsächlich auf Grund hessischen Leichenpredigten*, Diss. theol., Marburg 1964.
- Nielsen, Lauritz: *Dansk Bibliografi. Med særligt hensyn til dansk bogtrykkerkunsts historie. Bind II (1551-1600 A-J, 1551-1600 K-Ø)*, Det kongelige Bibliotek, DSL, C. A. Reitzels forlag, København 1996.
- Pedersen, Vibeke A.: »Hundrevisebogen og ligprædikener – en ny facet i genrehistorien«, in: *Danske studier 1984*.
- Troels-Lund, Troels: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. XIV. bog: Livsafslutning*, folkeudgave Gyldendalske Boghandel, København 1904.

Repræsentation og ‘Sirlighed’

To digte til Christian V’s salving 1671

Af Maiken Rolsted Friis

Lejlighedsdigtningen, som står i et nært forhold til retorik, har generelt været en miskrediteret genre, der især har mødt kritik fra romantikere, men også fra nykritiske og postromantiske røster. Deres modvilje kan hovedsageligt forklares ved, at de har bedømt genren ud fra kriterier, der stammer fra oplevelsesæstetikken, som Goethe var en af hovedmændene bag.¹ Gadamer var den første til for alvor at komme med et forsvar for kasualyrikken og til at påpege, at det kunstbegreb, som den hviler på, er et radikalt andet end oplevelsesæstetikken.² I det 20. århundrede har genren generelt gennemgået en rehabiliteringsproces, hvilket kan kædes sammen med en nyvakt interesse for klassisk retorik i litteraturforskningen.

Bordings salvsingsdigt »Den Cimbriske Nordens Frydeskrig ...«

Anders Bording er formentlig den første danske poet, der har levet af sin digtning. Efter en række personlige kriseår, der afspejlede rigets generelle økonomiske tilstand, fik han endelig i 1666 under Frederik III status som hofpoet med fast løn. Med ansættelsen fremkom *Den Danske Mercurius*, Danmarks første trykte avis, som Bording havde fået ideen til fra Solkongens hof, hvor nyhederne også blev distribueret på vers. Da Christian V efterfulgte sin fader på tronen i 1670, blev Bordings ansættelse dog ikke umiddelbart fornyet, og indtil 1672, hvor han igen blev taget til nåde, måtte han formentlig klare sig for indtægten fra versavisen. I denne periode uden løn blev hans produktion af lejlighedsdigte sat i vejret for at fremme hans levestandard.³ Hyldestdigtet til Christian V’s salving i 1671⁴ er fra denne tid, men synes ikke at have fået afgørende indflydelse på Bordings forhold til kongehuset.

I litteraturhistorien er Bording hovedsageligt blevet husket for sin skelsættende bedrift i forbindelse med *Den Danske Mercurius*, men også hans indsats i andre genrer nævnes ofte.⁵ Af hans digtning til kongehuset har især hyldestdigtet til Ulrik Frederik Gyldenløve (1663) og smædedigtet om Corfitz Ulfeldt (1663) tiltrukket sig opmærksomhed,⁶ mens salvingsdigtet til Christian V derimod har stået i skyggen af Kingos »Hosianna«, idet dette digt med Billeskov Jansens ord ragede op over de øvrige digte »Som Egen over Smaakrat«.⁷ Bordings salvingsdigt synes således heller ikke tidligere at have været genstand for behandling i forskningen.

Frydeskriget over Christian V kan på Fafners⁸ strofeformel noteres: bi ('13)² ('12)² med rimskemaet AAbb. Metrummet kaldes heroisk alexandrin, og dette ophøjede versemål blev især brugt meget i 1600-tallet, når digteren skulle rette henvendelse til kongen og andre personer i samfundets top. Kingo benytter således det samme metrum i sit salvingsdigt, »Hosianna«.

Kommunikationssituationen i Bordings 100 vers lange digt er hurtigt overskuet: Digtets modtager er kong Christian V, idet han både figurerer i digtets overskrift og er personen bag digtets pronominer i anden person. Han er endvidere den eneste, der bliver genstand for en apostrofe (x 3), som det sker i denne hylende passage:

O ædle Kongers æt o Potentaters Krone
 O stoere Christian hves Herredom och throne
 Den u-forfalskte dyd har self lagt grundvol til
 Och Lykkens gunst, fra slect til anden fremme vil (vers 13-16)

Frydeskrigets afsender er »Den Cimbriske Norden«. I modsætning til sørgedigtet ved Frederik III's død (nr. 53), »Den Cimbriske Nordens taare«, som har et »Sørgeligen opoffrede ved A.B«, optræder Bordings navn ingen steder i digtet. Dette fænomen synes at være selvmodsigende for en lejlighedsdigter, som ønsker at gøre opmærksom på sig selv, og det forekommer da også kun sjældent i kongedigtene – nærmere betegnet kun i tre digte ud af i alt tolv.⁹ Den manglende afsenderangivelse kan meget vel være en bevidst handling, eftersom forfatteren ikke mærkes i digtet, og digtets første person gennemgående er pluralis-pronominet.¹⁰ Forestillingen om den kollektive hyldest til kongen tydeliggøres i formuleringer som denne fra afsnittets klimaks: »Ja, gjerne, Ja: Hvad vj med samlet haand och stemme / Din Naade svoret har, ret aldrig vi forglem-

me« (vers 77-78). Her taler den kollektive krop også med én stemme. I praksis er det altså hele det cimbriske, dvs. danske Norden, der hylder kongen i digtet, hvilket giver en forstærkende effekt.

1600-tallets digtning er skabt med en klar intention om at frembringe et stykke kunst, et artefakt, og den adskiller sig på dette punkt kraftigt fra f.eks. middelalderens folkevise, som ifølge den traditionelle opfattelse ikke afspejler en bevidst poetologisk refleksion fra forfatterens side. Den danske kunstpoesi havde den latinske digtning som forbillede og havde derfor som den latinske sit fundament i retorikkens system. Dette satte sit præg på digtningen i form af en detaljeret udsmykning af stilen og en streng logisk opbygning af digtet. I undersøgelsen af Frydeskrigets komposition kan *dispositio*-fasens termer fra den antikke retorik derfor med fordel benyttes.¹¹ I tråd med den overordnede retoriske målsætning skal også denne fase bidrage til at øge digtets *persuasio*-værdi, og dette gøres først og fremmest ved, at digteren lægger en tydelig leddeling og en klar indre sammenhæng ned over digtets stof. Hvis ikke læseren får præsenteret stoffet i en logisk og overskuelig rækkefølge, mindskes forståeligheden, som er første punkt på vejen til overtalelse. Overskuelighed og indre sammenhæng er da også karakteristiske træk ved Bordings digt, og der kan endog øjnes en argumentationsstruktur. Det falder i fire dele, som er tæt forbundne, og forbindelsen kommer i stand ved, at der indledningsvis fremsættes en påstand, *propositio*, som der efterfølgende argumenteres for. De fire dele er: *exordium* (vers 1-8), som indledende fremsætter hovedsagen, uden at kongen dog nævnes endnu, *narratio*, som er delt i to afsnit, hvoraf vers 9-64 (A) er koncentreret om lovprisning af kongen og om, hvad han kan gøre for folket, mens vers 65-84 (B) beskriver folkets trofasthed og loyalitet mod kongen, og endelig *peroratio* (vers 85-100), der rummer fremtidsønsker for kongen, og som desuden atter understreger Guds indgriben og kongens mildhed.

Allerede i *exordium*-delen fremsættes *propositio* – det som læseren skal overbevises om, og det er, at kroningen – her metonymisk manifesteret i tidspunktet for kroningen, »den glade« eller »ædle dag« – vil blive til lykke for riget. Med omtalen af dagen menes altså kroningen af Christian V, men heri ligger desuden den nye forfatning med arveret og enevælde, som blev indført 1660 og nedskrevet i kongeloven af 1665. Hele Bordings digt er således formet som en lovprisning af den nye forfatning og i det hele taget af kongemagtens væsen. En argumentstruktur,¹² som er så typisk for disse retoriske renæssance/baroktekster, fuldbyrdes dernæst ved, at der til denne *propositio* kommer i alt tre belæg.

Det første er, at Gud står bag hele omvæltningen inkl. den forestående kroning – jvf. »Saa lader Himlen nu den glade dag oprinde« (vers 1). Det næste er, at omvæltningen og kroningen sker med hele folkets »feligis ynsk och bøn« (vers 7). Ud over disse to belæg, som altså præsenteres allerede i *exordium*-delen, kommer igennem hele *narratio* A desuden det meget betydningsfulde belæg, at kongen er i besiddelse af en række personlige egenskaber, som vil komme befolkningen til gode, og heraf fremhæves især hans store mildhed og kærlighed til undersåtterne.

Den fremtidige lykke, som vil tilsmile riget efter Christian V's kroning, og de tre fremførte belæg, der henviser til henholdsvis Gud, konge og folk, former tilsammen digtet, ligesom disse elementer er vigtige piller i samfundet og det menneskelige liv. Digtets mikrokosmos afspejler altså livets makrokosmos, og kongens centrale plads bliver dermed endnu mere central og ophøjet i digtet.

At belæggene udgøres af samfundsmæssigt konstituerende størrelser, skulle hermed være anskueliggjort, men bemærkelsesværdig er også den systematik, som Bording behændigt har lagt i distributionen af belægstoffet i digtet. Kunstpoetens bevidste håndtering af stoffet bærer i sig selv en betydning, som ofte bliver overset af forskningen i dens jagt på stilistisk overflod. Hvis vi begynder øverst i hierarkiet, er Gudsbelægget karakteriseret ved ikke at blive behandlet i et selvstændigt afsnit, som det er tilfældet med de to øvrige og jordiske belæg. Til gengæld er det til stede i alle fire dele af digtet på samme måde, som Gud er med i alle dele af menneskets liv, og denne placering af Gud gør ham allestedsnærværende og tilfører dermed belægget særlig kraft.¹³

Det andet belæg, som har med kongens og dermed hovedpersonens egne fortræffelige egenskaber at gøre, optræder som sagt ikke i digtets indledende afsnit, men først i det andet. Kong Christian nævnes desuden først seks vers inde i andet afsnit. Denne langsomme tilnærmelse til kernen bevirker, at der bygges en spænding op, hvorved læserens opmærksomhed skærpes, og det er netop *exordium*-delens opgave. Kongebelægget, som strækker sig over hele *narratio* A, er det absolut mest omfangsrige af de tre, og denne fyldighed skal selvfølgelig forklares med, at kongen er kroningens hovedperson og dermed den mest betydningsfulde aktør i argumentstrukturen. Foruden at forsøge at overbevise læseren om en overordnet påstand er digtets formål altså generelt at hylde kongen. Hyldningen træder tydeligt frem i de ovenfor citerede apostrofer, men også den klassiske *topos*, hvor kongen sammenlignes med solen, emmer af storstilet kongehyldest:

Den gyldne Phoebus med sin klare glands och lue
Fremtræder præctelig paa Firmamentens bue
Men du dit folkes Soel, med større majestet
Bekronet træder frem, end nogen før har seet
Hvad er din færd herojsk! hvor yndelig frembyder
Din naadis hældighed! och dig din krone pryder
Som ingen Konge før i Danmarck har for dig
Med slig en magt och ret paataget arfvelig

(vers 17-24)

Bemærk i øvrigt brugen af det antikke gudenavn, som er så udbredt i 1600-talsdigtningen, og som her gennem personificering tilfører sammenligningen liv og glans.

Den overordnede *propositio*, at kroningen vil blive til lykke for riget, rummer de to hovedaktører, kongen og folket, og de to jordiske belæg er derfor meget tæt knyttet sammen. Dette kan bl.a. ses ved, at de begge indledes med retoriske spørgsmål, der henholdsvis har kongens hjælp til folket og folkets lydighed mod kongen som tema.¹⁴ Disse to vinkler på relationen bliver dernæst henholdsvis bestemmende for hvert af de to belægsafsnit. Overalt i kongehyldesten ses derfor folket i rollen som modtager af kongens nådegaver, hvad »dit folkes Soel« i ovennævnte citat også indebærer. Kongebelæggets lange, afsluttende afsnit er en syvledet, allegorisk fremstilling af kongens fortræffelige egenskaber med udgangspunkt i kronregalierne, og hans dyder, som indledningsvis sammenlignes med den nye kongekrones¹⁵ ædelstene, konkretiseres efterfølgende deri som trofasthed, retfærdighed, krigsmod og barmhjertighed. I stort set¹⁶ alle syv billeder er folket med som den gruppe, der skal komme til at nyde godt af kongens egenskaber, hvilket understøtter *propositio*'en. Mest fremtrædende af disse egenskaber er kongens mildhed, barmhjertighed og kærlighed til undersåtterne, og dette aspekt er at finde i flere afsnit i digtet. I det sidste belægsafsnit, som fremstiller folkets respekt og lydighed over for kongen, bevirker hans store omsorg for undersåtterne, at de må frygte ham »af idel kjærlighed« (vers 72), og i den opsamlende *peroratio* omtales han som »Milde Landsens Fader«. Barmhjertighedens store vigtighed ses endvidere af, at den får lov til at præge digtets afsluttende bemærkning smykket med anaforer.

Det sidste belæg, der handler om folkets velvillighed over for kongen, er placeret i *narratio* B, der med sit mindre omfang viser undersåtternes underlegenhed i sammenligning med kongen. Det understreges i de ind-

ledende retoriske spørgsmål, at folket »gladelig« vil adlyde kongen og endog give »eye lif och blood« for at styrke ham. Dette begrundes med hans milde behandling af folket, hans fromhed og heltmod, og herved knyttes tråden tilbage til det foregående kongebelægs udsagn. Som en fortsættelse af *exordium*'ets »efter felgis ynsk och bøn« siger folket i afsnittets klimaks »ja« til kongens kroning og lover »med samlet haand och stemme« aldrig at svigte dette løfte. Højdepunktets storhed understreges desuden af Bordings typiske brug af tropen *adynaton*, som omskriver dette 'aldrig' ved at fremstille tre former for »Natur-unmöglichkeit«, som Lausberg udtrykker det.¹⁷ Med folket så velvilligt indstillet over for Christians kroning fremstilles omvæltningen i 1660 altså som alt andet end et kup, og kroningen kan derfor kun blive til lykke for landet.

I *peroratio*-delen samles trådene endelig. Ønskerne om fremtidig lykke bringer *propositio*'ens udsagn frem igen, og de to belæg, som er øverst i hierarkiet, gentages atter, som nævnt ovenfor. De anaforisk indledte sammenligninger med de to betydeligste israelitiske konger fra Bibelen, David og Salomon, som også blev gennemstrømmet af Guds magt ved salvingsakten, udgør et højdepunkt i den kraftfulde afrunding af digtet, men er på ingen måde Bordings eget påfund. Inspirationen til denne bibelske allegori har Bording bl.a. kunnet finde i biskop Wandals salvingsprædiken, hvori kong Christian fremstilles som Salomons efterfølger.¹⁸ Også på van Havens kronings- og salvingsbilleder er dette spor forfulgt, eftersom kong Christians trone bl.a. er afbildet med løver,¹⁹ et træk hentet fra Første Kongebogs beskrivelse af kong Salomons trone (10, 18-20). For at fuldende hyldestdigtet afrundes der endelig med to forskellige typer af kongehyldest (i 2 x 4 vers), og adskillelsen af disse to er skarpt markeret af to sæt af anaforer. Den første indledes med »Vel vorde dig« og er formet som et fremtidsønske, der er knyttet til den beslutningstagende og krigsførende side af kongens person. Den sidste type indledes med »Din«. Det personlige pronomen danner fint rammen om denne sidste understregning af kongens godhed og milde hjerte, som ser i nåde til selv den lavest rangerende undersåts bekymringer. Disse to sidste afdelinger viser endvidere ved deres rækkefølge, hvilken side af kongen der menes at optage »Det Cimbriske Norden« mest. Det gør den patos-skabende godhed, som kommer sidst og dermed har den mest slagkraftige placering. Således har *dispositio*-fasens leddeling stor betydning i Bordings digt, fordi det først er med den i baghovedet, at digtets argumentationsstruktur og dermed dets budskab viser sig i dybden for læseren. Og sådan forholder det sig generelt med 1600-tallets lejlighedsdigtning.

I den ovenstående gennemgang af salvingsdigtets komposition og tematik har de stilistiske troper og figurer allerede adskillige steder vist sig at understøtte Bordings systematiske opbygning og at understrege de betydeligste passager, og der er således en klar sammenhæng mellem indhold og form. Den traditionelle kritik af baroktekster, der går på, at de kun er tom prunk og svulst, har altså ikke almen gyldighed. Foruden de allerede omtalte troper og figurer er Bordings skrivemåde særligt kendetegnet ved et væld af parallelismer²⁰ og allitterationer,²¹ og metaforiske typer som kombineret metafor²² og personificering²³ er også typiske for ham. Hvad hans stil dog ikke ejer, er den udbredte brug af allegori, som Kingos digtning er kendetegnet ved, og herved bevarer hans udtryk det præg af enkelthed, som også kan genfindes i den argumenterende struktur.

Tilbage står at se på brugen af retoriske *topoi*.²⁴ Disse rummer, som Fafner siger, oftest »en formalisering af grundmenneskelige indstillinger til tilværelsen«²⁵ og kan derfor tilføre teksten et udvidet og historisk perspektiv. Allerede nævnt er topos'en, at kongen sammenlignes med den livgivende sol. Den har sit udspring i den franske solkonges centrale placering som altings udgangspunkt, og eftersom han dannede forbillede for bl.a. de danske enevoldskonger, vandt dette billede vid udbredelse i lejlighedsdigtningen, som havde til formål at styrke kongens repræsentation eller fremtoning. Den anden *topos*, som Bording benytter sig af, er en variant af »tidsklagen«²⁶, dvs. den forestilling, at den nuværende verden er af lave og står i modsætning til en tidligere og gyldne tid, men det springende punkt i hans brug af den er fremtidsvisionen om, at den enevældige kong Christian i kraft af sine fortrin vil bringe den gyldne tid tilbage til riget igen:

Ja hvad mand seer paa dig och hvad som du begynder
til Lykke tegner sig och frydelig forkynder
At du med største lof och pris dit Fødeland
Igen skalt føre til sin ærfælds værd och Stand

(vers 57-60)

På denne vis kommer kong Christian på linie med det romerske imperiums store kejser Augustus, om hvem der i Vergils *Aeneide* også blev spået:

Caesar Augustus, guddommens søn skal grundlægge gyldne
aldre på ny, som de var på Latiums jord da Saturnus
fordum var drot . .²⁷

De *topoi* fra Bordings digt, som er fremhævet her, har begge til formål at skabe dybde i kongehyldesten og dermed at bidrage til iscenesættelsen af den kongelige repræsentation. Samtidig øver de indflydelse på digtets beskrevne indre dynamik, som har det overordnede formål, at overbevise læseren om, at kroningen og salvingen af kong Christian V vil bringe lykkelige tilstande tilbage til riget.

Kingos salvingsdigt »Hosianna ...«

Som veletableret sognepræst i sin fødeby Slangerup skrev Thomas Kingo det velkendte hyldestdigt til Christian V's salving,²⁸ og selvom dette digt i dag som nævnt bliver anset for at rage kvalitetsmæssigt op over de mange andre, der blev skrevet til lejligheden, synes det ikke i sig selv at have skaffet Kingo forbedrede vilkår. Det er det første digt til kongehuset fra hans hånd, men de efterfølgende års produktion af lejlighedsdigte til fremstående personer viser dog hans opstigen i samfundshierarkiet, som godt hjulpet på vej af hans andagtsbog *Aandelige Siunge-Koors Første Part* fra 1674 i 1677 kulminerede med tildeling af posten som biskop over Fyns stift. Når eftertidens litterater har beskæftiget sig med 1600-tallets lejlighedsdigtning, har »Hosianna« altid haft deres bevågenhed,²⁹ og det fremhæves – bl.a. på grund af det høje stilniveau – overalt hos dem som det mest bemærkelsesværdige af tidens royale hyldestdigte ikke bare i forbindelse med salvingen i 1671, men i det hele taget. Behandlingerne af det har dog ofte været begrænset til en begejstret perifrasis – Billeskov taler f.eks. om »genial Svulstighed« og fremhæver desuden digtet som »det stolte Bevis for, at i en virkelig Digtets Sind kan krybende Smiger løfte sig som Kunst«. Dog udmærker Peer E. Sørensen sig – både alene og sammen med Storstein – ved at give en sammenhængende fortolkning af digtets tematik set i forhold til enevældens idé og den reformpoetiske udvikling. Ingen steder er »Hosianna« imidlertid blevet læst ud fra et retorisk udgangspunkt.

I mange forhold ligner Bordings og Kingos hyldestdigte hinanden: De har begge kongen som modtager, og i begge sammenlignes han gennemgående med solen. Begge digte tager i *exordium*'et og *propositio*'en udgangspunkt i begivenheden, dvs. i kroningsdagen, hvilket understreger deres tilhørsforhold til lejlighedsdigtningen som genre, og desuden er

den nye styreformens væsen kernen i begge digte. Her hører lighederne imidlertid også op, for Kingos stærkt allegoriserende udtryksmåde og komplekse komposition står i skarp kontrast til Bordings stil- og strukturmæssige enkelthed. Forskelligheden er også markant, hvad angår digterens synlighed i digtet. Bording, som dog i andre digte træder personligt frem,³⁰ lader sit digt være formet som en kollektiv hyldest, hvor digteren selv træder helt i baggrunden til fordel for det »Cimbriske Norden«. Til trods for nogle folkelige bønner³¹ og titlens kollektivitet er Kingo derimod tydeligvis selv afsender i »Hosianna«, og han lader oven i købet en stærk digterisk selvbevidsthed og selvtillid ytre sig i et allegorisk billede med et solur. I digtets begyndelse lægger han ud med at bede himlen om hjælp til at give den betydningsfulde dag en rigtigt formet fremstilling.³² Som det fremgår af de efterfølgende vers, skal hans manglende formåen ses i lyset af kongens storhed, og der er derfor ikke tale om den klassiske indlednings *topos* »*excusatio propter infirmitatem*«,³³ men nærmere om brug af tropen *aporia*.³⁴ I billedet med soluret understreges det dog klart, at han til trods for emnets storhed godt kan beskrive det, ligesom »En grov Metalle-Pind« kan beskrive den store sols gang gennem dagen. Denne selvbevidsthed er den samme, som man generelt kan finde i den reformpoetiske bevægelse, hvor f.eks. Judichær beskriver barokken som »den kunstrige, fuldkomne og nye måde« i modsætning til folkevisens forkastelige kunstløshed.³⁵

»Hosianna« kan ligesom Frydeskriget inddeles i *exordium*, *narratio* og *peroratio*. Det skal atter understreges, at det kun giver mening at bruge de retoriske betegnelser fra *dispositio*-fasen, hvis de i digtet betegner afsnit, som har en klar indbyrdes sammenhæng og arbejder sammen imod et overordnet mål, *propositio*'ens udsagn.³⁶ Dette er også tilfældet hos Kingo, men den argumentationsstruktur, som er til stede i digtet, træder ikke ligeså tydeligt frem som hos Bording på grund af det mere fortættede udtryk. Det fremkommer ved, at centrale betydningselementer som himmel, sol og evighed bliver fremsat på flere forskellige niveauer i digtet. Virkningen er, at digtet på overfladen kan synes uigennemtænkt og uoverskueligt, men efter et indgående studium af den bevidst ordnede komposition åbner blomsten sig.

Exordium udgøres af det første naturlige afsnit (s. 3, vers 1-24), og heri fremsættes *propositio*'en, som ligner Bordings, men er mere udbygget. Den er, at dagen, dvs. salvingen og kroningen, »Til langsom Ævighed« vil medføre fremgang, ære, sejr, fryd og fred i Norden og vil indebære, at Danmark og Norge vil bestå til evig tid, eller, som Kingo siger,

»med Himlen«, (vers 1-4). Et andet element i påstanden er, at dagen vil medføre, at »de vide Throne-Planter«, dvs. den fremtidige slægt af konger og dronninger, som på dette tidspunkt er repræsenteret af Christian V og Charlotte Amalie, vil »feste stadig [= varig] Rood« og føre slægten videre »aff lutter Konge-Blood« (vers 11-12). Hermed hentydes selvfølgelig til arveretten, hvis indførelse retfærdiggøres senere i digtet i kong Frederik III's fromhed, gudsfrygt og heldemod under Karl Gustavs belejring af København i 1658-9.

Herefter følger tre forskellige *narratio*-dele: Den første, A, giver en beskrivelse af den af Gud indstiftet³⁷ styreform, som himmelhvælvingen fremviser med solen som den enevældige, men nådige hersker, månen som hans stedfortrædende dronning og stjernerne som deres lydige undersåtter. I den efterfølgende, B, føres det allegoriske billede tilbage til kongen og hans styreform, som ligeledes er indstiftet af »Himlen«, hvilket her vil sige Gud. Endelig ledes allegorien i den sidste del, C, tilbage til undersåtterne, der ydmygt adlyder ligesom stjernerne.³⁸ Meget typisk for Kingo indledes den efterfølgende *peroratio* med et konkluderende adverbium:

Saa skal med Himlen selv, med Sool og Maane blive
 Det KONGELIGE PAR, thi HERren selv skal give
 Sit Folkes Ynske Rum . . . (s. 8 vers 25-27)

Narratio C slutter med ønsket om, at Gud vil give Danmark og kongen en arving inden et år, og ønsket gentages desuden efterfølgende i *peroratio*'en i folkets ønske om, at dronningen må være frugtbar. Det er altså 'sådan', kongeparret skal opnå den evige beståen, som ellers kun er solen og månen forundt. At betydningen af »Saa« her er 'sådan' eller 'på denne måde', ligesom det er tilfældet med det lille »Saa« i afrundingen af *narratio* A (s. 6, vers 1), hvor det kosmiske kongepars uforanderlighed bliver understreget, er altså ikke nogen tilfældighed. Den tydelige forbindelseslinje mellem det kosmiske og det jordiske plans idealfigurer udfoldes overalt i digtet og især i *narratio*-delene. Indtil dette sted i *peroratio*-delen har sammenligningen dog mest gået på den enevældige »frie« (i forhold til håndfæstningens bånd) regering, men her bliver lighed mellem sol og konge, hvad angår evig beståen, også bragt i stand. Dette udslag af reproduktions- og evighedstematik afslutter desuden den arveretslige del af *propositio*'en, som blev fremsat i *exordium*'ets »Throne-Planter«.

Sidste del af *peroratio* handler ligesom *exordiets* (og *propositioens*) første del ikke om den aktuelle konge, men om de generelle visioner for fremtidens styreform, og derfor benytter Kingo sig af perifraser med de kosmiske betegnelser, selvom det nu er den konkrete, jordiske verden, der hentydes til:

Skift, Himmel, Dag og Nat, i mens du Sool og Maane
Har paa dit runde Blaa, saa skal og NORDEN laane
Aff dig Regierings skik; EN SOOL og MAANE skal
Regiere friligen blant NORDENS Stjerne-tal. (s. 9, vers 3-6)

Med en omvendt adynaton, dvs. en omskrivning af ordet »altid«³⁹ gives i »i mens du ..« en genklang af det indledende »Til langsom Ævighed« (s. 3, vers 3). Den indledende påstand om rigets evige beståen og den evige fremgang i Norden er i løbet af digtet blevet nærmere præciseret og kan i den opsamlende *peroratio* nærmere specificeres til at udgå fra styreformenten, der vil bestå i evighed: Enevælden.

Således har Kingo formet digtet i en slags kiasme, der kan noteres ABCBA. A-delene først og sidst handler om de generelle visioner for riget, B-delene om kongeparret med fokus på arveretten og den midterste C-del udfolder den betydningsbærende sidestilling af kongen og solen. Denne sammenligning kommer således til at blive en form for belæg for påstandene. Det vil altså gå godt i al fremtid i Norden, fordi kongen er enevældig og nådig ligesom solen og får dens evige beståen gennem sine børn og efterkommere, og fordi undersåtterne er lydige og trofaste ligesom stjernerne⁴⁰ (*narratio* A, B og C). Kongeslægten vil desuden fæste varig rod, fordi Frederik III fik arveretten indført i kraft af sin fromhed og guds frygt.

Ligesom solen både kan brænde og varme, kan kongen også både enevældigt sætte sin magt igennem og hjælpe undersåtterne. På grund af hensynet til kongemagtens omdømme vægtes den kærlige hånd højere i digtet end den strenge, på samme måde som Bording særligt fremhævede kongens mildhed og kærlighed til undersåtterne. Dette kan ses i fremstillingen af solens virke, hvor »Saa mangt et Naade-blus og Himmelgunstig Øye« (s. 4, vers 17) dominerer i helheden. Den store betydning, kongens nåde har for den samlede velfærd i riget, kan også aflæses af digtets titel. Ordet 'Hosianna' kommer fra hebraisk og har betydningen »frels nu«, og det blev som bekendt oprindeligt brugt som hyldestråb til Jesus, da han drog ind i Jerusalem som den af Gud udpegede konge. Når

det i digtet generelt og af gejstligheden bruges som hyldestråb til den jordiske kong Christian V, er der ikke tale om blasfemi, eftersom Gud ifølge den lutherske ortodoksi selv har indsat kongen som sin repræsentant på jorden. I *narratio C*, som i tre trin udfolder et konkret salvingsforløb,⁴¹ kommer dette råb om hjælp igen, hvor undersåtterne (jvf. »Vi for dig alle Mand . . .«, s. 8, vers 14) afslutter deres bøn for kongen med en kosmisk omskrivning af det bibelske »Hosianna« til ham: »Lius op, skiud Straaler frem, ald NORDENS Held og Glæde« (s. 8, vers 8,21).

Tidsklage-*topos*'en, som Bording brugte, er altså også til stede her, idet Christian V ifølge »frels os«-bønnen opfattes som den, der skal komme og føre landet ud af det nuværende kaos. Dette kaos var faktisk til stede i Danmark på denne tid hovedsageligt forårsaget af de opslidende krige med svenskerne og den langvarige, internationale lavkonjunktur.⁴² Af andre *topoi* er solkonge-allegorien allerede blevet omtalt.

Tekstens sproglige udsmykning, *ornatus*, som hører ind under den retoriske *elocutio*-fase, er særligt interessant i forbindelse med Kingos digt, fordi hans stil er så righoldig i brugen af troper og figurer. Ligesom Bording har han et væld af parallelismer og allitterationer, hvis funktion primært er at forstærke og udsmykke. Også de kombinerede metaforer, som i sig selv indeholder »Gaadens Løsning«,⁴³ og som Bording brugte flittigt, har Kingo f.eks. i »Læbers tale«. Mere interessant er dog hans brug af dramatiske figurer, som virkelig svinger stemningen i sky. Det typiske sted at finde disse er i *exordiet*, hvor læserens opmærksomhed skal vækkes med stød i basunen. I digtets første fire vers får vi således tre udråb, som både indeholder en apostrofe til »ald Nordens Held og Ære« og til »I TVILLING-RIGER«. Senere kommer apostrofer til himlen, til den »svage Sang-Gud-inde« og til den »Sølv-Øyet Østen-Skandse«. Sidstnævnte udtryk rummer i sig selv hele to pragteksemplarer af Kingos berømte komposita, som digtet har mange andre eksempler på.⁴⁴ Apostrofen anvendes selvfølgelig også i de to jordiske belægsafsnit (*narratio B* og *C*), hvor kongen selv er i centrum. Den patos, som apostrofen er med til at skabe, forstærkes desuden yderligere ved brug af gentagelsen i et vers som »Du, du vor Nordens Sool« (s. 6, vers 7).

Kingos brug af allegori, som er Bording fremmed, er allerede blevet kraftigt understreget i brugen af himmelhvælvingen som rigets spejlbillede, og dens indvirken på helheden giver sig udtryk i en øget kompleksitet, fordi alle niveauer i digtet indvæves i dette sol-kongebillede. Det medfører dog også i vid udstrækning en øget livlighed i billedsproget, hvor der gives talrige fremstillinger af besjælede kosmiske størrelser. I

indledningen, hvor der blot skal lægges op til sol-kongeallegorien, skal den konkrete sol i solopgangen »svandse« »i Purpur-Kaaben«, mens vi længere fremme i digtet (s. 5) møder stjerner, der pynter sig, og skyer, der rider på månens ansigt.⁴⁵

Fordi Kingo bruger de stilistiske virkemidler så hyppigt, bliver brugen af dem mindre iøjnefaldende på særligt vigtige steder, og sammenspillet med kompositionen bliver derfor mindre tydeligt, end tilfældet var i Bordings tekst. Et træk, der dog hjælper med til at understøtte kompositionen, er anaforen. Dens primære funktion er nemlig at binde vers med indbyrdes tilknytning sammen. Tydeligst fremgår det af passagen med kronregalierne, hvor hver af de fire genstande præsenteres i vers, der indledes med »Her«. Forinden er deres vigtighed blevet fastslået i to vers, der indledes med samme ord. De tre salvingstrin i det efterfølgende *narratio* C-afsnit indledes ligeledes alle tre med formularen, »Gak, . . . gak..«.

Hermed skulle det være tydeliggjort, hvilke redskaber Kingo benytter sig af for at opnå den »geniale Svulstighed«, som stemmer godt overens med den komplekse komposition.

Den retoriske læsnings brugbarhed bliver ved analyser af Bordings og Kingos kongedigte særlig tydelig i forbindelse med kompositionen, som vel at mærke i sig selv er betydningsbærende. Den sproglige udsmykning, som normalt stjæler hele billedet i forskningen og fremhæves for sin egen skyld, viser sig at være i skabt i tæt relation til digtets opbygning. Bordings overskuelighed og enkelhed i struktur og stil står i klar modsætning til Kingos allegoribaserede komplekse hyldest, som fremstår med større pompøsitet. Ejnar Thomsen udtrykker forskellen mellem dem på følgende farverige måde: »Bording [kan] meget vel, når lejligheden kræver det, blæse i basun; men øjensynligt nyder han fra tid til anden at få kenderne i de normale folder. Hvad derimod Kingo angår, lader det til, at han som fyrstedigter befinder sig des bedre, jo mere luft han har i mundhulen«. ⁴⁶ Den kunstpoetiske bestræbelses sirlighed med dens store bevidsthed om retoriske virkemidler er tydelig hos dem begge. Hos Kingo kommer den poetologiske refleksion desuden til udtryk i hans markante selvtematisering.

Hvis man gerne vil give de to digtere hver deres kategoriserende prædikat, skal det ikke gøres på et politisk, ideologisk grundlag, eftersom de to kongedigte har fuldstændigt samme udgangspunkt, hvad angår kongemagtens fremstilling. Digternes byggeklodser er de samme, men de håndteres med forskellige armbevægelser. En kategorisering kan der-

imod foreslås på stilistisk niveau, og her kunne klassiske betegnelser som *atticisme*, der betegner den enkle stil med den diskrete brug af billedsprog, og *asianisme*, der dækker over den blomstrende overdådige stil, være mulige løsninger.⁴⁷

Lejlighedsdigtningen, som er skrevet mere på ydre anledning end af indre trang, kan godt være udtryk for sand kunst. Den generelle rehabilitering af genren kan fortsætte.

Noter

1. Se Segebrecht 1977.
2. *Wahrheit und Methode* 1960.
3. Jvf. Sønderholm 1986, s. 39.
4. Generel henvisning til Anders Bordings Samlede Skrifter, *Digte*, 1984, s. 123-126.
5. Bording har sin faste plads i gennemgangen af 1600-tallets litterære genrer i de fleste fremstillinger, f.eks. Thomsen 1935, Billeskov Jansen 1944, Storstein & Sørensen 1999 og Hougaard m.fl. 1983, (hvor Bording hovedsageligt er behandlet af Peer E. Sørensen).
6. Se Storstein & Sørensen 1999, s. 156 og Hougaard m.fl. 1983, s. 270 og 277.
7. Jvf. Billeskov Jansen 1944, s. 198.
8. Se Fafner 1989, s. 107-110.
9. Det første digt, hvori Bordings navn ikke figurerer, er digt 45 »Forhaabnings och forhalings griller«. Heri har hans egen person dog en særdeles fremtrædende placering, og i flere varianter af digtet står Bordings navn da også i overskriften (se Sønderholm 1986, s. 148). Det andet digt er smædedigtet til Corfitz Ulfeldt (nr. 48) »Alle ærlige danske hjerters afsky«.
10. F.eks.: »Och staae for os i vext..« (vers 8); »Den dyrebare malm [...] os gifver at beskue« (vers 33f); »Din milde medfart os saa vel at lokke veed./ At vi maa frycte dig af idel kjærlighed« (vers 71-72).
11. Den oprindelige leddeling, som den kan ses hos Lausberg 1967, er meget detaljeret, men den litterære tekst kan inddeles i tre afsnit bestående af *exordium*, begyndelsen, *narratio*, keredelen og *peroratio*, slutningen. Martin Wittenberg (1972) benytter med held denne model gennem hele sin afhandling. Se i øvrigt Fafner 1977.
12. Jvf. Toulmins argumentationsmodel ifølge Jørgensen 1985. Påstand, belæg og hjemmel er de tre elementer, som skal være til stede, hvis der skal dannes et argument. Som her i Bordings tekst er hjemlen dog oftest kun implicit til stede som en underlæggende præmis, der bevirker, at overgangen mellem påstand og belæg er logisk gyldig.
13. De fire steder er:
Exordium, vers 1: »SAa lader Himlen nu den glade dag oprinde«.

Narratio A: vers 25-26: »Ey nogen uden Gud som er al visdoms Herre/ Har kronet dig med den:«

Narratio B: vers 67-68: »Hvo vil ey dig ansee for Himlens Sendebud./ Som Himlen [...] kalder Jordens Gud?«

Peroratio: vers 89-90: »..o Milde Landsens Fader./ Som kongers Konge self til Konning salfve Lader«.

14. Jvf. *narratio* A: »Hvo kand ey fatte Moed? hvo vilde sig ey glæde/ Naar hand fornemmer den paa Konge-stoel och sæde [...] / Som hand nest Himlens hjælp alt det adnyde skal« (vers 9-12) og *narratio* B: »Hvo vil ey gladelig til Jordan need sig neye./ For dig, som værdig varst, en gandske Jord at eye?« (vers 65-66).
15. Enevoldskronen, som nu kan ses på Rosenborg Slot, blev lavet af Poul Kurtz 1665-1670 til Christian V's salving og kroning 1671 og blev sidst brugt af Christian VIII 1840.
16. Billedet med rigsæblet (vers 45-48) rummer dog ikke det folkelige element, men viser blot kongens uendelige magt.
17. Jvf. Lausberg 1967, § 189, 3b, s.68.
18. Jvf. Hougaard m.fl. 1983, s. 191.
19. Sølvløverne blev oprindeligt bestilt af Frederik III for at skabe et repræsentativt scenario med allusioner til den bibelske fortælling. Dette skulle understrege, at enevoldskongen var konge af Guds nåde ligesom David og Salomon.
20. F.eks. »Kongestoel och sæde«, »betegner och afmaler« og »brand och lue«.
21. F.eks. »felgis fred och floor«, »milde medfart« og »Som kongers Konge self til Konning salfve Lader«.
22. Se Albeck 1939, s. 120. Eksemplerne herpå er legio, særligt ved en genitivisk tilknytning: »Firmamentens bue«, »Din naadis hældighed«, »J nødens haarde tid«, »Det gylden æbles bold« og »Salfvens ædle saft«.
23. F.eks. »den ædle dag, som lofver och tilsiger«, »Saa dig maae tjene self den sidste Thules Øe« og »Din milde medfart os [...] at lokke veed«.
24. Toposbegrebet er i denne sammenhæng bredere defineret end det er tilfældet i den antikke, retoriske tradition (Se Lausberg 1967). Det falder her i tråd med Curtius' definition, ifølge hvilken topoi ikke er normative didaskalier, men et forråds-kammer af klichéfyldte vendinger, der er knyttet til poesien, er historisk betingede og farvet af den tid og de traditioner, forfatteren er forankret i. Se Curtius 1979, s. 79-83.
25. Se Fafner 1982, s. 96.
26. Se Fafner samme sted.
27. VI, 791ff, i Otto Sten Dues oversættelse, Centrum 1996. Kong Christians ovennævnte fire dyder er i øvrigt også nogenlunde sammenfaldende med kejser Augustus' kardinaldyder, som med latinske termer benævnes pietas, justitia, virtus og clementia. Se f.eks. Niels Hannestads *Romersk kunst som propaganda*, Berlingske Forlag, København 1976 (s. 40).
28. Generel henvisning til Thomas Kingos Samlede Skrifter, bd. II, 1975, s. 1-9.
29. Se f.eks. Thomsen 1935, s. 188, Billeskov Jansen 1944, s. 198, Hougaard m.fl. (Peer E. Sørensen) 1983, s. 270f og Storstein & Sørensen 1999, s. 149f. Disse henvises der til i det følgende.
30. Dette sker især i krisedigterne fra årene før den kongelige ansættelse f.eks. i

- »Den haarde nøds bønlig klageskrift« og »Forhaabnings och forhalingsgriller«. Bording var en af de første i dansk litteratur til at forme denne digteriske selvbevidsthed.
31. Se s. 8, vers 16-21 og igen s. 8, vers 29 – s. 9 vers 2.
 32. Se s. 3, vers 13.
 33. Se Fafner 1982, s. 33.
 34. Se Lausberg 1967, § 383.
 35. Jvf. Fafner 1994, s. 77.
 36. Retorikeren Charlotte Jørgensen kritiserer netop litteraten John Chr. Jørgensen for i sine retoriske analyser af forskellige anmeldelser at reducere retorikken til at være ren form. Hendes anke går på, at han bruger de retoriske værktøjer mekanisk, så de fremstår uden forbindelse med indholdet. John Chr. Jørgensens artikel »Recensionens retorik« findes i Kritik nr. 120, 1996, og Charlotte Jørgensens kommentar »Retorikkens spændetrøje« i Kritik 125/126, 1997.
 37. Jvf. »En ævig-lenked Fred« (s. 4, vers 6) dvs. styreformen, som medfører fred, er evigt styret af Gud.
 38. Narratio A: s. 3, vers 25 – s. 6, vers 4; narratio B: s. 6, vers 5 – s. 7, vers 19 og narratio C: s. 7, vers 20 – s. 8, vers 24.
 39. Se Lausberg 1967, § 189, 3a.
 40. Den idealiserede fremstilling af stændernes og især den gamle fødselsadels grænseløse velvillighed over for kongen stemmer næppe overens med 1600-tallets virkelighed.
 41. S. 7, vers 20: »Gak, mægtig Herre, gak, besee din Arve-Throne«.
S. 8, vers 13: »Gak, NAADIG HERRE, gak, og lad dig derpaa Salve«.
S. 8, vers 22: »Gak Himmel-smurde Mand din Arve-Stool at klæde«.
 42. Nedgangsperioden i Danmark satte ind med Christian IV's deltagelse i Trediveårskrigen fra 1625 og fortsatte til ca. 1740, hvor en ny højkonjunktur satte ind, jvf. Jespersen 1989, s. 93.
 43. Jvf. Albeck 1939, s. 119.
 44. F.eks. »Himmel-smiil«, »Throne-Planter«, »Vinter-Voldsmand«, »Fiske-sal«, »Frost-lived« og »Himmel-signed«.
 45. For kuriositetens skyld skal nævnes et eksempel på den sjældne *hendiadyoin* (»et gennem to«), hvor to substantiver (det ene med adjektivisk karakter) forbundet med »og« skal betegne ét begreb. Hos Kingo findes »Hun holder alt sit Hoff og Friheds Regimente/ I Rigtighed og Gang...« (s. 5 vers 28) Sidstnævnte forbindelse vil mere naturligt kunne udtrykkes med 'i sin rigtige gang' dvs. i gang på rette måde. Denne figur gør det modsatte i forhold til besjælingen, eftersom udtrykket bliver mindre levende, men dog mere specielt. Se Albeck 1939, s. 175 eller Lausberg 1967, § 305.
 46. Jvf. Thomsen, 1935, s. 187.
 47. Se Fafner 1982, s. 117f.

Litteratur

- Albeck, Ulla: *Dansk Stilistik*, 7. udgave, 2. oplag, Gyldendal, København 1996.
- Curtius, Ernst Robert: *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*, 1948, oversat til engelsk af Willard R. Trask med titlen *European Literature and the Latin Middle Ages*, Routledge and Kegan Paul, London 1979.
- Billeskov Jansen, F.J.: *Danmarks Digtekunst*, bd. 1, Munksgaard, København 1944.
- Fafner, Jørgen: *Retorik. Klassisk & moderne*, Akademisk Forlag, København 1977.
- Fafner, Jørgen: *Tanke og Tale, Den retoriske tradition i Vesteuropa*, 3. oplag 1995, C. A. Reitzels Forlag, København 1982.
- Fafner, Jørgen: *Digt og Form. Klassisk og moderne verslære, (Dansk Verskunst I)* C. A. Reitzels Forlag, København 1989.
- Fafner, Jørgen: *Dansk Vershistorie I, (Dansk Verskunst II,1), Fra kunstpoesi til lyrisk frigørelse*, C.A. Reitzels Forlag A/S, København 1994.
- Hougaard, Jens; Nielsen, Toni; Vestergaard Rasmussen, Erik; Rindom, Arne; Sørensen, Peer E.: *Dansk litteraturhistorie*, bd. 3, Gyldendal, København 1983.
- Jespersen, Knud J.V.: *Danmarks historie, Tiden 1648-1730*, bd. 3, red. Søren Mørch, Gyldendal, København 1989.
- Jørgensen, Charlotte: »Toulmins argumentationsmodel« i: *Retorisk Festskrift, 22 artikler til professor, dr. phil. Jørgen Fafner på 60 års dagen 4. januar 1985*, red.: Lone Rørbech og Peder Skyum-Nielsen.
- Lausberg, Heinrich: *Elemente der literarischen Rhetorik*, (1963), Max Hueber Verlag, München 3. udg., 1967.
- Reitzel-Nielsen, Erik: Punktcommentar til »Hosianna« i Kingo: SS, bd. VI A, s. 197ff, DSL, C.A. Reitzels Boghandel A/S, København 1965-74.
- Segebrecht, Wulf: »Das Ungenügen an der herrschenden Erlebnisästhetik und die Wiederentdeckung der 'Okkasionalität'«, kap. I,III i: Segebrecht: *Das Gelegenheitsgedicht. Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik*, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1977.
- Storstein, Eira & Sørensen, Peer E.: *Den barokke tekst*, Dansk lærerforeningen, 1999.
- Sønderholm, Erik: *Kommentar til Anders Bording's digte*, DSL, C.A. Reitzels Forlag, København, 1986.
- Thomsen, Ejnar: *Barokken i dansk digtning*, (1935), Munksgaard, København 1971.
- Wittenberg, Martin: *Thomas Kingos historisch-topographische Dichtung*, Rheinische Friedrich Wilhelms Universität, Bonn 1972.

Et in Arcadia ego

Om Anna Margrethe Lassons roman »Den beklædte Sandhed«

Af Peter Thage

Sandhedens Sein, verdens Schein

I 1723 udkommer Anna Margrethe Lassons roman *Den Beklædte Sandhed*, efter at have eksisteret i et håndskrift i hvert fald siden 1715. Romanen indskrives sig i litteraturhistorien som den første trykte prosaroman i Norden. Et faktum, der påkalder sig interesse. Her tager den danske romankunst altså sine første skridt, og her udvikles og afprøves modersmålet på ny grund.

Forledes man til at tro, at Lassons fortælling, grundet sin nyhedskarakter, er famlende i sit sprog eller vakler i sin opbygning, tager man fejl. Iagttages den i en større, europæisk kontekst er den ikke nyskabende, men del af en tradition, der forener ridder- og hyrderomanen, og som opnår en voldsom popularitet. Værkerne, som tilhører denne tradition, fx Philip Sidneys *Arcadia*, bør ikke kun betragtes som enkeltværker, men også som dele i et omfattende tekstkorpus. Et intertekstuelt univers, der til stadighed udbygges.

Genren når sin kulmination med den såkaldt præcise roman, hvis narrative form og høviske sprogbrug Lasson er stærkt påvirket af. Udgangspunktet er derfor forkert, hvis hendes bog blot betragtes som en enlig svale, et isoleret fænomen. Trods at dette vitterligt er tilfældet, set med danske øjne. Tværtimod, må bogen forstås i et samspil med de tekster, der har hjemme i samme tradition.

Hovedtemaet i *Den Beklædte Sandhed* er kærlighed. To personer, Leonque og Diana, forelskes uden at have set hinanden, og fortællingen følger deres færd mod forening. Hvilket sker ad snirklede omveje, i et spind af forklædninger og forstillelse. Ind i dette tema flettes andre temaer: venskab, dyd, bestandighed, forfængelighed – og død. Desuden får de to aktører følgeskab af andre, hvis forelskelse vikler sig ind i deres, behjælpeligt eller forstyrrende.

Ud over selve fortællingen rummer bogen et forord, en frontispice og et titelblad, der hver især er interessante, og har en selvstændig betydning, samtidig med at de belyser forhold i den øvrige tekst.

Titelbladet, hvis tekst strækker sig fra sidens top til bund, rummer to fiktioner. En om romanens oprindelse og en om dens forfatter. Imellem disse findes selve titlen, fremhævet med store, ornamenterede typer. Sætningen, hvori det hele er indfattet, er udspilet, led avler led:

Den Fordum I Ronne Bogstavs Kaabe Nu I Danske Tunge-Maals
Klæde I førte Liden Roman Kaldet Den Beklædte Sandhed, Frem-
viist Alle Liebhabere til Fornøyelse, Af En Det Danske Sprogs in-
derlige Elskerinde Aminda.

I en tabt dedikation til Frederik IV udbygges fiktionen om at Aminda har fordansket runeskriftet. Ifølge dedikationen skrev hun det af efter et gammelt pergament, »som jeg udi en Blydose med Ronner oc Muncke-Bogstaffver skreffved blant een Steenhob aff eet Stycke nedfaldenn Muur udi voress gamle øde Kloster fandt.«¹ Sigtet er at gestalte en forestilling om et autentisk dokument, som tilskrives belærende autoritet, idet det indsættes i klostrets religiøse ramme, og samtidig forme en fiktion, der er umiddelbart gennemskuelig.

Den metafor, som hersker uindskrænket på titelbladet, omhandler beklædning. Runerne omtales som en kåbe, og det danske tungemål som et klæde. Med andre ord: sproget er en dragt, og denne er tilsyneladende kastet over sandheden. Hvad der mistænkeliggøres, er altså de sproglige udsagn, og derigennem de personer, som ytrer dem. Desuden har titlen et allegorisk islæt, idet beklædningsmetaforerne »Kaabe«, »Klæde« og »Beklædte« giver romanen og sandheden menneskelig gestalt, dvs. gør dem til levende, påklædte væsner.² Sandheden sænkes ned fra sit højt abstrakte stade og bindes til det fysiske via sin sprogdragt, hvorpå pseudonymet Aminda kan fremvise den.

Over for titelbladet er en frontispice, der viser en kvinde i en kjole og med et slør over sit ansigt. Hun sidder under et træ, som næsten ingen blade har. Bag hende, til den ene side, er ruinerne af et gammelt bygningsværk med buegang og nicher. Dets mure er revnede og mosbegroede. På græsset ligger stumper af byggesten og søjler. Til den anden side ses et buskads, og bag det en eng eller mark, samt trætoppe.

Kultur over for natur, og i skæringspunktet mennesket.

Omkring kvinden ligger genstande spredt ud. De skaber et tableau over romanens indhold, og de lokaliteter, som den foregår i. Kongemagtens attributter i form af kåbe, krone og scepter afspejler en høvisk sfære, mens hyrdestav og taske inddrager den pastorale. I sin ene hånd knuger kvinden en palmegren, mens hendes anden hånd er hævet og berører tilsyneladende solen, der både har ansigt og synlig strålepragt.

Under dette står ordene: »Amindæ Beklædede Sanhed«. Frontispicen er åbenlyst skabt i emblematikkens allegoriske sprog, og disse ord fungerer som et motto, der kaster et gådefuldt skær ind over det afbildede. Er det kvinden, som er udtryk for det sande, omringet af beklædthedens usande genstande, eller forholdet til hende, kærligheden? Ja, hvori består sandheden?

Emblematikken, der oplever en blomstringstid i barokken, kan for en nutidig betragtning virke vanskeligt forståelig. Det allegoriske emblem består af tre dele, et billede, et motto og et epigram, hvis verslinjer tjener til at uddybe billedets og mottoets betydning. For bedre at forstå frontispicen i *Den Beklædte Sandhed* kan man sammenligne den med andre emblemer, hvori de samme elementer og genstande er til stede. Disse findes fx samlet i værket *Emblemata* fra 1967, en omfangsrig antologi af emblemer.

Træet er et facetteret, mangetydigt tegn, der bl.a. kan betyde bestandighed i storm, samt ubøjelighed, modsat det spændstige siv. Et emblem-motiv er træet, hvis grene halvt bærer blade og frugt og halvt er nøgne. Det kan både tolkes som et udtryk for kærlighedens foranderlige natur, og for at menneskelivet er prisgivet større magter, et skisma mellem opblomstren og bortvisnen, ophørets indlejren sig i livet.

Ruinen er derimod entydigt et forfaldets, dødens tegn. Et vældigt monument over forgængeligheden. Hvad krone, scepter og kåbe angår, er de udtryk for den verdslige herskermagt. Et emblem viser et frugtbærende træ, hvorunder der ligger krone og scepter. Det dertil hørende epigram forklarer, at træet er en allegori over den gejstlige, der videregiver Herrens lære, som i allegoresens sprog er frugterne. Det lyder formanende: »Die Cron vnd Scepter zeigen an / Das Weltlich sie solln lassen stahn«³ (s. 175).

Allegorierne over den verdslige magt får deres modstykke i solen, der er det gængse udtryk for det guddommelige, og i palmegrenen, som inkarnerer dyden.⁴ Et emblem i *Emblemata* viser en kvinde, der har lagt krone og scepter i en vægts ene skål og en palmegren i den anden. Grenen vejer tungest, hvilket illustrerer dydens vægt og værdi. Mottoet er da også: »Dyd er bedre end rigdom«.

Tolkningen af *Den Beklædte Sandheds* frontispice, som et tableau over fortællingens lokaliteter og vigtige genstande, er altså mangelfuld og repræsenterer blot, hvad der i datidens fortolkningslære kaldtes *sensus literalis*, det bogstavelige udsagn. At billedet desuden rummer et allegorisk niveau, afslører ekskursen ind i det emblematiske univers. Dette niveau kan betegnes som *sensus spiritualis*, det overførte udsagn. Her får tegnene deres egentlige betydning i relation til de øvrige tegn og ikke som enkeltstående fænomener.

Når kvinden har ladet krone, scepter og hyrdestav ligge og i stedet løfter palmegrenen, samt lader sin hånd berøre solen, udtrykker det valget af et dydigt, åndeligt liv, og i forlængelse af dette, fravalget af det verdslige. Bag hende ses, hvad der sætter valget i relief og begrunder dets vigtighed – døden. Dels i form af det næsten udgåede træ, og dels i form af ruinen. Kvinden er endda selv beklædt med et dødens tegn, sørgesløret. Amindas beklædte sandhed omfatter altså også dydig religiøsitet. Mens *det falske* omvendt er magtens staffage, verdens *Schein*.

Romanen er forsynet med et »Tilskrift«, som har flere ærinder, og er forfattet af den fiktive Aminda, der fra sin position i det forgangne henverder sig til de senere tider, med sit »uden ald tvivvel af Mul halv fortærede Pergament«.⁵ Dels er ærindet at legitimere det usædvanlige faktum, at en kvinde har ladet sytøjet ligge og i stedet har fattet pennen. Derfor henvises der til: »hvad berømmelige Gierninger Qvinde kønnet som Semiramis, Dido, Tamiris, Sapho og andre flerre, baade i gamle Tiider, og hidintil i alle Stænder har forrettet«.

Selv om mange autoriteter inddrages, også Herodot, Sofokles og Platon, er fremgangsmåden ikke at jævnføre, men at nedtone egen præstation i forhold til disse. Dog med det forbehold, at denne undselighed er en konvention, hvis retorisk høflige natur også kan iagttages i fx barokkens bindebrev.

Yderligere er forordet helliget en lovprisning af det danske sprog, og en tilskyndelse til at opdyrke det, frem for fremmede sprog:

Jeg seer at mange af mine Landsmænd legger meere fliid paa at vide fremmede Sprog end deris eget, saa de fleeste neppe veed at Tale mindre skrive noget udi deris eget Maal, hvor i der dog findes lige saa megen Sødhed og Behagelighed som i noget andet Tungemaal, derfor, for at undgaae den Spot saadanne Danske af fornuftige Folk maae lide, har jeg vovet at opskrive det saa got som i en hast skee kunde.

Hermed gør romanen sig til del af den sprogreformation, som er udpræget i tiden, og hvis formål er forædling og udvikling af modersmålet. Det sker gennem en tilegnelse af antikkens retorik og idealer samt en omplantning af dem til lokale, samtidige forhold. Fiktionen om bogen som et fortidslevn gennemhulles altså bevidst af den sprogrøgt, der giver den et moderne, samtidsbestemt sigte.

Et forbehold bliver fremført angående fortællingens tid og personer:

Der kunde og siges at de Personers Navne af Keysere og Konger, som i min liden Historie findes, icke paa en Tiid haver levet, og i Verden regert, dette tilstaaer jeg, mens Gunst bevaagne Læsere, det er icke noget at bygge din Religions Troe paa, som bliver dig hengivet, det er en Historie til din Tiids Fordriv (og dog ingen Løgnagtig Fabel) hvor udi de sande Personer under de fremmede Navne ere skiulte.

Forordet er her i åbenlys modstrid med den allegoriske frontispice, som belærende fremhæver »Religions Troe« på bekostning af profant levned. I forordet fraskrives fortællingen derimod enhver moralsk intention, ja der er blot tale om et tidsfordriv. At der findes sande personer bag de fremmede navne, viser et tilhørsforhold til den præcise nøgleroman, men kan også tolkes inden for fiktionens rammer, i henhold til titlen, hvilket gør sandheden til et indre anliggende.

At et didaktisk sigte lades upåtalte, er imidlertid ikke ensbetydende med, at det horatsiske diktum om, at litteraturen både skal gavne og fornøje, tilsidesættes. I forordet til andre værker, som er beslægtet med *Den Beklædte Sandhed*, iscenesætter forfatteren sig selv eller en fiktiv stemme, hvis retoriske udsagn inkluderer ydmyghed, ønsket om læserens overbærenhed samt ønsket om at vække behag, mens den ekskluderer sin egen autoritet som fortolker, dvs. ikke ytrer sig om et muligt gavnligt formål.

Dette sker fx i Philip Sidneys *Arcadia* (tr. 1590). I forordet omtaler han bogen som »this idle work of mine« og »being but a trifle, and that triflingly handled.«⁶ (s. 3). I sit forord til Honoré d'Urfés *Dend Hyrdinde Astrea*, 1645, håber Søren Terkelsen at værket: »eder noget kand forlyste / och Tiiden saa vijt fordriffve«. ⁷ Intetsteds betones det moralske opbyggelige.

For Sidneys vedkommende fremhæves det andetsteds, nemlig i hans *A Defence of Poetry*,⁸ hvis hovedærinde er at forsvare litteraturens nødvendighed, idet fiktion er mere belærende end filosofien, der blot viser de nøgne begreber, og historien, som må indskrænke sig til fakta. Sidney ar-

gumenterer for, at »Poetry«, som bredt favner al fiktion, inkorporerer disse to i sig. De filosofiske abstrakter *iklædes* en litterær dragt og åbenbarer sig i de fiktive personers meninger og livssyn: »It is not rhyming and versing that maketh a poet (...). But it is that feigning notable images of virtues, vices, or what else, with that delightful teaching, which must be the right describing note to know a poet by«⁹ (s. 27).

Historieskrivningen kan ikke selv vise, hvad Sidney kalder »a perfect pattern« (s. 36), altså idealet. Men idealet kan udledes af historien, tillige med en afstandtagen fra umoralsk handlen. Den genre, som Sidney har størst sympati for, er den episke heltegedigtning. Her findes de ædleste karakterer og handlinger; skabeloner, der bør omsættes til virkeligt liv: »For as the image of each action stirreth and instructeth the mind, so the lofty image of such worthies most inflameth the mind with desire to be worthy, and informs with counsel how to be worthy« (s. 47).

Det er værd at have *A Defence of Poetry* in mente, når man læser *Den Beklædte Sandhed*. Ikke blot titlen lægger op til en tolkning i sidneysk forstand. Det gør selve fortællingen også, med sine heroiske aktører, der legemliggør tapperhed, bestandighed og dyd. Begreber, som skal lokke læseren til sig og åbne op ind til det sande.

Kærlighedens smerte

Romanen tager sin begyndelse med et ordsprog, der indskærper fokus på et bestemt, tilsyneladende helt almindeligt forhold: mødet mellem mennesker, og relationerne, der opstår deraf. Ordsproget ledsages af en kort kommentar om skæbnens veje og vildveje, som mennesket føres ud på, og som skaber en baggrund af forunderlig tilfældighed for møderne:

Bierge oc Dale mødis icke, mens ofte Menniskerne i Verden. Af Aarsage jeg dette Ordsprog med største Føje maa bilegge; Thi mange Erfarenheder vise os daglig, hvor underiig det edleste af alle Naturens Gierninger ofte i Verden omføris, oc u-formodentlig hin anden (somme til Fornøjelse, andre igien til Skade oc U-lycke) beegner.¹⁰ (s. 1).

Citatets jeg tilhører bogens anonyme »forfatter«, som hverken er identisk med Lassen selv eller pseudonymet Aminda. Fortællerinstansen udvides

altså med endnu et led. Om dette jeg, som kun optræder i romanens ramme, berettes der kun lidt. Jeg'et er hjemvendt fra fremmede egne, der har tjent som et eksil for dets ungdommelige iver og mod, efter at have nået sit mål: »som var for den hidindtil havde møye, og det forfængelige Væsen, at faae en ønskelig Roe« (s. 234-235). Yderligere er jegfortælleren en ven af ridderen Hunidormo og får gennem dette venskab adgang til at høre ridderen Drogans historie, der udgør det resterende tekstkorpus.

Historien fortælles i det fremmede, nærmere bestemt i grænsebyen Snesa, et anagram over Assens. Her har et snevejr indfanget de implice-rede, og de tilbringer natten i ly af Drogans fortælling, som jeg'et først nedskriver, da det befinder sig under hjemlige himmelstrøg og i sin nyvundne sindsro.

Drogans fortælling indledes med, at Roms kejser Servius Tullius¹¹ indbyder »alle Fremede, som søgte Ære oc Foræring at vinde« (s. 5) til en ridderturnering. Dette kommer prins Leonque, hvis fødeegn er Nalles, et anagram over Sjælland, for øre. Leonque, oplært i fyrstelige dyder, og ivrigt søgende »at viise Fremmede i Gierningen det, Rygtet icke uden Gierning til hans Berømmelse havde udført« (s. 5), øjner her dydsudfoldelsens store mulighed. Det heroiske sammenkobles altså med det dydige, for ikke siden at skilles fra det.

Under en jagt møder Leonque en ridder, der på sin vej til turneringen er blevet angrebet af røvere og både har mistet sine tjenere og sin hest. Leonque hjælper ham og påvirkes så stærkt af hans tapperhed og »Artighed«, at han sporenstregs beslutter at følge efter ham til Rom. Vel at mærke, forklædt.

Ud af dette møde drives handlingen frem. Leonque kommer under indflydelse af, hvad Sidney kalder »lofty image«, og trækkes bort fra sit tidsfordriv, at jage i skoven. Idet idealet manifesterer sig fysisk i hans nærhed, vækkes ønsket om selv at nærme sig idealet.

Et andet punkt, som det er værd at dvæle ved, er kærlighedens vækelse i Leonque. Til at begynde med er hans stræben fuldstændigt rettet mod ham selv, mod den praktiske bevisførelse for egen ridderlighed og mod at efterleve de høviske krav, der stilles til en prins' opførsel. I denne ønskede selviscenesættelse indgår kærligheden ikke. Ja, forholdet til den er naivt, hvilket illustreres, da han overhører smertefulde beklagelser over uigengældt kærlighed og møder dem med – latter. Hans følgesvend Drogan, som er bekendt med kærlighed, replicerer:

Ach! den Ømk-værdige Ridder, sagde jeg: Det er got at høre, Naadigste Herre, I intet af Kierligheds Tvang veed at sige; Fortørner dog ey, beder jeg, oc forsynder Eder icke tiere mod Guderne, end I har giort, paa det de ey engang skal paalegge Eder den Piinsel, ogsaa at elske. (s. 15).

At Leonque er uprøvet i at elske, kommer til at fungere som et bevis på hans bestandighed, da den altomfattende forelskelse endelig indtræffer. Idet han ikke har elsket før, har han heller ikke sveget. Netop det svigefulde, troløse – ubestandigheden – er den største forbrydelse mod den høviske kærlighed.

Måden, forelskelsen opstår på, indirekte, ad omveje, uden at de forelskede reelt har set hinanden, er med til at introducere et centralt tema: kopi over for original. Dianas kærlighed vækkes, da hun ser et billede af Leonque, og hans opstår, da han ser hende i en drøm, efter at have badet i en skovkilde. Egentlig har hans kærlighed karakter af en straf, idet han begår hybris mod gudinden Diana, som skovkilden er viet til: »O! strenge *Diana*, som jeg saa u-videndis har fortørnet, da jeg saa dristig nedsteeg at oprøre Vandet i dit reene Bad« (s. 75), beklager han sig.

Før dette advarer Drogan ham om en fare, som er forbundet med et kærlighedsløst liv – forfængeligheden. Nemlig, at han:

ligesom *Narsisus* i gamle Dage ogsaa i dette Vand-Spejl fik sin Deylighed at see, oc til Straf for den Sicilianske Princessinde *Sidomiris*, han icke vilde elske, i sig self skulde blive forelsket. Nej, nej *Drogan*, svarede han, du tørst ey rædis, min Deylighed er icke saa stor; oc om den end var større, skal dog det Herredom, jeg har over alle *vanitetiske* Indbildninger, oc gode Tanker om mig self, være mægtigere hos mig, end denne Skrøbelighed. (s. 23).

Fortabelsen findes i det høvisk umoralske, i den sygelige narcissisme, i vanitas. Altså, et forfald, der fra at være en indre mulighed, vokser til en ydre realitet og ignorerer besindighedens memento mori. Omvendt skal kærligheden til den elskede ikke forstås som en befrielse. Snarere er det her, at problemerne for alvor begynder. Den åndeliggjorte kærlighed, der hensætter sindet i ekstreme tilstande, er også en test af de impliceredes værd og moralske habitus. At det egentlige møde mellem Diana og Leonque henlægges til historiens slutning, som et handlingens klimaks, bevirker, at denne prøve kan udfoldes, udvikles.

Den virkelige udfordring for bestandigheden ligger i, at *originalen*, dvs. den elskede selv, i lang tid forbliver uset, mens kopien, altså billedet og drømmesynet, er det eneste, de forelskede reelt har at holde sig til. »Ach! hvor lykkelige ere endda de, som kiender det de elsker, oc veed hvorpaa deris Lidelser ere grundet« (s. 27), siger Leonque. Ret beset er Diana, i størstedelen af fortællingen, kun til stede som et smukt fravær.¹² Det intensiverer den abstrakte, platoniske kærlighed til hende.

Længslen efter at omforme fraværet til et nærvær, gør *Den Beklædte Sandhed* til en *Sehnsuchtsroman*, og udgør selve den narrative fremdrift. Ind i denne fremadskriden plantes bestandigheden som et urokkeligt værn, et ly for moralen.

Ud over at emblematikken findes på romanens frontispice, er den også til stede inde i selve historien, i form af de deviser, ledsaget af et billede, som er præget på riddernes skjolde. Ifølge traditionen forkynder disse deviser en bestemt leveregel eller et bestemt karaktertræk hos bæreren, hvilket ikke indebærer, at det enigmatiske i emblemet behøver at gå tabt. Tværtimod, idet epigrammet bortfalder, berøves det allegoriske billede en del af sin tolkning.

I alt er der fire ridderemblemer: Leonques, Fulios, Jvanos og Eicse-lius'. Mens de tre første har fællestræk, trods forskelle, og kan behandles i en gruppe for sig, skiller det sidste sig ud og må behandles separat.

På Leonques skjold, som er forgyldt med løvværk, er der skildret et lys, der tændes af solen gennem et brændeglas. Mottoet lyder: »Intet U-reent maa tende mig«. På Fulios skjold ses Fugl Fønix: »den Fugl, som sig med Villie af Solen lader opbrende«, og devisen lyder: »Den mig dø-der, gjør mig levende igien«. Jvanos skjold viser »et Vand«, som en hed sol overskinner og udtørre. Mottoet er: »Saa u-modsigelig fortæres jeg«. ¹³

Fælles for emblemerne er brugen af ildens element. Både som noget livgivende og som noget dræbende. For Leonques vedkommende er fokus entydigt lagt på en opliven. Solen bør, i henhold til fortællingens kontekst, forstås som det, der har guddommeligt præg, altså Diana. I videre forstand er hun jo synonym for dydig, bestandig kærlighed. På Jvanos embleme har solen en modsatrettet virkning, den tænder ikke, men fortærer. En illustration af den frugtesløse forelskelses konsekvenser. Ved ridderturneringen, hvor dette embleme åbenbares, deklamerer Jvano, »at han vilde forfegte dette Skilderie imod dem som søgte at begiere det, eftersom han icke kunde lide, nogen skulde herske over dends

Efterlignelse, hvis Underdan han var, eller eje det, han med saa stor Flid søgte, oc ønskede at ejes af« (s. 47-48).

Ordene kunne være formuleret af hver og en af Dianas tilbedere, idet de alle har et underdanigt, magtesløst forhold til hende. Forelskelsen er en større magt, som de er prisgivet, og som ikke kan uddrives, når den først har slået rod.

Fulios emblem sammenføjer de aspekter, som optræder adskilt på Leonques og Javanos emblemer. Kærligheden ødelægger og giver samtidigt nyt liv. Dette paradoks viser en mental spændvidde, der både formår at favne melankoli og glæde, uden at tage skade. Fulio er også den eneste af romanens aktører, som realiserer et varigt kærlighedsforhold.

Eicselius' emblem viser »en Løve med et røt Klæde halv overdæket hvor om med forgyldte Bogstaver stod skrevet, jeg skiulis vel lidet mens bliver der for ey gandske borte« (s. 144). En allegori over at sjælsadel og tapperhed forbliver synlig, trods at de skjules af ydre gevandter. Dette kan også forstås som en kommentar til sandhedens vilkår i fortællingen.

Dette centrale tema, *Sein* bag *Schein*, udfoldes især, hvor den galante ridderverden kombineres med det arkadiske hyrdeliv, som aktørerne går i eksil i.

Det pastorale inkognito

Før Leonque og Drogran når frem til hyrderiget Idula¹⁴ og ifører sig en pastoral forklædning, gør de holdt ved et tempel, helliget jagtens gudinde Diana. Her lever »30 Jomfruer, som havde soret Gudinden aldrig at elske nogen, uden hende, men stedse efterfølge hendis Kyskheds Exempel« (s. 51). Dette hellige refugium, hvor guderne åbenlyst griber ind i det jordiske liv, er tilbagevendende i det pastorale univers, en topos. I Jorge de Montemayors *Diana* findes der fx også et Dianatempel,¹⁵ og i Sannazaros' *Arcadia* en hellig hule. Det er symptomatisk at Leonque først kommer i bedring efter sit selvmordsforsøg, da Dianas hjælp påkal-des, under hans rekonvalescens i klostret.

En anden topos er orakelsvaret. Dette kan anskues som en formildet arv fra de antikke tragedier, hvor profetierne er truende, svangre med ulykke.¹⁶ I *Den Beklædte Sandhed* åbenbares gudindens spådom, som et led i en ceremoni. Hun forkynder, at Leonques kyske kærlighed »af en anden mig« skal erkendes, før han dør. Det efterfølgende råd er formuleret i oraklernes

paradoksale ånd: »Drag hen strax ved en Flood, der skal et Siun dig glæde, Det skal oc mangan gang dig komme til at græde« (s. 61).

Templet er en mellemstation, hvor riddernes verden, som et udtryk for forfinet kultur, skilles fra hyrdernes, der udtrykker landlig idyl. Spådommen viser netop vej ind i Idula, hvor Diana og Servius Tullius datter Cordelisa har gemt sig, forklædt som hyrdinder. Også de er gået gennem templets transit og har lagt de ydre tegn på fornem herkomst bag sig. *Sjælsadelen* er dog forblevet intakt. Ja, er blevet purificeret, lutret – befriet fra al ydre pynt.

Efter at Leonque og Drogan »ved en Flood« har set to hyrdinder og hørt den ene synge med en skøn stemme, som ifølge Leonque er lig den drømte Dianas, beslutter de sig for at udforske dette yderligere. Spådommens første del er gået i opfyldelse, og resulterer i et pastoralt inkognito: »Der efter besluttede han [Leonque], at vi i Hyrde-Dragt skulde forklæde os; thi det var Hyrderne u-vant at omgaaes med andre, end deris egen Folk, oc den Ridderlige Dragt skulde maa skee giøre dem frygtsom for at tage saa vel imod os, som vi gierne ønskede« (s. 79).

Hyrdeegnen er et kulturløst sted, kendetegnet ved sin idylliske natur, der også kan forstås som en sjælelig geografi, et vue over hyrdens rolige gemyt og ophøjethed. Samtidig er egnen et tidløst *locus amoenus*, hvortil kærligheden fragtes, for at blive beklaget og undersøgt. Paradoksalt nok, både et hjemsted for oprindelighed og ulykkelig forelskelse. Samt et mentalt refugium, udrenset for hoflivets kapricer, kulturens byrde.¹⁷

Om Amor siges det i d'Urfés *Astrea*, at han »effter sin egen Vilie, fuldkommenligen tyranniserede och regierede« (s. 2) over hyrderne. Synet på kærligheden som noget truende, en maliciøs despot, er betegnende for hyrdeuniverset. Ubestandigheden sniger sig også ind, hvilket Drogan erfarer, da han bemærker en sørgende hyrdinde, som ikke tager del i de andres legen og dansen. Hyrden Sylvander forklarer, med en løgn:

Hendis Behag har altid været henvendt til Eensomhed. En Hyrdinde sagde derpaa: Ja, saa lenge denne U-bestandige, pegende paa *Sylvander*, var i hendis Følge, elskede hun ingen anden Selskab, oc nu han er bleven kied af at bortdrive Tiden hos hende alene, hader hun alles Sammenkomst, fordi han finder sig der udi. Icke saa meget (svarde en anden Hyrdinde, som kaldtis *Adelaide*) fortryder hun at kome hvor *Sylvander* er, som for at finde ham altid hvor *Celie* findis (dette var hendis Nafn, som tilforn havde talt) (s. 88).

Forelskelsen er en labyrint af forviklinger, som de implicerede ledes rundt i; en labyrint, der samtidig er det strukturerende princip for handlingens gang. Citatet viser, hvordan sandheden forklæder sig, alt efter hvordan kærligheden udlægges. Hver person har sin forståelse af forelskelsen, som ikke kongruerer med de øvriges.

Stadigt tilbagevendende er en skelnen mellem kopi og original. At Leonque og Diana kun har set en kopi af hinanden, er imidlertid nok til at vække en så stærk elskov, at alt andet fortrænges og bliver perifert. Romanen har karakter af en rejse mod originalen, bort fra kopien. Eller anderledes udtrykt: handlingens formål er at afdække sandheden om originalen, bag drømmesyn, malede portrætter, hyrdragter – det forklædte.

Diana, hvis kærlighed har sin årsag i det billede, som den forsmåede Sidomiris har vist hende, bliver mistænksom, da hun og Cordelisa opdager et »Contrafej«, som ligner hende, hos den sovende Leonque. Dette blot at hengive sig til kopien, opfatter hun som et skyggeliv: »Hvad skulde da vel bevæge hannem til at forklæde sig og blive Hyrde i denne Egn, ney, med støre føye maa mand troe hand stræbte efter at blive ved det levende Billede af den hand elskede, end opholde sig her hos dets skygge« (s. 157).

Ud over dette portræt og selve drømmesyntet ser Leonque også Diana på et maleri af gudinden Diana i dennes tempel. Ja, selv da hun optræder som hyrdinden Mandora, fremstår hun først som en efterligning, inden hendes sande identitet afsløres. Leonques hjerte »er den Tafle, hvorpaa det angenemme Billede staar skildret«, og alt, han behøver, er at: »conferere denne Copie mod mit Original« (s. 75).

Dette *Schein*, som efterligningen udgør, bevirker på den ene side, at forelskelsen kan finde sted, samt at de agerende løsnes fra deres hidtidige miljøer. På den anden side gør det bevidst det narrative forløb indviklet og forplumrer, hvad den virkelige identitet er, og hvor den er. Originalernes møde, hvor *Sein* blotlægges, udgør et naturligt endemål. Men et momentant sådant, omkranset af forstillelse og død.

Iagttager man illustrationerne til d'Urfés *Astrea*, ses en konkret gengivelse af forestillingen om det pastorale. Et af billederne viser Celadons¹⁸ bønfaldende knælen, efter at Astrea abrupt har taget afsked med ham og – med urette – beskyldt ham for alskens utroskab. Billedets fokus er lagt på denne misforståelse mellem de to. Omkring dem strækker det arkadiske landskab sig, med spredte træer, græssende får og åbne sletter. I det

fjerne ses slotte, til erindring om, at de agerende på en gang tilhører overklassen, adelen, og er i *modsætning* til denne, som hyrder.

Denne opbygning, hvor forgrunden er helliget kærlighedsforholdet, omkranset af pittoresk natur, og med hofverdenen som baggrund, er typisk for *Astreas* illustrationer og rummer i et koncentrat det essentielle i hyrdedigtningen.

Scenen, som illustrationen fra *Astrea* beskriver, genfindes også i *Den Beklædte Sandhed*. Ved Leonque og Dianas første egentlige møde kaster han sig på knæ, efter at hun har beskyldt ham for ubestandighed. Han beder hende dræbe sig »med alle de Haardheder, du kandst optænke« (s. 84). Derpå citerer han den sang, som han og Drogan hørte ved floden, hvilket får hende til at rødme: »Hun kastede derfor strax et Floor over sit Ansigt, at mand icke skulde see denne Forandring paa hendis Farve« (s. 86). Efterfølgende river hun sig løs, og forsvinder. Anskues dette »Floor« som samhörigt med kvindens slør på frontispicen, udtrykker dette følgelig mere end blot sorg. Det bliver et skjul for følelserne. Noget, som deres sandhed kan gemmes i.

Noget andet, som optræder både på frontispicen og i selve teksten, er hvile under et træ. Også dette er en topos i pastoralen. Et sted, under løvhangets beskyttelse, hvor der i al ro kan dvæles, og hvor kærligheden kan besynges eller beskrives, ved at man prenter den ind i træets bark. Om Leonque står der, at han »satte sig ved Breden af Vandet under en stor Skygge-fuld Lind«, og »med det Spidse af sin Hyrde-Staf« (s. 86) skriver et langt digt i barken. Naturen gøres til en bog, hvori kærlighedsudsagn bevares.¹⁹

Naturen udgør, i størsteparten af *Den Beklædte Sandhed*, det sted, hvor der tales *fra*, mens kulturen og især den høviske etik, udgør det, der tales *om*. Imidlertid er der passager, hvor naturen selv bliver gjort til genstand for betragtning. Her løftes den ud af sin umiddelbarhed, og gestaltes i en barok retorik, som noget andet og mere end blot og bar natur.

Et allegorisk påhæng, i form af en mytologisk gudeverden, bidrager til dette. Ud af naturbeskrivelserne rejser antikken sig. Det var den inspirationskilde og de lærdomstraditioner, som både renæssancen og barokken påkaldte sig, og som binder dem sammen. Om foråret lyder det: »Den højt-ønskede yndige For-Aar havde icke før aflagt sit Foster, den deylige Flora« (s. 4), og om nattens komme: »Soelen var færdig at fraspende sine (af den lange Dags hastige Løb) trette Heste, oc udi *Thetis* Vande aftoe Sommer-Vejers overflødige Stof« (s. 64).

Når årstiderne i det følgende omtales som regerende, ophøjes naturen, og et tilhørsforhold mellem den og de agerende riddere, prinser og prinsesser bliver understreget: »De tre deylige Tider af Aaret vare alt forbigangen, oc den fierde begyndte da mod de i hendis Regierings-Dage ankomne Fæster, at bebreme sine Klæder med den glatte oc klare Iis, ja med Snee at jefne de før lystige grønne Dale« (s. 2).

Det siges et sted om naturen, at den er »ziiret« (s. 173), altså udsmykket, kunstfærdig. I barokken rummer det sirede en nøgle, som åbner op, ikke bare for periodens kunstforståelse, men for selve den sproglige strukturering af modersmålet, således at antikkens retoriske idealer indarbejdes i det. I den forstand er sproget og naturen, som forenes i naturbeskrivelsen, sired på samme vis, med mytologisk lærdom.

Det pastorale udgør en delverden inden for *Den Beklædte Sandheds* samlede univers, som også rummer en ridderverden. Om denne sammenblanding af genrer hedder det hos Sidney, i *A Defence of Poetry*: »Some have mingled matters heroical and pastoral. But that cometh all to one in this question, for, if severed they be good, the conjunction cannot be hurtful« (s. 43). Forenet skaber de genren, den præcise roman.

Geografisk eksisterer de to verdner side om side, adskilte. Men i realiteten inkorporeres de i hinanden. Høvisk kærlighed fragtes ind i en pastoral sfære, hvor forklædning som hyrde skjuler identitet som ridder. Desuden er romanen konstrueret således, at de lakuner, som er opstået i handlingens gang, og som omhandler begivenheder fra det høviske miljø, først berettes i et tilbageblik, da de agerende mødes i Idula.

Når Sidney skriver at hyrdedigtningen »under the pretty tales of wolves and sheep, can include the whole considerations of wrong-doing and patience« (s. 43), betyder det ikke, at temaer og problemer entydigt hører hyrdeverdenen til. De har deres oprindelse i den heroiske ridderverden. Blot findes problemernes løsning ikke her. Forløsningen henlægges til den pastorale sfære.

»Dødens Capriser«

I *Den Beklædte Sandhed* er der flere eksempler på heroisk dåd, som kaster glans af sig, og som er det synlige bevis på ridderlighed, venskab og kærlighed. Fx, hvor Leonque styrter Fulio til hjælp, da han angribes efter

at have dræbt en romersk ridder. Eller ved befrielsen af Leonque fra bødlerne. Eller da Eicselius, på sin hest, springer ind i arenaen, hvor en løve og en panter kæmper, idet Diana er faldet ned til dem. En kamp, der i henhold til ridderromanens konventioner, beskrives i drabelige detaljer. Eicselius giver:

Løven et Hug i det tynde af Siden saa hans Tarme fuldte Sverdet der hand det afdrog, Løven forlod Hesten, beholdt dog et stort stycke Skind og Kiød af Hestens Side i sine Klør, og anfaldt saa sin Bane-mand igien, mens hand vergede sig Dapper, plantede sit Spær for sig og lod Løven som af Smerte og Iver var rasende løbe sig selv ind (s. 141).

Bag den heroiske dåd skjuler sig en etik, der kan sammenfattes i, hvad Sidney satte som mål for menneskets kundskaber og gerninger, »virtuous action«. ²⁰ At dette er i overensstemmelse med romanens værdisæt, kan ses ud fra de reaktioner, som heltedåden afstedkommer, nemlig ros for at være dydig og en sand ven. Lige så tydeligt ses det ved en afstandtagen fra, hvad der måtte forbyrde sig mod denne moral: »Ach! du varst den jeg ufejlbarlig troede skulde forsvaret Dyden, oc du døder dend, i hvem alle Dyder vare at see!« (s. 46), bebrejder den ulykkeligt forelskede Sidomiris kejseren Servius Tullius, som har beordret Leonque dødsdømt.

Set i en større sammenhæng er heltegerningen ikke det eneste, der kendetegner barokkens ridderroman. Den udmærker sig yderligere ved at følge et forelsket par, som er skilt fra hinanden, ikke blot en enlig ridder, hvilket ville forhindre udfoldelsen af genrens altomfattende tema, kærligheden. At to adskilte personer følges, giver romanen et dobbelt forløb. Desuden opløses handlingen i mindre historier, fortalt af de agerende. Indarbejdet i disse historier findes andre historier, overhørt fra andres samtaler. Oven i dette kommer, at personerne jo optræder forklædte, skjult i et forvirrende *Schein*.

I den præcise roman, hvor dette handlingsskema forenes med en pastoral sfære, indlejres yderligere en historisk reference, halvt virkelig og halvt fiktiv. Madeleine de Scudéry blev indbegrebet af genren, med værker som *Clélie*, 1654-60, og *Artamène ou Le grand Cyrus*, 1649-53. Ud over at disse var ekstraordinært omfangsrige, var de nøgleromaner. Således blev samtidens forhold, i form af det lærde salonmiljø, hvori Scudéry færdedes, spejlet i det hedengangne.

Den Beklædte Sandhed indskriver sig i denne tradition. Beskyldnin-

gerne om, at romanen er formløs, må betegnes som urigtige.²¹ Tværtimod kommer en ekstrem formbevidsthed til udtryk i den, en vilje til at følge den præcise form.

Måden, som romanen er konstrueret på, hvor et utal af mindre historier, som brikker i et puslespil, skaber den større fortælling, henleder opmærksomheden på selve det retoriske, dvs. på monologerne, samtalerne – de talende.

De agerendes stemmer skiller sig ikke ud fra hinanden. Alle taler i samme sirlige, formfuldendte stil. Hvilket ikke udtrykker en manglende psykologisk indlevelse, men er et af genrens karakteristika. Dette samler personerne i en homogen gruppe, som formår at efterleve idealet for høflig og velformuleret konversation. Netop samtalekunsten var i centrum i de franske saloner, som præcisiteten udsprang fra.

At Scudéry udgav uddrag fra sine værker og nyt materiale, der alene bestod af samtaler, vidner om, hvor højt disse blev vurderet. De blev opfattet som en moralsk rettesnor for, hvad der måtte siges, og hvordan det måtte siges. Sidneys *Arcadia* blev også betragtet som et forbillede og af fødte ligefrem retoriske håndbøger.

Samtalerne og beretningerne i *Den Beklædte Sandhed* har to formål, enten udfylder de en lakune i handlingen, eller også uddyber de et abstrakt emne, der har bundet sig konkret til de agerendes skæbne, fx sorg, død eller kærlighed. I praksis blandes de to formål, i den fremadskridende beretning indarbejdes overvejelser, som momentant fastfryser de sjælelige forandringer.

Den galante tale, hvis kerne er en høj, ubetvingelig moral, iscenesætter personerne som idealmennesker. Romanens didaktiske islæt ligger deri, at deres dyd og bestandighed skal indvirke besnærende på læseren.

Det ultimative bevis på oprigtigt venskab og kærligheds bestandighed gives ved at være villig til at ofre sit liv. Enten for den andens skyld, eller som et udslag af overbevisningen om, at den elskede for bestandigt er borte. »Her er den der har sat sig for, enten at hjælpe eller døe med eder« (s. 19), lyder Leonques forsikring om, hvor alvorligt hans venskab er ment.

Om kærligheden ræsonnerer han: »denne Syge er mig af Søfnen paa-lagt! Meener du da vel, at noget kand borttage den igien, uden dend, som er stærkere end hand, nemlig hans Broder, Døden« (s. 27). Er forelskelsen først indtrådt, er den bindende. Den kan ikke ødelægges, ikke rettes mod en ny person. Derfor kan bestandigheden udarte sig til en svøbe og

døden gestalte sig som et tilbagevendende *memento mori*, som de agerende pålægger sig selv. Et forgængelighedens nærvær, der fordyber den ulykkelige forelskelse.

Javano, hvis kærlighed til Diana forbryder sig mod det høviske ideal, idet han vil gennemtvinge den, reagerer med sorg og forbløffelse over »Dødens Capriser« (s. 69), da han får fortalt, at hun sandsynligvis er død:

Hendis Soelglændsende Øjen har nok saaledis borttaget Taagen af hans [dødens] hule oc fast blinde Øjne, at han ved de Straaler har kundet see at vogte sig for saa u-billigt et Hug, som det, hvor ved han kunde fælde hende; Oc meener du, at den Ild, som udgaar fra hende, mægtig til at antende alles Hierter i Kierlighed mod hende, icke ogsaa har naaed hans Straa-tørre Hierte for at give det om icke Kierlighed, dog i det ringeste Frygt for at giøre noget, som var hende imod (s. 68).

Men Javanos samtalepartner, en navnløs ridder, belærer ham om håbets forlokkelse. At ingen nyder gunst hos døden: »han træder med ligesaa liden [sinds]Bevægelse paa Purpuret af høje Herrer, som paa den Ringes Klude oc Palter« (s. 69). Dette faktum inddrager *vanitas* og sammenblander forfængelighed og forgængelighed. Al verdslig pragt skal også forgå.

I handlingens klimaks er døden ligeledes i centrum. Her blottes Javanos hensynsløse kærlighed, da han forsøger at bortføre Diana. Det sker i Idula, efter en ceremoni ved Ceres' tempel. End ikke dette sted viser sig at være sakrosankt, men bliver et hjemsted for de voldelige begivenheder, som Javano er skyld i. Idyllen forplumres yderligere, da hyrderne – historisk unøjagtigt – forsynes med geværer, og opløses helt, idet Leonque, i kampens hede, såres så alvorligt, at han siden dør.

Ligesom døden rammer alle, slår den også ned overalt. Også døden har været i Arkadien.²²

Romanens slutning rummer flere aspekter. Det ene drejer sig om eftersøgning af et nyt fredens sted, efter at Diana og Cordelisas tilstedeværelse i hyrdeegnen er blevet afsløret, og Idulas idyl ødelagt. Diana vælger Dianas tempel og kloster som tilflugtssted, ensbetydende med, at hun afskriver sig et verdsligt liv. Hendes bestandighed forbliver derved intakt, trods Leonques død. Frontispicen illustrerer dette valg.

Anderledes forholder det sig med Fulio og Cordelisa, som realiserer deres kærlighedsforhold. De drager, sammen med historiens fortæller

Drogan, »til det smuke og sickere *Nalis*« (s. 226). Altså, Leonques hjem-egn. Også romanens navnløse nedskriver er jo på rejse mod roen og sjælefreden. Alle er i opbrud, på vej bort fra en knust idyl, fra forfølgelse og forfængelighed, og med forhåbninger om at komme ind i en ny idyl.

Det andet aspekt ved slutningen er lykkens bedrag. Som en morale på sin fortælling, fremdrager Drogan en allegori: Vi har fået en lærdom, som er overvejelse værd, siger han, fra den, der viste os: »Lycken med en art Seyl eller Flag over Hovedet, staaende paa en rund Klod« (s. 217). Dette billede er et genkommende motiv i emblemattikken. Hvad vi kan lære deraf, er at lykken er svigefuld, omskiftelig: »Ved en liden Vind, der kand komme i dette Seyl, dreyes hun ofte saaledis om, at vi i steden for Ansigtet seer Nacken, en liden hendelsis Steen kand hastig omskyde den uroelige Bold, hun staar paa, og Lycken for os kuldkastis« (s. 217).

Leonques og Dianas kærlighedshistorie tjener til illustration af dette. Dog skaber deres troskab en modvægt og kan komprimeres i et motto, som byder den lunefulde lykke trods: vedbliv selv at være bestandig, selv om livet er ubestandigt. Venskabet kan på samme vis bære vidnesbyrd om ens moralske habitus og bliver derved en prøve, hvori ens værd kan beskues.

Hvad Drogan, ved slutningen af sin fortælling, beder sin tilhører, ridderen Hunidormo, om, er derfor: »eders Venskabs bestandighed« (s. 233), og hvad den navnløse nedskriver nævner som motiv til at skrive fortællingen, er påmindelse til Hunidormo om at holde ham »i den Høybemelte store *Sigefrids* bestandige Naade og Beskiermelse i mit Fæderne Land« (s. 235), hvor Sigefrid er hersker. Venskabet får altså også en politisk dimension.

Alt i alt gør kærlighedsforhold og venskaber det muligt at opdyrke moralen og udvikle ideale værdier i ens personlighed. Dette udmønter sig i det højst opnåelige, i en verden, hvor lykken ikke ejer bestandighed: *virtuous action*.

Den vægtning af værdier, som foretages på frontispicen, hvor dyd og gejstligt liv foretrækkes frem for de genstande, der repræsenterer verdsligheden, bekræftes i selve teksten. Yderligere sker dette på baggrund af døden, som også hjem søger Arkadien. At Leonque dør, efter sin kamp mod Javano, bevirker, at Diana fravælger det liv, som et realiseret kærlighedsforhold kunne tilbyde. Hun bevarer sin bestandighed, idet hun vælger *solen og palmegrenen*, klosterlivet.

Hvad fokus er lagt på i det forudgående i teksten, er først og fremmest

forelskelsen og den lange, indviklede søgen efter den elskede. Kun begyndelsen, hvor Leonque adspredt sig ved jagt, og mellemspillet, hvor der redegøres for Dianas slægtshistorie, unddrager sig dette. Idet de elskende blot har en kopi af den udkårne, i form af et portræt eller et drømmesyn, betragtes kærligheden som noget lidelsesfuldt, en sygdom. Dianas ord om hendes »Glædis tunge Plager« (s. 37) viser dette og indfanger de komplekse sindsstemninger i et oxymoron.

Kærligheden er samtidig en prøvelse, og sammen med dyd, tapperhed og bestandighed, definerer den de agerendes moral. Alle, med undtagelse af Javano, løftes op i en heroisk idealfære. Deres udsagn og gerninger bliver, med Sidneys udtryk, *delightful teaching*, hvis hensigt er at indplante idealet i læseren.

Hyrdeegnen Idula er en idyllisk delverden og et midlertidigt refugium for de problemer, som de agerende fragter med sig fra et høvisk, heroisk miljø. Riddere og prinsesser mødes i naturen og diskuterer det følelsesliv, som kulturen foreskriver. Denne sammenblanding af ridderroman og pastorale udgør genren, den præcise roman, hvis plot er sammenvævet af et sindrigt mønster af mindre historier. Samtalen, som galant udtryksform, strukturerer disse historiers forløb og samler enkeltindividerne i en gruppe, idet alle udtrykker sig i samme stilleje, høfligt og formfuldendt.

Sammenlignes *Den Beklædte Sandhed* med andre af genrens værker, bemærker man, hvor sikkert grebet om stilen er. Romanen er ingenlunde formløs, tværtimod. Beskyldningerne om dette bygger på negativ forudindtagethed, dikteret af klassicismen og senere tiders nedvurdering af barokken og den præcise form. Hvad der er nødvendigt for at forstå romanens univers, er et uhildet blik og et overblik over det vidtfavnende, intertekstuelle rum, som bogen indskriver sig i.

Noter

1. Se Schønau *Danske lærde Fruentimmer*, og Hans Brix *Analyser og Problemer*, IV, s. 67.
2. Derved adskiller Lassons roman sig fra normen for titler i den præcise- og heroisk-pastorale litteratur, hvor det er gængs at betitle romanerne med hovedpersonens navn, fx Madeleine de Scudéry's *Artamène ou Le grand Cyrus*, 1649-53, og *Clélie*, 1654-60, samt Honoré d'Urfés *Dend Hyrdinde Astrea*, 1607-27, og Jorge de Montemayors *Diana*, 1559.
3. *Emblemata, Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*.

4. Solen er et hyppigt anvendt allegorisk tegn, se *Emblemata* s. 11 ff, hvad angår palme og palmegren, se s. 195 ff.
5. Forordet er upagineret.
6. Philip Sidney *The Old Arcadia*, (tr. 1590) Oxford 1973.
7. Citeret efter siden *Sende-Breff*, i det upaginerede forord.
8. Oprindeligt betitlet *The Defence of poesie* eller *An Apologie for Poetrie* (tr. 1595). Her benyttes en moderniseret titel, i henhold til J. A. van Dorstens kritiske udgave, Oxford 1966.
9. Philip Sidney *A Defence of Poetry*.
10. Anna Margrethe Lasson *Den Beklædte Sandhed*.
11. Bogen igennem veksles der mellem navnene Servius Tullius og Cæsar for en og samme person. Sandsynligvis skyldes det, som Hans Brix foreslår i *Analysen og Problemer*, s. 83-86, en inkonsekvent redigering. Yderligere kaldes Tullius monark og Cæsar kejser. For overskuelighedens skyld bruges her kun den anførte titel samt navn.
12. I Montemayors *Diana* er der blevet peget på Dianas »beautiful absence«. Hendes entré finder først sted i den sidste af de fem bøger. At *Diana* ikke var ukendt på dansk grund, vidner Søren Terkelsens forord til d'Urfés *Astrea* om. Han skriver om sine mulige, fremtidige oversættelser: »Dend smucke Diane' / om I dend haffve vill (...) Tør ochsaa vel paa Dansk' engang komme paa Bane«.
13. Leonques emblem findes på s. 10, Fulios på s. 13 og Javanos på s. 47.
14. Måske en parafrase over titlen på Theokrits hyrdedigte, *Idyller*.
15. Interessant nok er ankomsten til Dianas tempel stort set identisk formuleret i *Den Beklædte Sandhed*, s. 51, og i Montemayors *Diana* (her i engelsk oversættelse, IV bogs indledning): »And having traveled half a league through the dense wood, they arrived at a large and spacious plain between two swift-flowing rivers, each surrounded by tall green groves. In the middle of it was a great palace built of such tall and lofty buildings«.
16. Oraklet, dvs. lady Felicia, i Montemayors *Diana*, er af en sådan formildet art, hendes forudsigelser omhandler fremtidig lykke. I Sidneys *Arcadia* er oraklets svar, som sætter hele handlingen i gang, omvendt faretruende, ængstende.
17. Dette modsætningsforhold mellem pastoral natur og (hoffets) kultur udtrykkes også i d'Urfés *Astrea*; hyrderne lever her: »i ald ynskelig Velstand, effter deris fattige och ringe Leyligheds Vilkaar, (ubehindrede och uanfectede aff ald Besuæring och Anstød, som daglige och sedvaanlige Tilfald, dend høye-re-Stands-Personer i Verden, gemeenlig pleyer at tillaffve och berede)«, s. 2. I Sidneys *Old Arcadia* og Montemayors *Diana* formuleres dette modsætningsforhold også i historiens begyndelse.
18. I *Den Beklædte Sandhed* findes også en hyrde ved navn Celadon. Et udtryk for pastoralen som et stort, intertekstuelt univers.
19. Celadon i *Astrea* indskriver også sin kærlighed i naturens bog, barken: »da skar hand nogle Vers i it Træ«, se s. 25-26. Allerede i den antikke hyrdedigtning er træet et tilbagevendende element. Hos Theokrit lyder det: »You'll sing the sweeter if you'll sit over here, / under the wild olive and those taller trees« (*Idyll V*), og hos Vergil: »Tityrus, you can lie sheltered by the spreading beech« (*Eclouge I*).

20. *A Defence of Poetry*, s. 29.
21. Se fx Hans Brix, »Den ældste danske originale Prosa-roman«, i *Analysen og Problemer*, IV.
22. På et maleri af N. Poussin står ordene: »Et in Arcadia ego« – 'Også jeg har været i Arkadien'. På maleriet ses nogle hyrder, der udforsker et gravmæle, rejst ude i naturen. To tolkninger er mulige, en umiddelbar og en allegorisk. Umiddelbart fortolket sigter ordene til den døde, som 'også har haft sin lykkelige stund i Arkadien'. Allegorisk fortolket sigter ordene til *døden* selv, inkarneret i gravmælet: 'Også døden findes i Arkadien'.

Litteratur

- Brix, Hans: *Analysen og Problemer*, IV. København 1938.
- D'Urfé, Honoré: *Den Hyrdinde Astrea*. Lyckstad 1645.
- Henkel, A. og A. Schöne: *Emblemata, Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart 1967.
- Lasson, Anna Margrethe: *Den Beklædte Sandhed*. 1723.
- Montemayor, Jorge de: *The Diana*. Lewiston 1989.
- Sidney, Philip: *A Defence of Poetry*. Oxford 1966.
- Sidney, Philip: *The Old Arcadia*. Oxford 1973.
- Vergil: *The Eclogues of Virgil*. London 1963.

Den nedstegne guds kærlighed

– om Jens Baggesens »Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna«

Af Nicolas Reinecke-Wilkendorff

Årene 1813-20 blev for Jens Baggesen den sidste tid i København. I eftertiden er denne periode mest blevet husket for hans indædte kritik af Oehlenschläger og hans digterværker, som Baggesen mente var kvalitetsmæssigt langt fra, hvad Oehlenschläger tidligere havde skabt. Denne digterfejde, og den opmærksomhed den senere er blevet tilkendt, har imidlertid skygget for, at Baggesen i denne periode skabte nogen af sine største værker, nemlig *Thora fra Havsgaard* (1814-17)¹ og digtkredsen *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* (1816-19).² Mens *Thora fra Havsgaard* har fået nogen opmærksomhed i forskningen – især fra Aage Henriksen og L.L. Albertsen – er *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* i mindre grad blevet gjort til genstand for analyse. Her skal gøres et forsøg på at bidrage til en sådan – med vægt på digtkredsen som en »nordisk« digtning. Efter en redegørelse for digtkredsens tilblivelseshistorie gøres – inden den egentlige analyse – en afstikker til Ewalds *Balders Død* (1775),³ som Baggesen var kraftig påvirket af, da han skabte sin egen Balderdigtning.

Tilblivelseshistorien

At analysere *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* kræver, at man gør sig visse forhold omkring digtkredsens tilblivelse klar. Bl.a. fordi digtene er skrevet over flere omgange, publiceret forskellige steder og aldrig udgivet samlet af Jens Baggesen selv.

Den første del af *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* så dagens lys i Baggesens tidsskrift *Danfana*,⁴ der udkom fra januar 1816–marts 1817. Den første række digte tryktes i nummeret for oktober–december 1816.⁵ På titelbladet er sat et Horats-citat og som indledning et Ewald-citat (se herunder). Kredsen består på dette tidspunkt af 29 digte. I det følgende nummer (januar–marts 1817) fortsatte Baggesen kredsen. Spredt i

begyndelsen står tre digte, som beskriver reaktionen på de første digte: »Hvem er Nanna?«, »Naar levede Nanna? Spørgsmaal«, »Naar levede Nanna? Svar«. Herefter følger den egentlige fortsættelse under overskriften »Balder Igienkomst. (Fortsættelse)«. Som indledningscitater er sat tre vers af Petrarca (se herunder), hvorefter seks digte følger. I alt er der nu 38 digte.

Disse udgav Baggesen ikke selv samlet, men det gjorde hans sønner Carl og August sammen med præsten C.J. Boye i *Jens Baggesens danske Værker*⁶ (2. udgaven har kun August Baggesen som udgiver). Den oprindelige rækkefølge er bibeholdt, og udgiverne har endvidere tilføjet en række digte, der på nær to hidtil utrykte stammer fra Baggesens sidste danske digtsamling *Rosenblade med Et Par Torne* (1819) (titlen i opposition til Thieles *Rosenblade* fra 1818). Dette synes forsvarligt, idet Baggesen i *Rosenblade med Et Par Torne* som indledning til Balderdigtene satte »Det afbrudte Hierteqvad«:

Sangen, Skialden afbrød i Danfana, / Misforstaaet af Tidens Phantasie, / Nu, han veed, ham Nordens Aand staaer bi, / han fuldender⁷

Det første hidtil utrykte digt – »Til Frederikke« – er kun med i 1 DV og er skrevet i 1818 samtidig med »Nannas Aabenbarelse« (Biogr. IV:215). Det andet hidtil utrykte digt – »Baldur i Helheim« – er første gang trykt i 2 DV, hvor fire andre digte, der var med i 1 DV, er udeladt. Stavemåden »Baldur« peger på et tidligere affattelsestidspunkt, idet Baggesen brugte denne stavemåde »i den periode, hvor han troede på Oehlenschläger« (Albertsen 1969:82). Digtet stammer sandsynligvis fra faderens papirer. I 1 DV består digtkredsen af 60 digte, i 2 DV af 57. De første 50 digte (fra »Den elskende Digter« til »Balder Død«) er med både i 1 DV og 2 DV i den oprindelige rækkefølge, og disse betragtes her som de centrale.⁸

Formelt set består digtkredsen af stort og småt, strofisk og ustrofisk med eksempler på mere eller mindre gådefulde og drilske rimbreve (fx »Hvem er Nanna?«), højstemte elegier (fx »Elegie«), en allegori (»Morgenrøde«) og et par sonetter (fx »Naar levede Nanna?«). Metret er overvejende femfods trokæer (Albertsen 1969:79). Langt de fleste af digtene er monologer af Balder, men enkelte dialoger forekommer (fx »Balder til sin Fader«). Ingen af dem er dog mellem Balder og Nanna, der ikke på noget tidspunkt er til stede.

Baggesens forudsætning

Hvor der altså kan være nogen usikkerhed omkring selve tekstgrundlaget, er der derimod ikke meget at være i tvivl om, når man skal udpege den nærmeste inspirationskilde til Baggesens Balderdigtning: Johannes Ewalds *Balders Død* (1775).⁹ Da der i den efterfølgende analyse af *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* drages en del paralleller til Ewalds Balderfigur, må det være på sin plads her at komme med en kort beskrivelse af denne.

Balders Død handler i korte træk om halvguden Balders forelskelse i kongedatteren Nanna, og om hvordan denne kærlighed leder til hans død. Stykket foregår i en skov på de norske fjelde og åbnes med en duet mellem Balder og Thor. Straks duetten er slut, springer Balder op. Hans åbningsreplik angiver hans sindstilstand:

Forhadte Jord! hvor alt med bitter Stolthed /
Bebreider mig min Svaghed – mine Lenker; / Hvor jeg, forfulgt af haabløs Elskovs Pine,
/ Omvanker Nætterne blant døve Fielde (Ewald 1916:20)

Balder er besat af kærlighed. Hans udsagn viser, at han nok ved, at den kærlighed, der brænder i ham, er et udtryk for svaghed – hvad Thor fremhæver ved at kalde ham »usle Træl af Elskov« – men også at han konstant pines og vandrer søvnløs om med sit følsomme sind. Han bekender, at »halve Ord og en forvirret Klynken / Er alt, hvormed jeg mægter at fortolke / Mit Hiertes Længsel og uvante Smerter« (21). Fra Thor får han dog hårde ord:

Hvor længe troer du, svage Søn af Odin! / At kielen Graad, Forelsktes Daarligheder, /
At feig, umandig Kummer – for en Pige – / Kan føles i et Bryst, som Dyden hærder? (22)

Balder lader sig dog ikke kue – heller ikke af at Mimer forudsiger, at hans liv er i fare, hvis han ikke flyer Nanna. Balders optræden viser, at han med et oldnordisk ord er »feigr«, viet til at dø, som det også kendes fra sagaerne. Han kan og vil ikke opgive den livsfarlige kærlighed til Nanna, men frygter derimod, at dens flamme skal dø ud. Da Thor fejlagtigt tror, at Balder har overvundet det, Thor kalder hans »Daarlighed«, svarer Balder kraftigt:

Ah Grumme, tie! (. .) Jeg brænder, Thor, og gruer for den Tanke, /
At see den Flamme slukt, hvoraf jeg martres (55)

Til Thors konstatering: »din Skiebne haster«, svarer Balder: »Min Skiebnes første Lov er Elskov« (55). Balder er yderst følsom og omtaler flere gange de tårer, han græder (fx 21 og 71) – og han synger sågar en arie til tåren (25). Hans kærlighed til Nanna styrer ham i alle handlinger, og hans sindstilstand er helt bestemt af, hvordan hans forhold til hende er. Gennem stykket svinger han således mellem sort sorg og håbefuld opstemthed. Og selv om det fremgår, at Nanna ønsker at være hos Hother, prøver han at overbevise sig selv om, at der er håb: »Ak, om hun kun forstille sig, og viiste / En digtet Flamme for at prøve Balder! / O søde Drøm« (47). Selv da Nanna endegyldigt afviser ham: »Og var du Gud, saa vil jeg kun min Hother« (74), nægter han at opgive: »Endog forkastet – hører det, i Himle! / Endog forkastet skal jeg elske Nanna!« (74). Selv om han ved, at hans lidenskab bliver hans skæbne – if. Rubow et element hentet hos Racine (1944:67) – vælger han den, og det bliver hans død. Man kan derfor med Toldberg mene (1944:50), at Thor har ret, når han hævder, at »Kielen Elskov fældte dig« (80). Selv om dramaet klinger ud med, at mange stemmer klager »Den store Balder er død« (80), er der ikke meget hos Ewald, der peger på (som senere hos Oehlenschläger og Grundtvig), at Balders død har en større betydning.¹⁰ Kun i Thors mørke syner anes konsekvensen af Balders død: »skumle Skygger foer forbi mit Øie! / En Dødelig med Asa-Blod bestænket; / Og Asgaards Fald, og Guders Kamp og Bane« (23).

Et barn af den sentimentale tid

Kilden til sin Balderfigur fandt Ewald, der tidligere havde gjort Saxo-studier i forbindelse med *Rolf Krage* (1770) og ikke kunne læse oldislandsk, i Saxos 3. bog, som han læste på latin og i Vedels oversættelse (1575). Ud over disse har hans kilder været Resens Edda-udgave på islandsk-dansk-latin (1665), Bartholins *Antiquitatum Danicarum de Causis Contemptæ a Danis Adhuc Gentilibus Mortis Libri tres* (omhandlende danernes dødsforagt) (1689) og muligvis Suhms *Om Odin og den Hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden* (1771) (Lundgreen-Nielsen 1968:38). Det er dog kun enkelte træk i *Balders Død*, der rækker ud over Saxo – fx Loke der if. Andersen er hentet fra Snorre (II:410) – og de skyldes overvejende Ewalds æstetiske vejleder, Carstens fra Det smagende Selskab (Toldberg 1944:42). Saxo er afgjort hovedkilden, og også hans Balder er besat af kærlighed:

Balder blev ustandselig plaget af natlige drømmesyner i Nannas skikkelse, og det gjorde ham så syg og medtaget at han ikke kunne gå på sine ben. (..) Den voldsomme kærlighed der fyldte hans bryst, havde næsten udmarvet ham til det yderste. For sejren havde intet givet ham, mente han, når den ikke havde bragt ham Nanna som bytte (Saxo 2000:113)

Der er dog den åbenlyse forskel på Ewalds og Saxos Balder, at Ewalds er et barn af 1770'ernes sentimentale og elegiske ånd. Goethes *Den unge Werthers Lidelser* kom i 1774, og Balder kan ses som Ewalds Werther. Hos Ewald er Balder følsom og dydig. Som illustration af forskellen mellem Ewalds og Saxos Balder kan nævnes, at Balder hos Saxo ser Nanna i bad (2000:107), mens Ewald på god dydig maner har udeladt dette træk. Hans Balder vil hellere »tabe Liv og alt (..) / Og Nanna selv! (..) / Kun ei den rene Dyd, som hun tilbeder« (46). Ewalds følsomme Balder er således et udtryk for tidens sentimentalisme¹¹ og er dermed en temmelig unordisk helt, for nok kendte den nordiske oldtid ulykkelige elskere, men det blev anset for umandigt (jf. Thors hårde ord) ikke at kunne overvinde sig selv (Falbe-Hansen 1921:36).

Fortællesituationen hos Baggesen

Analysen af *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* tager her sit udgangspunkt i fortællesituationen. Det forholder sig nemlig sådan, at der i digtkredsen fortælles fra to positioner, som dog kan siges at være to sider af samme sag. De to positioner svarer til to fortællerlag, som her kaldes det indre og det ydre. Det indre lag rummer fortællingen om Balders kærlighed til Nanna, hvor stort set alle udsagn kommer fra Balder. Hertil hører de fleste af digtene. I det ydre lag optræder Balder også, men nu står han uden for fortællingen og er vel identisk med Baggesen. Denne skelnen udlægges i »Naar levede Nanna? Spørgsmaal«:

At man hvem, og hvor hun er, endnu / Spørge kan, trods alt, hvad
jeg har skrevet / Om mit *Balder-Jegs* udvalgte Du, / Af en Ven mig
got forklart er blevet (min fremhævelse) (2 DV 77)

I det ydre lag vandrer han ture i Kongens Have, omtaler *Danfana* og mo-

rer sig bl.a. med gådelege. Balder optræder altså i begge lag, men i det indre er det biografiske og historiske begrænset, mens det ydre i høj grad udgøres heraf. Et par eksempler kan her illustrere det ydre lag. »Hvem er Nanna?« er en (overdreven) beskrivelse af den københavnske reaktion på de første Nanna-digte:

»Hvem er Nanna?« lyder rundt i Staden / Nattens store Spørgsmaal. Man har hørt / Ikke blot i Kirken og paa Gaden, / Midt i Deodata, ved Paraden, / Og hvor Snak om Giøren og om Laden, / Ingen kiender, ellers bliver ført; / Men endogsaa der, hvor høie Naader / Slaae paa Nakken af de største Gaader, / Denne hemmelige Streng berørt. / »Hvem er Nanna?« – det gad mange vide (2 DV 71)

Balder »troe de samtligen, at giætte / Strax hvem er«, men hvem er »den rette / Laura her i Dans Petrarkas Sang?« (2 DV 72). Digtet former sig som en lang referencespækket (Stub, Petrarca, Herschel osv.) beskrivelse af Nannas hår, øjne, alder mv., uden at det gøres klart, hvem hun er.¹² I »Hvor er Nanna?« siges det dog, at hun – som Baggese og Grundtvig – bor i Kronprindsessegade. Men mere præcist blev det ikke. Baggese var drilsk og holdt kortene ind til kroppen. Han ville dog gerne påpege, at han skam var velbevandret i den erotiske digtning:

Om jeg før har elsket? – Sandt at sige, / Har jeg altid, troer jeg, gjort deslige; / Mange paastaa selv, jeg vidt det drev. / Hvis jeg husker ret, jeg og har noget / Digtet, for at øve mig i Sproget, / Før jeg Digtene til Nanna skrev (»Bekiendelse«, 2 DV 87)

Som et andet eksempel til illustration af det ydre lag kan »Til Fru F* B*« benyttes. Initialerne dækker sandsynligvis over Baggese's kone Fanny Baggese, over for hvem Jens Baggese nok havde en del at forklare om, hvem denne Nanna var. Det lover han så at gøre »uden Poesie« (2 DV 79), men forklaringen forsvinder bag en række kringledede og tvetydige formuleringer, så man bliver ikke meget klogere.

Langt de fleste af kredsens digte hører dog til i det indre lag, og om dette skal det følgende handle.

Handlingen

Alle digtene i det indre lag handler om Balders kærlighed til Nanna, men de hænger løst indbyrdes sammen, er ikke fri for modsigelser og udgør altså ikke en strengt komponeret helhed. Dette har Baggesen markeret ved på titelbladet at citere Horats med ordene *Disjecti membra*¹³ (Sat. 1, IV, 62 – adskilte lemmer). Ved dette må forstås, at Baggesen på forhånd gør klart, at kredsen består af en række digte, der er løst knyttet sammen.¹⁴ De enkelte digte er stemninger og reaktioner på begivenheder uden for digtene. Dette betyder dog ikke, at der ikke er en handling, som kan beskrives. Den må stykkes sammen af Balders udsagn i de enkelte digte, hvilket ikke er helt uproblematisk, jf. dette lidt kryptiske citat:

I *Balders Gjenkomst* fortæller digteren en kærlighedshistorie, der forudsætter hans egen tvetydige eksistens som en levende, der dog er død (Henriksen 1971:67)

Det bliver tydeligere, hvis man gør sig klart, at digtene rummer en forestilling om Balders liv som værende cyklisk, idet han har evnen til at komme igen¹⁵ – en forestilling, Baggesen kan have fra *Vølvens Spaadom*, hvor Balder genopstår efter Ragnarok:

Da vil usaet / Agre spire, / bedres vil Ondskab, / Balder vil komme; / da søger Hød og Balder / Hropts Kamptofter, / vel udsonet (str.62)

Digtkredsens titel angiver jo også Balders tilbagevenden. Han har været død, men er levende igen. Han har levet før og elsket en anden Nanna, hvilket siges i »Trøst til Nanna«, hvor Balder omtaler »Dette Nanna-Navn, som fordum lød / Giennem Himle, ved min første Død« (2 DV 93). Og i »Elegie« siger Balder, at han vil »Synke ned i Nattens Mulm igjen« (2 DV 88) – hvorfra hans ånd skal »sig op til Himlen svinge« (2 DV 90). Ifølge »Den elskende Digter« har Balder før digtene til Nanna – men efter sin første død – befundet sig i sit lyse hjem, Breidablik. Balders liv er altså repeterende. Han levede, elskede Nanna, døde, genopstod til Breidablik, hvorfra han igen stiger ned til Jorden for at elske en Nanna. Og her skal han atter dø. Så også Baggesens Balder er dødsmærket.

Gennem digtene beskriver Balder sit forhold til Nanna. Han cirkler om hende og prøver gang på gang uden held at nærme sig hende. I »Opvaagen« synes det at være lykkedes, men det er blot en drøm. Det eneste jublende digt er »Tilflugt«, hvor Balder virkelig tror at have vundet Nanna for sig – men illusionen brister. Frem til »Trøst til Nanna« er hun endnu i nærheden af Balder, men fra »Parthenais« er hun rejst væk. Dette er markeret med følgende Petrarca-citat, der indleder den række digte, der leder frem til Nannas bortrejse (fra »Til Fru F* B*« til »Trøst til Nanna«):

Non la conobbe il mondo, mentre l'hebbe	Verden kendte hende ikke, mens den ejede hende
Counobbe l'io, ch'a pianger qui rimasi	Jeg kendte hende, og blev tilbage med gråden/klagen
E'l ciel che del mio pianto hor si fa bello ¹⁶	og himlen, som nu smykkes med min klage

Citatet er fra *Canzoniere* nr. 338, der er en af de sonetter, der omtaler tiden efter Madonna Lauras død. Her beskrives mørket og smerten, som tabet af den elskede har medført. Nanna er dog ikke død – men bortrejst. Og tilbage står Balder med sin klage. Selv om forløbet ikke er klart afgrænset i digtene, kan det beskrives som bestående af tre led: 1) tiden før Nanna, hvor Balder er i Breidablik, 2) tiden, hvor Balder tilbedende søger at nærme sig Nanna, 3) tiden efter Nannas afrejse sluttende med Balders død.

Kærligheden til Nanna – skabelsen af en digter

Hvad det betød for Balder at opdage Nannas eksistens, kan læses ud af indledningsdigtet »Den elskende Digter«. Før hende levede han en op-højet tilværelse i en »evig Tomheds Fred« (2 DV 40). Hans ånd var æterfri, og han levede højt hævet over jordelivet, i et liv uden vellyst og smerte. Men med Nanna kom længslen ind i hans liv – hun tændte den martrende flamme i hans bryst, der som et billede på længslens smerte konsekvent går gennem digtene (også Ewalds Balder martres af en fortærende flamme). Men med kærligheden til Nanna skabtes også »Harpen i mit Hierte« (2 DV 40). Hendes »Himmelaabenbaring« vakte sang – og Balder omtaler sig selv som »den udødelige Sanger« (»Elegie«, 2 DV 89-

90). Sagt på en anden måde: Gennem den uopfyldte kærlighed skabes en kunstner, et fænomen, som med en freudiansk term kaldes sublimering, og som var ganske udbredt blandt digterne i det 19. årh.¹⁷ For Nanna opgav Balder alt:

Stemme havde jeg tilforn, og Sæde, / Mellem Engle rundt om Herrens Bord, / Arvepart i Himmeriges Glæde, / Før du trak mig ned til denne Jord – / Før jeg til dens blomsterdækte Grave / Nedsteg af Udødeligheds Have – / Før jeg, for at knæle ved din Fod, / Urims høje Tempelchor forlod¹⁸ (»Til Nanna«, 2 DV 59)

Og i afslutningsdigtet »Balders Død« erklærer Balder, at han forlod sit lyse Breidablik for »At gientænde Kiærlighedens Lue (..) her i Norden, / Hvor den selv i Digt var udslukt vorden« (2 DV 105).

Den elskende gud

Sin Balderfigurs personlighed har Baggesen markeret ved dette åbnings-citat:¹⁹

Du sande Lyst, som Dyden eene / Kan bane Vei til, og fortiene, / Kun du attraaes af dette Bryst; / Min marterfulde Siæl forkaster / En Himmel, som skal koste Laster – / Saa dyrt maa Trælle kiøbe Lyst

Citatet er fra Ewalds *Balders Død* (2. handling, 6. optrin, Balders arie). Umiddelbart før har Balder ført en diskussion med sig selv om, hvorvidt han skal dræbe Hother. Men han erkender, at det kun vil være for at straffe Nanna. Han vil bevare sin renhed og værdighed – han vil elske og dø. Han vil, at intet skal besmitte Nannas høje dyd. Med citatet knytter Baggesen tydeligt an til Ewalds sentimentale og dydselskende Balderfigur. På sin vis kan man sige, at Baggesen faktisk skriver videre på Ewalds Balderdigtning, hvilket ligger i titlen, for hvor Ewalds Balderdigtning hedder *Balders Død*, kalder Baggesen sin for *Balders Igienkomst*. Baggesen fortsætter, hvor Ewald slap, og lader den sentimentale Balder genopstå for at elske en ny Nanna. Og det cykliske forløb tydeliggøres ved, at Baggesen lader det afsluttende digt bære titlen »Balders Død«. Yderli-

gere et træk, der peger på Ewald, er, at Nanna i »Balders Fortvivlelse« kaldes Gevars datter. Og det er hun hos Ewald (og Saxo). Ud over åbningscitateret henviser Baggese også flere gange direkte til Ewald i det ydre lag – fx hedder det i »Hvem er ikke Nanna«, at den, der ikke »Fortrækker Evalds Hosianna / For hver nyere romantisk Digt – / Den (..) er ikke Nanna« (2 DV 87).

Som hos Ewald er kærligheden det helt centrale for Balder: »Her i Tid, og hist i Evighed, / Eet er eene nødigt: Kiærlighed« (»Det eene Fornødne«, 2 DV 51). Balders kærlighed er helt igennem dydig og tilbedende,²⁰ og han nedsteg til Jorden for at knæle ved Nannas fod. Modsat Ewalds forholdsvist handlekraftige Balder er Baggese's aldeles passiv, og han lever et »Liv, med ingen Anden deelt, / I en stille, taus og tro Tilbeden« (»Lønne«, 2 DV 42). Og som han opgav alt i Himlen, opgiver han alt på Jorden for at hellige sig tilbedelsen af Nanna: »hernen lever alt, forklaret, / Død for Verden, jeg et andet Liv« (»Himlen«, 2 DV 56). Hendes rene dyd betyder alt, og en lang række af digtene er helliget lange beskrivelser af hendes dyder, fx »Nanna«:

Hvad blandt Himlens Fakler Aftenstiernen, / Hvad blandt Havets Perler Iriskiærnen, / Hvad blandt Blomster Rosen i dens Flor, / Hvad blandt Engle Haabets, / Hvad blandt Fromme / Han, hvis Død afvendte Vredens Domme – / Hvad blandt Børn han nyfødt var, som Noer – / Hvad hans Moder blandt forklarte Qvinder, / Hvad Cecilia blandt Helgeninder, / Det er hun i unge Møers Chor (2 DV 51)

Som det ses, drister Baggese sig faktisk til at sammenligne Nanna med selve verdens frelser – en sammenligning, som i 1810'ernes København ikke var hverdagskost og nok kan have fremkaldt protester. Men på trods af de indgående beskrivelser af Nannas dyder, er det karakteristisk, at hun intet sted selv opræder. Hendes person males udelukkende af Balder, og karakteristikken af hende svinger – som hos Ewald – i takt med situationen. Til tider er hun hård, kold og ringeagtende Balder (»Lønne«), mens det i »Til Stierne« er hendes »fromme Blikke«, der har vendt hans »Længsels Vee« (2 DV 45). Men trods de få lyse momenter for Balder synes Nanna ikke at nærme sig sin sentimentale tilbeder, der tit og ofte græder de tårer, der på ganske unordisk vis er et af hans mest fremtrædende karaktertræk. Ikke mindre end 20 gange gennem digtene omtaler Balder de tårer, han græder eller har grædt. Og to gange er de hævet op i titlen: »Balders Graad« og »Balders sidste Taarer«. Gang på

gang har han set op til stjernerne med gråd på kinderne (»Til Stierne«) eller grædt sin smerte ud blandt skovens dyr (»Tilflugt«). Tårene både viser og dulmer hans smerte, og et sted tigger han sine tårer om at slette mindet om Nanna og drukne hans smerte:

Rinder da, I Taarer! rinder! rinder! / Drukner selv det sidste Haabets Glimt! / Sletter ud, med alle Drømmes Minder, / Efterglansen af hvert saligt Glimt (..) / Kan I ikke, lindrende min Smerte, / Slukke Flammen i det vaagne Hierte / Med et Skybrud fra de mørke Bryn (»Balders Graad«, 2 DV 66)

Balder er konstant i smerte, fordi han hverken kan glemme Nanna eller opnå det, han begærer. Også Baggens Balder kunne have sagt: »End forkastet skal jeg elske Nanna«, for Nanna er ikke til sinds at genelske sin dydige tilbeder. Grunden til hendes utilnærmelighed er ikke som hos Ewald, at hendes hjerte tilhører en anden, men at hendes kærlighed endnu sover.²¹ Hendes hjerte er lukket med uskyldighedens kulde:

Dog er uden Kiærlighed heneden / Denne sidste Tryllevæxt af Eden / End en uoplukket Rosenknop – / Hvilken Himmel fuld af Saligheder / Vil engang sig aabne dens Tilbeder, / Naar dens Rosen-Hierte lukkes op! (»Nanna«, 2 DV 52)

Balder føler – som det siges i »Elegie« – at han går omkring Nannas Edens Have, men ikke kan andet end se derind. I allegorien »Morgenrøde« beskrives det, hvorledes elskerens (solen) kysser den elskede (jorden) vågen. Og på samme måde håber Balder, at han med sin sang kan vække Nannas kærlighed. I korte glimt mener han dog, at han kan klare sig uden. Således erklærer han i »Elegie«, at Nanna kan tage alt fra ham, blot ikke det præg hun for altid har sat på hans ånd:

Dette, Nanna, gemmer i sit Hierte, / Dette, Nanna, slutter i sit Bryst, / Den, der intet af dit Støv begiærte, / Den, hvis Aand og Aanders Aand har kyst! / Dette gier han aldrig meer tilbage – / Denne Skat, hans Uskylds Eiendom, / Ingen jordisk Magt kan fra ham tage, / Hvis og selv med Bud fra Dig den kom! (2 DV 90)

Dette præg vil han aldrig give fra sig, for det skal sikre ham »en evig Tanke-Brud« (2 DV 91). Dette er dog undtagelsen,²² og oftest har han

brug for hendes anerkendelse, som typisk – på god dydig maner – blot består i at udvise venlighed og medynk med hans smerte. Hendes smil, der lænkede ham til støvet, erklæres for hans højeste mål, da det er hans eneste håb om frelse, nu hvor han har ofret sin arvepart i det himmelske for hende:

Smil med venlig Ømhed til mig ned / Nu, hvor intet Andet her i Li-
ve / Kan for Tabet hist Erstatning give – / Nu jeg ingen anden Frel-
se veed – / Intet andet Skiul mod Vredens Domme – / Ak! og selv,
naar Naadens Tid er omme, / Intet andet Haab til Salighed («Til
Nanna«, 2 DV)

Og i det afsluttende digt hedder det: »For mit Offer eene jeg begiærte / Bifaldssmilet af den Rene, Hulde, / Som jeg helligede Sangens Flam-
mer« (2 DV 105). Det fik han dog ikke, og i sidste ende bukker Balder under for længslens fortærende flamme og af mangel på kærlighed.

Baggesens brug af det oldnordiske stof

Som det er blevet vist herover lagde Baggesen sig tæt op ad Ewalds elskovssyge halvgud, da han skabte sin egen Balderdigtning. Men Baggesen har ud over dette indarbejdet en del træk og elementer fra både *Den ældre Edda* og Snorre. Således er Balders tilstand og hans forhold til Nanna nogenlunde konsekvent beskrevet i et sprog, der følger dele af Snorres (eller muligvis Oehlenschlägers) fortælling om Balders død. Gennem beskrivelsen af Balders forhold til Nanna gentages delvist fortællingen om, hvorledes Balder blev dræbt af den blinde Høder og lagt på sit ligskib for derefter at tilhøre Hel. Baggesen forholder sig dog temmelig frit til stoffet, hvilket herunder skal påvises.

Balder hævder flere gange, at den største trussel mod hans liv er Nannas hån. Billedligt fremstilles dette ved, at hånen ofte sammenlignes med den mistelten, der som bekendt blev Balders bane. I »Hvem er ikke Nanna« hedder det, da Balder må opleve den tort, at hans højtelskede Nanna håner ham: »Og med hele Helhiems kolde Gru / Mistelteenen traf din Balders Hierte« (2 DV 82). Og da Balder har erkendt, at Nanna intet vil have med ham at gøre, udbryder han:

Engel! som mig, sort, ved sidste Møden, / Truede, med meer end
Tab af Fryd, / Hils mig, sneehvid, næste Gang, som Døden, / Med
din Haans det nastronddypte Spyd! / Det kan Livets Træ mig brat
afløve, / Svunget af din jomfrukolde Haand («Elegie», 2 DV 89)

At spyddet skulle være hærdet i Nastrond, er en forestilling, Baggesen har overtaget fra Ewald, hvor valkyrierne hærdet spyddet i Nastronds flammer (1916:64ff). Det er dog en misforståelse, da der ingen flammer er i Nastrond (ligstrand), der i *Vølvens Spaadom* beskrives som et nordisk kuldehelvede:

Sal saa hun [Vølven] knejse / fjernt fra Solen, / paa Naastrond den
staar, / Nord vender Dør; / falder Isdraaber / ind ad Lyren, / om den
Sal sig snor / Slangerygge (str.38)

Forestillingen om »Nastronds Flammer« kan i øvrigt findes flere steder hos Baggesen (fx 2 DV V:244). Hvad Ewald if. sine ordforklaringer mente var »den gloende og brændende Verden mod Søndnen« – nemlig Muspellheim (1916:83f). Men det nastronddypte spyd går altså igen hos Baggesen, hvor det dog ikke som hos Ewald er valkyrierne, men derimod nornerne, der hærdet det («Trøst til Nanna«).

Som det fremgår af det ovenfor anførte citat, er det Nanna selv, der svinger spyddet, hvilket er i modsætning til den oprindelige fortælling, hvor Høder er Balders banemand. At det hos Baggesen forholder sig sådan er en logisk konsekvens af, at spyddet er et udtryk for Nannas hån. Baggesen har dog ikke helt kunne slippe ideen om Høder som drabsmanden. Således hedder det i »Odins Svar«: »Spydet har hun haanlig Hødur rakt / Veddet til dit Baal min Søn er flakt« (2 DV 101) og i »Balders Død«: »Ak! selv hun med Dødens hele Kulde / Viser Hødur Veien til mit Hierte, / Som ved hendes Hielp han eene rammer« (2 DV 105). Man bemærker, at Balders elskede Nanna her overtager den rolle, som Loke hos Snorre besidder, hvilket må siges at være et temmelig kraftfuldt udtryk for det svigt, Balder føler, Nanna har øvet mod ham. I forlængelse heraf ligger Nannas reaktion på Balders død. Odin – der er Balders fortrolige, som Thor er det hos Ewald – forklarer Balder, at hans skæbne (igen) haster:

Hisset glider alt paa Havets Bølger / Frem om Pynten af den skjulte Vig / Snekken, som modtage skal dit Liig, / Og med Latter hendes Blik den følger« (»Odins Svar«, 2 DV 101)

Hvor kraftig denne reaktion er, bliver tydelig, når man sammenholder den med Nannas reaktion hos Snorre, hvor hendes hjerte brister af sorg, og hun lægges på bålet med sin elskede Balder. Man må naturligvis her være opmærksom på, at Nanna-figuren hos Snorre og Ewald (og Saxo) ikke er den samme, men Baggeseu indsætter jo selv Nanna i situationen, som den kendes fra Snorre, og hans Nanna har kun hån og latter tilovers. Hun bereder ham selv bålet (»Balder til sin Fader«), og i »Partheneis« hedder det, at mens »Lokes Skoggerlatter lød«, så Nanna med »Haansmil (...) paa Branden« (2 DV 94). I det hele taget vil Balders død mange steder udløse glæde og latter, også i Helheim: »Nu, man veed min Skiæbne nær, gienlyde / Helhiems Hvelvinger af Jubellatter« (»Balders Fortvivlelse«, 2 DV 104). I samme digt siges det også, at når Nanna har dræbt Balder, vil »Lov og Tak og Priis og evig Ære« (2 DV 104) strømme mod hende.

Balder dør altså igen og skal herefter, hvis han skal følge det cykliske forløb, genopstå til himlen. Hertil benyttede den gådeglade Baggeseu *Den ældre Eddas* store gåde.²³ Balder har brug for hemmeligheden, hvis han skal kunne gå gennem nådens dør. Derfor beder han Odin om at hviske ham hemmeligheden i øret, når han er lagt på sit ligbål:

Mens den Grumme Baalet ham bereder – / Naar er tændt dets Birk og Gran og Røn, / Naar i Flammen, Døden eene slukker, / Hendes Navn for sidste Gang han sukker, / Hvisk det Ord, som Naadens Dør oplukker / Hisset, tyst i Øret til din Søn (»Balder til sin Fader«, 2 DV 96)

Odin svarer da beredvilligt sin fortvivlede søn. Og kernen i svaret er (naturligvis), at kærligheden er den forløsende kraft:

Eet er nødigt hisset og hernen: / Eet er Hiertet nok til evig Ro; / O! men Hiertets Eet i Kiærligheden / Er en Eenhed aabenbart i To (»Gaade-Ordet«, 2 DV 97)

Men kærligheden fik Balder ikke. Som det var tilfældet hos Ewald, er der ikke meget hos Baggeseu, der tyder på, at Balders død skal lede til Rag-

naroks komme. Enkelte steder mærkes tanken dog svagt. Således hedder det i »Balders Fortvivlelse«, at hans død medfører fromheds undergang. Dette er muligvis en påvirkning fra Oehlenschläger, der så Balder som et allegorisk udtryk for den guddommelige fromhed, hvis undergang åbnede op for Ragnarok. Tanken er dog ikke gennemført hos Baggesen og må betragtes som et udtryk for en sporadisk inspiration. Et andet træk, som kunne tyde på en Ragnarok-forestilling hos Baggesen, er, at det i »Ved Nannas Flugt« siges, at ved Balders død løsnes skibet Nagelfar, (der if. Snorre er bygget af døde mænds negle (1995:86)). If. *Vølvens Spaadom* (str. 50-51) kommer Nagelfar, fyldt med jætteskarer fra Muspellheim og styret af Loke, flot i Ragnarok, hvor det stævner ud til kamp mod aserne. Det ser dog ud til, at Baggesen her har misforstået noget, idet han kalder Nagelfar for Balders »Helhiems-Ark« (2 DV 98), altså Balders ligskib. Og det skib hedder if. Snorre Ringhorni (1995:81).

Overordnet må man sige, at Baggesen benytter det oldnordiske stof meget frit og bøjer det, til det passer ind i den handling, han beskriver. Her-til kommer, at hans brug af det oldnordiske stof er ganske inkonsekvent og ikke gennemgående benyttet. Mange af digtene rummer træk fra både kristendommen og den antikke mytologi. Således nævnes bl.a. Gud, Helvede, Edens Have, Paradis, Kristus, engle osv. i flere af digtene – i »Perlen« indsætter Balder sig ligefrem i en bibelsk situation, idet han ligner sig ved den rige mand i *Det Nye Testamente*, der solgte alt, han ejede, for den særlige perle (Matthæus-Evangeliet, kap. 13, 45-46). Andre steder nævnes fx Venus, Charider, Gratier og Vergil. Det forekommer især i det ydre lag, men findes også flere steder i det indre lag. At Baggesens brug af stoffet er så fri, som den er, gør det vanskeligt at udpege hans kilder. Han har i hvert fald kendt til Mallets franske Edda-oversættelse fra 1756, *Monumens de la Mythologie et de la Poésie des Celtes et particulièrement des anciens Scandinaves*, idet han heri fandt stoffet til sin første digtning med nordisk motiv, nemlig »Poesiens Oprindelse« (Andersen II:628), der stod trykt i hans debut *Comiske Fortællinger* (1785). Endvidere må han også have kendt til Ewalds kilder. Kildemæssigt var situationen dog bedre for Baggesen end for Ewald. I årene efter Ewalds død havde B.C. Sandvig udsendt to bind *Forsøg til en Oversættelse af Sæmunds Edda* (1783-1785), (Sandvig døde i 1786, og oversættelsen blev aldrig fuldført). Endvidere var den store Arnamagnæanske udgave af *Den ældre Edda* begyndt at komme i 1787 (2. bind kom i 1818, 3. bind i 1828). Og Rasmus Nyerup (og Rasmus Rask) udgav i 1808 – samme år

som Grundtvig udgav sin *Nordens Mytologi* – håndbogen *Edda, eller Skandinavernes hedenske Gudelære*. Så det er ikke mangel på kilder, der har gjort, at Baggesens Balderdigtning fremtræder som et blandingsprodukt.

Afsluttende kommentarer og vurderinger

Digitene om Balder og Nanna blev Baggesens sidste store værk med oldnordisk motiv. Som det er blevet konstateret, er benyttelsen af det oldnordiske stof meget fri og temmelig inkonsekvent. Endvidere blander Baggesen to fortællinger om Balder sammen. Hvor selve den sentimentale og tilbedende Balderfigur tydeligvis er kraftig påvirket af Ewalds drama, der havde forlæg i Saxo, sker udlægningen af handlingen i et sprog, der henter sit stof fra Snorres fortælling om Balders død. Endvidere har Baggesen indlagt elementer fra *Den ældre Edda*. Og når der på samme tid inddrages en lang række forestillinger og billeder fra kristendommen og antikken, kommer digtsamlingen ud fra en »mytologisk/nordisk« vinkel til at fremstå som ganske ujævn. Fortællemæssigt understøttes det ujævne indtryk af, at der i digitene fortælles fra to positioner. Problemet heri er især, at brugen af disse positioner synes at være kompositorisk tilfældig.

Disse kritikpunkter kan dog ikke røre ved, at *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* som digtkreds rummer en række meget smukke digte – fx det monumentale »Elegie« – der stadig ejer stor kraft. Og det er vel især det, der har fået eftertiden til – stort set samstemmende og oftest ganske kortfattet – at vurdere digitene til Nanna meget positivt, hvilket der afslutningsvis skal gives et par eksempler på. Den offentlige anerkendelse lod på udgivelsestidspunktet vente på sig, hvilket givetvis skyldes, at Baggesen som nævnt i disse år lå i litterær fejde med Oehenschläger. Dette gav ham en del modstandere og har vel været grunden til, at digitene nok blev læst, men ikke offentlig anerkendt (Biogr. IV:220). Men året efter Baggesens død i 1826 fremhævede Chr. Molbech – der ellers ikke var bleg for at kritisere Baggesen – i sin artikel om Baggesens poesi, »de forunderlig skønne Digte til Nanna (..) der fremsprang midt under Baggesens Omtumlen i sit vilde Satyr-Drama« (1827:217f). Det er i det hele taget tankevækkende, at Baggesen kunne skrive så sentimentalt og smeltende samtidig med, at han udadtil fremstod sikker og kampklar, når han kritiserede Oehenschläger og hans tilhængere.

I sin biografi henviser August Baggesen naturligvis til Molbechs ord, hvor han endvidere mener, at *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* beviste faderens »Mesterskab i den erotiske Poesie« (IV:186). Også af senere tider er *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* blevet sat højt – fx udråber Henriksen digtkredsen til at være et af Baggesens hovedværker og frugten »af sjældne sindstilstande og af høj kunstnerisk inspiration« (1961:208). Albertsen derimod forholder sig mere kritisk, selvom hans holdning ikke er entydig. Således mener han et sted, at »den filosofisk grublende, ensomme Baggesen« med *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* forsøgte »atter at blive populær i København ved at levere døgnpoesi«, og at han »på en sælsomt gammeldags måde stræber efter at være (..) en følsom digter med tåreblændt øje« (1969:78f).²⁴ Andetsteds mener han dog, at »titelmotivet fra *Balders Død* blev af Baggesen uddybet til en rigere myte, end Ewald kunne have anet« (1969:24).

Sikkert er det i hvert fald, at *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* fortjener mere opmærksomhed og en mere fremtrædende plads i vurderingen af Baggesens forfatterskab (og dansk litteratur i det hele taget), end den hidtil er blevet tildelt.

Noter

1. I 1814 tryktes de 5 første sange i *Skuddagen*. Baggesen lod dem genoptrykke i *Danfana* i 1816, og i 1817 tilføjede han samme sted yderligere fire sange. *Thora fra Havsgaard* blev dog aldrig gjort færdig.
2. Kredsen dateres normalt til 1816-1817, men en række digte, der almindeligvis regnes med til kredsen, blev først trykt i 1819.
3. Indsendt i november 1773 til Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse (»Det smagende Selskab«) og trykt i Forsøgenes 11. stykke, der er dateret 1774, men først udkom i 1775 (Plesner 1959:40f).
4. *Danfana* er græsk for »tempel for det danske sprog«. I forordet til det første nummer skrev Baggesen, »at det ikke er min nutidige Hæder, min borgerlige Anseelse og min personlige Vinding, men **det inderlig elskede Modersprogs Helligholdelse og Bevogtelse**, jeg har for øje« (Biogr. IV:177). Dyrkelsen af det danske sprog – bl.a. pga. tabet af Norge – er fremtrædende i årene 1814-15 og kan fx også ses i Molbechs *Athene* (1813-1817) og Grundtvigs *Danne-Virke* (1816-1819).
5. Nummeret udkom »formedelst Sygdom og andre mellemkomne Sinkelser«, som det hedder bag på decemberhæftet, først i april 1817 (Arent.VI:205).
6. 1 DV III:163-290, 2 DV III: 40-120.
7. August Baggesen bemærker ganske vist, at digtet sigter på *Thora* (2 DV

- 296). Dette kan dog næppe være rigtigt, da udgivelsen heraf sluttede i *Danfana*. Derimod fortsatte Baggeseu nu digtene til Nanna, og det synes derfor rimeligt at antage, at digtet sigter på *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna*. Derfor taler endvidere, at August Baggeseu rent faktisk henregne det her til. Det skal dog også nævnes, at Baggeseu med »Hjerteqvad« muligvis har tænkt på Grundtvig, til hvem han i martshæftet af *Danfana*, 1816, havde ladet trykke »Hjerteqvad til Grundtvig. Svar paa Qvadet: Til Sphinx«.
8. For en oversigt over digtene henvises til bilag 1, der også består af en argumentation for, at digtene efter »Balders Død« ikke bør henregnes til *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna*.
 9. *Balders Død* spiller også en væsentlig rolle i både Martin A. Hansens *Løgneren* (1950) og Karen Blixens »Sorg-Agre« (fra *Vinter-Eventyr* (1942)). Begge steder indgår dramaet som central fortolkningsnøgle.
 10. Oehlenschläger mente med sin *Baldur hin Gode* (1807, i *Nordiske Digte*) at have skabt en »philosophisk-poetisk Naturallegorie« (1980:36), hvor Balder ses som fromheden. I dramaet beskrives han som »det Baand, som sammenholder Valhals Krands« (1928:142). Han forener i sig den kraft og fromhed, der er gudernes eksistensgrundlag. Ved hans død krakelerer gudernes fællesskab, hvilket åbner op for Ragnarok. Selv om Oehlenschläger har kendt til *Den ældre Edda*, var hans hovedkilde Resens *Edda-oversættelse* (Oehlenschläger 1928:XII). Dette tirrede Grundtvig, der i *Ny Minerva* (dec. 1807, trykt april 1808) bl.a. kritiserede ham for ikke at have *Vølvens Spaadom* som hovedkilde. Endvidere angreb han ham for at tolke Balder psykologisk-humanistisk og allegorisk-moralsk. Grundtvig selv anskuede Baldermyten religiøst: Asakraften udspringer i det evige, og Balder er båndet dertil. Når han dør brydes båndet, asakraften aftager og Ragnarok kommer (Lundgreen-Nielsen 1980, I:226). Senere ændredes Grundtvigs forståelse af Balder dog, fx i *Nordens Mythologi* (1832) hvor Baldermyten ses som »et Udtryk for Aands-Historien paa Jorden« (US V:608). I forbindelse hermed skal det nævnes, at også Staffeldt syslede med et Balder-drama. Det blev dog aldrig til andet end fragment, muligvis pga. Oehlenschlägers *Baldur hin Gode*. Staffeldt blev med udsendelsen af *Digte* (1804) upopulær hos Oehlenschläger og hans kreds, idet han helt tydeligt efterlignede Oehlenschlägers romancer fra *Digte* (1803). Dette skyggede i samtiden for Staffeldts langt mere værdifulde filosofiske digte – og har vel været medvirkende til, at hans drama forblev fragment. Det er ikke muligt ud fra det foreliggende at sige noget nærmere om Staffeldts intentioner (trykt af Liebenberg (1847 II:439f)).
 11. Også Suhm udstyrede i sine fortællinger sine oldtidshelte med følelser, »der snarere hører hjemme i 1770'ernes Wertherdyrkelse end i oldtiden« (Lundgreen-Nielsen 1968:27).
 12. Den biografiske forskning har naturligvis søgt at finde ud af, hvem Nanna var. If. Vilhelm Andersen (II:811) var hun sandsynligvis den knap voksne frøken Frederike Balle, i hvem Baggeseu mente, at hans afdøde datters stjerne var gentændt (»Emmas Minde. Til Frøken Frederike Balle«, *Danfana*, oktober – december 1816). Og da Frederike også er Nanna, kan Baggeseu skrive til sin søn, at han i Nanna-digtene indbilder sig at elske den tabte datter (Biogr. IV:219). Steffen Hejlskov Larsen – der vil fremvise Baggeseu som en

- tidligt moderne sprogdigter – opponerer mod den biografiske læsning af Nanna og hævder, at hun bør opfattes som en fiktion, et sprogligt ideal og ikke en kødelig person (1969:59f). En lignende tanke har August Baggesen (Biogr. IV:220), der mener, at digtene er skrevet til Baggesens muse, hans Idealia.
13. Citat er medtaget i 1 DV, men udeladt i 2 DV.
 14. En lignende, men kraftigere brug af samme citat gjorde Ivan Malinovski i digtet »Disjecti membra« (fra *Galgenfrist* (1958), hvor citatet er udtryk for en modernistisk opfattelse af tilværelsen som bestående af en række løsrevne enkeltdele.
 15. Genopstandelsestanken optog Baggesen meget, og han mente selv, at hans liv ikke var episk, men cyklisk (Henriksen 1961:55). Også i mange af hans værker findes genopstandelsesforestillinger, fx *Thora fra Havsgaard*, hvor Grimslægtens hemmelige rune lyder: »Jeg kommer igen«. Under påvirkning af netop *Thora fra Havsgaard* mente Grundtvig i 1847 – da han på bestilling udgav *Græsk og nordisk Mythologie for Ungdommen* – at Odin hviskede »Kom igen« i den døde Balders øre.
 16. Oversættelsen er ved Lene Waage Petersen. Citatet er udeladt i både 1 DV og 2 DV.
 17. Sublimeringen og de sjælelige processer, der er knyttet til den, har især Aage Henriksen beskæftiget sig indgående med, og den indtager en helt central plads i hans måde at forstå litteratur på. Fx bygger hans bog om Baggesen (*Den rejsende* (1961)) på tanken, at Baggesen med vilje tilbageholdt erotisk drift.
 18. Selv om grundmotivet er nordisk, viger Baggesen – som man bemærker – ikke tilbage for at inddrage træk fra andre forestillingsverdener, se afsnittet »Baggesens brug af det oldnordiske stof«.
 19. Citatet er medtaget i 1 DV, men udeladt i 2 DV.
 20. En kærlighedsopfattelse som findes mange steder hos Baggesen, og som if. ham selv var hans egen: »Allerede i mit 5. år elskede jeg til raseri og det på samme måde som i mit 25. og 55. år: tilbedende« (Henriksen 1961:28) (tegnsætning og staveformer er Aage Henriksens).
 21. Den biografiske Nanna var ganske ung, hvilket kan forklare »Kømfremmet-legen«, der står som epilog til den første række digte. Heri forklarer digteren borgeren, at han kun leger »Kømfremmet / Med min lille Søster Hanne, / Som for Spøg jeg kalder Nanne« (2 DV 69).
 22. Larsen mener, at netop denne forestilling om Nannas aftryk i Balders ånd som værende tilfredsstillende er det centrale i digtene om Nanna (1969:60). Denne forestilling er dog blot en blandt flere i digtkredsen.
 - 23 *Den ældre Eddas* store og ubesvarede gåde: »Hvad hviskede Odin / i Balders Øre, / før man paa Baal ham bar?« kendes fra *Heidriksgaaderne*, str.37 (citat) og *Odin hos Vavtrudner*, str.54.
 24. Selv om Albertsen finder det følsomme »sælsomt gammeldags«, skal man være opmærksom på, at den sentimentalisme som *Balders Død* var et udtryk for, i et vist omfang dukkede op igen i 1810'erne. Den kan i disse år – udover hos Baggesen – bl.a. findes hos Oehlenschläger (Andersen III:72) og i dele af Ingemanns ungdomsdigtning, fx den sentimental-romantiske wertheriade

- »Varners pøetiske Vandringer« fra *Procne* (1813). Baggeseu havde som altid en skarp fornemmelse for, hvad der rørte sig.
25. Stavefejl i indholdsfortegnelsen. Digtet bærer titlen »Selvfornegtelse«.
26. Stavefejl i indholdsfortegnelsen. Digtet bærer titlen »Til Spotterne«.
27. Stavefejl i indholdsfortegnelsen. Digtet bærer titlen »Til en ukiendt Danne-mø«
28. »Dødens Aftensang« omdøbes i 1 DV og 2 DV til »Fortrøstning«. August Baggeseu har vel ment, at digtets urolige jeg-person og dødslængsel har været på linje med Jens Baggeseus Balder. Digtet findes også i en tidligere redaktion under titlen »Dødens Aftensang«, trykt i *Skuddagen*, 24. marts, 1814.

Litteratur

- Albertsen 1969: Leif Ludwig Albertsen: *Odins mjød*, Aarhus.
- Andersen 1929-1934: Vilh. Andersen og Carl S. Petersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, I-IV, Kbh.
- Arentzen 1870-1878: Kr. Arentzen: *Baggesen og Oehlenschläger*, I-VIII, Kjøbenhavn.
- Baggesen 1816-1817: Jens Baggeseu (udg.): *Danfana*, Kjøbenhavn.
- Baggesen 1819: Jens Baggeseu: *Rosenblade med Et Par Torne*, Kjøbenhavn.
- Baggesen 1827-1832: Jens Baggeseu: *Jens Baggeseus danske Værker*, I-XII, 1. Udg., ved Forfatterens Sønner og C.J. Boye, Kjøbenhavn.
- Baggesen 1845-1847: Jens Baggeseu: *Jens Baggeseus danske Værker*, I-XII, 2. Udg., ved August Baggeseu, Kjøbenhavn.
- Baggesen 1843-1856: August Baggeseu: *Jens Baggeseus Biographie*, I-IV, Kjøbenhavn.
- Bæksted 1984: Anders Bæksted: *Nordiske guder og helte*, Kbh.
- Ewald 1916: Johannes Ewald: *Johannes Ewalds samlede Skrifter*, bd. 3, udg. af Hans Brix og V. Kuhr, Kbh.
- Falbe-Hansen 1921: Ida Falbe-Hansen: »Øhlenschlägers nordiske Digtning«, in: *Øhlenschlägers nordiske Digtning og andre Afhandlinger*, Kjøbenhavn.
- Grundtvig 1904-1909: N. F. S. Grundtvig: *Udvalgte Skrifter*, 1-10, ved Holger Begtrup, Kbh.
- Horace 1970: Horace: *Satires, Epistles and Ars Poetica*, translation by H. R. Fairclough, Cambridge Mass. & London.
- Henriksen 1961: Aage Henriksen: *Den rejsende*, Kbh.
- Henriksen 1971: Aage Henriksen: »Grundtvig og Baggeseu«, in: *Gotisk tid*, Kbh.
- Larsen 1969: Steffen Hejlskov Larsen: »Kærlighedens poesi eller poesiens kærlighed«, in: *Danske digtanalyser*, red. Thomas Bredsdorff, Kbh.
- Larsen 1943 (ovs.): *Den ældre Edda og Edda Minora*, bd.1-2, oversat af Martin Larsen, Kbh.
- Lundgreen-Nielsen 1968: Flemming Lundgreen-Nielsen: *Den nordiske fortælling i det 18. århundrede*, Kbh.

- Lundgreen-Nielsen 1980: Flemming Lundgreen-Nielsen: *Det handlende ord*, bd. 1-2, Kbh.
- Molbech 1827: Christian Molbech: »Baggesen som dansk Digter og Prosaist. Et Bidrag til Litteraturens og Kritikens Historie i Danmark«, in: *Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst*, Kiöbenhavn.
- Oehlenschläger 1928: Adam Oehlenschläger: *Poetiske Skrifter*, bd. 3, udg. af H. Topsøe-Jensen, Kbh.
- Oehlenschläger 1980: Adam Oehlenschläger: *Æstetiske Skrifter 1800-1812*, ved F.J. Billeskov Jansen, Kbh.
- Petrarca 1996: Francesco Petrarca: *Canzoniere*, edizione commentata a cura di Ugo Dotti, Roma.
- Plesner 1943: K. F. Plesner: *Baggesen Bibliografi*, Kbh.
- Plesner 1959: K. F. Plesner: *Det smagende Selskab*, Kbh.
- Rubow 1944: Paul V. Rubow: *Tendenser*, Kbh.
- Saxo 2000: *Saxos Danmarkshistorie*, bd.1, oversat af Peter Zeeberg, Kbh.
- Snorre 1995: *Snorris Eddasagn*, Edda-Myterne Bind 2, oversat af Thøger Larsen (1.udg. 1928), København.
- Staffeldt 1847: Adolf Wilhelm Schack von Staffeldt: *Samlinger til Schack Staffeldts Levnet*, bd. 2, udgivne af F.L. Liebenberg, Kjøbenhavn.
- Toldberg 1944: Helge Toldberg: *Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digtning*, Kbh.

Benyttede forkortelser

- 1 DV: *Jens Baggesens danske Værker*, I-XII, 1. Udg., ved Forfatterens Sønner og C.J. Boye, Kjøbenhavn, 1827-1832
- 2 DV: *Jens Baggesens danske Værker*, I-XII, 2. Udg., ved August Baggesen, Kjøbenhavn, 1845-1847
- Arent.: Kr. Arentzen: *Baggesen og Oehlenschläger. Litteraturhistorisk Studie*, I-VIII, Kjøbenhavn, 1870-1878
- Biogr.: *Jens Baggesens Biographie*, ved August Baggesen, I-IV, Kjøbenhavn, 1843-1856
- US: N.F.S. Grundtvig: *Udvalgte Skrifter*, 1-10, ved Holger Begtrup, Kjøbenhavn, 1904-1909

Om det benyttede tekstgrundlag

Alle citater i artiklen fra *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* er efter førstetrykkene (fra hhv. *Danfana* og *Rosenblade med Et Par Torne*), da de senere genoptryk i 1 DV (III:163-290) og 2 DV (III:40-120) afviger en del fra førstetrykkene. Da disse dog ikke er umiddelbart tilgængelige, henvises der ved citater

også til det tilsvarende sted i 2 DV. Hvor andet ikke er nævnt, gælder henvisningerne bd. III.

A. Arlaud, der i perioden 1889-1903 udsendte sin fembinds-udgave af *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, nåede desværre ikke at medtage *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna*. Havde dette været tilfældet, var denne udgave blevet benyttet, da den i tekstkritisk henseende står langt over 1 DV og 2 DV.

Martin Larsens oversættelse fra 1943 er benyttet ved henvisninger til *Den ældre Edda*. Thøger Larsens oversættelse fra 1928 (3.udg. 1995) er benyttet ved henvisninger til Snorres *Edda*.

Bilag: Oversigt over digtene i *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna*

Jens Baggesens danske Værker, 1.udg.: *Digte til Nanna* (163-290)

Den elskende Digter	Til Nanna	Balder til sin Fader
Flammen	Det første Møde	Gaade-Ordet
Lønnen	Stille	Ved Nannas Flugt
Fortielsen	Nannas Smil	Den første Mai
Kysset	Tilflugt	Tvivl
Til Stiernerne	Kiærligheds Alt	Odins Svar
Til Nanna	Balders Graad	Balders Veemod
Kiærligheds Frygt	Morgenrøde	Balders sidste Taarer
Maalet	Komfremmetlegen	Balders Fortvivlelse
Selvfornegtelse	Hvem er Nanna?	Balders Død
Aftenstiernen	Naar levede Nanna?	Jubelæblet
	Spørgsmaal	
Perlen	Naar levede Nanna? Svar	Fortrøstning
Det ene Fornødne	Til Frue F* B*	Savn
Nanna	Hvor er Nanna?	Nannas Aabenbarelse
Suk	Hvem er ikke Nanna?	Til Frue Majorinde v. Lüzau
Glædens Kilde	Bekiendelse	Til Frederikke
Stiernesvælget	Elegie til Nanna	Til Spotterne
Himlen	Trøst til Nanna	Trøst
Opvaagnen	Partheneis	Til en ukiendt Dannemøe
Udelukkende Kiærlighed	Det afbrudte Hierteqvad	Til Augusta

Jens Baggesens danske Værker, 2.udg.: Balders Gjenkomst eller Digte til Nanna (40-120)

Den elskende Digter	Udelukkende Kjærlighed	Partheneis. Til Dana
Flammen	Til Nanna	Det afbrudte Hjerterqvad
Lønnen	Det første Møde	Balder til sin Fader
Fortielsen	Stille	Gaade-Ordet
Kysset	Nannas Smiil	Ved Nannas Flugt
Til Stjernerne	Tilflugt	Den første Mai
Til Nanna	Kjærligheds Alt	Tvivl
Kjærligheds Frygt	Balders Graad	Odins Svar
Maalet	Morgenrøde	Balders Veemod
Selvfornegtelsen ²⁵	Komfremmetlegen	Balders sidste Taarer
Aftenstjernen	Hvem er Nanna?	Balders Fortvivlelse
Perlen	Naar levede Nanna?	Balders Død
Det ene Fornødne	Svar	Jubelæblet eller den gamle Harpespiller
Nanna	Til Frue F*. B*.	Fortrøstning
Suk	Hvor er Nanna?	Savn
Glædens Kilde	Hvem er ikke Nanna?	Nannas Aabenbarelse
Stiernesvælget	Bekjendelse	Til Spotterne
Himlen	Elegie	Trøst
Opvaagnen	Trøst til Nanna	Baldur i Helheim

Som det kan ses af ovenstående, varierer antallet af digte i *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna* i 1 DV og 2 DV. Mens digtkredsen i 1 DV består af 60 digte, er den i 2 DV reduceret til 57. Endvidere varierer retstavningen en anelse mellem 1 DV og 2 DV, og enkelte af titlerne er ændret. Indholdet er dog det samme. Digtene fra »Den elskende Digter« til »Nannas Aabenbarelse«, samt »Til Spotterne« og »Trøst« er fælles for 1 DV og 2 DV. Derimod er digtene »Til Majorinde v. Lüzau«, »Til Frederikke«, »Til en ukiendt Dannemø« og »Til Augusta« udeladt i 2 DV. Til gengæld er her tilføjet »Baldur i Helheim«.

Nedenstående viser, hvorfra de enkelte digte stammer:

Danfana, oktober–december, 1816:

Den elskende Digter	Aftenstjernen	Til Nanna
Flammen	Perlen	Det første Møde

Lønner	Det eene Fornødne	Stille
Fortielsen	Nanna	Nannas Smil
Kysset	Suk	Tilflugt
Til Stiernerne	Glædens Kilde	Kiærligheds Alt
Til Nanna	Stiernesvælget	Balders Graad
Kiærligheds Frygt	Himlen	Morgenrøde
Maalet	Opvaagnen	Komfremmetlegen
Selvornægtelse	Udelukkende Kiærlighed	

Danfana, januar–marts, 1817:

Hvem er Nanna? (Til hulde Vedkommende)	Hvem er ikke Nanna? Epistel fra Balder til hende selv
Naar levede Nanna? Spørgsmaal	
Naar levede Nanna? Svar	Bekjendelse
Til Fru F* B*	Elegie. Til Nanna
Hvor er Nanna?	Trøst til Nanna

Til disse digte skal knyttes kommentaren, at de tre første står spredt i begyndelsen af nummeret og er formet som henvendelser til et københavnsk publikum, der ønsker biografiske data. De øvrige 6 digte bærer overskriften »Balders Igienkomst. (Fortsættelse.)«.

Rosenblade med Et Par Torne:

Partheneis (Til Dana)	Odins Svar	Til Fru Majorinde v. Lüzau
Det afbrudte Hierteqvad	Balders Veemod	Nannas Aabenbarelse
Balder til sin Fader	Balders sidste Taarer	Til Augusta
Gaade-Ordet	Balders Fortvivlelse	Til Spotteren ²⁶
Ved Nannas Flugt	Balders Død	Trøst
Den første Mai	Jubelæblet, en Romance	Til en ukendt Dannemø ²⁷
Tvivl	Dødens Aftensang ²⁸	

Digtet »Til Frederikke« er første gang trykt i 1 DV. Det blev skrevet samtidig med »Nannas Aabenbarelse« og »Til fru Majorinde v. Lüzau« (Biogr. IV:215) og hed oprindeligt »Frøken Frederikke v. Lüzau« Jens Baggesen optog »Nannas Aabenbarelse« og »Til fru Majorinde v. Lüzau« i *Rosenblade med Et Par Torne*, men udelod »Til Frederikke«. Digtet »Baldur i Helheim« er første gang trykt i 2 DV.

Kommentar

Som nævnt regnes digtene efter »Balders Død« her ikke med til *Balders Igienkomst, eller Digte til Nanna*. Herfor taler bl.a., at digtene frem til »Balders Død« i *Rosenblade med Et Par Torne* er anbragt i sammenhæng, mens de øvrige er spredt omkring i digtsamlingen. August Baggesen har antageligvis medtaget de digte, han mente, passede ind i Nannadigtenes stemning. En del af forklaringen på den usikre sammensætning af digtsamlingen kan biografisk forklares ved, at flere af digtene efter »Balders Død« er skrevet til en anden pige end de øvrige Nannadigte. De oprindelige Nannadigte er som nævnt skrevet til den unge Frederike Balle. På en senere rejse til sin fødeby Korsør så Jens Baggesen en ny Nanna, nemlig Frederikke v. Lüzau. August Baggesen har i 2 DV fjernet digtene til Frederikke v. Lüzau og hendes moder, men noget inkonsekvent ladet »Nannas Aabenbarelse« blive. Digtet »Til Spotterne« er den aldrende digters forsvar mod anklagen om, at han har haft lidt vel mange Nannaer. I »Baldur i Helheim«, der som nævnt ikke tryktes før efter Baggesens død, optræder Nanna og Balder igen, men situationen er her den, at Balder som gammel mand længes efter døden, da han aldrig mere skal se sin elskede Nanna. Da kommer hun til ham som en stemme og forsikrer ham om, at hendes ånd for stedse er knyttet til ham. Det er altså ikke den grumme og kolde Nanna fra de øvrige digte. Andre af digtene falder helt uden for sammenhængen, fx »Jubelæblet eller den gamle Harpespiller«, som er en kombination af motivet fra rimbrevet *Noureddin til Aladdin* (1806) og motivet fra *Trylleharpen* (1817). Den gamle harpespiller, der har brugt sit liv på at søge det gyldne æble og ofrer sin harpe på dets alter, dør i samme sekund, æblet modnes. Samtidig kommer en dreng ind og kigger sig om – og æblet falder i hans skød. Parallellen til *Aladdin* (1805) er tydelig.

In tiefster Ehrfurcht

Ukendte breve fra Schack Staffeldt til hertugen af
Augustenborg

Af *Henrik Blicher*

* 1 *

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädiger Herr,

In der Ueberzeugung, daß Ew. Durchlaucht eine Meldung meiner Ankunft in Göttingen, und eine Darstellung meiner neuen Lage daselbst, als einen geringen Beweis meiner unterthänigen Ergebenheit und wärmsten Dankbarkeit, erwarten, nehme ich mir die unterthänige Freiheit diesen Brief aufzusetzen. In der Folge werde ich Gelegenheit haben, zuverlässigere Kennzeichen dieser Ergebenheit und Dankbarkeit sehen zu laßen, indem ich alles leisten würde, was Fleiß, Unverdrossenheit in ununterbrochener Arbeit und Eifer, Ew. Durchlaucht gnädiger Beifal zu erhalten, hervorzubringen im Stande sind. Auch weil das Bewußtseyn einer edlen Tat erhöht wird, wann dieselbe den erwarteten Ausgang nimmt, werde ich nie ermüden [2] den Absichten zu entsprechen, denen mich Ew. Durchlaucht gewürdiget haben. Da mich diese Absichten zum Gesandten oder wenigstens zum Gehülfen bei Gesandtschaften bestimmen, so werde ich diesen Winter fünf Collegien beiwohnen, die gerade auf diese Bestimmung führen; nämlich, *Gatterer* über die *Diplomatick*, *Martens* über das *neure Völkerrecht*, *Spittler* über die *Algemeine Weltgeschichte* und über die *Geschichte der vornehmsten Reiche Europens*, und endlich *Schlözer* über die *Politick*. Die Uebung in Anwendung der lateinischen Sprache habe ich einem Manne aufgetragen, den mir Heyne als den tauglichsten zu dieser Absicht empfohlen hat; er heißt Magister *Kirsten*. Weiter hin werde ich den Vorlesungen des Professor *Beckmanns* über *Polizey-* und *Cammeralwissenschaften* beiwohnen, und zugleich an den *practischen Uebungen in Bearbeitung politischer Angelegenheiten*, unter Hofrath *Martens*, Teil nehmen, um mit einem Gewinn an Kenntniße in

mein Vaterland zurückzukehren, der den Erwartungen Ew. Durchlaucht entspreche, und mir Dero gnädige Zufriedenheit mit meinem Verhalten verbürge. Gnädiger Herr, der Eifer, Ihnen gefällig zu werden, und die Ueberzeugung in |3| mir, daß nur wahres Verdienst Dero Fürsprache erwarten dürfe, sind Gewährsmänner, daß meine Versprechen in Erfüllung gehen werden, und, Gnädiger Herr, in diesem Falle wird mir der Gedanke, daß Dero gnädiger Schutz aufhören werde, nie die Seele bewölken.

Noch nehme ich mir die unterthänige Freiheit Ew. Durchlaucht sehr um Vergebung zu bitten, daß ich die Gelegenheit versäumt habe, mich Ihnen auf der Reise darzustellen. Als ich auf mehrere Stationen meiner Reiseroute das Glück hatte zu erfahren, daß Ew. Durchlaucht mit Dero Gemahlin erwartet würden, fühlte ich zwar sogleich meine Pflicht, Ihre Ankunft zu erwarten, um Ihnen meine unterthänige Aufwartung zu machen. Da ich mich aber verbunden hatte, eine kranke Stiftsdame aus Wallöe, die ich auf der Seereise von Copenhagen nach Lübeck hatte kennen gelernt, nach Braunschweig zu begleiten, und sich dieselbe meinem Vorhaben, Ew. Durchlaucht zu erwarten, widersetzte, indem sie ihre Schwachheit vorschützte und mich an die Erfüllung meiner Verbindlichkeit erinnerte, so hoffe ich daß Ew. Durchlaucht mir |4| diesen Uebelstand, diese Abweichung von einer angenehmen Pflicht, gnädigst verzeihen werden. Zwei Meilen vor Zelle hatte ich gleichwohl das Glück Ew. Durchlaucht zu sehen; aber ich weis nicht, ob ich das Glück gehabt habe, von Ew. Durchlaucht erkannt zu werden. In Betracht der Verbindlichkeiten, die das männliche Geschlecht gegen das andere Geschlecht zu beobachten hat, erwarte ich Ew. Durchlaucht gnädige Vergebung.

Ich bin in tiefster Ehrfurcht

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädiger Herr,
Ew. Durchlaucht
unterthänigster Diener

Göttingen den 22sten September 1791. Schack von Staffeldt.

Göttingen den 5ten December 91.

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herr,

Ich verstand nie Gefühle zu heucheln, und was mir im Busen glühte blitzte in Flammen heraus: solcherweise waget es auf meine innigste Dankbarkeit aus der Ferne Ew. Durchlaucht näher zu treten. Und wohl mir, daß ich dieses Gefühls zu einer Zeit empfänglich bin, da Eitelkeit und Stolz, da Selbstsucht die erhabensten Gesinnungen und Empfindungen, die Wahrzeichen der lautern Menschheit, welken machen und nur mit den Afterbildern derselben prahlen. Aber gleichwohl weh mir, wenn Ew. Durchlaucht die Aufrichtigkeit meines Herzens bezweifelten und den Ausdruck meiner Dankbarkeit für ein romantisches Gerede hielten! Nicht ohne Grund besorge ich daß Ew. Durchlaucht so gestimmt sind, indem, wie es scheint, dieses Gefühl mit Asträa zum Himmel zurückgekehrt sey, und, der täglichen Erfahrung zufolge, indem Wörter insgemein zweideutige und trugvolle Zeichen unsers Innern sind. Aber wieder heil mir, daß Taten für bewährte Auslegen unserer Busengeheimnisse anerkannt werden! Ja, nicht in Worten, sondern in Taten, in Besinnen [2] der dem Menschen angebohrnen Trägheit und des Hanges zu Ergötzungen, in Zerschmetterung aller Hindernisse, in Belachung des Neides, der überall dem Eifer vollkommener zu werden, nachfolgt, im stattlichen, festen Gange zum Ziele, wo Sie, gnädigster Herr, mich mit Beifall erwarten – in Taten offenbahre sich meine glühende Dankbarkeit und die Wahrheit des Wunsches, einst die Huld verdient zu haben, mit welcher mich Ew. Durchlaucht zum voraus beglückt und beehrt haben. Doch nicht nur meine Dankbarkeit, auch mein Stolz spornet mich an, den großen Erwartungen einst zu entsprechen, die der huldreiche Brief von Ew. Durchlaucht enthält; denn *supposer aux hommes des vertus ou des vices, c'est souvent un moyen de leur en donner* sagt der Verfasser des *Esprit et génie de Raynal*. Ich fühle die Wahrheit dieser Bemerkung indem ich mich auf jenen Erwartungen, wie auffliegend, emporgehoben fühle. Bei so großen Triebfedern und bei den Anlagen, mit welchen mich die Natur mütterlich aussteuerte, besorge ich auch nicht diesen Erwartungen ganz zu widersprechen oder nachzuhinken; wenn ich aber dieselben gleichwohl nicht erfliessen und einhohlen sollte, gleichwohl hinter den selben bliebe, so wird das Unvermögen der Menschheit meinen Flug erschweret haben.

Gnädigster Herr, Sie haben mir befohlen nach Leipzig zu gehen und Ihnen Proben meiner Arbeiten zu senden. Ich werde diese Gelegenheit mit Freuden ergreifen meinen Eifer in Erfolgung Ithro Befehle zu zeigen. Philosophie und Aesthetik habe ich bisher nicht verwahrloset und würde mir auch hier nicht eine solche Verwahrlosung zu Schulde kommen lassen; nur nehme ich Anstand den hiesigen Vorlesungen über dieselben beizuwohnen, weil sie mir mich genügen würde. Feder ist freilich ein guter Philosoph, aber kein großer, und Bürger ist eben so wenig Aesthetiker als Poesie |3| Poetik ist. Mit dem grösten Vergnügen werde ich daher dem Befehle Ew. Durchlaucht, nach Leipzig zu ziehen, Folge leisten, so wie nicht weniger dem andern in Betracht meiner Arbeiten, nur ersuche ich Ew. Durchlaucht hierin um einige Nachsicht. In Copenhagen, wo ich keinen Zweck hatte, folgte ich den Impulsionen meiner Neigungen und lag hauptsächlich der Poesie und den Kunstwissenschaft ob, ob ich gleich darüber nicht versäumte mich in manchen andern Fächern des menschlichen Wissens umzusehen; nur kam ich darin nicht so weit, daß ich über Gegenstände derselben hätte Aufsätze wagen dürfen. Diesem Mangel abzuhelfen bin ich hier mit Eifer bemühet, und, wie ich hoffe, einst nicht ohne Früchte. Gnädigster Herr, bis dahin hoffe ich daß Sie über Gegenstände aus der Politik, dem jus gentium u. dgl. beim Aufsätze erwarten. Um aber nichts destoweniger zu zeigen, daß ich dieses nicht zum Schlupfwinkel meiner Trägheit gebrauchen werde, so will ich mir die unterthänige Freiheit nehmen Ew. Durchlaucht Aufsätze über artistische Gegenstände und – Gedichte vorzulegen. Die Materialien zu den ersten liegen noch in wilder Unordnung umher; ich werde sie senden und almählig kleine Aufsätze zu Stande zu bringen suchen. Die Weihnachtsferien widme ich zum voraus der Ausarbeitung eines solchen Aufsatzes. Was die Gedichte betrifft, so hoffe ich daß sie Gnade finden werden von Ew. Duchlaucht. Mein poetisches Feuer, welches schon seit meiner frühen Jugend Funken warf, finng in der Folge an almählig zu erlöschen; ganz zu erlöschen, wie ich wähnnte, allein der Funke schlief nur, und es dünkt mir, er fange hier an wieder aufzulodern. Einige neue Versuche, die ich gewaget haben mir die Aufmunterung des Professor Bürgers zugezogen und werden nächstens in seiner Blumenlese erscheinen. |4| Man erstaunet hier darüber daß ein Jüngling vom Belt im Tuiskons Sprache Lieder singt. Ich nehme mir die Freiheit ein Paar beizulegen, und erwarte die Aufmunterung oder die Mißbilligung Ew. Durchlaucht. Doch, Gnädigster Herr, mein Geist erweitert sich alle Tage, es wird ihm vielleicht gelingen das zusammenzufassen, was mancher andere träumet;

vielleicht – o, des goldenen Traumes! – ist er glücklich genug den Ruf der Natur und den Ruf der bürgerlichen Pflicht zu Accorden zu vereinigen. Unter dieser Bedingung erwarte ich die Genehmigung Ew. Durchlaucht, wenn ich die künftigen Besuche der Muse nicht abweise; blühet doch der Lieblingsdichter des Vaterlands unter Ihrer Huld.

Gnädigster Prinz, entziehen Sie mir Ihre Huld und Ihren Schutz nicht, ohne derselben würde ich unglücklich seyn.

Mit tiefster Ehrfurcht bin ich

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herr
Ew. Durchlaucht
unterthänigster Diener
Schack von Staffeldt.

* 2a *

Die Erscheinung.

Beim Geläute dumpfer Abendglocken
Wandl' ich sinnend über Gräber hin,
Und der Mond, umwall't von Silberlocken,
Träufelt blassen Schimmer auf sie hin;
Säusel, sanft wie Edens Erstlingswinde,
Haufen Blüten auf das stille Grab,
Und vom Wipfel jeder düstern Linde
Sinken Schauer mit der Nacht herab. –

Könnt ich, ach! das Nichtseyns bleiche Schrecken
Wegverscheuchen mit der Wahrheit Strahl,
Könnt ich eines Todten Stimme wecken
Hier an seinem schaudervollen Mahl;
Oder von des Himmels Sonnenstufen
Stieg' ein Seeliger zu mir herab,
Freudig horcht ich dann des Todes Rufen,
Sänke froh ins odemlose Grab. –

Zage nicht, o Jüngling! Schimmer waltet
Wie ein Geist, in dieser Erdennacht,
Und des Seligen Gesang erschallet
Laut, wie Siegerruf nach heißer Schlacht:
Lasse Ruhm und Gold und Freudenhallen,
Dringe jenem Thronenschimmer nach,
Denn – ein Seraph sagt es – allen, allen
Die ihm folgten, strahlt des Himmels Tag.

Die Stunde der Andacht.

Leise athmen rings umher die Leben,
Träumen der Erwählten gleich, umschweben
Ahndungen von Seligkeiten mich:
Ewiger, dein Tempel ist die Stäte,
Mein Gefühl entlodert zum Gebete,
Nahet schüchtern deinem Throne sich.

Jeder Anblick deiner Frühlingsblume,
Deiner Sonne die mit deinem Ruhme
Strahlend sich dem blauen Meer entschwingt;
Jedes Heil das der Natur entfließet
Und sich in den ofnen Geist ergießet
Labe meinen wenn nach dir er ringt.

Jede stille Thräne die ich weine
Auf das düstre Grab, im Mondenscheine,
Sey ein Vorgefühl des Himmels mir;
Jede leise That die ich verhehle,
Jede Offenbarung meiner Seele
Sey ein wohlgefällig Opfer dir.

Und wann einst des Lebens Quell versieget,
Wann der Traum der Erdennacht verflieget,
Nun mein Aug' und ach! mein Herz erstarrt:
O dann schau herab von deinem Throne,
Und enthülle mir die Strahlenkrone
Die des Ueberwinders harrt.

Göttingen den 15 Januar 1792.

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herrn,

Ob ich gleich vor kurzem mir die Freiheit nahm an Ew. Durchlaucht zu schreiben, so nehme ich mir doch schon wieder die nähmliche Freiheit, in der süßen Erwartung, daß meine Briefe bei Ew. Durchlaucht die nähmliche gnädige und nachsichtvolle Aufnahme finden würden, die ich einst selber zu erfahren glücklich genug war, und daß, Gnädigster Herr, Sie dieselben als Beweise meiner Dankbarkeit ansehe. Dennoch nahe ich mich schüchtern mit einem bloßen Briefe indeß Ew. Durchlaucht einen Aufsatz erwarten, aber nahen mus ich mich, um mich |2| zu rechtfertigen. Ew. Durchlaucht beehrten mich mit dem Befehle Ihnen von meinen eigenen Arbeiten vorzulegen: ehrenvoller und aufmunternder hätte nichts ersonnen werden können. Kühn durch das Vertrauen, welches Ew. Durchlaucht in meine Fähigkeit setzten, durchlief ich den Vorrath meiner Kenntnisse mit fröhlichem Blick. Da ich nicht glaubte in meinen, aus dem Mund der Lehrer genommenen, Heften andere Fähigkeiten, als Fassungskraft und Fertigkeit im Ausdrucke zeigen zu können, die aber beide nur Gehilffinnen der hohen Denkkraft sind, so blieb ich bei einem Fache stehen, worüber ich glaubte am meisten gedacht zu haben, bei der Kunstwissenschaft. Es kamen mir Gedanken entgegen, mein Geist schwoll und in diesem entzückenden Zustand des Empfangens schrieb ich an Ew. Durchlaucht und versprach, in den Ferien einen Aufsatz über einen artistischen Gegenstand auszuarbeiten. Ich fing schon an die Grundzüge desselben zu entwerfen, als mich eine Unpäßlichkeit traf, die über die Ferien hinaus dauerte, so daß der Faden meiner Collegia zerriß und erst seit kurzem völlige Genesung wiederkehrte. Ich nahm nun den Faden meiner Collegia wieder auf und nahm den Aufsatz wieder vor. Allein |3| als ich meine bisher gesammelten Materialien durchsah und verschiedene Meinungen verglich; als ich mich von allen Meinungen losriß um ganz unbefangen meine eigenen Gedanken zu entwickeln, schwoll die Materie vor meiner Seele so auf, daß ich, wie erschrack. Ich wollte eine Vergleichung angestellt haben zwischen der Sculptur und Malerei, in Ansehung ihres Ursprungs, ihrer Darstellungsweise, ihrer daraus folgenden Gesetze, ihrer Wirkung auf das Kunst- und Schönheitsgefühl; dazu die Frage untersuchen, ob die eine nicht die andere ausschließe vom Gipfel der Vollkommenheit, welches

mir die Griechen zu beweisen schienen, und endlich, ob die alte Kunst Modelle der neuern, ohne Zwang, seyn könne. Der Gegenstand rang mit meiner Kraft, die in so vielen andere Geschäfte verstreut war, rang und siegte. Dennoch wich ich nicht ganz, sondern beschloß langsamer zu Werke zu gehen und schrittweise vorzurücken. Dieser Entschließung werde ich treu bleiben, wenn Ew. Durchlaucht dieselbe gnädigst billigen; und vielleicht bin ich denn so glücklich etwas hervorzubringen, das würdig ist Ew. Durchlaucht vorgelegt zu werden. Nun da ich fast den ganzen Tag Wissenschaften und Sprachen treibe, bin ich des Abends ermüdet und |4| insgesamt untauglich zu eigenen Ausarbeitungen, die den kraftvollen Menchen in seiner ganzen Kraft erfordern, um gut zu gerathen.

Ich würde untröstlich seyn, wenn Ew. Durchlaucht meinen Fleiß und meine Bereitwilligkeit, Ihre Befehle zu vollziehen, in Verdacht zögen. Daß es an dem ersten nicht mangelt, können meine hiesigen Freunde so sehr bezeugen, daß sie mir sogar Mäßigung anrathen, und in Ansehung des zweiten hoffe ich von der Zukunft die unzweideutigsten Zeugnisse.

Noch nehme ich mir die Freiheit Ew. Durchlaucht zu erinnern, daß ich mit dem März anfangen werde von der Unterstützung Gebrauch zu machen, die Sie mir so gnädig und huldvoll gewährt haben. Die Unterstützung des Prinzen Friederichs ist zu Ende, da ich anfangs gleich die Hälfte ausnehmen mußte um die dringendsten Schulden und die Reisekosten zu bezahlen. Ich wurde gleichsam verstoßen, aber gesegnet sey der Augenblick, da mich Ew. Durchlaucht in Schutz und Huld nahmen.

Ich bin mit tiefster Ehrfurcht

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herr
Ew. Durchlaucht
unterthänigster Diener
Schack von Staffeldt.

* 4 *

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herr,

Am Ende dieses Semesters, da ich meine Erndte neuer Kenntnisse übersehe, empfinde ich den Drang des dankbarsten Herzens. Ohne die

gnädige, unerwartete Aufnahme deren mich Ew. Durchlaucht würdigten, schmachtete ich noch in der Enge des äusserlichen Zwanges und vielleicht wären nun schon die tiefsten Wurzeln meines Lebens vom Busenwurms des Grames zernaget. Gnädigster Herr, ich hoffe daß Sie die wiederholten Ausbrüche meiner dankbaren Empfindungen nicht verkennen; die Abwesenheit derselben wurde, bei Vergleichung meiner vorigen Lage mit der gegenwärtigen, ein Verbrechen, eine untermenschliche Stumpfheit seyn. Wenn sich täglich mein Geist bereichert und mein Herz erweitert, wenn mir meine Lehrer die Früchte ihrer vieljährigen Contemplation gegen Aufmerksamkeit überlassen, wenn ich täglich neue Beobachtungen und neue Erfahrungen in Wahrheiten und Gefühle umsetze, so neiget sich mein ganzes Wesen voll |2| Ehrfurcht vor der ersten Ursache dieser Gährung in meinem Leben.

Ich nehme mir die unterthänigste Freiheit Ew. Durchlaucht zu melden, daß ich einen sehr heftigen Anfall von Nerven- und Brustkrampf erdulden müssen und daß mich der Arzt am Rande des Grabes wiedererobert hat. Glücklicherweise traf dieser Zufall erst einen Monath vor den Osterferien ein, da ein Paar meiner Collegia schon geschlossen waren. Ich habe also in dieser Rücksicht wenig verlohren. Eben auf Anrathen des Arztes habe ich alle freiwillige Arbeiten niederlegen und mich in den Ferien auf die Lesung von Reisebeschreibungen und anderer nüchterner Schriften einschränken müssen. Jetzt hat er mir die Besuchung der Collegia und höchstens die Repetition erlaubt. Die Kräfte die ich eingebüßet, werde ich schwerlich wieder erhalten, wenigstens nicht so bald. Ich verspreche mir indeß sehr eine von dem Himmel der Leipzig umschließt und unter welchen ich mich auf den gnädigen Rath Ew. Durchlaucht begeben werde, wenn dieses angetretenen Semesters vorüber ist. Das göttliche Clima hat meine Gesundheit vergiftet und die Spannkraft meiner Organen verschlaft.

Wegen meiner Schwachheit kann ich diesen Sommer nicht so fleißig seyn als ich den Winter durch gewesen bin. Das Studium des Völkerrechts, worüber ich schon die Vorlesungen des Hofraths von Martens gehört habe und welches sehr leicht ist, werde ich diesen Sommer selber weiter fortsetzen. Ausserdem höre ich die Geschichte der drei letzten Jahrhunderten bei dem Hofrath Spittler, den praktischen Theil der Politik und die Statistik bei dem Hofrath Schlözer, die Archäologie bei dem Hofrath Heyne und endlich die Experimentalphysik bei dem Hofrath Lichtenberg. Dabei übe ich mich im Gebrauch der französischen Sprache und nehme sonst noch so viele Kenntnisse auf als mir Zeit und Kränk-

lichkeit erlauben. Ausserordentlich erfrischend und erfreuend ist die Aussicht auf meinen Aufenthalt in Leipzig, wo ich zu den Füßen des großen Plattners Weisheit lernen werde. Ich nehme mir die unterthänigste Freiheit Ew. Durchlaucht zu bitten, mich dem erhabnen Plattner zu empfehlen, der in Ew. Durchlaucht die Eigenschaften des Menschen und des Fürsten so sehr ehret.

Gnädigster Herr, ich hoffe Sie werden es huldreich aufnehmen wenn ich Ihnen und Ihrer Gemahlin, unserer verehrtesten Prinzessin; zu der bevorstehenden Reise Glück wünsche und vom Schicksal die glücklichste und freudigste Rückkehr erwarte. Wie sehr bin ich nicht zu beklagen daß ich so fern bin von den erhabenen Gegenständen allgemeiner Verehrung und Liebe!

Ich bin mit der tiefsten Ehrfurcht und Unterthänigkeit

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herr
Ew. Durchlaucht
unterthänigster Diener
Schack von Staffeldt.

Göttingen den 7ten May 1792.

* 5 *

Durchlauchtigster Erbprinz,
Gnädigster Herr,

Meine Besorgniß, auf dem Vorwurfe der Andringlichkeit blos zu geben, hat mich bisher abgehalten mein Andenken in der Gnade Ew. Durchlaucht zu verjüngen. Und da der Augenblick herannahet der mich von hier nach Leipzig abrufen wird, da das Vollgefühl meiner hier durch Ew. Durchlaucht gnädigste Herablassung erhöhete innere Kraft stärker als je meine Dankbarkeit dringt, nun würde Widerstand dieses Andranges nicht Demuth und Bescheidenheit sondern Verhärtung seyn. Ich wünschte sehr, Ew. Durchlaucht Proben meiner Vervollkommnung, wie ein Opfer, darzubringen, allein der Wirbel von neuen und verschiedenartigen Kenntnissen, in welchem ich mich hier unaufgehalten herumdrehe, scheucht die Ruhe und Eingezogenheit der Seele |2| hinweg, ausser wel-

chen sie nur rhapsodische Mißgeschöpfe hervorbringt. Sollte die Zukunft, die Ew. Durchlaucht die Flocke übergeben hat aus welcher mein Schicksal gesponnen werden soll, mir jenes innere Leben, jene innere Wirksamkeit des Geistes verleihen, die keine Schickung nach aussen ganz ableitet, so wage ich es mich ohne Bedenken zu der Hofnung zu bekennen, aus eigener innerer Kraft etwas zu erzeugen das würdig wäre Ew. Durchlaucht zum Opfer dargebracht zu werden. Allein wie dürfte ich mir dies hier schon zutrauen? Wie die Denkkraft die Königin der andern Seelenkräfte ist, so ist die Philosophie die Königin im weiten Gebiete des menschlichen Wissens; was sie nicht anerkannt und geweiht, ist Schulstaub, ist Wisserei. Wenn sie mir in Leipzig die Krone akademischer Vollendung aufgesetzt hat, dann werde ich nicht den Versuch wagen unter ihren Augen irgend einen Winkel im Reihe des Wissens zu bearbeiten. Auf diese Zeit verweise ich meine Hofnung den Saft den ich hier eingesauget, zu Blüten und Früchten zu veredeln. Zwar Blüten treibe ich schon jetzt in dem Frühlinge meines Daseyns, aber Blüten der Phantasie und des Gefühls, nicht der Denkkraft; der Professor Bürger hat sie nicht unwürdig geachtet, sie in seinen parnassischen Kranz, den |3| Göttingischen Musenalmanach, einzuflechten. Aber ich werde sie nicht anerkennen, ich werde die werdenden Blüten ihrer Art in der Knospe tödten, wenn Ew. Durchlaucht diese jugendlichen Geschöpfe meines Herzens misbilligen sollten.

Zum voraus stärket und erquicket mich Plattners Unterricht in Leipzig. Auch ohne die großen Erwartungen von demselben, die ich mit Recht hätte, dürfte ich es nicht wohl wagen noch einen Winter hier zuzubringen: die gesetzlose Witterung würde meine Gesundheit, schon von einem Nervenfieber geschwächt, vollends zerrütten. Auch der Befehl also nach Leipzig zu gehen ist eine Gnade von Ew. Durchlaucht die ich gewiß benutzen werde. Ich nehme mir hier die unterthänigste Freiheit Ew. Durchlaucht zu bitten mir Plattners Gewogenheit zu gewähren: die seltenste Zusammenkunft mit einem großen Manne ist ein Glück das ich hier erfahren um es stets zu suchen. –

Aengstlich würde ich ins Vaterland zurückkehren wenn mich die Hofnung verlassen sollte, daß Ew. Durchlaucht mir Ihre Gnade und Ihren Schutz nicht entziehen werden. Meine unselige Lage wollte es einst daß ich alle Hofnung auf ein freudiges Daseyn aufgeben sollte. Ich thats – aber Ew. Durchlaucht gaben |4| mir sie schöner wieder zurück. Wenn sie mich wieder verlassen sollten so wäre ich unglücklicher als ich je gewesen. Doch dagegen, gegen diesen tiefen Fall, zu welchem ich alsdann nur

emporgehoben zu seyn scheinen würde, schützen mich die fürstlichen und erhabenen Gesinnungen Ew. Durchlaucht.

Ich bin in tiefster Unterthänigkeit und Ehrfurcht

Durchlauchtigster Erbprinz,

Gnädigster Herr

Ew. Durchlaucht

unterthänigster Diener

Schack von Staffeldt.

Göttingen den 28 August 1792.

* 6 *

Durchlauchtigster Erbprinz,

Gnädigster Herr,

Wenn ich bisher, kraft meiner Pflicht, nicht das Andenken Ew. Durchlaucht an mich erneut habe, so ist diese Unterlassung nicht die Folge eines unverzeihlichen Leichtsinns, sondern der Fürcht, bei einer solchen Gelegenheit anderer, als meiner litterarischen Beziehungen und Verhältnisse, zu gedenken. Allein jetzt, da ich Göttingen verlassen mus, jetzt können Ehrfurcht, Dankbarkeit und Schaam nicht einem unwiderstehlichen Bedürfnisse Stillschweigen auferlegen. |2| Gnädigster Prinz, mein Herz verläugnet und meine Lippe entsiehet sich auszusprechen eine Bitte, die ich schon lange verhehlte aber nun zu entlassen unwiderstehlich gezwungen bin. Ich soll innerhalb drei Wochen, denn dann ist's Ostern, diese Universität verlassen, ich habe Schulden abzutragen und eine lange Reise zu thun – Gnädigster Prinz, ich wage nicht mein Bedürfniß vollständiger auszudrücken. Schaam hat dasselbe bis jetzt hingehalten und auf einen künftigen Glückszufall verwiesen; kein solcher ist eingetroffen aber dagegen die äussere Nothwendigkeit, dieses Bedürfniß zu befriedigen. In der Fremde, ohne Hülfe, ohne Freunde, ohne Verwandte die mir aus meinem Vaterlande Hülfe reichen könnten – wohin sollte ich mich wenden, wenn nicht an zwei Prinzen, die mich in ihren Schutz aufgenommen? Ich habe auch |3| dem Prinzen Friederich meine Bitte vorgelegt. Bei diesem Schritte, der vielleicht der Mißdeutung fähig ist, empfinde ich doch die Beruhigung, daß er unvermeidlich gewesen. Die Kostbarkeit des hiesigen Aufenthalts und eine langwierige Krankheit sichert mich gegen den Verdacht einer leichtsinnigen Wirthschaft.

Gnädigster Herr, ich bitte innig die Wohlthat und Gnade an mir zu vollenden, welcher Sie mich bisher würdig erkannt haben, sonst gerathe ich hier in eine Lage, vor deren Bilde ich zusammenschaudre.

Ich habe in diesem Semester bei Schlözer und Spittler Geschichte, bei Beckmann Cammeral- und Handlungswissenschaft und noch andre *Collegia* gehört, die meiner Bestimmung, dem Vaterlande auf andre Weise als mit den Worten zu dienen, entsprechen. Ich werde mit einer reichen Erndte an Kenntnissen diesen Ort verlassen, ob ich gleich nur anderhalb Jahr hier zugebracht. |4| Indem ich diese Vervollkommnung lebhaft empfinde, kann ich meinen heißen Dank nicht unterdrücken, das einzige welches ich den Wohlthaten Ew. Durchlaucht schuldig seyn kann, da ich keine Krone und keine Pindarische Hymne haben.

Möchte ich doch so glücklich seyn, des Schutzes, dessen Sie mich gewürdiget, Gnädigster Prinz, ferner noch würdig zu bleiben. Anders stünde ich allein im Weltall, hingegeben jeder Noth!

Ich bin in tiefster Ehrfurcht

Durchlauchtigster Erbprinz
Gnädigster Herr
Ew. Durchlaucht
unterthänigster Diener
Schack von Staffeldt.

Göttingen den 10 März 1793.

* 7 *

Durchlauchtigster Herzog,
Gnädigster Herr,

Nach einer endlich vollendeten, sehr schweren Selbstüberwindung, wag' ich es, das Anliegen welches ich bei meiner letzten Aufwartung kaum hervorstammeln konnte, schriftlich Ew. Herzoglichen Durchlaucht wieder vorzutragen. Gnädigster Herr, Sie wiesen es damals ab und erstickten es gleichsam in der Geburt. Daß ich gleichwohl nicht Muth habe ferne zu bleiben, sey Ihnen der unzweideutigste Beweis meiner Hülflol2lsigkeit. Die Mittel die mir Ew. Herzoglichen Durchlaucht empfehlen werde ich anwenden. Der Anfang ist schon gemacht. Aber sie tragen sogleich nicht Frucht und mein Bedürfniß ist gegenwärtig. Wohin wend' ich mich doch, verlassen wie ich bin? Es gebricht mir an dem Nothwendigsten. Meine

mitleidenden Freunde wissen's. Ich habe das nie gefürchtet. Ungefürchtet, ist es nun schrecklicher eingetroffen. Eine dumpfe Schwermuth, eine marternde Erbitterung ohne einen Gegenstand der sie rechtfertigen könnte – dies ist die Frucht eines anscheinenden Glücks.

Gnädigster Herzog, ich erniedrigte mich noch nie bis zur Schmeichelei, darum kann es nicht verdächtig seyn wenn ich gestehe, daß ich Ihren menschenfreundlichen und erhabnen Gesinnungen, welche Sie über den angestammten Fürstenstand erheben, vertraue. Wenn Sie die schützende, die segnende Hand von mir abziehen, so wird der 131 Erbprinz, dessen Wohltaten bisher mit den Ihrigen abwechselten, auf den Verdacht gerathen, daß mich Ew. Durchlaucht Ungnade getroffen, und zwar mit Rechte. Auch er wird mir seine Gnade entziehen. Und ich, der noch jüngst unter dem wohlthuenden Schutze zweier Prinzen stand, stehe da, verlassen und hülflos.

Diesmal nur noch, Gnädigster Herzog, und nie wieder. Gewähren Sie mir diese Bitte nicht, so ist Ihre Ungnade auf mich gefallen und Gott weis, warum. Ich bin mir keiner Schuld welche diese Strafe verdient hätte, bewußt. Dünke ich aber Ew. Herzoglichen Durchlaucht dieser Gnade jetzt nicht werth, bei Gott! einst werd' ich ihrer doch wohl würdig seyn.

Ich bin in tiefster Ehrfurcht

Copenhagen
am 19ten September 1795.

Durchlauchtigster Herzog,
Gnädigster Herr,
Ew. Herzoglichen Durchlaucht
unterthäniger und dankbar
ergebner
Schack von Staffeldt.

* 8 *

Durchlauchtigster Herzog,
Gnädigster Herr,

Zum zweitenmahle in meinem Leben wage ich es Ihre herzogliche Durchlaucht um Ihren besondre Schutz zu ersuchen. Sollte die zwote Bitte soviel Gewährung finden als die erste einst fand, so muß ich mich sehr glücklich schätzen. Ich diene in einem *Collegio*, worin, wie die Rede gehet, über kurz große Veränderungen vorgehen werden. Der Graf *Schimmelmann*, so

heißt es, wird die |2| erste Stelle darin an den Kammerherrn *Sehestedt* abgeben und zwei *Committierte* werden Deputierte. Ich sitze nun schon drei Jahre in diesem *Collegio* und, wie ich höre, zweifelt man nicht an meiner Tüchtigkeit zu Statsgeschäften. Demungeachtet bin ich daselbst noch ein sehr untergeordnetes Wesen, das man nach Gefallen anhören oder überhören kann. Ich bin auf diese Art ein abschreckendes Beispiel für jeden Edelmann der sich etwa zum Dienste des Staats bilden möchte. Gnädiger Herr, ich bin nicht fähig um ein Amt anzuhalten, dem ich nicht gewachsen wäre, aber ich glaube im *Oeconomie-* und *Commerzcollegie* zum Guten wirken zu können. Ich habe dem Grafen *Schimmelmann* ohne Zurückhaltung erklärt, daß, wenn er das Collegium verließ, ich daselbst nur als Deputierter etwas gelten könnte, aus Ursachen die meine Grundsätze mir nicht erlaubten ihm zu offenbahren. Allenfalls könnte ich vielleicht *surnumeraire* Deputierter werden, ohne darum ändern bei weiterer Beförderung im Wege zu stehen. Was auch der Graf *Schimmelmann* in dieser Hinsicht beschließen wird, so gebietet mir die Sorge für mein eigenes Wohl, die Erfüllung meines Wunsches, der, wie ich glaube, mit höheren Absichten nicht im Widerspruche stehet, zu bewerkstelligen. Ich nehme mir dennoch die unterthänigste Freiheit, mich |4| insonderheit an Ihre herzogliche Durchlaucht mit der Bitte zu wenden, bei Zeit und Gelegenheit dieses Anliegen gnädigst zu unterstützen. Wenn ich nicht verdient habe, daß Ihre Durchlaucht mir die ehemals erzeigte Gnade wieder entziehen, so darf ich vielleicht dieser hohen Aufmerksamkeit auf mich gewärtig seyn.

Ich verharre in tiefster Ehrfurcht

Durchlauchtigster Herzog,
Gnädigster Herr,
Ihrer Durchlaucht
unterthäniger
Schack Staffeldt.

Copenhagen. Am 16. Januar 1804.

* 9 *

Durchlauchtigster Herzog,
Gnädiger Herr,

Als ich ungefähr vor einem Jahre so frei war, Ew. Herzoglichen Durchlaucht um Ihre gnädige Verwendung für meiner Beförderung zum

Deputierten im *Commerzcollegio* unterthänig zu ersuchen, bezog ich mich, um diesen Schritt zu begründen, auf die gnädige Theilnahme, mit welcher Ew. Herzoglichen Durchlaucht mich ehemals beglückt und beehrt |2| hatten. In der That, wenn jene Theilnahme die erwarteten Folgen hatte, und wenn meine Studien und Reisen nicht ohne Resultat für meine eigne Bildung unternommen worden sind, so durfte ich auf die Fortdauer der gnädigen Gesinnungen eines Fürsten, der sich die Geistescultur zur Sphäre seiner Thätigkeit gewählt hat, ohne Fehlschluß rechnen. Was Ew. herzoglichen Durchlaucht mir damals zu antworten geruhen, ist seitdem in Erfüllung gegangen: die Länge der Dienstzeit hat entschieden, und ich stehe noch im *Oeconomie-* und *Commerzcollegio* auf einer so tiefen Stufe, daß ich ohne Anmaßung, die ich mir ohnehin vor einem aufgeklärten Fürste nicht erlauben würde, sagen darf: Ich |3| bin besser als mein Amt. Soll denn all der gute Wille in wesenslosen Träumen und leeren Wünschen verrauchen? Soll denn meine mühsam erworbene Fähigkeit, aus Mangel an einem äussern Ableiter, zerstörend in sich selber zurückkehren? Der Gedanke entsetzt mich, ich muß beides aus der Unterdrückung zu retten suchen und eine andre Bahn betreten. Hätte ich Vermögen, so würde ich es mit Freuden dem Könige und dem Vaterlande darbringen, und um eine Amtmannschaft oder um einen diplomatischen Posten anhalten, so aber muß ich auf beides Verzicht leisten. Es bleibt mir noch die Hofcarriere übrig, von welcher mehrere Wege zu den Geschäften auslaufen, und da gerade |4| jetzt die Rede geht, daß einer der Cavaliere des Königs eine Amtmannschaft im Holsteinischen erhalten werde, so ergreife ich diese Veranlassung, noch einmal um Ihre gnädige Verwendung für meine Ernennung zu dem, solcherweise erledigten Posten, unterthänig zu ersuchen. Der Graf Schimmelmann hat sich schon in dieser Hinsicht gegen mich geäußert, und wenn Ew. herzoglichen Durchlaucht gnädigst Ihr Gewicht zu dem seinigen werfen, so dürfte mir, dem so lange an unfreiwilligen Entsagungen Gewöhnten, vielleicht endlich einmal die Erhörung erscheinen.

Ich habe die Ehre in tiefer Ehrfurcht zu seyn,

durchlauchtigster Herzog,
Gnädigster Herr,
Ew. herzoglichen Durchlaucht
unterthänigster
Schack Staffeldt.

Copenhagen,
am 22 Dezember, 1804.

Efterskrift

»Kilderne til Kundskab om Schack Staffeldts Liv flyde sparsomt«, skrev Georg Brandes i 1882, og det var han ikke den første til at erfare. Litteraten Christian Molbech, der – efter flere afbud – havde fået til opgave at ledsage F.L. Liebenbergs tobindsudgave af Staffeldts digtning fra 1843 med en biografi, stod med det samme problem. Af hans skrivekalender for sommeren 1850 fremgår det, at han, der betragtede sig som en faktisk funderet litteraturhistoriker, havde sine betænkeligheder ved udsigten til at blive en slags romanforfatter: ‘at skabe’, skriver han, skulle betyde at frembringe noget af intet, eller af noget uegnet; »Jeg kan saaledes sige, at jeg kommer til at *skabe* S.s Levnetsbeskrivelse« (Morten Borup: *Christian Molbech*, 1954, s. 304). Molbech holdt imidlertid sine betænkeligheder for sig selv, og i 1851 udkom hans biografiske skitse som en del af Liebenbergs *Samlinger til Schack Staffeldts Levnet*. Det var et uvenligt portræt på et løst grundlag, og det blev heller ikke venligt modtaget: Christian Juul beskrev det i *Kjøbenhavnsposten* 1851 som en spekulativ og æreskædende roman om en digter, der havde fortjent bedre. Andre havde indset »det Umulige i at tage Haar af den Skaldede,« men skrivekuglen Molbech »tog Copiermaskinen frem og – eins, zwei, drei! var et Opus istand paa 222 tættrykte Octavsider«.

Siden Liebenberg med en imponerende arbejdsindsats fik læst og udgivet størstedelen af Staffeldts tyske rejseoptegnelser fra 1795-1800 (omtrent 800 tættrykte sider) foruden breve og andre biografiske aktstykker i *Samlinger* (1847-51), er der kommet forbavsende lidt til. Louis Bobé har bidraget med en række vigtige breve fra Staffeldt til greve Sigismund Ludvig Schulin (*Personalhistorisk Tidsskrift* 5. række V, 1908, s. 90-108; desuden en embedsansøgning i tidsskriftets 6. række VI, 1915, s. 157-158: 1805 (1), 1806 (9), 1807 (3) og et brev til Sophie Schulin i 13. række I, 1952, s. 200-202: 1805). Det 42 siders portræt, som en af Staffeldts kolleger fra de sene år i Schleswig havde skrevet på Liebenbergs opfordring og som i tendentiøst tilpasset form indgik i Molbechs biografi, blev først udgivet i *Danske Studier*, 1994, s. 67-99.

Nu foreligger der ni breve fra Staffeldt til prinsen af Augustenborg, Frederik (Friedrich) Christian, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg (1765-1814). F.C. havde i 1786 på opfordring giftet sig med Frederik VI's halvsøster kronprinsesse Louise Augusta (1771-1843), hvis biologiske far var Struensee (men juridisk blev Christian VII hendes far, derfor kronprinsesse-titlen). Dermed var Augustenborgernes

arvekrav på Holsten blevet forstærket, for de var arvinger, hvis kongehusets mandslinje uddøde. Dette arvekrav blev senere forbigået – i 1786 havde den magt- og samvittighedsfulde F.C. fået sæde i statsrådet og i 1788 var han blevet patron for universitetet. Brevene befinder sig i Landesarchiv Schleswig, Abt. 22 Fürstlich Schleswig-Holsteinisches Hausarchiv II Littr. C Nr. 258. De er skrevet i perioden 1791-1804 og kan derfor bidrage til at kaste lys over en periode af Staffeldts liv, som man med Hakon Stangerup (*Schack Staffeldt*, 1940) må anse for afgørende, nemlig hans studieophold ved universitetet i Göttingen september 1791 til maj 1793. Stangerups overskrift for årene i Göttingen er »En Digter bliver til«, opholdet ved Georg August-universitetet gjorde militærmanden, oplysningseleven og litteraten fra København til digter. Hvem der havde skaffet ham midler til opholdet, er med Stangerups ord »ikke klart oplyst« (35). En meddelelse i *Lærde Efterretninger* 38/1791 omtaler rygtevis studeringer i udlandet på understøttelse fra arveprins Frederik og prinsen af Augustenborg. Begge dele kan bekræftes af de foreliggende breve. Stangerups grundlag for at tillægge opholdet i Göttingen afgørende betydning er et brev fra Staffeldt til August Staffeldt (*Samlinger* II, s. 371-72), som melder om arbejdsom lykke i de nye omgivelser, en række hæfter fra arkæologen Chr. Gottlob Heynes forelæsninger over græsk og romersk kunst, en meget rosende anbefalingsskrivelse fra professoren i statsvidenskab A.L. Schlözer fra 1795 og endelig Schleswig-kollegaen Engels meddelelse om, at Staffeldt »strebte sich mit der neueren deutschen Philosophie vertraut zu werden« (*Danske Studier*, 1994, s. 68). I fraværet af mere dokumentation må Stangerup henholde sig til H.L. Heerens Heyne-biografi fra 1813 og understreger på det grundlag Heynes betydning for Staffeldt som trofast klassicist og får ad den vej indirekte gjort kunsthistorikeren J.J. Winckelmann og universalhistorikeren J.G. Herder til Staffeldts forudsætninger.

Oplysningerne i de foreliggende breve er bestemt af relationen mæcen-klient. Staffeldts modydelse til gengæld for finansieringen af hans studieophold består dels i en taknemmelighed, som bliver udtrykt efter alle kunstens regler, dels, som han selv stærkt betoner det, ikke blot ord, men også handling. De talrige forsikringer om grænseløs flid og den imponerende række af forelæsninger, som han følger eller har til hensigt at følge, skal ses i denne sammenhæng. Den utvetydige hensigt er, at Staffeldt skal vende tilbage til sit fædreland som kompetent administrator af enevældens stadigt stigende opgaver. Derfor er det også med en vis tøven og med forsikringer om, at der er tale om en underordnet fritidsak-

tivitet, at Staffeldt indberetter sin virksomhed som digter. Og det er på den baggrund, at man skal se brevenes nedtoning af Heyne (1729-1812) til fordel for den brugbare viden, Staffeldt kunne erhverve ved at følge forelæsninger hos historikeren Johann Christoph Gatterer (1727-1799), juristen Georg Friedrich von Martens (1756-1821), teologen og historikeren Ludwig Timotheus Spittler (1752-1810), historikeren August Ludwig von Schlözer (1735-1809) og økonomen Johann Beckmann (1739-1811). I udkanten af Staffeldts bekendtskaber hører vi om filosoffen, Kant-kritikeren Johann Georg Heinrich Feder (1740-1821), filosoffen Christoph Meiners (1747-1810) og fysikeren, aforistikeren Georg Christoph Lichtenberg (1742-99). Endelig er der digteren Gottfried August Bürger (1747-1794), der var blevet privatdocent i æstetik i 1789 og som fra 1779 til sin død udgav 'Göttingen Musenalmanach', hvor Staffeldt fik optaget 5 digte, jf. *Samlede digte* I, udg. af Henrik Blicher, 2001, s. 26-36. Blandt digtene i Bürgers poetiske årbog var 'Die Stunde der Andacht' (jf. *Samlede digte* I, s. 35), som her foreligger i en afvigende version. Det andet digt, som Staffeldt vedlægger sit brev nr. 2, 'Die Erscheinung', blev aldrig trykt, men er gengivet i en fragmentarisk version på to strofer i *Samlede digte* II, s. 303.

Om Staffeldts liv og færden i perioden fra hans hjemkomst fra Göttingen til påbegyndelsen af den legatrejse, der skulle holde ham væk fra Danmark i fem år, i 1795 »kan kun«, med Stangerups ord, »yderst lidt oplyses«. Hans økonomisk forfatning er elendig, hvad der fremgår af brev nr. 7, som således lægger sig i forlængelse af et andet desperat brev til greve Schimmelmann fra marts 1794, jf. Stangerup, s. 73. Brevene 8-9 knytter sig til en lang række forgæves ansøgninger og breve i årene efter hjemkomsten. I 1801 var Staffeldt blevet »Extraordinær Assessor i Land-Oeconomi- og Commerce-Collegiet«, jf. Stangerup, s. 136. Han mobiliserede alt, hvad han havde af personligt initiativ og indflydelsesrige forbindelser. Målet var en overordnet og mere indbringende ansættelse; hans faglige ærgerrighed var lige så stor som hans gæld. Han håbede på forfremmelse i handelskollegiet eller en post som amtmand. Begge dele udeblev, og hans stigende desperation kan aflæses i den åbenhjertige korrespondance med greve Sigismund Schulin (1777-1836). I februar 1806 ansøgte Staffeldt uden held om en stilling som kongelig huslærer, men i juli samme år tog han sagen i egen hånd og rejste med båden til Kiel, hvorfra den regerende kronprins Frederik 1805-09 varetog sit (uheldige) engagement i Napoleonskrigene. Kronprinsen havde ingen betænkeligheder ved at love Staffeldt et embede, men skal ved opregnin-

gen af digterens omfattende gældsposter have udtalt: »De er jo Gud og Hvermand skyldig«. I oktober opnåede han ansættelse ved hoffet i det nærliggende Plöen hos den sindssyge hertug Peter Frederik Vilhelm af Oldenburg. Dermed var vejen banet for den videre embedskarriere. Efter en kortvarig ansættelse som opvartende kammerjunker ved hoffet fik han i 1810 embedet som amtmand i Cismar. Men da var hans danske forfatterskab afsluttet.

Tekstkritiske oplysninger: Forlægget rummer både understregninger og antikva, men begge dele gengives her med kursiv. Antikva benyttes ved enkelte personnavne og i det franske citat i brev nr. 2, der formentlig stammer fra en (uidentificeret) biografi om den franske oplysningshistoriker Guillaume-Thomas Raynal (1713-1796). I brev nr. 2 er *Besin-* rettet til *Besinnen* (ved sideskift ml. side 1 og 2 glemmes den sidste del af ordet). I 2a har 3. strofe af 'Die Erscheinung' både formen *Seraph* og *Selger*. I brev nr. 4, 3. afsnit er det fejlskrevne *Jahrhunden* rettet til *Jahrhundertern*. Brev nr. 6 rummer en tilføjelse i margen ved adressaten på første side: *Lieutenant Staffeld*. På foden af brevets første side har den samme hånd (formentlig modtagerens) noteret det svært læselige: *beantwortet durch Konrad Clauszen / schreibe mit Sch...ttmann ... zu sprechen*.

Mindre bidrag

To fodnoter om Oehlenschläger og Goethe

Historien om Adam Oehlenschlägers forgæves bejlen til den store Goethes gunst er velkendt og ofte fortalt – først af Oehlenschläger selv i hans erindringer.¹ I 1806 var det gået så nogenlunde. Goethe havde endda planlagt en opførelse af *Hakon Jarl hiin Rige* på teatret i Weimar og var i færd med at finde kostumer og overveje scenografien, da Napoleon kom imellem og efter Goethes senere udsagn gjorde det upassende at »lege med kroner«² på scenen i en tid, da den slags foregik på verdensteatret.

Fra sin videre rejse gennem Europa skrev Oehlenschläger to begejstrede og indsmigrende breve til Goethe blandt andet om sine planer om at skrive et drama om Correggio,³ og dette – på tysk forfattede – drama forelagde han da også for mesteren, da han besøgte ham igen i november 1809. Her gik det galt: Goethe ville ikke høre Oehlenschläger læse det højt, men udbad sig manuskriptet og lod gennem sin sekretær Riemer meddele, at det ikke rigtig sagde ham noget. Oehlenschlägers skuffelse og hans dramatiske afsked med Goethe (såvel som hans forbitrelse over Riemer, der efter hans mening var skyld i miseren) danner afslutningen på den endelige version af hans erindringer.⁴

Så vidt, så skidt. Der kan have været mange grunde til, at Goethe ikke brød sig om *Correggio*, blandt andet måske den, at Oehlenschläger for tydeligt lod sin fordring på at indtage Schillers trone skinne igennem; men en har vistnok ikke tidligere været taget under overvejelse: den nemlig, at Goethe kunne have følt sig gået i bedene.

Som nævnt ankom Oehlenschläger til Weimar i november 1809. Månedens før var Goethes roman *Die Wahlverwandtschaften* udkommet, og i den forlyster den skæbnesvangre vennekreds sig bl.a. med at lave tableauer. Et af disse er en fremstilling af Correggios maleri »Natten«, som findes i Gemäldegalerie i Dresden, hvorfra både Goethe og Oehlenschläger kendte det. I september 1809 havde Goethe beskæftiget sig indgående med maleriet og tableauet,⁵ der i romanen beskrives således:

Julehelligdagene nærmede sig, og han [en ung arkitekt, som er sjælen i aktiviteterne, PØ] indså med et, at disse malerifremstillinger med rumlige figurer egentlig var fremgået af det såkaldte krybbespil, af den fromme forestilling, man i denne helligtid viede den guddommelige moder og barnet, således som de i deres tilsyneladende ringhed tilbødtes først af hyrder og snart derefter af konger.

Da tæppet gik op, blev Charlotte virkelig overrasket. Det billede, der frembød sig for hende, er så ofte blevet gentaget i verden, at man næppe skulle vente sig et nyt indtryk af det. Men her havde virkeligheden som billede sine særlige fortrin. Hele rummet var snarere natligt end skumren-

de, og dog var intet utydeligt i omgivelsernes detaljer. Den uovertræffelige tanke, at alt lys udgår fra barnet, havde kunstneren forstået at udføre ved en klog belysningsmekanisme, der blev tildækket af de i skygge stående, kun af strejflys berørte skikkelser i forgrunden. Glade piger og drenge stod i en kreds med de friske ansigter skarpt belyst fra neden. Ej heller manglede der engle, hvis eget skær fordunkledes af det guddommelige, og hvis æteriske legeme foran det guddommeligt-menneskelige legeme synes at være fortættet og savne lys.

Heldigvis var barnet faldet i søvn i den mest yndefulde stilling, så at intet forstyrrede betragtningen, når blikket hvilede på den tilsyneladende moder, som med uendelig ynde havde løftet et slør for at åbenbare den skjulte skat.⁶

Det kan ikke bevises, men kunne dog tænkes, at Goethe var særlig uimodtagelig for Oehlenschlägers version af Correggios liv og død netop på et tidspunkt, hvor han selv havde brugt et af malerens værker som forlæg i sin egen digtning.⁷ Man skal dog fortsat ikke se bort fra, at han forinden havde dannet sig en mere negativ mening. I dagbogen anfører han under 9. maj 1809: »Pakke til Cotta indeholdende de oehlenschlägerske sørgespil«. Et ledsagende brev meddelte forlæggeren Cotta, at stykkerne ikke ville blive opført i Weimar.⁸

Den anden fodnote drejer sig om Goethes senere bedømmelse af Oehlenschläger, som med fryd citeres af Riemer i dennes *Mitteilungen über Goethe* fra 1841: »Han er en af de halve, som betragter sig selv som hel og som mere end det. Disse nordsønner tager til Italien og når alligevel ikke længere end til at stille deres bjørn på bagbenene, og hvis den så nogenlunde lærer at danse, så tror de, at det er det helt rigtige.«⁹

At Goethe har skrevet dette, er der ingen tvivl om, for Riemer har udsagnet fra et af Goethes breve til vennen Carl Friedrich Zelter, komponisten og syngemesteren i Berlin. De sås ikke ret tit – og aldrig i Berlin –, men vekslede breve fra 1804 til 1832, i hvilket år de begge døde kort efter hinanden. Især brevvekslingen fra 1820'erne er en kilde til Goethes alderdom – og vel at mærke en, han selv ønskede betragtet som en sådan. I 1825 bad han Zelter om at sende ham hans breve tilbage til låns, så de kunne blive kopieret med henblik på udgivelse; Zelters breve havde Goethe jo i forvejen. Alt imens brevvekslingen fortsatte, vidste begge korrespondenter altså, at den skulle udgives, hvad den også blev kort tid efter deres død.

Korrespondancen mellem Goethe og Zelter er således en del af Goethes selvbiografiske værk, der foruden *Dichtung und Wahrheit*, *Italienische Reise* og mindre beretninger samt annalerne *Tag- und Jahreshefte* også omfattede en anden stor brevvexling: den med Schiller fra årene 1794-1805, som Goethe fik Schillers families tilladelse til at udgive i årene 1828-29.

Nu skriver så Zelter den 23. oktober 1828 til Goethe, at han har set Oehlenschlägers *Correggio* i Berlin – et af vidnesbyrdene om, at stykket trods Goethes mishag ingenlunde var ukendt på de tyske scener. Zelter var en robust person, og sentimentaliteten i *Correggio* var ikke hans kop te. Han skriver bl.a.:

Correggio fremtræder som en stor maler, lykkelig ægtemand og far, hvis kunstværker allerede helliggør kirkerne i hans hjemby, men samtidig som et trist, trøstes- og brødløst, udtæret lig, der låner dagens måltid af en calabresisk eneboer og fem lange akter igennem sygner hen og dør. Det er jammerfuldt; man ville være utrøstelig, hvis man ikke endelig huskede på, at de folk deroppe bagefter vil kunne antræffes friske og raske i restauranten.¹⁰

Ikke nok med det: Zelter beretter også, at Oehlenschläger skal have udbredt sig om sit syn på Goethe og Schiller.

Da jeg hørte digteren selv tale om poetiske emner, kunne han ikke blive færdig med Schiller og Goethe, som ikke havde gjort noget som helst efter hans hoved; han forstod ikke, at den temmelig udbredte lovprisning af disse mænd snarere tog til end af, og jeg lod ham tale ud, hvad der i den slags tilfælde altid er det bedste.¹¹

Herpå svarer Goethe den 30. oktober 1828 med sin berygtede karakteristik af Oehlenschläger.¹² Læser man den i dens kontekst, behøver man ikke at opfatte den som en velovervejede, længe gennemtænkt dom over den danske digter. Snarere er der vel tale om, at bemærkningerne i Zelters brev irriterer Goethe; Zelter lægger Goethe de negative ytringer om Oehlenschläger i munden.¹³ Dermed være ikke sagt, at Goethe ikke mente, hvad han skrev. Men han mente det måske nok kun, når han blev så direkte udfordret. Intet tyder på, at han ellers har fået tiden til at gå med at tænke ondt om Adam Oehlenschläger.

Men Goethe brød sig aldrig for alvor om det nordiske og var siden Oehlenschlägers to ophold i Weimar 1806 og 1809 næppe blevet det venligere stemt. Nok havde man benyttet Herders oversættelse af *Elveskud* til sin ballade *Erlkönig*, og nok havde han – ifølge Oehlenschläger – ved læsningen af Siegfrieds død i *Nibelungenlied* udbrudt de berømte ord: »Det er kapitalt!«¹⁴ – men i det store og hele betragtede han før, under og efter sin italienske rejse det nordiske, herunder sit eget Tyskland, som det kolde, våde og tågede »kimmeriske« land. Når Mephisto i *Faust* lover titelhelten, at de skal se »(først) den lille, så den store verden«,¹⁵ er det tydeligt nok den hjemlige verden, der er den lille, og faktisk er det først i Anden Del, at Faust føres ud i den rigtig store verden, ikke mindst til oldtidens Grækenland. De ældre og jævnaldrende digtere, som Goethe kunne forbinde med det nordiske – Klopstock, brødrene Stolberg – havde han mere eller mindre brudt med; de var ham for sværmeriske og for fromme (også Zacharias Werner, som Goethe ellers netop ved tiden for Oehlenschlägers fatale besøg i 1809 havde foretrukket for danskeren). Goethe besøgte heller aldrig Norden. Berlin var det nordligste, han kom i Tyskland, og selv dér var han kun en eneste gang og ikke med behag. Nordboerne – hvad enten det var Oehlenschläger med sin *Correggio* eller de tyske romantiske malere, »nazarenerne«, som senere i Rom mere søgte paven end den klassiske oldtid – skulle ikke tage hans Italien fra ham.

Så vidt disse fodnoter, som naturligvis ikke ændrer ved hovedteksten.

Noter

1. *Adam Oehlenschläger's Schriften*. Zum erstenmale gesammelt als Ausgabe letzter Hand. Zweites Bändchen. Selbstbiographie Zweiter Theil. Breslau 1829, s. 165-68. På dansk derpå i *Oehlenschlägers Levnet fortalt af ham selv*, nyeste udgave v. Poul Linneballe og Povl Ingerslev-Jensen. Oehlenschläger-Selskabet 1974 (Anden Deel, s. 162-64). Nyeste resumé af historien hos Per Øhrgaard, »Die Nachfolge Schillers? Über Oehlenschlägers *Correggio* und Goethe«, in: *Das achtzehnte Jahrhundert*, Jg. 25, Heft 2, 2001, s. 231-247. Her også videre litteraturhenvisninger. At tage arven op efter Schiller havde Oehlenschläger selv proklameret som sin hensigt i et brev til Kamma Rahbek fra september 1806, se Dieter Lohmeier, »Adam Oehlenschlägers Ruhm in Deutschland«, in: *Dänische 'Guldalder'-Literatur und Goethezeit* (hrsg. v. Klaus Bohnen, Sven-Aage Jørgensen, Friedrich Schmöe, = *Text & Kontext*, Sonderreihe Bd. 14), Kopenhagen/München 1982, s. 92. – Se endvidere Helge Hultberg, »Die Stellung Oehlenschlägers in der deutschen Literatur«, in: *Nerthus* 3, 1972, s. 101-11.
2. *Tag- und Jahreshefte 1806*, in: *Goethes Werke*. Weimarer Ausgabe Abt. I, Bd. 35, s. 247. Hvor intet andet er angivet, er de tyske citater oversat af PØ. Ud-giverne af Oehlenschlägers breve (se note 3) mener dog, at Goethes »Grund for ikke at opføre »Hakon Jarl« forekommer søgt; [...]« (bd. IV, s. 417)
3. Se *Breve fra og til Adam Oehlenschläger Januar 1798-November 1809*, udg. af H.A. Paludan, Daniel Preisz, Morten Borup under Medvirken af Louis Bobé og Carl S. Petersen. København (Gyldendal) Bd. I-IV, København 1945-47. Oehlenschläger til Goethe fra Paris i maj 1807 (brev 253) bd. II s. 236 f, og fra Tübingen 4.9.1808 (brev 301), bd. III, s. 161. I det sidste brev er der ingen grænser for Oehlenschlägers planer, de omfatter dramaer om både Sokrates og Tordenskjold, og selvom han forholder sig lidt selvironisk til sin egen begejstring, kan dette brev godt have været udslaggivende for, at Goethe i et brev til Zelter af 30.10.1808 indruller Oehlenschläger blandt de nyere poeter, han ikke bryder sig om.
4. Andet Bind, København 1850, s. 214 ff.
5. Se Hans Gerhard Gräff, *Goethe über seine Dichtungen. Epos I*. Frankfurt am Main 1901, s. 396 f.
6. Goethe, *Valgslægtskaberne* (1809), København 1999 (Niels Brunses oversættelse). Den lille passus om »at være fortættet og savne lys« kan i øvrigt læses i lyset(!) af Goethes farvelære, der udkom året efter, i 1810.
7. Sjovt nok erklærer Oehlenschläger sig på sin side ikke så indtaget i netop dette billede, se erindringerne bd. 2, s. 77: »O hvor gerne saae jeg 1817 Galleriet i Dresden igjen! Hvor beundrende mindes jeg Correggios herlige Billeder, af hvilke dog de i hans første Maneer forekom mig kraftigere og mere rafaelske, end den berømte N a t.«
8. Dagbogscitatet fra *Goethes Werke*, Weimarer Ausgabe, Abt. III, Bd. 4, s. 27. Ud-giverne af Oehlenschlägers breve (se note 3) nævner i kommentaren til brev 330 Goethes optegnelse og fortsætter: »Det ledsagende Brev til Cotta er Ud-giverne ubekendt« (bd. IV, s. 403). Det er siden blevet publiceret i *Goethe und Cotta. Briefwechsel 1797-1832*, hrsg. v. Dorothea Kuhn, Bd. 1, Stuttgart

- 1979, s. 194. »Jeg sender [...] de meddelte sørgespil; jeg har ikke ladet noget af dem afskrive, eftersom de, deres øvrige fortjenester ufortalt, ikke kvalificerer sig til at blive opført hos os.« (Brevet er optrykt i *Goethes Werke. Nachträge und Register zur IV. Abteilung: Briefe*. Hrsg. v. Paul Raabe, 1. Band, München 1990, s. 252).
9. Friedrich Wilhelm Riemer, *Mitteilungen über Goethe*, hrsg. v. Arthur Pollmer, Leipzig 1921, s. 202. – Riemer lægger i sin bog vægt på at gendrive Oehlenschlägers fremstilling af november 1809-besøget i Weimar i dennes første, på tysk udgivne erindringer (se note 1).
10. Cit. efter *Der Briefwechsel zwischen Goethe und Zelter*, hrsg. v. Max Hecker, Bd. 3, Leipzig 1918, s. 81.
11. Ssteds s. 82. Det lyder mærkeligt, at Oehlenschläger skulle have udtrykt sig sådan. Og hvornår han har gjort det til Zelter, fremgår ikke, han var i hvert fald ikke i Berlin i 1828. Det var han derimod i 1817, hvor Zelter læser både *Axel og Valborg* og *Correggio* med henblik på at skrive musik til opførelser af dem i Berlin. Zelter bryder sig ikke om Oehlenschlägers dramatik, hvilket fremgår af breve fra Zelter til Goethe fra 1817: et udateret om *Axel og Valborg* (udgave som note 10, Bd. 1, s. 565 f), og et om *Correggio* fra 24. maj 1817 (Bd. 1, s. 566 f). Til hustruen Christiane skriver Oehlenschläger 28. august 1817 – Goethes fødselsdag(!) – om Zelter: »Han er mig ret et Ideal af en tydsk Haandværker og Kunstner fra Hansestædernes gode Tid. Jeg tænker paa Holbein, paa Hans Sachs ved at see ham [...] Han er een af Goethes bedste Venner, agter ikke meget den giængse polerede Tone og beskyldes for at være but. Mod mig var han meget venlig«. (*Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1809-1829*, udg. af Daniel Preisz under medvirkning af Torben Nielsen, bd. II, København 1953, s. 349). – Zelter nævnes dog ikke i erindringerne, heller ikke i den første version, som udkom før offentliggørelsen af Goethes og Zelters brevveksling, så måske holdt det venlige indtryk ikke.
12. Ssteds s. 84.
13. Dette antydes også af Albert Sergel, *Oehlenschläger in seinen persönlichen Beziehungen zu Goethe, Tieck und Hebbel*. Rostock 1907, s. 41.
14. Således i Oehlenschlägers *Erindringer* bd. 2, s. 63.
15. *Faust*, v. 2052

Per Øhrgaard

Ætnas Skiald – et lille Baggesen-problem

Jens Baggesens komplicerede digtning *Giengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen ved Forfatteren til Riimbrevene. Med et Tillæg* udkom i sidste halvdel af marts 1807. Bogen var omhyggeligt komponeret, og det er beklageligt, at dens i alt 265 oktavsider aldrig er optrykt i den originale helhed. Efter Baggesens udsagn i et privatbrev til Schack Staffeldt af 20. april 1807 blev den solgt og slugt så hastigt som nyankomne østers, men ikke taget alvorligt af de kritikere, den angreb, og kun få forstod, at digteren »forsættligen har ladt Naturen lege Skiul med Kunsten, og Kunsten Blindebuk med Naturen«.¹

På det kobberstukne titelblad figurerede et motto fra Horats på latin: »Sit jus, liceatque perire poeticis« (*Ep.* II.3, *Ad Pisones* (= *Ars Poetica*), v. 466). Efter en indholdsfortegnelse fulgte to digte, et kort præludeium om digterisk form, »Hector Klangfod til Paris Riimbeen, eller Hexametret til Rimet«, og hovedstykket »Min Gienganger og jeg selv. En poetisk Samtale«. Som tillæg, med selvstændig paginering, bragtes »Odysseus Hevn. Homers Odyssees To og tyvende Sang« i en ny oversættelse af Baggesen, og »Ridder Ro, og Ridder Rap. Ballade«, hans opdaterede pastiche på den folkelige skæmtevisen om Hr. Lave og Hr. Jon i Peder Syvs *Tohundredvisebog*, 1695 (DgF 390 D). Et »P.S.« på latin afrunder fremstillingen med endnu et Horats-citat: » — — — Seu me tranquilla senectus / Expectat, seu mors atris circumvolat alis; / Dives, inops; Romæ, seu fors ita jusserit, exul; / Quisquis erit vitæ, scribam, color. — — » (*Sat.* II.1, v. 57-60).

Baggesens egentlige drøftelse af åndslivets aktuelle vilkår anno 1807 finder sted i hovedstykket, en »Tveheds Samtale«, som Schack Staffeldt kaldte teksten i et privat takkebrev fra Kiel af 17. april 1807. Den føres mellem Baggesens Gienganger-jeg fra det 18. århundrede og hans påstået nye Jeg selv fra det 19. århundrede. Den er også et opgør med det uforstående publikum, hvad enten det foretrak den ene eller den anden af den smidige digters personaer; Baggesen synes at promenerer en rent romantisk foragt for almindelige læsere, men den inkluderer dog også (senere i 1814) en foragt for det modsatte, nemlig romantikkens nybarbariske modestrøm, der bortskyller alle parnassets klassiske hegn og gærder. Det grænser til blasfemi, når han i brevet til Staffeldt 20. april påstår at have digtet for »i det mindste tolv Læsere«. Kristus-identifikationen har Baggesen dog allerede lanceret i et brev til den ti år yngre ven (og rejsefælle i Italien 1803) A.C. Gierlew den 1.-5. marts 1806: den sande digters lod er offentlig foragt, han er en Guds søn nedsteget fra Faderens højre hånd i en tjeners skikkelse for at forsone, han har i det højeste »tolv Venner i Verden«, blandt hvilke der altid er en Judas, »Med eet Ord: Jesu Christi Lidelseshistorie er meer eller mindre enhver virkelig Digters Biographie«, fordi hans rige ikke kan være af denne verden.² Giengangerens og Jeg selv's peripatetiske vandring, der afvikles på Oehlenschläger-territoriet Frederiksberg, går fra Vesterbro til Søndermarken og skal måske opfattes som et sidestykke til de åndrige spadsereture, som Oehlenschläger og Steffens havde foretaget i årene 1802-03 under nøje opmærksomhed fra de nysgerrige indvånere i den lille hovedstad.

Gienganger-digtet er i form en blanding af gammelt og nyt. Baggesen fortsætter antikkens episteldigte og renæssancens rimbrev, og ved indblanding af andre

genrer, som er beundringsværdige efter romantikkens smag, folkevisen og Homers epik, spiller han på intertekstualitet og flertydighed. Baggeseens forbilleder er dog snarere at hente i den subjektive antiroman, der dyrkedes af eksperimenterende prosaister som Laurence Sterne, Matthias Claudius, Jean Paul og hans egen ven og forhenværende rejsefælle Adams (= grev Adam Moltke³). De har alle det fællestræk, at de beskæftiger sig med det nu, de selv lever i, modsat romantikkens forkærlighed for antik eller middelalderlig historie.

I *Gienganger*-digtets samtalepart har en enkelt detalje ikke med sikkerhed kunnet kommenteres af Baggeseens bedste moderne udgiver, A. Arlaud. *Gienganger*-jeget præsenterer et sted to digertyper, nemlig »*Ætnas Skjald*, og *Skotlands Harpespiller*«. ⁴ Den sidstnævnte er naturligvis Ossian, europæisk modedigter siden 1760'erne.

Men hvem er mon *Ætnas skjald*? Før den gådefulde verslinje har *Gienganger*-jeget i broget orden opregnet individuelle forfatternavne med individuelle »Digterværker«: Tasso, Dante, Milton, Homer, Shakespeare, Goethe, Klopstock, Ewald, Schiller, efter verslinjen følger lige så direkte omtale af Cervantes, Camões, Horats, Vergil, Pindar. Alle disse berømtheder kan vel så udelukkes som kandidater til titel af *Ætnas skjald*. Arlauds kommentar bliver i hvert fald temmelig opgivende:

Udgiveren seer sig ikke istand til at give nogen Oplysning om, hvem det er, der menes med denne Betegnelse. Det er vel blevet antaget, at der her skulde være sigtet til et latinsk Digt *Aetna*, i Hexametrer, som er blevet tillagt Forskjellige; men det synes lidet rimeligt, at Bagg. saaledes midt iblandt Navnene paa lutter berømte Digtere skulde have villet indføre den lidet kjendte Forfatter af et Digt, hvorom Pram i *Minerva* Febr. 1789, S. 183 skrev: »som Ingen læser«. ⁵

Først tilbage til Christen Pram. Hans indlæg i *Minerva* er en hvas kritik af den virksomhed, som det halvofficielle danske akademi, Det smagende Selskab, havde udfoldet, siden det med kongelig understøttelse stiftedes i 1759. Pram søgte at dokumentere, at selskabet ikke havde megen ære af sit forhold til de store navne C.B. Tullin, P.C. Stenersen, Johannes Ewald eller P.F. Suhm, at dets udgivelsesprogram beroede på almindelig boghandlerspekulation, og at det i stedet for at ophjælpe den skønne litteratur anvendte sine indtægter til fast aflønning af en sekretær, som fra 1780 var den økonomisk meget nøjeregnende professor Jacob Baden.⁶ Pram når bl.a. frem til sine sørgmodige slutresultater ved en gennemgang af Selskabets skriferække *Forsøg i de skønne og nyttige Videnskaber*, hvor han tager talrige forbehold og kun sparsomt roser. Ros får dog 12. Stykke fra 1777 med »fire Digte i den malende Poesie; et Slags, hvori der skilt, fra andre Digte, hvor Malerierne staae som Episoder eller Biting, neppe er fire saa gode til i noget andet Sprog.« De er forfattet af tre københavnerordmænd, Thomas Stockfleth og brødrene Peder Harboe Frimann og Claus Frimann. Tre af teksterne er prisdigte, et om den relative idyl på en norsk klosterø (Sellø) og to om det skræksomme i norsk natur (Glommens vandfald Sarpen og fjeldet Hornelen). Pram, der selv regnede sig for klassicist, går vist i den sætning, Arlaud anfører,

lidt syrligt i rette med de smagende herrers udskrivning af poetiske emner: »De Gamle kendte ikke til noget eget Slags af poetiske Malerier; man har et paa Latin af *Corn. Severus*, over Ætna, som ingen læser.« Det er en forsikring om ikke-tradition.

De to Horats-citater, hvormed Baggese omrammer sit Gienganger-digt, led-sages ikke af danske oversættelser, og kun det første identificerer – med signatu-ren »Hor:« – forfatteren. Ved det sidste solidariserer Baggese sig med Horats' erklæring om, at uanset hvad der sker ham i livet, om han bliver gammel eller dør ung, om han bliver rig eller fattig, om han bor i Rom eller lever i landflygtighed, vil han fortsætte med at være forfatter, altid skrive (»scribam«). Horats fremsæt-ter dette program i en verssamtale mellem den gamle, kloge og muntre jurist Tre-batius, en ven af Cicero, og sit eget skrivesyge jeg, der ikke kan beherske sin sa-tiriske trang. Verslinjerne er nærmest en banalitet for latinstuderende omkring 1800. Den 21-årige N.F.S. Grundtvig har i sin dagbog den 25. august 1804 af-skrevet dem på latin med egen oversættelse som også *sit* formål med tilværelsen.⁷

Det første citat, mottoet på titelbladet, handler om digteres ret til at søge dø-den. Horats eksemplificerer denne faglige galskab ved Empedokles fra den græske koloni Akragas på Sicilien. Han var en tidlig græsk digterfilosof, der skrev nu tabte heksametertekster om naturen, og han skal ca. 433 f.Kr. være sprunget i Ætna, angiveligt for at hans tilhængere skulle tro, at han var optaget i den gudeverden, som han i sit liv og virke havde påstået, han kom fra. Det ene vers, Baggese bruger, v. 466 af *Ars poetica*, lyder på moderne dansk: »[...] Så digtere kan med fuld lov og ret gå til grunde!«⁸ Baggese medtager ikke her Ho-rats' forudgående vers 464-466: »(...) dengang Empedokles ville betragtes / som en uddødelig guddom, da sprang han koldt ned i Etnas / flammer«. Arlaud har en fodnote som kommentar til Baggese's Horats-motto⁹, men undlader i sin over-sættelse af citatet at oplyse om Empedokles-konteksten – hvad der sådan set er logisk nok.

Arlaud registrerer med vanlig omhu, at Baggese har betjent sig af dette Ho-rats-vers yderligere to gange. I digtet »Advarselen. Til Jens Kragh Høst« fra *Poe-tiske Epistler*, 1814, indlægger Baggese i bred og fri gengivelse en erklæring om en af såvel store som små digteres glimrende forrettigheder, »Den: *at for-gaae*«, hvortil Baggese i en fodnote føjer et citat af stedet på latin. Arlauds kom-mentar hertil indeholder en henvisning til Baggese's genbrug af stedet i en end-nu djærvere oversættelse i stridsskriftet *Breve til Adam Oehlenschläger*, 1818, s. 71: »Poeter maa man ei genere, / De have Lov til at krepere«. ¹⁰ Sidstnævnte tekst er ikke optrykt siden udgivelsesåret.

Arlauds eksempler kan forøges med (mindst) to til – fra Baggese's prosa. Al-lerede i sit ungdomshovedværk, rejsebogen *Labyrinten*, 1792-93, reproducerer han Horats' linjer om Empedokles – på latin i brødteksten, på dansk i egen gen-digtning i en fodnote: »For Navn af Gud engang at vinde / Empedokles sprang kold i Ætnas Ild«. Konteksten er den 25-årige rekonvalescent og turist Baggese's berusende oplevelse den 9. juni 1789 i Hamburg af den europæisk berømte skue-spiller F.L. Schröder i glansrollen som Shakespeares kong Lear. Hans lidenska-belige fremførelse rev Baggese så ganske med sig, at han ved en kort præsentation bagefter i Schröder's omklædningsværelse stadig syntes, han så Englands konge for sig. Stor var derfor Baggese's forbløffelse, da han næste dag som gæst

i Schröders hjem erfarede, at skuespilleren under sin præstation hele tiden inderst inde havde været kold og beregnende. Schröder fandt ikke, at der var nogen lystfølelse, endstige personlig tilfredsstillelse, ved at leve sig ind i en rolle og udleve den for et publikum. Ved nærmere eftertanke kan Baggese forklare dette som en almen ulyst hos kunstnere ved den besværlige håndværksmæssige udførelse af kunstneriske intentioner. Maleren stryger og sletter farver på sin voksdug, billedhuggeren hugger besværligt sin mejsel i stenen, digteren retter i det uendelige sit digt på papiret; tilmed er i Norden kunstneren som regel fattig og fryser om vinteren. Under disse omstændigheder at hellige sig kunsten med varm begejstring er altså et særsyn, ræsonnerer Baggese, »der hører dog virkelig næsten lige saa meget til, zittrende af Kuld at kaste sig deri, som til med koldt Blod at springe ned i Ætnas brændende Hule!«, men dette sidste har Horats, fortsætter Baggese, forklaret som en trang til at vinde navn af udødelig gud.¹¹

I foråret 1814 anmelder Baggese såvel tekst til som opførelse (18. marts) af Oehlenschlägers drama *Hugo von Rheinberg*. Recensionen fylder otte udførlige afsnit i J.K. Høsts tidsskrift *Dannora* (1. maj-26. juni). Før en sønderknusende gennemgang af detaljer peger Baggese indledende på det ufattelige i, at en digter af Oehlenschlägers »upaatvivlelige Rang (...) har kunnet fornødre sig til, at sammensætte af Alskens tyske Reminiscentser et saa kozebueligt Stykke« og endda har udsat sig for en streng kritik ved at kalde »et, som saadant, ganske moersomt Spektakkelstykke« en tragedie. Baggese tror, at det kan være sket »i Kraft af det bekiendte horaziske Friebrø: *Sit jus liceatque perire poetis!*«, hvad der her ikke oversættes.¹²

Der kan således ikke herske tvivl om, at Baggese har været bekendt med myten om Empedokles' skæbne og med Horats' tolkning af den i sin poetik som et resultat af digterisk vanvid.¹³

Når »Ætnas Skiald« ikke i forskningen er blevet forbundet med *Gienganger*-digtets titelmotto, kan det skyldes en agtværdig loyalitet over for Baggese's lån af Horats-verset til karakteristik af en principiel holdning. Det er tilfældet hos L.L. Albertsen. Den vanskelige verslinje om Ætna-skjalden udløste heller ingen kommentar hos Peder Hjort i 1816 eller hos Kr. Arentzen i 1871. Her er ingen hjælp at hente.¹⁴

I 1967-68 tog to danske Baggese-forskere hver for sig fat på Ætna-hentydningen. Flemming Dahl udgav i 1968 en sprogligt noget romantiserende dansk gendigtning af Baggese's tyske epos *Oceania*, dvs. de 5 realiserede sange af afsnit I til et heksameterdigt om James Cooks ekspeditioner i Stillehavet 1768-79; denne begyndelse til en ambitiøs *Cookias* er skrevet 1804-07 efter at have flimret for Baggese's øjne lige siden 1792. I vers 13 af 1. sang gengiver Dahl med ordene »blandt fortidens skjalde« den tyske originals uspecificerede »im Kreis der Sänger der Vorwelt«. Det svarer til et digt af Fr. Schiller fra 1798 i elegiske vers, »Die Sänger der Vorwelt«, der heller ikke konkretiserer med navne. I en note opregner Dahl, hvem Baggese sædvanligvis forstår ved de berømteste digtere, med hjemmel i *Gienganger*-digtets verslinjer just omkring stedet med Ætnas skjald. På 1¼ spalte i petit drøfter Dahl udførligt identiteten af denne Ætna-digter. Han fremhæver Aischylos, Pindar og Vergil som digtere, der har skrevet om Ætna – men forkaster identifikationerne, fordi de to sidste jo udtrykkeligt nævnes for sig i *Gienganger*-teksten, og fordi den førstnævnte næppe kan tildeles en så

indskrænkende betegnelse. Dahl tilføjer: »Muligvis sigter B. dog til digterfilosoffen *Empedokles* fra Akragas (483-23 f. kr.), der efter sagnet sprang i Ætna's krater for at vinde evigt ry«. Her brænder tampen, men Dahl nøjes med at citere Arlauds given op (og fra Arlaud desuden Prams linje om Corn. Severus' ulæste digt om Ætna). Betydningssvælgende foreslår Dahl, at hvis ikke Empedokles kan accepteres, er den af Pram nævnte Publius Cornelius Severus, en mindre kendt, men ikke helt ringe digter fra Augustus' tid, alligevel ikke nogen urimelig gætning, tilmed da Baggese i kraft af sit venskab med ægteparret Pram kan være blevet gjort bekendt med Severus-teksten.¹⁵ Dahl er tilsyneladende ikke opmærksom på, at Baggese overordnede Horats-motto for *Gienganger*-digtet er den morale, den romerske klassiker i sin tid drog af Empedokles' dødsspring ned i vulkanens svælg.

Flemming Dahl havde i sidste øjeblik fået indarbejdet en henvisning til en bog udgivet i december 1967, nemlig L.L. Albertsens monografi om det tyske læredigt. Albertsen nævner i anledning af Martin Opitz' digt *Vesuvius*, 1633, det latinske digt *Aetna*, som har været tillagt Vergil og længe haft indflydelse, men nu er glemt. Han gennemgår det lidt senere over et par sider: det består af 93 + 473 + 78 vers, altså 644 i alt. Indholdet er mest vulkanologisk, og Albertsen afviser en drøftelse af, hvem der har forfattet det. Albertsen gør opmærksom på, at Aristoteles ikke regnede Empedokles for digter, men at Lucretius i *De rerum natura* (I, v. 729) vedkender sig en forudsætning i Empedokles.¹⁶ Det må dog understreges, at Lucretius, hvis værk udgaves posthumt af Cicero, intet har om Empedokles' død, men skriver om ham ud fra hans digte, at han næppe synes at være af dødelig skabning (I, v. 733: »ut vix humana videatur stirpe creatus«).

I denne lærdom er der altså heller ikke megen oplysning at hente om Ætnadigteren. Men hvis man opgiver forestillingen om, at »Ætnas Skjald« betyder »skjalden, der besang Ætna«, og i stedet lader omskrivningen gælde »den skjald, der endte sit liv ved at springe i Ætna«, åbner der sig visse udsigter. I Baggese dialog fremgår det af Jeg selv's replik umiddelbart før Giengangerens omtale af »Ætnas Skjald«, at den nye Baggese regner med naturgenier, »Kiempebjerg«, der betegnes ved tre navne: Homer, Ossian, Dante. De bærer på deres skuldre »Kunstens Klippedverge«, henholdsvis Vergil, Macpherson, Tasso; endelig står den tyske Shakespeare, antagelig Goethe, foruden på den engelske dramatikers skuldre, efter eget vidnesbyrd (»med eget Kiende«), på disse samme tre kæmpebjerge.¹⁷ Mens Baggese's Gienganger-jeg udifferentieret hylder digtningens største navne, er hans nye Jeg selv altså i stand til at kategorisere dem og stille dem op i en rangfølge. Vergil forudsætter Homer, Tasso forudsætter Dante, Macpherson forudsætter Ossian, Goethe forudsætter Shakespeare samt Homer, Dante og Ossian. Jeg selv erklærer udførligt, at natur (geni) og kunst (håndværk) i nutidens æstetik må forene kræfterne – det er ikke alene hans personlige mening, men simpelt hen »Fornuftens« dom. Den moderne forfatter kan ikke skrive udelukkende på sit »Genie«, fordi digtekunsten ikke mere som i oldtiden udspringer af en gærende sprognatur, men må forholde sig til en afklaret tradition for kunstnerisk fremstilling. »Tro ikke, min Ven! at blot Genie nogensinde faaer Bugt med den Alting gnavende Tid – fuldendt Kunst alene trodser alle Moder og Forvandlinger«, skriver Baggese til A.C. Gierlew den 1.-5. marts 1805 og tilføjer: »I den poetiske Tidsalder existerede ingen anden Poesie end Tidsalderen selv«¹⁸.

Nutiden kan føde nye Vergiler og Tassoer, den kan og bør studere de gamle forbilleder, men den kan umuligt gå tilbage til det skabende klima, Homer og Dante virkede i. Jeg selv siger: »*Kronos* lig, / Naturens gamle Nat har skiulet sig, / Og Kunstens unge *Zeus* som Dagens Gud regierer« – titanens herredømme afløses af den olympiske guds. Engang faldt ord sammen med handling eller følelse, og denne oprindelige poesi tillod hver genius at blive »sin egen Lærer, / Mens Sproget i sig selv chaotisk giærer, / Og i en underfuld Foreenings-Krig / Dets Verdens Elementer blande sig«, ja, i denne periode var digterne på én og samme tid »Naturens Børn og Kunstens første Fædre!«¹⁹ Man kunne forsigtigt udfylde videre i Jeg selv's hierarki: Lucret's forudsætter Empedokles.

Skal der isoleret betragtet være symmetri i Baggesens Gienganger-verslinje, har skjalden, der sprang i Ætna, og skjalden, der spillede harpe i Skotland, det til fælles, at deres digterværker kun er overleveret brudstykkevis og indirekte gennem senere forfattere eller redaktører.

Og så er begge henvisninger da vist nok en flothed fra Baggesens side. Overhovedet er Baggesen i de første år af det nye århundrede usikker på sin opfattelse af de episke digtere, hvis virke han så gerne vil fortsætte i en ajourføring af genren. Nytårsdag 1805 indrømmer han med karakteristisk upræcision i et brev til Adam Moltke, at en række nyere epikere, bl.a. Ossian, indtil sidste år var og er ham »endnu tildeels fuldkommen ubekjendte«, ca. 19. april samme år underrettes Moltke i et brev fra Marly om, at Baggesen kunne ønske at blive en »*europäischer* Homer des achtzehnten Jahrhunderts«, med en moderne Odyssee om Cooks jordomsejling.²⁰ I brevet til Gierlew den 1.-5. marts 1806 mener imidlertid Baggesen fuldt og fast, at hans store episke ideal er Vergils *Æneide*, mens »Homers Værker ere i høieste Grad Kritikens Producter« eller i hvert fald »have havt Gud veed hvor mange Forfattere eller i det mindste Udarbeidere, altsaa ikke kunne tilskrives een Digter«. Det var en tese, den unge Halle-professor F.A. Wolf havde fremsat i sin epokegørende afhandling *Prolegomena ad Homerum*, 1795 – Baggesen betegner ham i samme brev som »vor kjære Wolf«.²¹

Er kenningen »Ætnas Skiald« brugt om Empedokles, udtrykker den næppe nogen dybtgående litteraturhistorisk viden, hvorfor jagten på en relevant tekst af Ætna-digtere kan afblæses. Baggesen kender i 1807 formentlig kun Empedokles gennem Horats' eksemplariske anekdote og tager hans død for den myte, den er.

Den metodiske lære, man kan drage af denne rundtur i en lille detalje, kunne være, at det ikke lader sig gøre at studere en tekst litteraturhistorisk, hvis ikke man enten sidder med originaludgaven eller med en moderne udgave, der reproducerer og kommenterer denne. Med alle fortjenester har både Baggesen-sønnernes udgaver af faderens danske værker og Arlauds desværre ufuldførte tekstkritiske og kommenterede samling af Jens Baggesens versdigting den fejl, at tekster, der oprindeligt var digtet til én sammenhæng og offentliggjort i én helhed, er splittet op efter udgavernes skøn i undergenrer, der endda kan være fordelt over forskellige bind. Værre endnu bliver det, når ikke alt medtages. Arlaud gengiver således kun det originale titelblad og det originale »P.S.« til *Giengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen* i en kommentar, og August Baggesen udelader mottoet fra Johannes-evangeliet (1,26 om Johannes Døber som forløber for Kristus), som Baggesen har sat over hovedstykket med de to jegers poetiske

»Samtale«. Og i sine optryk af Gienganger-digtets dele ser Arlaud bort fra Baggesens oversættelse af *Odysseens* 22. sang, skønt allerede den første Baggesen-forsker, Peder Hjort, omgående fattede meningen og angreb Baggesen for hovmodigt at ville spille rollen som den hjemkomne hævnende Odysseus.²² En udgivelsesteknik, som er uhensigtsmæssig for et historisk studium af værkerne, har bevirket, at hvad der var tydeligt komponeret sammen fra forfatterens side, er blevet affærdiget som irrelevant eller uforklarligt.

Noter

1. *Samlinger til Schack Staffeldts Levnet, fornemmelig af Digterens efterladte Haandskrifter*, ved F.L. Liebenberg, II, 1847, s. 412, note *.
2. Sammesteds s. 410; Baggesens anmeldelse af Oehlenschlägers *Axel og Valborg* i J.K. Høst (red.): *Den nordiske Tilskuer*, No. 4-8, 22. november-31. december 1814, her refereret fra *Jens Baggesens Danske Værker*², ved August Baggesen, XI, 1847, s. 246; August Baggesen: *Jens Baggesens Biographie*, III, 1853, s. 215-216; *Samlinger til Schack Staffeldts Levnet*, II, 1847, s. 411-412, note *.
3. Jf. Sven-Aage Jørgensen: »Den gale Moltke eller Excentriciteten i centrum. Det tysk-danske litterære milieu i København ved udgangen af det 18. århundrede«, i: *Meddelelser fra Thorvaldsens Museum 2001*, s. 90-101.
4. *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, V, 1903, s. 105.
5. Sammesteds s. 320.
6. *Minerva*, februar 1789, s. 152-229, jf. Prams litterære testamente fra 1816, i: *Christen Prams udvalgte digteriske Arbejder*, ved K.L. Rahbek, Supplementbind, 1829, s. LVII med note *; K.F. Plesner: *Det smagende Selskab. Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse 1759-1959*, 1959, s. 56-57.
7. *N.F.S. Grundtvigs Dag- og Udtogsbøger*, ved Gustav Albeck, I, 1979, s. 163-164.
8. *Horats: Et Brev om Digtekunsten*, oversat af Søren Sørensen, i: Hans Hauge og Poul Erik Tøjner (red.): *KRITIK* 97, 1991, s. 18.
9. *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, V, 1903, s. 298, note *.
10. *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, III, 1894, s. 153 og 330.
11. Jens Baggesen: *Labyrinten, Første Deel*, 1792, s. 175, jf. *Jens Baggesens Danske Værker*², ved August Baggesen, IX, 1846, s. 115. Denne ejendommelige positive dødsdrift udlægger Baggesen i den videre tekst – med vandmølemetaforik – således, at lysten til at leve er menneskets almindelige drivkraft, men denne lyst kan underinddeles i »Lyst til Ophold, Lyst til Opsigt, og Lyst til Udødelighed«, med endnu flere underinddelinger. Han opsummerer: »De største Menneskeheds Hoved-Møller, Philosophernes og Kunstnernes, ligge oppe i Strømmen, og somme saa nær ved dens klare men vældige Udspring, at man skulde troe det var Lyst til Sandhed og Fuldkommenhed selv – den ædelste af alle Lyster, som drev dem. For dem er Lysten til at *leve* det samme som Lysten til at *virke*. Men alle, troer jeg, have de det tilfælles, at den egentlige Kraft, som driver, ikke er Kierlighed til Midlerne; men Kierlig-

- hed til Maalet« (sammesteds henholdsvis s. 176 og 116).
12. J.K. Høst (red.): *Dannora*, No. 5 og 6, 1. maj 1814, s. 62, jf. *Jens Baggesens Danske Værker*², ved August Baggesen, XII, 1847, s. 47.
 13. Horats bruger om digtergalskab ordene »fanaticus error« (v. 454), »vesanum (...) poetam« (v. 455), »certe furit« (v. 472).
 14. Leif Ludvig Albertsen: *Baggesen eller Oehlenschläger. Baggeseniana X*, 1979, s. 34; Peder Hjort i »Syvende Paragraph« af »Tolv Paragrapher om Jens Baggesen«, i: Christian Molbech (red.): *Athene. Et Maanedsskrift*, VII, juli 1816, s. 199; Kr. Arentzen: *Baggesen og Oehlenschläger. Literaturhistorisk Studie*, II. *Sommeren 1802-Sommeren 1807*, 1871, s. 304.
 15. [Jens Baggesen]: *Heideblumen. Vom Verfasser der Parthenais. Nebst einigen Proben der Oceania*, Amsterdam, 1808, s. 230, jf. *Jens Baggesen's poetische Werke in deutscher Sprache*, ved Carl og August Baggesen, Leipzig, II, 1836, s. 314; *Jens Baggesen: Oceania*, Gendigtet på Dansk og tolket af Flemming Dahl, 1967, s. 29 og 100.
 16. Sammesteds s. 92, note 29; L.L. Albertsen: *Das Lehrgedicht, eine Geschichte der antikisierenden Sachedepik in der neueren deutschen Literatur mit einem unbekanntem Gedicht Albrecht von Hallers*, Aarhus, 1967, s. 48, 83-84, 31, 45.
 17. Arlaud mener i *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, V, 1903, s. 319, at »med eget Kiende« betyder »med fuld Bevarelse af sit eiendommelige Særkjende, sin selvstændige Originalitet«, men den betydning savnes der ganske belæg for i *Ordbog over det danske Sprog*, X, 1928, sp. 268-269.
 18. August Baggesen: *Jens Baggesens Biographie*, III, 1853, s. 224.
 19. *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, V, 1903, s. 103, 102, 103-104.
 20. August Baggesen: *Jens Baggesens Biographie*, III, 1853, s. 202 og 204-205, »Tillæg« sammesteds, s. 124-126.
 21. August Baggesen: *Jens Baggesens Biographie*, III, 1853, s. 224-225; Wolf er også nævnt i et rimbrev til Gierlew af 26. oktober 1803, »Rom og Paris« (tr. i noget ændret skikkelse i *Skiemtsomme Riimbreve*, 1807), *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, II, 1891, s. 102, jf. 318.
 22. *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, V, 1903, s. 298; *Jens Baggesens Danske Værker*², ved August Baggesen, VII, 1846, s. 31; Peder Hjort i »Syvende Paragraph« af »Tolv Paragrapher om Jens Baggesen«, i: Christian Molbech (red.): *Athene. Et Maanedsskrift*, VII, juli 1816, s. 196-198.

Hvor ikke andet er anført, er trykstedet København.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Holger Drachmann og Nobelprisen

Den noble pris

Alfred Nobels testamente stillede »Akademien i Stockholm« over for den umulige opgave hvert år at finde frem til den forfatter, der havde »gjort mänskligheten den största nytta« og præsteret det ypperste i »idealisk riktning«. Nobelkomiteens første formand, den enevældige akademisekretær Carl David af Wirsén¹ anlagde en strikte fortolkning, der i realiteten udelukkede det moderne gennembruds radikale forfattere fra at komme til fadet. Den nuværende formand Kjell Espmark udgav i 1986 en undersøgelse af principperne og vurderingerne bag beslutningerne, hvori han indkredser en række forskydninger i tolkningen af udtrykket »idealisk riktning«. ² Grundsynspunktet hos Espmark er netop, at Litteraturprisens historie er historien om skiftende fortolkninger af et uklart testamente. Forskydningerne indtræffer, rimeligt nok, i forbindelse med større udskiftninger i Nobelkomiteen.

Hvilken prestige der i Nobelprisens første år knyttede sig til den, kan »tilfældet Holger Drachmann« illustrere. I 1906-07 blev han i stigende grad besat af drømmen om at blive Nobelpristager. Da han vitterligt blev indstillet, fæstnede Nobelkomiteen sig ved et par skuespil af stor skønhed, men med uklar komposition, samt selvfølgelig ved lyrikken. Ikke »helgjutenhet och kärnfullhet« falder i øjnene, men »hans sång (...) äger melodiös friskhet och ofta en verkligt bedärande fågring«. Denne vurdering, som Drachmann naturligvis forblev uvidende om, svarer i det væsentlige til den i samtiden gængse. Skønt intenst involveret i det moderne gennembruds fanfareprægede opstart blev Drachmann aldrig nogen trofast partigænger, og da Brandes i 1883 holdt mandtal, absenterede han sig – efter gennem adskillige år at have været på ideologisk slingrekurs – og satte sig for at restaurere romantikken og genfinde eventyrets melodi. I kendsgerningernes epoke skyede han fastespiser og forvandlede gerne sit bord til et kongeligt taffel. Den karakter skulle også fejringen af hans 60-års fødselsdag på Københavns splinternye Rådhus have haft,³ men nid og nag og småsjofel skandalejournalistik kom oven i festivitats'en, og sygdom kastede skygge over hans sidste tid. Da man sidst i 1907 uddelte den attråede pris til den engelske forfatter Rudyard Kipling, var Drachmann så medtaget af fysiske og psykiske skavanker, at han ikke mere kærede sig om »Præmiering«.

Brevvekslingen

Den af Morten Borup udgivne brevveksling giver mulighed for i store træk at følge bestræbelserne fra dansk side for at sikre Drachmann Nobelprisen.⁴ I denne historie spillede venen Otto Borchsenius håndlangerrollen.⁵ Drachmann gav ham i et brev forskellige opgaver i forbindelse med den tilstundende fødselsdag.⁶

Bl.a. skulle han befordre et ønske fra digteren om at blive betænkt med kommandørkorset (så man altså sprang dannebrogskorset over). Det ville virke »festligt-dekorativt« i forbindelse med premiererne, banketterne og audienserne, »hvor man bør se ud, som det man *er* – en virkelig repræsentativ dansk Poet af Guds Naade!« Ikke fordi begivenhederne (Drachmann nævner adskilligt flere, end det faktisk blev til) ville fornøje ham personligt, – »men jeg vil *repræsentere* mit Land og dets Literatur paa en glansfuld Maade«. Glansfuldt ville det unægteligt være, om han – som en anden Bjørnson – skaffede sit land Nobelprisen!

En uge efter fødselsdagen rejste Drachmann til Sverige, hvor han skulle fejres videre. På falderebet fik han en melding fra Borchsenius om, at Peter Nansen havde ladet sig overtale til at bede »Prof. Høffding og andre« om at producere en indstilling.⁷ Drachmann skulle selv følge op på dette, mens Borchsenius påtog sig »at rydde de private Hindringer (særlig hos C. af Wirsén) til Side«.

Drachmann må have sendt Borchsenius en brevrapport om sine gode oplevelser i den svenske hovedstad, hvor et vigtigt punkt på programmet var Svenska Teaterns opførelse 22.10.1906 af skuespillet *Gurre*, med efterfølgende banket, hvor Erik Axel Karlfeldt skulle holde hæderstalen.⁸ Og vennen replicerede om sit arbejde på hjemmefronten for Drachmanns sag,⁹ forresten lidt pikeret over, at han ikke havde været inviteret med til Rådhusfesten, endsig i dagene efter bragt i kontakt med »f.Ex. Ranft og Fallström«, hvad der »ogsaa for Fremtidens Skyld og for din egen Skyld« kunne have været formålstjenligt. Han skrev i øvrigt breve »om og for dig« og måtte herunder værgе digteren imod »den Strøm af Uvilje og Vrede, der skyller hen over dig hernede nu«. Til *Sydsvenska Dagbladet* skrev han f.eks. »et Brev om dig og Sverige«. ¹⁰ Fra Stockholm havde han fået rede på, at Forfatterforeningen (hvis formand var professor Karl Larsen) ikke havde »Forslagsret«, ¹¹ – derfor: »Nu gaar jeg til Vald. Vedel.« ¹²

I Sverige fortsatte Drachmann sit triumftog. Kong Oscar II modtog ham i audiens, prins Eugen havde ham til frokost i Djurgården, og Verner von Heidenstam inviterede ham til Naddö, hvorfra turen så skulle gå videre til Göteborg.¹³ Af et brev til Borchsenius,¹⁴ skrevet under det efterfølgende Skagens-ophold og i øvrigt indledt med en tak for »din venlige Meddelelse om Dr. V. Vedel og Harald Høffding«, fremgår det, at Nobelspørgsmålet faktisk havde været oppe at vende på Naddö. Heidenstam havde (ligesom også Karl Warburg¹⁵) pointeret, »at man helst saa', at jeg personligt holdt mig saa meget udenfor Actionen som muligt«. Det bør dog ikke forhindre Borchsenius i at fremme sagen. Drachmann vil selv skrive til Heidenstam og beder vennen om at skrive til Warburg.¹⁶ Han mener, at professor Lidforss, svigerfar til en læge, der behandlede fru Soffi under Göteborg-opholdet, »synes at have en vægtig Stemme i Sagen«. ¹⁷ Også Lidforss havde i øvrigt betonet, at Drachmann burde holde lav profil. I Göteborg havde Drachmann følt sig »blandt lutter Venner«. Han påtænker at tage derover igen (i forbindelse med hustruens kur) og håber da at kunne påvirke dem »gennem min personlige Omgang«.

Blandt lutter venner følte Drachmann sig ikke i Danmark. Han slettede P.S. Krøyer af sin vennekreds (men sad dog model for ham), og han følte sig forfulgt af pressen, der bl.a. interesserede sig stærkt for gnidningerne mellem ham og Soffi, samt af anonyme brevskrivere. Parret var i Göteborg igen i februar-marts, uden at vi véd, om Drachmann faktisk opnåede at påvirke de svenske venner. Et

brev til Viggo Lachmann¹⁸ – mestendels om hans behov for omgang med »ganske unge Kvinder«, som Ingeborg Andersen – beskriver hans oplevelse af situationen:

Om jeg end privat øger mine Venner, og offentligt lades i Fred, saa tror jeg ikke at mit Ophold i Sverig egentlig bringer mig nærmere ved en mulig »Præmie«. Reactionen er ogsaa her ude at efterlyse mit »fri« Liv. Pietismen sender mig – anonymt – ret drabelige Traktater, som skal advare Folk imod Forførelsen – – Altsammen støttende sig til den danske Presses Raadhusnotitser! Selv Heidenstam gør mig opmærksom paa, at jeg »foreløbig« næppe tør vente mig de u dødelige Akademikeres Gunst. / Nuvel, det faar saa være! / Men at blive siddende aarevis i dette Land som Supplikant – ovenikøbet »indrette« mit Liv derefter – det ligger fjærnt fra min Natur.

I et lidt senere brev til Borchsenius¹⁹ distancerede digteren sig fra den radikale kreds omkring *Politiken*; bestyrtet over Brandes' »ufattelige Taktløshed overfor Sverige«²⁰ følte han sig nærmest »drevet i Exil« af »Venners Bjørnetjenester og Fjenders Ildesindethed i den danske Presse«. Den nationale småtskårenhed rørte dog ikke de svenske venner:

Jeg staar i liberal svensk Bevidsthed – ligegyldig hvad Dumheder gamle Venner og nye Fjender gør i Danmark – som den fremragende danske Mand, hvis varme Sympati Dag for Dag knytter sig fastere til det aabne, storsindede og ridderlige svenske Folk.

Ganske vist er der ogsaa svenskere, som modarbejder ham. Men –

mine Følelser for Sverig, og alt hvad Norden kan og bør vente af dette, det større Land med de rigere Muligheder og den fastere Folkekarakter – det bunder heldigvis dybere i mit Sind og Ingenium, end et noksaa menneskeligt Ønske om, at Turen til at »præmieres« ogsaa engang maa komme til mig.

Drachmann skulle nok – nu som tilforn – bære sin hat, som det passede ham: »Hvis jeg vilde begynde at 'skrive' eller 'leve' i Overensstemmelse med hvad det svenske Akademi, eller rettere Hr. C.D. af Wirsén ønsker og fordrer, da blev det skæbnesvangert for mig.« Og videre: »Jeg véd og er mig bevidst at være og at vilde ende som fuldblods Idealist.« Han påtænker at skrive en roman om sit ungdomsliv i Venezia: »Skønt og stort og dybt vil det blive. Om *det* bliver præmieret eller ej – nuja, det faar staa hen.« Drachmann vil gøre det *his way*, han kunne ikke drømme om at spørge »paa Bladkontoret« eller »i Akademimøder«, hvordan det bør gøres. Tanken om Nobelprisens omkostninger har tydeligvis trængt sig på.

Denne lange udredning skulle have været Drachmanns sidste ytring i sagen. Hans »Ridderpligt« havde sejret over præmieringstrangen, og det var blevet sat i ord. Men allerede dagen efter klarificerede han i en tilskrift et og andet yderligere. Han vedgår, at hans kandidatur til Nobelprisen står på svage fødder, men føler ogsaa, at det stiller ham friere i svensk sammenhæng. Han skal nok vare sig for med overilede skridt at svække sine venners interesse og tillid, –

Men ligesaa lidt er jeg tilsinds at gøre noget Skridt for at anbefale mig selv til Dhrr.s Gunst og Naade, som svæver over denne mærkværdigt sammensatte Nobel-Institution. / Jeg siger som Heidenstam (...): »Kan ikke dit hele Digterliv, koncentreret i dets vidunderlige friske Poesi, aftvinge Dhrr. en Beundring – saa vent intet af deres Naade. Den sidder i Lommen paa intrigante Obscurantister og intransigente Danskædere!«

Drachmann havde følt det på egen krop, for så vidt som han i Göteborg var blevet overdænget med injurierende skrivelser:

Jeg kender, med andre Ord, fuldkommen Stillingen derovre. [Men:] Jeg kunde til Stadighed slaa mig ned og fast i det herlige Land. Men da maa Pris-Spørgsmaalet være løst, enten saadan eller saadan. Jeg kan ikke aarevis leve derovre, som Supplikant, med et Spørgsmaalstegn hængende ved mit Navn. Alle Traade i det Væv af Intriger løber sammen i én Mands Haand, i Wirsén's. Da jeg intet andet Sted i Verden lever af Enkeltmands Naade, hvordan skulde jeg da i Længden kunne leve af hans »mulige« Beslutning? / Du vil forstaa dette, som min Ven, kære Otto Borchsenius. Du kender Manden, Du kender mange derovre – og jeg véd at Du ikke stikker noget under Stolen. Sig mig aabent og ligefrem din Anskuelse: vil man, eller vil man ikke? Man kan svare: *Iaar* gives Prisen til den eller den Mand eller Kvinde (svensk f.Ex.) – men *næste* Aar garanteres den *H.D.* fordi han som idealistisk Digter *fortjener* den! / Herpaa kan jeg indrette mit Liv, i Sverig eller udenfor.

I begyndelsen af september opfordrede Drachmann efter et sanatorieophold Borchsenius til at fremme hans sag i Sverige.²¹ Borchsenius svarede prompte,²² at han allerede i juni havde været en halv snes dage i Stockholm og »talt med mange Mennesker om dig og Nobelpræmien«. Bl.a. havde han haft en samtale med selveste Wirsén, der selvfølgelig intet havde sagt om mulighederne:

Rundt om hed det i Stockholm ogsaa, at Englænderne (Meredith) denne Gang skulde have Prisen. Nobelpræmien er jo bleven en international Hæder. Svenskerne synes jeg driver en Slags evropæisk Politik med Uddelingen. De store Nationer skal gaa paa Omgang. Selma Lagerlöf vil sikkert ogsaa gaa forud for dig. Men, sagde Wirsén, Drachmann *skal blive ved med at søge*. Det gælder altsaa til Januar at fornye Ansøgningen. Vil Lachmann tage det i sin Haand og faa Vald. Vedel og Høffding til *i Tide* at indsende et nyt Forslag? *Glem endelig ikke i Tide*. / Docent Fredrik Vetterlund (...) erklærede sig ogsaa villig til at foreslaa dig. Han er Svensk – og det er jo godt – men jeg véd ikke, om han vejer nok til. / Jeg har ogsaa brevvet med Heidenstam, men jeg véd ikke, om han gør *positive* Skridt.²³

På det tidspunkt optog diverse gebrækkeligheder digteren mere end trangen til »præmiering«. I oktober blev han indlagt, og 14.1.1908 døde han.

Indstillingen

Som det vil være fremgået, var det filosoffen Harald Høffding, og ham alene, der indstillede Drachmann til Litteraturprisen; skrivelsen til Nobelkomiteen er sålydende:²⁴

(...) Drachmanns Fremtræden som Digter betegner en ny Æra i dansk Lyrik. Siden Mestrene af den gamle Digterskole fra det 19. Aarhundredes første Del gik bort, havde man i vor Literatur ikke mødt en saadan Rigdom og Friskhed i Stemning og Fantasi, en saadan Kraft i Rytmen, et saadan[t] Væld af nye Billeder og Udtryk.

Drachmann besynger ikke blot, hvad der til alle Tider sætter Digterens Stemning i Bevægelse, Elskov og Kamp, Arbejde og Kunst. Han har vundet nye Emner for nordisk Poesi, idet han særligt er bleven Havets Sanger og har fundet Ord for den Mangfoldighed af Stemninger, dets stadigt skiftende Væsen fremkalder. Han har i naturlig Sammenhæng dermed besunget Havets Helte, Fiskerne og Sømændene i deres Glæder og Sorger, i deres Kampe og deres Opofrelse. De ofte skjulte og snart glemte Bedrifter, der øves paa vore Kyster, har han forherliget og derved lært os, at der ingen Fare er for, at Lejlighed til at vise Heltemod skal bortfalde. Han er i det hele en Opdager, der har lært os at finde Skønheder, hvor man ikke hidtil var vant at finde dem. Nye Egne af vort Land har han draget ind under Poesiens Lys. »Sandets Regioner« have faaet deres Æstetik.

Han har i vort Folk genvakt Sansen for lyrisk Poesi. Men han har tillige virket som en frisk Brise overfor al Indtørrethed og Overcivilisation. Livet i den frie Natur og Sansen for dens Poesi have i ham havt deres Herold. Og han har særligt besunget de Undertrykte og Forurettede; hans Sang har været en Retfærdighedens Hymne. Alt dette gør det forstaaeligt, at han paa sin 60 Aars Fødselsdag blev Genstand for en storartet national Hyldest. Ogsaa i Sverige har hans Poesi vundet mange Venner, ligesom svensk Aandsliv og svensk Natur ligge hans Hjerter nær.

Efter min Overbevisning har Drachmanns Poesi – naaer man, som ret og billigt er, holder sig til de Digte, i hvilke han virkelig er sig selv – været af overordentlig stor ideel Betydning for Danmark og for Norden. Han har i vor realistiske Tid faaet Folket til at laane Poesien Øre, og han har derved øget vor Rigdom paa aandelige Goder. (...)

Komitelisten

Der kan være grund til at pointere, at enhver vurdering af, om en given forfatter på et givet tidspunkt bør have eller burde have haft prisen, må tage hensyn til, hvem der i øvrigt figurerer på komiteens liste. Men allerede antallet siger noget om den opgave, som Nobelkomiteen skal finde en rimelig løsning på.

Der var ialt 21 navne på Nobelkomiteens liste for året 1907.²⁵ Drachmann måtte finde sig i at figurere side om side med Georg Brandes, som 18 medlemmer af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, blandt disse også Harald Høffding, havde bragt i forslag (årligt siden 1903).

I øvrigt figurerede de to navne, som de stockholmske rygtesmede havde bragt

i omløb: George Meredith og Selma Lagerlöf. Og der var flere englændere: Algernon Charles Swinburne og Rudyard Kipling, – interessante navne under alle omstændigheder, men jo ikke mindst, såfremt der eksisterede en politik om at lade prisen cirkulere blandt de store lande. Og så optrådte den italienske forfatter Antonio Fogazzaro på listen, som den eneste, hvis navn også havde stået på 1901-listen. Sammen med den lærde franskmænd Paul Bourget repræsenterede han romangenren. Lyrikken var repræsenteret af en græsk og en katalansk forfatter (hvv. Georgios Souris og Angel Guimerà y Jorge). De resterende dækkede spektret fra det habile til det kuriøse.²⁶

Specialrapporten

Det blev betroet Karl Warburg²⁷ at udarbejde en såkaldt 'sakkunnigutlåtande' om Drachmanns forfatterskab, som jo i realiteten var afsluttet. Skønt rapporten fylder 39 foliosider, beklager Warburg på dens næstsidste side, at det ikke har været ham muligt »att i alla detaljer« följde Drachmanns vældige produktion, »om hvilken visserligen gäller det Goetheska ordet 'missrathen jetzt und jetzt vielleicht gelungen' eller som Tegnér en gång tillämpat det på Drachmanns stora landsman och föregångare Oehlenschläger: 'När sångmön faller i barnsång hvar halfår kunna ej alla barnen vara välskapade'.« *Men* i tilbageblik over de snart 60 bøger »skall man icke kunna undgå att känna beundran för den rika, mångsidiga skaldeindividualitet, som med naturkraften hos en väldig ström spridt sig öfver så stora områden, och som för att begagna hans egna ord, låtit 'alle Vildbække bruse'.«²⁸

Warburg fremdrager en halv snes titler »såsom de yppersta«. Men

högst af allt står dock Drachmanns lyrik (...). Icke allt är lika fullödigt (...), men ur denna rika sångskatt skulle kunna bärgas ett fylligt urval af mästerstycken, som äga klassisk rang och prägel, ej blott i Danmarks litteratur utan i världslitteraturen. (...) Men hvad som saknas hos denna rika Proteusnatur är den betydande personlighet, som man gärna vill återfinna hos den stora skalden, hälst när denne tillika framträder såsom siare, bestraffare, domare. Ty för en sådan kräfvdes i främsta rummet en vederhäftighet, som Drachmanns författarpersonlighet saknar. Icke så som om ej Drachmann vore varmt öfvertygad om den saks sanning, han hvarje gång strider för, men stålet i kynnet saknas. (...) På samma sätt kan man säga att liksom det yppar sig brister i hans etiska personlighet – ordet taget i dess allra mest omfattande betydelse – så yppar sig äfven i hans *konst*, som dock är af naturen så rikt benådad, en brist på säker smak, på »konstnärligt etos«, som låter honom (...) begå någon platthet. Hans snille är större än hans smak. Men svagheterna i hans personlighet och konst få icke undanskymma storheterna, med hvilka de så nära äro förknippade.

Til allersidst anfører Warburg nogle »varma och vackra ord« af Niels Møller, der apropos den megen kritik af Drachmann erindrer om Hugos digt om klokken højt i tårnet, besudlet af rust og spindelvæv, med indridsede navne og ornament. Men når den begynder at ringe, lyder tonerne klare, fulde, festlige, og da betyder det kun lidt, hvad for skader »ytan« har lidt.²⁹

Komiteindstillingen

Nobelkomiteens indstilling til Svenska Akademien, dateret 19.9.1907, er udfærdiget af Wirsén.³⁰ Otto Borchsenius havde som anført opsnappet et rygte om, at England repræsenteret af George Meredith stod for tur. Meredith var bragt i forslag for femte gang. Nobelkomiteen henholdt sig til sin oprindelige bedømmelse af ham,³¹ og den sætter straks et »men« ved den kendte og »inom vida kretsar« højt skattede forfatter. Hans digtning er »för bred och uttänjd«, stundom »mycket sökt och onaturlig«, romanerne er ofte »konstlade eller febrila«. Meningerne om ham er delte, dog ikke i Nobelkomiteen: »hans skapelser [förefalla] merendels att vara öfverdrifna eller äga en bismak af affektation«.

Hvad angår Selma Lagerlöf, så kunne ifølge Wirsén genialiteten i *Jerusalem* ikke ganske udslutte indtrykket af »ett visst konstladt manér« f.eks i *Gösta Berlings Saga*. At Wirsén i samtalen med Borchsenius har holdt kortene tæt ind til kroppen fremgår af, at sidstnævnte ikke er kommet under vejr med, at Wirsén ikke havde høje tanker om hendes forfatterskab – og var indstillet på at bekæmpe hendes kandidatur til den bitre ende. I 1908 forsøgte han for at undgå hende at føre Swinburne i marken, skønt han tidligere havde stillet sig temmelig kritisk til englænderen, – mens to andre komitemedlemmer gik i brechen for hende. Det endte med, at Akademiet gav prisen til en helt tredje, nemlig til den tyske filosof Rudolf Eucken. Året efter hævnede en række akademimedlemmer sig på Wirsén ved at drage omsorg for, at Selma Lagerlöf atter blev indstillet. Hun fik prisen »på grund af den ädla idealitet, den fantasiens rikedom och den framställningens själfullhet, som präglä hennes dikning«.

Om Holger Drachmann indeholder Wirséns indstilling følgende linjer:

Den snillrika danske skalden Holger Drachmann har genom sin »Østen for Sol og Vesten for Maane« [1880] samt sin »Vandenes Datter« [1881] vunnit en stor läsekrets jämväl i Sverige, och dessa arbetens skönhet är stor, om än kompositionen här och hvar är oklar. Störst är Drachmann onekligen som lyriker; man behöfver blott erindra om de sånger, i hvilka han besjungit hafvet. För öfrigt äro äfven i hans dramatiska skapelser de lyriska partierna de bästa; så uppbäres t.ex. dramat »Gurre« [1899] af den innerligt folkvisseartade lyriken. Drachmanns alstring har varit mycket rik; i sitt åskådningssätt har han varit mycket skiftande och gör väl intryck af fantasifullhet, men mindre af helgjutenhet och kärnfullhet. Hans lif har varit en serie af strider, segrar och förlöpnigar; hans sång har sällan mycket djup, men äger melodiös friskhet och ofta en verkligt bedårande fägring.

Man bemærker først og fremmest, at Wirsén ikke direkte berører Drachmanns »prisegnethed«, således som han ofte ellers gør det, f.eks. i de efterfølgende få linjer om Angel Guimerà: »Utan tvifvel är han väl värd att utmärkas med det litterära Nobelpriset.« Man bemærker også, at indstillingen ganske vist registrerer Drachmanns ideologiske omskiftelighed, men uden at gøre et nummer ud af, at han i begyndelsen havde identificeret sig med gennembruddet og tilmed tilført dette et socialt indignationsperspektiv, endsige af, at han i 1883, da Georg Brandes udgav *Det moderne Gjennembruds Mænd*, havde distanceret sig fra den ven-

streintellektuelle radikalisme og indledt (eller intensiveret) sin »søgen efter modvendte idealer«,³² – de idealer, som stillede hjemmets arne og familiens skød i det personlige livs centrum og nationen og folket i det offentlige livs centrum, just således, som Wirsén og hans garde gjorde det. Det var en måske lidt vel krampagtigt opretholdt position, funderet i de smulte vande, som i privatlivet Emmy var garant for, mellem de anderledes stormfulde forhold til Polly og Edith. Men talen var jo også om en forladt position, Drachmann havde forlængst påny iført sig bohemehat og slængkappe og videreført sit flagrende liv, dette »frie« liv med unge kvinder, som bragte pressen i vildrede med de lovformelige ægteskabers antal og fik svenske pietister til at skikke ham opbyggelige pjecer. Når Wirsén nævner *Gurre*, er det de folkevisetonale indslag, han peger på, ikke stykkets bærende disharmonier over Edith-temaet; i øvrigt havde stykket jo netop været opført på den svenske skueplads. De to øvrige nævnte titler refererer til et eventyrspil og en reformationstidsfortælling, – begge led i digterens forsøg på genrejsning af romantikken.³³

I tilfælde, hvor der er tale om gengangere fra tidligere år, henviser komiteen til den oprindelige bedømmelse (som altså i tilfældet Meredith). Undtagelserne er Swinburne og Fogazzaro. Englænderen fremhæves som »en af vår tids största skalter«, men klandres for sin sanselighed og sin mod religiøse værdier rettede aggressivitet, mens italieneren for Wirsén personligt fremstår som »vår tids mest själfulla och af ädlaste idealitet eldade diktaregenius«, – samtidig med, at han indser det problematiske i at give ham prisen, efter at landsmanden Giosuè Carducci havde fået den året før; det argument satte han som nævnt ud af kraft ved i 1908 at insistere på Swinburne.³⁴

Godt halvdelen af den i øvrigt forholdsvis korte indstilling er helliget Kipling. Vurderingen af denne modsætningsrige forfatter udmunder i formuleringer, der kunne tyde på, at Nobelkomiteen om ikke havde en europæisk fordelingspolitik, så dog – på mindre bevidst vis – stræbte imod en »ligelig« fordeling. »Länge har kommittén önskat att kunna (...) föreslå en engelsk författare«, pointerer Wirsén efter at have opremset, hvilke lande – ikke personer – der hidtil er blevet begunstiget. Og til allersidst: såfremt loddet falder på Kipling, har Akademiet »därmed ägnat en hyllning åt England och åt dess största berättareförmåga i våre dager«. Denne »nationstænkning« omkring prisen er, som Wirsén selv pointerede, da han året efter bragte Swinburne frem på banen, i uoverensstemmelse med Nobeltestamentets ord om, at prisen skal gives – uanset nationalitet – til den ypperste på det givne tidspunkt.

Hvad komiteen specielt fremhævede hos Kipling, var hans iagttagelsesevne, hans fantasikraft og den mandige styrke i opfattelse og fremstilling. Disse positive egenskaber kvalificeres i indstillingen og bringes til at forsoner komiteen med mangt og meget, som trækker i anden retning. Udtrykkets pletvise grovhed opvejes f.eks. af »hans friska omedelbarhet och etiska energi«. Og idealiteten, som jo fordres, er en »känslans idealitet«, en finhed og ømhed bag den maskuline energi. »Är Kipling i ästetisk afseende idealist genom sin poetiska intuition, så är han det i etisk-religiöst afseende genom en af trosöfvertygelse eldad plikt-känsla.« Fantasimennesket er også et menneske, der adlyder junglens, imperiets og livets lov.³⁵

Akademiets afgørelse

Det er ingen naturlov, at De Aderton følger Nobelkomiteens indstillinger. Men det gjorde de altså i 1907. Rudyard Kipling fik Nobelprisen »i betragtning af den iagttagelseförmåga, den ursprungliga inbillningskraft samt den manliga styrka i uppfattning och skildringskonst, som utmärka denne världsberömda författares skapelser«. Den officielle motivering sammenfatter komiteens hovedargumenter på en sådan måde, at nuancerne og de små forbehold fortoner sig. På denne vis fik det imperiale England sin pris og spekulationerne om Akademiets fordelingspolitik yderligere næring.

Den kun 42-årige Kipling rakte tydeligvis ud over de kategorier, som Nobelkomiteen med forkærlighed gebærdede sig inden for. Noget lignende kunne man sige om Holger Drachmann. Eftertiden har fundet, at valget af Kipling er det eneste fra den Wirsén'ske periode, som fortsat holder vand. Historien ville utvivlsomt have dømt anderledes, om prisen var havnet i Holger Drachmanns turban.

Noter

1. C.D. af Wirsén (1842-1912), forfatter, litteraturkritiker, fil.dr. 1866, medlem af Svenska Akademien 1879, sekretær 1884-1912, formand for Nobelkomiteen 1900-12. For hans kristent funderede, metafysiske idealisme blev kunstens opgave at forsvare samfundets etisk-moralske værdier (gudsfrygt, sædelighed, fædrelandskærlighed) og bekæmpe materialisme og egoisme. Nietzsches kristendomsfjendske tænkning alarmerede ham, og Strindbergs naturalisme og Heidenstams hedonisme vakte hans afsky. Som kritiker fokuserede han på forfatternes livsanskuelse; det forekom nødvendigt »ur fosterlandska, religiösa och etiska synpunkt i en tid, då under skönlitteraturens flagg ofta orena, osunda och oheliga läror insmugglats« (*Kritiker*, Stockholm 1901, forordet s. vi). Som Akademiets magtfuldkomne chefideolog med Oscar II's opbakning holdt han anderledessindede på afstand og fastholdt således institutionen som en ultrakonservativ fæstning vis-a-vis al anmassende moderne uskik. Cf. Torgny T. Segerstedt, *Svenska Akademien i sin samtid. En idéhistorisk studie*, bind 3: 1886-1936, Stockholm 1992.
2. Kjell Espmark, *Litteraturpriset. Hundra år med Nobels uppdrag*, Stockholm 2001; (ajourført udg. af: *Det litterära Nobelpriset. Principer och värderingar bakom besluten*, Stockholm 1986). Espmark (f. 1930), litteraturhistoriker, fil.dr. 1964, medlem af Svenska Akademien 1981, formand for Nobelkomiteen 1988.
3. Drachmann blev født 9.10.1846. På selve fødselsdagen spillede Det kgl. Teater *Hr. Oluf, han rider* – til fiasko. Ved rådhusfesten dagen efter holdt Georg Brandes en generøs hyldesttale (*Politiken* 11.10.1906, optrykt i *Samlede Skrifter*, bind 18, 1910, s. 470-75). Nogen ublandet fornøjelse blev festen dog ikke; cf. Paul V. Rubow, *Holger Drachmann. Sidste Aar*, 1950, s. 56f, samt (med bredere pensel) Johannes Ursin, *Holger Drachmann. Liv og Værker*, bind 2, 1953, s. 205-23.

4. Morten Borup (udg.), *Breve fra og til Holger Drachmann*, bind 1-4, 1968-70; alle henvisninger i det følgende er til bind 4.
5. Otto Borchsenius (1844-1925), kritiker, redaktør (*Ude og Hjemme*, *Morgenbladet*, *Dannebrog*) m.v.; Drachmanns trofaste væbner, skønt uvenligt portrætteret som Nørager i *Forskrevet* (1890); cf. H. Topsøe-Jensen, i *Dansk biografisk leksikon*, bind 2, 1979, s. 363f.
6. Drachmann til Borchsenius, 22.9.1906; *Breve*, s. 281-82.
7. Borchsenius til Drachmann, 15.10.1906; *Breve*, s. 283-84. Peter Nansen (1861-1918), forfatter, direktør for Gyldendal 1896-1916. Harald Høffding (1843-1931), dr. phil. 1870, filosofiprofessor 1883-1915; i 1905 støttede han Drachmanns ide om et mindesmærke/mindeskraft for deres fælles Metropolitanskole-dansklærer Kr. Arentzen (*Breve*, s. 245f og 247).
8. Erik Axel Karlfeldt, »Till Gurrens diktare«, *Svenska Dagbladet* 23.10.1906. Optrykt i *Tankar och tal*, udg. af Torsten Fogelqvist, Stockholm 1932, s. 177-80.
9. Borchsenius til Drachmann, 23.10.1906; *Breve*, s. 285. Albert Ranft var teatrets direktør, Daniel Fallström var stykkets oversætter.
10. *Sydsvenska Dagbladet* 23.10.1906 (»Bref från Köpenhamn«, sign. Hafnien-sis). Drachmann var næppe så kendt i Sverige, som han selv gerne ville tro. Følgende oversættelser forelå: *Poul och Virginie under nordlig bredd*, 1879; *Prinsessan och halfva kungariket*, 1880; *Bölgornas dotter*, 1882; *Valda noveller*, 1884; *Kyrka och orgel*, 1904. *Gurre* og *Förskrifna* udkom hhv. 1906 og 1907. Morten Borup medtager 9 breve fra/til 6 svenske korrespondenter (udgaven rummer knap 900 breve, – som udgør mindre end halvdelen af det kendte antal). Det må tilføjes, at Kungl. Biblioteket i Stockholm har 43 breve fra Drachmann til 12 svenske modtagere (cf. note 13 og 15).
11. Afklaringen på dette punkt må have været indeholdt i et svar fra Karl Warburg (cf. note 15) på en forespørgsel af 19.10.1906, som Borchsenius indleder således: »Du véd utvivlsomt fra Geijerstam, Mörner, Heidenstam o.fl., at der allerede er gjort et Forsøg paa at skaffe Holger Drachmann Nobelpræmien ad Aare. Jeg har bl.a. brevvexlet derom med C. af Wirsén, men han skød Spørgsmaalet foreløbig ind under Formen; Drachmann skulde selv. indstilles af de dertil kaldede Institutioner m.m.«
12. Valdemar Vedel (1865-1942), cand.jur. 1887, dr.phil. 1890, docent i almen litteraturhistorie 1895, professor 1911-33. Det er uklart, hvorfor Vedel ikke kom til at figurere som (med)indstiller. Han havde i *Tilskueren* 1904 offentliggjort to artikler om Drachmanns lyrik (som digteren takkede for 23.2.1905; *Breve*, s. 237-38); de dannede basis for den lille Drachmann-bog fra 1909, som blev genudgivet i hundredåret for Vedels fødsel af denne artikels forfatter.
13. Drachmann til Viggo Lachmann, 25.10.1906; *Breve*, s. 286. Lachmann (1864-1928) var digterens advokat og i visse anliggender tillige hans fortrolige. Verner von Heidenstam (1859-1940), medlem af Svenska Akademien 1912, Nobelpristager 1916. Af de 43 Drachmann-breve i Kungl. Biblioteket er 7 til Heidenstam (og af disse er 6 – samt et håndskrevet digt, »Stockholm 22. Oktober 1906« – fra 1906-07). Det er ikke selvkært, hvilken indflydelse Drachmann tillagde Heidenstam, selvom et brev til Borchsenius nævner, at han »behandles køligt« af Akademiet.

14. Drachmann til Borchsenius, 11.1.1907; *Breve*, s. 292-93.
15. Karl Warburg (1852-1918), litteraturhistoriker, fil.dr. 1877, professor i Göteborg 1890-1900 og i Stockholm 1909-18, i mellemprioden chef for Svenska Akademiens Nobelbibliotek. Af de 43 Drachmann-breve i Kungl. Biblioteket er 14 til Warburg (1878-1906). Drachmann besøgte under sit ophold i Stockholm Warburgs (han kvitterede i hvert fald 18.10.1906 for invitation).
16. Drachmanns henvendelse til Heidenstam blev først skrevet 27.1.1907. Efter at have brokket sig over P.S. Krøyer og københavnerpressen, og uden at referere til nogen forudgående Nobelpris-samtale på Naddö, kommer han til sagen: »Samtidig skriver mine Venner til mig, at den frisindede Del af det danske Universitet har henvendt sig til det svenske Akademi for at anbefale mig til Nobel-Præmien iår. / Det er mig pinligt, at dette er sket. Sverig burde selv have haft Initiativet i sin Hånd. / Jeg tror ikke meget på et gunstigt Resultat. Mine kære Landsmænd skal desuden nok gøre deres til at forplumre Sagen. Men da den nu *er* i Gang, vil jeg bede Dig om at lægge din Indflydelse i Vægtskålen til Fordel for mig. Det vil være mig en Hæder at modtage en Hædersbevisning af Sverig.« Heidenstam må have reageret syrligt, idet Drachmann 13.2.1907 beder om tilgivelse for sin besværing: »Og aldrig taler vi mere om *den* Sag med Pris og Præmie, etc. / Fy Fa'n! – / Jeg har – imod min Vilje – taget et Lodd i et Lotteri. Jeg har endnu aldrig vundet noget – og kommer næppe dertil. Men jeg skænker ikke Sagen en Tanke førend Trækningsdagen kommer.«
17. Edvard Lidforss (1833-1910), filolog, professor i Lund 1878-1901, tilknyttet Nobelinstitutet 1901-09 (romansk litteratur).
18. Drachmann til Lachmann, 5.3.1907; *Breve*, s. 298-301.
19. Drachmann til Borchsenius, 24.-25.3.1907; *Breve*, s. 302-07.
20. Drachmann refererer til Brandes' indlæg i den såkaldte Tscherniak-sag, »En Appel til Sverigs offentlige Mening«, *Politiken* 1.2.1907 (optrykt i *Samlede Skrifter*, bind 18, 1910, s. 421-36).
21. Drachmann til Borchsenius, 4.9.1907; *Breve*, s. 308-09.
22. Borchsenius til Drachmann, 6.9.1907; *Breve*, s. 309-10.
23. Fredrik Vetterlund (1865-1960), litteraturhistoriker, fil.dr. 1900, var fascineret af den romantisk-platoniske idealisme, samt af Wirséns kompromisløse insisteren på denne (cf. hans *Ur Portföljen*, Stockholm 1927, s. 133ff, samt B. Eriksson, *En romantiker i en oromantisk tid*, Stockholm 1952). I Fredrik Bööks Wirsén-nekrolog noteres, at afdøde aldrig fik lærlinge, »äfvén om han hos Fredrik Vetterlund fann et varmt och sympatiskt forstående och ett redoboget och lojalt försvar« (*Essayer och kritiker [1911-1912]*, Stockholm 1913, s. 98).
24. Nomineringsskrivelsen, dateret 4.1.1907, beror i Svenska Akademiens Nobelarkiv i Stockholm. En afskrift indgår i et hæfte udarbejdet med henblik på Nobelkomiteens sagsbehandling.
25. Bo Svensén (udg.), *Nobelpriset i litteratur. Nomineringar och utlåntanden 1901-1950*, bind 1-2, Stockholm 2001; alle henvisninger i det følgende er til bind 1. Nobelkomiteens 1907-liste, s. 135-37.
26. I Olaus Rudbecks fædreland måtte man naturligvis trække på smilebåndet over indstillingen af den portugisiske forfatter João Bonança til Nobelprisen,

- og vel at mærke for første bind af hans *Historia da Lusitania e da Iberia*, der placerer kulturens vugge på den pyrenæiske halvø og gør de øvrige middelhavsfolk til emigranter derfra.
27. Karl Warburg, cf. note 15. (Warburg udarbejdede tillige specialudtalelser om Brandes 1910, Gjellerup 1911 og Recke 1911 og 1912).
 28. Citat fra *Melodramer*, 1895, præludiet, str. 10.
 29. Niels Møller anmeldte i 1890'erne flere af Drachmanns bøger i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* (1890, s. 668-72; 1895, s. 267-72; 1898, s. 71-72; 1900, s. 158-61). De smukke ord, som Warburg refererer til, har ikke kunnet lokaliseres. Det har derimod Hugo-Digtet: »A Louis B[oulanger]«, i *Les Chants du Crépuscule*, Paris 1835 (*Poésie*, Paris 1972, bind 1, s. 355-57); Sainte-Beuve gav det navnet »La Cloche«. – Cf. i øvrigt Niels Møllers digt »Holger Drachmann«, *Tilskueren*, 1896, s. 737-41, optrykt i samlingen *Røster*, 1897, s. 47-53.
 30. Svensén, s. 138-45; om Drachmann s. 139, om Kipling s. 141-45. Komiteen bestod i 1907 ud over Wirsén af Hans Hildebrand, Erik Axel Karlfeldt, Karl Alfred Melin og Esaias Tegnér.
 31. Se 1902-indstillingen, Svensén, s. 25.
 32. Hakon Stangerup, i *Dansk Litteratur Historie*, bind 3, 1966, s. 127.
 33. Wirsén havde i *Post- och Inrikes Tidningar* fulgt Drachmanns forfatterskab siden o. 1880. 15 anmeldelser (1880-1900) er medtaget i hans *Kritiker*, Stockholm 1901, s. 143-228. I forordet pointeres, at Drachmanns »genialska, jäsande, stundom omogna, nästan alltid märkliga alster (...) höra till det mest betydande i tidslitteraturen«. Bl.a. omtales de tre i NK-indstillingen nævnte arbejder. I *Østen for Sol og Vesten for Maane* præsenterer Drachmann sig som en af tidens betydeligste forfattere, skønt hans poesi, »med allt sitt sinne för naturlif, ej ännu trängt till andelifvets djup« (s. 155). I forhold til *Vandenes Datter* tillægges forbeholdet større vægt, ikke mindst fordi Drachmann ganske fejlagtigt betoner, »att det osinnliga för oss är fullständigt obekant« (s. 166). I *Gurre* høres endnu brysttoner, der åbenbarer »ett rikt inre«, men dog også mislyde (som Toves og senere Folkvars uskønne dødsskrig: »en skald sådan som Drachmann borde ej hafva tillgripit dylika hårresande skräckmedel« (s. 221)).
 34. Fogazzaro er i dag på det nærmeste glemt. Teologiske refleksioner indgår i hans hverdagsskildringer, hvis 'rene' indhold og 'ædle' holdning sikrede ham adskillige indstillinger fra svensk side (1901, 1902, 1906, 1908 og 1911) og to fra fransk side (1907 og 1910), mens italienerne holdt sig til Carducci. I komiteindstillingen fra 1911 beklager Wirsén, at døden har »skördat« Fogazzaro så at sige på tærsklen til Nobelprisen; næppe nogen moderne skønlitterær forfatter har »i samma grad förenat framställningens skönhet och glans med tankarnas idealitet och känslans renhet«. Cf. Svensén, s. 230.
 35. Cf. C.A. Bodelsen, *Kipling*, 1964, s. 189-210 (kapitlet »Imperialismen og 'Loven'«).

Anmeldelser

Eli Fischer-Jørgensen: Tryk i ældre Dansk. Sammensætninger og Afledninger. Historisk-filosofiske Meddelelser 84. Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab. C. A. Reitzels Forlag, København 2001. 516 sider, heraf 20 sider engelsk summary og 1 sides engelsk abstract.

Hemmeligheden ved et langt liv er ikke at skylle fedtet af det hakkede kød under den varme hane eller forsage rødvin og andre af livets glæder, nej hemmeligheden består i at holde sig igang med interessante intellektuelle udfordringer. Det er den nu over 82-årige Eli Fischer-Jørgensen (herefter EFJ) og hendes bog om trykket i ældre dansk et levende bevis på. Den blev påbegyndt allerede i 1940'erne, da hun som uddannet cand. mag. i fransk og tysk var blevet lektor i fonetik. At hendes fag ikke var dansk – eller nordisk filologi, som det stadig hedder på Københavns Universitet – har ikke været en hæmsko, snarere tværtimod, idet EFJ har kunnet gå uhildet til værks uden at skulle forholde sig alt for personligt til koryfæerne eller de forskellige 'skoler' i dansk sprog.

Om bogens mere end 50 år lange tilblivelseshistorie skriver EFJ bl.a. i forordet: »på et tidspunkt omkring 1950 opgav jeg .. at beskrive udviklingen i dansk i sammenhæng med en fremstilling af forholdene i andre germanske sprog« (s. II + I). Men på den anden side ville det »være ærgerligt hvis hele den store materialsamling skulle være spildt, og en publikation ville i hvert fald spare andre der senere måtte blive interesseret i problemet, for en del arbejde« (s. II). For EFJ var det også et spørgsmål, om hendes arbejdsindsats skulle tage en fonetisk eller en filologisk drejning. Pensionsalderen, hvor det ikke længere drejer sig om at meritere sig i en bestemt retning, byder åbenbart på visse fordele! Med et lille glimt i øjet skriver EFJ da også, at hun for moderne dansks vedkommende er nødt til at rette sig efter *Den store danske Udtaleordbog* (Munksgaard 1991), da hendes »egen udtale .. undertiden [er] afvigende, lidt mere gammeldags« (s. 17).

Oprindelig skulle behandlingen altså have været bredere og indbefattet tysk, hollandsk, norsk og svensk. Det var der muligvis kommet megen lærdom ud af, men spørgsmålet er, om det ikke var blevet for meget og for uoverskueligt og endnu mere omfangsrigt. Nu må man så nøjes med at glæde sig over det, der er, og lade andre forskere om de andre sprog og den store sammenlignende tour de force.

Som undertitlen angiver, er det især sammensætninger og afledninger, EFJ ser på. Der er nemlig en forskel på, om der er tale om sammensætninger af to selvstændige ord, fx *regn + bue*, eller om der er tale om grundord med afledninger eller forstavelser, fx *for-*. Ikke overraskende kræver egentlige forstavelser derfor deres egen behandling. Hun går derudover traditionelt frem efter de tre hovedordklasser: substantiver, adjektiver og verber.

EFJ er i opposition til især den svenske Axel Kocks ideer om, at man skal tage urnordisk til hjælp for at beskrive den senere udvikling i nordisk. Men begge mener, at både svenske og danske tidligere havde mange flere sammensatte ord med

hovedtryk på andenstavelser. Nu er det sidste så også efterprøvet for dansks vedkommende.

Bogens afsnit kan stort set læses hver for sig. Om bogens opbygning skriver EFJ selv:

Kapitel I indeholder en metrisk analyse koncentreret om digteren Anders Arrebo (17. årh.). .. Kapitel II behandler det 17. århundredes metrikere og grammatikere og deres prosodiske praksis. Kapitel III gør rede for hovedtrækkene af den metriske behandling af sammensætninger og afledninger indtil år 1900. Kapitel IV gennemgår metrikere og grammatikere i det 18. århundrede. .. Kapitel V behandler det 19. århundrede; og i Kapitel VI gives et systematisk resumé af resultatet af analyserne i Kapitel I-V (s. 3).

Den dovne læser skal dog ikke forledes til at tro, at kapitel VI er en nem lille mundfuld, for det fylder trods alt over 100 af bogens mere end 500 sider og har også udblik til især tysk og latinsk indflydelse. Den meget »matematiske« opbygning med hoved- og underpunkter af op til fjerde grad generer en humanist mere i indholdsfortegnelsen end i den løbende læsning. Men de fleste tekstbehandlingsprogrammer er som bekendt udtænkt af ingeniører, ikke af litterater eller sprogfolk!

Omslagets forside prydes af en akvarel af Regensens gård, mens den ene flap viser sort-hvide gengivelser af forfatterens egne tegninger efter samtidige stik eller malerier af tre af de omtalte forfattere.

Bogen er forsynet med over 40 instruktive tabeller, der siger mere end mange ord, fx om det procentuelle forhold mellem trykfordelingen af forskellige ordklasser hos de forskellige forfattere. Gefundenes Fressen, i alt fald for mig!

De mange registre over benyttede tekster, over grammatisk og metrisk terminologi, over ord og over personer fungerer godt, især er registrene over ord med tryk, der afviger fra nudansk, nyttige og overskuelige og med til at øge brugsværdien for den ikke specialinteresserede læserskare. Den meget strikte behandling af ordklasserne substantiver, adjektiver og verber gør til gengæld, at man går forgæves i registrene efter småord som fx *udi*.

EFJ medtager mindre om de enkelte teoretikers terminologi og terminologihistorie, især den tysksprogede påvirkning, fx fra Clajus' *Prosodiae Johannis Claii Hertzbergensis libri tres de cognoscanda syllabarum quantitate & carminum ratione apud Latinos, Græcos & Hebræos* 1589, Opitz' *Buch von der deutschen Teutsche Verskunst* 1624, Zesens *Scala Heliconis Tevtonici*, Amsterdam 1643 eller Schottels *Teutsche Verskunst* 1641. Det skyldes nok, at EFJ ser mere på praksis end på teori. Hun kan dog påpege, at metrikeren Judichær anvender ordene *accent* og *tone* »om ordenes akcent, metrisk akcent og melodiens akcent«, altså tre forskellige ting (s. 112).

Det nye i bogen er, at EFJ søger at tage både skønlitterære og især metriske teoretikere på ordet, når det drejer sig om at afgøre, hvordan trykket har ligget i et givent ord på et givent tidspunkt. To af kildeværkerne blev i øvrigt ikke offentliggjort i deres samtid, hvorfor deres direkte indflydelse ikke kan have været stor. Det drejer sig om Roskildes »teoribog«, *Prosodia danicæ Linguae* (1627, kendes i afskrift fra o. 1640, men først trykt 1953!), og Anders Arrebos posthumt udgiv-

ne epos *Hexaëmeron* (skrevet i 1630'erne, trykt af sønnen 1661). Til teoretikernes række føjes digtere som Kingo og Bording m. fl.

Ikke overraskende viser det sig, at en del ord tidligere formentlig har været udtalt anderledes end i dag. Den altdominerende forskel er, at langt flere sammensatte ord tidligere havde hovedtryk på 2.-leddet, hvor de i dag har det på 1.-leddet. For nogle ords vedkommende er der indicier for, at der over en kortere eller længere periode har været mulighed for flere forskellige udtaler. Denne mulighed var dog allerede 1600-tallets metrikere klar over. Fx anfører Roskilde, at et ord som *attrå* både har et »forkert« og et »rigtigt« tryk, og at det også er afhængigt af den sammenhæng, ordet står i (s. 89). En væsentlig del af de ord, der har »unormalt« tryk på dansk, dvs. på 2.-stavelsen, er – ikke overraskende – kirkelige ord som *annamme* eller *velsigne*, *almægtig* eller *langmodig* (s. 417). Eksempler på ord, hvor trykket ligger anderledes i dag, er fx *for'skel*, *for'del* (s. 101). *Brudgom* og *jomfru* går igen hos de fleste af 1600-tallets metrikere, oftest med tryk på 1.-leddet som i dag, men sjældent uden kommentar.

Det naturlige kunstneriske udgangspunkt er Anders Arrebos digtning, der er omhandlet i kapitel I. Arrebo er vigtig, fordi han meget bevidst tilstræbte en metrik med regelmæssig fordeling af stærkt og svagt betonede stavelser. Dette ses allerede i de to versioner, han skrev over *Davids Psalter*, hvor udgaven fra 1627 udviser mange metriske forbedringer i forhold til udgaven fra 1623. Muligheden for at Arrebos søn, Christen Arrebo, der udgav *Hexaëmeron* posthumt i 1661, skulle have forbedret *Hexaëmeron* metrisk afvises ud fra ortografiske studier (s. 82-83).

En stor del af eksempel materialet stammer fra vers eller, om man vil, tekster i bunden form, hvad der gør pålideligheden af især det ældste materiale vekslende, hvilket EFJ også gør opmærksom på, »fordi det i enkelttilfælde blot kan dreje sig om forfatterens manglende evne til at indpasse ordet i verset« (s. 2). Det forholder sig jo således, at digterne fra midten af 1600-tallet og fremefter bliver stadigt dygtigere til at opretholde regelmæssig alterneren mellem trykstærke og tryksvage stavelser, eller hævede og sænkede, som EFJ oftest betegner dem. Hun får påvist, at der ikke altid er overensstemmelse mellem teori og praksis hos de mennesker, der gør den både i lærebøger og i digtning.

Et andet problem er, at teoretikerne, der i øvrigt alle var teologer af uddannelse, ikke altid skelner mellem, hvornår de taler om ordenes trykfordeling i daglig tale og hvornår der er tale om poetisk/rytmisk anvendelse af de forskellige ord. Også dette er EFJ opmærksom på, især når hun konkluderer.

1600-tallets teoretikere læses naturligvis efter *Danske Metrikere* b. I (København 1953, der ikke var udkommet, da EFJ påbegyndte sit arbejde!). En kender af dette værk vil måske undre sig over, at EFJ ikke omtaler Bertel Knudsen Aquilonius, der dog bringer mange eksempler på egen digtekunst i sammenhæng med sine teorier. Men da han krampagtigt søger at holde fast i de klassiske sprogs skelnen mellem lange og korte stavelser i stedet for trykstærke og tryksvage, kan han jo ikke bruges. Til gengæld medtager EFJ Laurids Kok (ham med Danevirkevisen: Danmark dejligst vang og vænge) og grammatikeren Erik Pontoppidan.

For 1600-tallets vedkommende viser de metriske eksempler en større grad af vaklen (eller variation!) m.h.t. tostavellesord, især med partikler i forstavelsen, der ofte har hævnung (trykstærkhed) på forstavelsen (ca. 90 % for substantivernes

vedkommende (se s. 499). Mest overraskende er det nok, at 1600-tallets teoretikere, hvad angår verber i praksis har en overvægt af formen $\sim -$. Eneste undtagelse er Roskilde, der har o. $\frac{3}{4}$ af verberne som $- \sim$. Gennemsnittet for resten af de undersøgte 1600-talstekster er 6 % som $- \sim$ (se Tabel 17, s. 132).

Trestavelsesord frembyder et særligt problem, når man ser på eksempler fra poesi, der som regel er jambisk ($\sim -$) eller trokæisk ($- \sim$). En lang række af danske trestavelsesord med tryk på første stavelse ville ellers let kunne opfattes som daktyler ($- \sim \sim$). Dette kan ses i versmål som fx det arreboske heksameter. Ellers finder man næsten ikke daktylisk poesi, og i jambisk/trokæisk vil man ofte se ordene anvendt som $\sim - \sim$ (se Tabel 18 s. 135 og s. 501).

1700-tallets teoretikere har den fordel, at de samtidige digtere nu stort set uden problemer skelner i deres anvendelse af trykstærke og tryksvage stavelser, når de skriver vers.

Når vi når frem til 1800-tallet, er der to snese af grammatikere, hvis eksistens i det mindste jeg – med enkelte undtagelser som fx Rasmus Rask eller Harry Jespersen – indtil EFJ's bog var temmelig uvidende om.

For at underbygge hvordan praksis har været på et givet tidspunkt kan EFJ også inddrage lærebøger i dansk for udlændinge, fx danskeren Frederik Bajers *Kort Framställning af Danska Uttalet* 1870, tyskeren Th. Möbius' *Dänische Formenlehre* 1871, P. Groths *A Danish and Dano-Norwegian Grammar* 1895 eller I.C. Poestions *Lehrbuch der dänischen Sprache für den Selbstunterricht* [1896].

Da jeg i øjeblikket arbejder på at færdiggøre en kommentar til *Danske Metrikere* b. I efter Aage Kabells efterladte og ufuldstændige udkast, samler min interesse for EFJ's bog sig særlig om kapitlerne I og II, her især II, der drejer sig om tryk i danske sammensætninger og afledninger hos grammatikere og metrikere i det 17. århundrede. Dette kapitel havde jeg det privilegium at se allerede i korrekturfasen.

EFJ har også haft adgang til Kabells efterladte udkast, og hun gør naturligvis flittig, men også kritisk brug af dem i kapitel II. For mig har det især været befriende at læse, hvordan EFJ tilbageviser Kabells teorier om omfanget af den prosodi, som Roskilderektoren Halveg skulle have efterladt sig, og som Peder Jensen Roskilde skulle have bygget sin *Prosodia linguæ Danicæ* fra 1627 på. At Halveg var den første prosodiske teoretiker herhjemme, står naturligvis stadig uantastet, for det har vi næsten samtidige vidnesbyrd om, hvis sandhedsværdi der ikke er nogen grund til at tvivle om:

Om Rhjmekonsten først blant os i vore Lande/
Halveggjus skref lidt, men siden gaf for sande
Her Peder Præst af Fyn, en bedre smag der paa,
Saa mand den Rhjmekunst kand rettere forstaa.

Således står der nemlig i indledningen til Arrebos *Hexaëmeron*. Og hertil føjes i *Hexaëmeron* en randnote: Esbernus Nicolai Halvegius Rector olim Roeschildensis & Præceptor Dn. Petri Jani Pastoris Fionensis, qvi scripsit Prosodiam Danicam. [dvs.: Espen Nielsen Halveg, tidligere rektor i Roskilde og lærer for Hr. Peder Jensen på Fyn, som skrev *Prosodia Danica*]. Faktisk hed manden Niels Olufsen Halveg (1534-1590). For EFJ er der ikke meget, der tyder på, at det, Halveg

eventuelt har efterladt sig, kan være af noget større omfang. Citatet fra Arrebos *Hexaëmeron* taler da også blot om noget kortfattet: »Halveggius skref lidt...«. Ser man biografisk på det, ville Roskilde også kun have været 15 år, hvis Halveg i sit dødsår skulle have overdraget ham sin prosodi, hvilket ikke forekommer særlig sandsynligt.

EFJ's bog henvender sig først og fremmest til fagfolk med interesse for fonetik og/eller metrik. Men det lette og flydende sprog gør, at også den interesserede lægmand eller -kvinde vil kunne hente oplysninger her. Og den er et fund for alle metrisk interesserede, der måske ellers kunne lade sig friste til at tro, at et brud på den metriske orden i et givent digt skulle skærpe læserens opmærksomhed, således som fx Aarestrup mestrede det. Ved hjælp af EFJ's bog får læseren måske derimod en mulighed for at afgøre, hvordan et bestemt ord har været udtalt i digterens samtid eller om der har eksisteret flere lige gyldige udtalemuligheder. EFJ kommer til den konklusion, at de fleste af de undersøgte ord har været udtalt som i dag, enkelte har haft forskellige udtalemuligheder og i et fåtal af de sammensatte ord har trykket ligget anderledes end i dag, fx *regnubuen*, der kan have tryk på *bue*, fx hos Arrebo og hos Høysgaard (se s. 500 og 504).

Også sprogfolk uden for rigets grænser vil kunne have glæde af de mange eksempler og tabeller, ikke mindst dem, der inddrager fx tysk og hollandsk (fx Tabel 37 A + B + C + D, s. 429 ff).

Og jeg tror nok, at jeg nu ved, hvorfor man indimellem giver noget et tryk 'seksten og ikke et 'trykseksten. Det er, fordi det er uigennemsigtigt. Kom så ikke og sig, at sprogteori er kedeligt.

Vibeke A. Pedersen

Jørgen Fafner: Digt og Form (Dansk Verskunst I). København 1989. 254 s. 225 kr. Jørgen Fafner: Dansk Vershistorie 1 (Dansk Verskunst II,1). København 1994. 375 s. 195 kr. Jørgen Fafner: Dansk Vershistorie 2 (Dansk Verskunst II,2). København 2000. 526 s. 495 kr.

Udgivelsen af Jørgen Fafners store projekt *Dansk Verskunst* har været under vejs i over ti år. Det første bind, den teoretiske metrik *Digt og Form*, udkom i 1989. Det næste bind, førstebindet af *Dansk Vershistorie*, udkom i 1994. I 2000 udkom endelig vershistoriens andet bind, og skønt værkets fjerde bind (og tredje del) *Dansk Stroferegistrant* endnu ikke er udkommet, foreligger værket dermed i en stand, der tillader en egentlig vurdering af dets overordnede sammenhæng og karakter.

Med *Dansk Verskunst* har Jørgen Fafner endegyldigt fastslået sin position som en af de betydeligste danske videnskabelige versteoretikere nogensinde. Han er i udgangspunktet elev af den forrige generations store versforsker Arthur Arnholtz, hvis arbejde er en afgørende forudsætning for ham. Arnholtz' store indsats i versforskningen er samlet omkring disputatsen *Studier i poetisk og musikalsk Rymik* (København 1938), en række betydelige artikler og de to bind i *Dansk verslære* (København 1966 og 1972), der stadig er hyppigt citerede, og indtil

påbegyndelsen af *Dansk Verskunst* måtte Fafner trods sin ubetvivlelige indsats i beskrivelsen af den romantiske strofe i disputatsen *Strofer og strofebygning* (København 1964), og skønt han i snart en menneskealder havde været landets største kender af vershistorien, alligevel acceptere i et vist omfang stadig at være Arnholzs elev på dette område. Men *Dansk Verskunst* vender op og ned på den situation. Fafners tre – og forhåbentlig fire – bind placerer sig solidt som dét centrale værk i studiet af dansk verslære. Der går ingen vej uden om Fafners arbejde, skønt der givetvis går mange veje gennem det, og skønt det kan kritiseres og vil blive kritiseret fra mange forskellige vinkler. En sådan kritik er imidlertid småtskåren, hvis ikke den begynder med at anerkende, at *Dansk Verskunst* er et hovedværk i dansk retorik og litterær forskning.

Ved fuldendelsen af andet halvbind lader værket sig efterhånden også anskue som helhed. Der er tale om et storslået forsøg på en udtømmende dækning af det behandlede område, som gennem adskillige radikale tilskæringer af materialet, en del af dem betinget af professorens standpunkt i retorikken og ikke i litteraturvidenskaben, har opnået en så tilpas snæver definition af emnet, at det har været muligt i overraskende vidt omfang at gennemføre fremstillingen med en afklaret begrebsdannelse og en gennemskuelig metodik. Hvad værket dermed har opgivet i analytisk perspektiv, har det vundet i præcision og i muligheden for at give en dækkende fremstilling af det valgte emne. Inden for sine egne grænser fremtræder *Dansk Verskunst* som et imponerende arbejde, men disse grænser er samtidig så tydelige, at man under læsningen uophørligt støder på dem, når værket afbryder, hvor man selv uden tøven ville gå videre. *Dansk Verskunst*s videnskabelige metodik er dokumenterende og systematiserende snarere end fortolkende, ligesom værkets analytiske grundstørrelse netop er verset, teknisk betragtet. Det enkelte digtstykke inddrages som eksempel og i langt hovedparten af tilfældene, uden at Fafner medreflekterer digtets helhed eller for den sags skyld den citerede passages andre karakteristika i billeddannelse, tematik eller bevidsthedsform. Det er ikke muligt på baggrund af *Dansk Verskunst* at dømme om, i hvilket omfang Jørgen Fafner ville være i stand til at yde disse og andre alternative sider af digtekunsten retfærdighed, men som værket fremtræder, er der ingen tvivl om, at der er tale om et bevidst gennemført valg. *Dansk Vershistorie* er et videnskabeligt arbejde i den klassiske maner, en formalbeskrivelse af verset i megastørrelse, og den konsekvent gennemførte inddeling i paragraffer er kun den mindste del af denne beslutsomme metodik. Dermed bliver værket selvfølgelig begrænset af de snævre rammer, men samtidig er de formentlig forudsætningen for, at det overhovedet har kunnet gennemføres.

Den første og korteste del af *Dansk Verskunst* er en teoretisk fremstilling af principper og former inden for læren om versdannelse og strofebygning. I formuleret modsætning til den fodtællende metrik i Ernst von der Reckes *Principerne for den danske Verskunst efter dens historiske og systematiske Udvikling I-II* (København 1881) fremsætter Fafner en metrisk forståelse, der analyserer og organiserer materialet efter stavelsesantal, optaktsforhold og trykfordeling. Fordelen ved en sådan tilgang er, at den opretter en systematik, der ikke kræver, enten at ord hugges midt over i en rytmisk analyse, fordi de rækker hen over en fodgrænse, eller at den metriske analyse falder fra hinanden i »enkeltfodder«, fordi den forsøger metrisk at

gengive de figurer, som faktisk opstår, idet rytmen i et vers former sig efter ordene. Med Fafners notering kommer digtets puls og længde til at spille den afgørende rolle i analysen af det enkelte vers, og dermed bliver der en langt bedre overensstemmelse mellem analysen af verset og dets faktiske lydlig realisation, hvad der i forbindelse med et fænomen som verset, der netop i høj grad er en lydlig størrelse, må siges at være et afgørende skridt i retning af større deskriptiv præcision. Analysen tillader også Fafner tydeligere at identificere verskunstens grundlæggende »dualisme« som forholdet mellem metrik og rytme, hvor metrikken er det bagvedliggende skema, mens rytmen er den konkrete og varierede udfyldning af skemaet, der kan danne og nødvendigvis må danne forskellige lydlig mønstre alt efter, hvordan ordene holder forskellige stavelser sammen og skaber variation i fordelingen og tyngden af hoved- og bitryk fra vers til vers. Fafners beskrivelse af versets grundlæggende struktur er imponerende ved at være enkel i sin grundstruktur og omfattende i sin beskrivelsessevne, samtidig med at den vekselvirker naturligt med velkendte verstekniske begreber som katalex, rim, cæsur, trykskifte, enjambement osv. Dermed skaber Fafner en præcis beskrivelsesbaggrund for sin gennemgang af formlæren og sin indledende karakteristik af de traditionelle former, der skal blive stærkt udvidet i *Dansk Verskunsts* anden del. Disse gennemgange er vel mindre umiddelbart originale end verslæren, men de er stadigvæk velorganiserede, præcise og omfattende, den begrænsede plads taget i betragtning. Læseren stifter bekendtskab med tre grundlæggende typer af formdannelse, stikisk, der gentager en række ensbyggede vers uden at afgrænse dem til strofer, strofisk, der gentager et mønster af (ikke nødvendigvis ensbyggede) vers til et større, gentageligt metrisk mønster, og endelig rapsodisk, der kapriciøst sammenstiller korte og lange vers til en unik form, som i særlig grad tillader pointering. *Digt og Form* præsenterer også en mængde forskellige måder at bygge strofer op på, således symmetristrofer, kontraststrofer (herunder forskellige barformer), aggregering og pseudoaggregering. Dermed har Fafner etableret et præcist og detaljeret beskrivelsesapparat, der er den afgørende forudsætning for den store materialebeskrivelse i *Dansk Vershistorie* I-II.

Svagere synes Fafners systematiske fremstilling at stå i gengivelsen af det 20. århundredes frie versdannelser. Dette kan skyldes, at han ikke har haft det lange samliv med dem, som han har med den metriske digtekunst. Tilbage i disputatsen *Strofer og strofebygning* fra 1964 afviste han forholdsvis skarpt den nyeste poesi, idet han skrev følgende (jeg udelader to fodnoter, der ikke er af betydning her):

Indenfor æstetikken samlede emnekreds ser det da ud som om vi kan drage en grænse mellem de materialoplevede kunstarter (musik, lyrik, maleri, skulptur...) på den ene side og yngre, abstrakte genrer som roman og novelle på den anden side. I den første, også historisk set oprindelige gruppe er den fysiske substans (resp. forestillingen derom) primært inde i oplevelsesfeltet, medens den træder sekundært i baggrunden i de amaterialiserede genrer, der i øvrigt kan iagttages i en interessant historisk sammenhæng med den almindelige forskydning af poesiens naturlige, lydlig manifestationsart over imod en stigende betoning af de optiske og strengt taget væsensfremmede kvaliteter.¹

I *Dansk Verskunst* undlader Fafner klogelig at tale om romanen og novellen (ovenstående er ikke hans eneste besynderlighed om det emne i *Strofer og strofebygning*), og han har trukket sin ontologiske kritik af den moderne digtekunst i sig. Men han har samtidig bevaret den grundlæggende observation: At den moderne poesi i langt højere grad end den klassiske og den romantiske er visuelt orienteret. Da det netop er definitionen på det frie vers, at det »vrager et fast metrisk mønster, vælger éngangsformen i stedet for gentagelsesstrofen«², kan der ikke være nogen interaktion mellem rytme og metrum her. Til gengæld får digtets visuelle fremtræden en endnu betydeligere rolle. Den alene, og hverken rim eller rytme, markerer overgangen mellem to linjer (og bliver dermed også en af de vigtigste strukturerende faktor i digtets rytmik), og den alene skiller digtets forskellige afsnit fra hinanden. Videre kommer den også på en anden måde til at kunne danne større synlige mønstre, der kan indgå i en vekselvirkning med digtets rytmik og andre elementer. Denne betydning bliver så omfattende, at man måske kunne tale om sam- og modspillet mellem lydlig og grafisk fremtræden som den grundlæggende stilistiske dualisme i det frie vers. Så langt går Fafner aldrig, og han fastholder, at »ombrydningen er et overordentlig vigtigt stiliseringsmiddel, men det er ikke essentielt, ikke bestemmende for tekstens væsen som lyrik«,³ skønt slutningen ligger snublende nær, og han selv i en læsning af Ivan Malinowskis *Birkens sene pensel*, en af værkets få næsten helt gennemførte læsninger, har demonstreret en uløselig sammenhæng mellem den grafiske fremtræden og digtets rytme, tematik og billeddannelse. I øvrigt gør Fafner en række oplysende observationer i den moderne verslære, og han er – hvad der ligger i god forlængelse af værkets vægtlægning af den klassiske og romantiske digtekunst – særligt stærk i sin påpegning af de moderne digtes samspil med traditionen, men en egentlig, omfattende versstilistik i forhold til den moderne digtning på linje med den imponerende analyse af den metriske poesi når han ikke frem til.

Trods *Digt og Forms* åbenlyse kvaliteter, perspektiver og avancerede og perspektivrige vers- og strolærelære vil værkets anden del, de to bind i vershistorien, formentlig stå tilbage som *Dansk Verskunsts* centrale del. Med imponerende belæsthed og overblik fremstiller Fafner heri den danske vershistorie fra den metriske reforms brud med de mere løst komponerede digtformer i den folkesproglige middelalderpoesi helt frem til nutiden, hvor Fafner dog ikke synes at række meget længere i sin orientering end ca. 1970. Fordi emnet er snævert, og grænserne for Fafners interessefelt i forbindelse med det er tæt trukket, lykkes det at lave en fremstilling, der omfatter forbløffende meget af, hvad man kunne forlange af en vershistorie. En lang række helt afgørende elementer får en dækkende og – hvad der er mere overraskende – under de givne vilkår relativt udtømmende behandling.

Fremstillingsformen i *Dansk Vershistorie* er selvsagt i hovedsagen kronologisk. Værkets første bind omfatter en teoretisk indledning og fremstillingens to første bøger, »Formens erobring« og »lyrikkens frigørelse« med hovedvægten lagt i første bog, der omfatter mere end 200 sider mod anden bogs knap 100 sider. Dermed slutter *Dansk Vershistorie* 1 ved grænsen til romantikken, og det er den, som bliver hovedstykket i *Dansk Vershistorie* 2 (og i værket som helhed). Over 350 sider fylder værkets tredje bog om »Romantikkens verskunst«, mens den fjerde, afsluttende bog, »Fra bundne til frie vers« dækker lige knap 100 sider,

hvoraf lige omkring 50 sider er afsat til de moderne frivers. Den kronologiske fremadskriden afbrydes dog ustandselig. Fafner bevæger sig med stor og selvføl- gelig suverænitet i litteraturhistorien og følger igen og igen de forskellige form- dannelser og formudviklinger, han beskriver, fremad i tid fra deres tilblivelses- tidspunkt. Således når han i en række tilfælde at dække flere hundrede års udvik- ling i disse lokale redegørelser, inden han igen vender tilbage til værkets over- ordnede kronologi. Et af de mest omfattende eksempler på dette er hans gennem- gang af den danske aleksandrineres opkomst og udvikling, der falder ganske tid- ligt i førstebindet og står som et element i Fafners beskrivelse af den nye, inter- nationalt orienterede barokke kunstpoesi i det syttende århundrede. Det kan dis- kuteres, om det er rigtigt af Fafner at behandle den her og ikke i det attende århundrede hos Holberg og Wessel, men Fafner neutraliserer problemet ved at følge aleksandrineren hele vejen op gennem historien på det sted i sin fremstil- ling, hvor dens første betydelige manifestation findes, således at bogen fører be- skrivelsen helt frem til romantikernes opgør med og latterliggørelse af aleksan- drinerens parykpoesi. Tilsvarende – om end den modsatte vej – får vi redegørel- sen for nogle af de vigtige principper i den klassiske retorik og verslære, roman- tikerne brødes med, i begyndelsen af tredje bog i forbindelse med Fafners gen- nemgang af nybruddet. På dette punkt gives en omfattende beskrivelse, der på af- gående måder udvider den fremstilling af retorikken og verslæren, der findes tidligere i Fafners værk. Denne kronologiske frigjorthed betyder, at læseren, der ikke er i besiddelse af Fafners respektindgydende overblik, nogle gange kan mi- ste fodfæstet, trods hans pædagogiske skrivestil, og at man under alle omstæn- digheder må indstille sig på, at værket er domineret af talløse spring i tid.

Fafners organisering af sit materiale er hans løsning på et altid nærværende kompositorisk problem, som der ikke findes nogen ideel vej rundt om. Da man ikke kan sige alting på en gang, er man i en litteraturhistorisk fremstilling altid nødt til holde visse elementer, som egentlig hører sammen, adskilte for at kunne behandle dem sammen med andre elementer, de også har en naturlig forbindelse med. En konsekvent kronologi havde på dette punkt også haft sine åbenlyse om- kostninger, og uden at være ideel er Fafners løsning lige så god som så mange an- dre, og han selv besidder om nogen den suverænitet i beherskelsen af sit materi- ale, der lader ham gennemføre disse utallige spring frem og tilbage i tid uden at tabe overblikket. Et af de mest overbevisende og imponerende overblik i bogen er fra vershistoriens andet bind, hvor Fafner i tredje bogs andet kapitel formelt gennemgår romantikkens renæssance for middelalderverset og de folkelige for- mer, men reelt både får karakteriseret middelalderverset og problemerne ved den moderne reception af dem og får ført beskrivelsen af disse friere versformer, samlet om knittelversets evigt slidstærke fireslagsrække, igennem såvel roman- tikken som naturalismen og helt frem til moderne tid, hvor Merete Onsbergs ana- lyse af rapmusikkens lyrik som netop en art knittelvers bliver indføjet som det se- neste led i Fafners fremstilling.⁴ Igen: Man havde vel gerne set disse oplysninger indplaceret i en mere stringent fremadskridende fremstilling, således at også den læser, der fx kun kom til værket for at finde oplysninger om middelalderpoesien, også havde kunnet finde dette kapitels helt centrale karakteristik af den, men samtidig fastholder Fafners komposition en række historiske forbindelser og fæl- lestræk, som var forsvundet i en strengere kronologi.

Det forløb, Fafner fremstiller, er i en vis forstand velkendt for så vidt som det i det væsentligste løber parallelt med den almindelige litteraturhistorie og i et vist omfang er kendt fra andre litteraturhistoriers mere sporadiske vershistoriske beskrivelser. Værkets første bog beskriver udviklingen af den danske kunstpoesi fra tidligt i 1600-tallet og frem til ca. 1750. Den dansksprogede, førbarokke verskunst er præget af sin kunstløshed, den tæller kun tryktoppe, er væsentligst skrevet i fireslagsrækker uden enjambementer og rummer ingen mere avancerede strofebygninger. Denne kunstløshed gør barokkens digtere og prosodikere op med, og nu opstår en streng form, der kun tillader absolut regelmæssighed i vers og strofedannelse, hvor den ældre poesis former nok lever videre (dog nu i regelbunden form), men der sker samtidig en voldsom udvidelse af det poetiske register. Der opstår en avanceret versifikation bygget med enjambementet (eller på fafnersk: bindingsstilen) i centrum og en langt mere kompleks strofedannelse med aggregering og sammensætning af uens led og nye rimmønstre, herunder selvfølgelig især krydsrimet. Samtidig bringes den dansksprogede digtekunst i nærmere kontakt med bevægelserne i en international verden, og dermed kommer betydelige former som sonetten og især aleksandrinen til Danmark. Digterne efter den metriske reform udelukker de blandede gangarter, altså de gangarter, der tillader en vekslen i antallet af tryksvage stavelser per trykstærk, selv når der er tale om faste blandinger. De er i alt væsentligt bisyllabiske i en regelmæssig vekslen mellem trykstærke og tryksvage stavelser, Fafner beskriver ligefrem dette fænomen som »alternationsloven«.⁵ Den jambiske gangart er tydeligt dominerende.

Skønt anden bog er værkets korteste, er årene omkring 1750 alligevel for Fafner det »vigtigste epokeskel i den nyere vershistorie«.⁶ Dette skel har umiddelbart mindre at gøre med verset betragtet som rent teknisk størrelse, skønt det får verstekniske følger både på kort og især på langt sigt. I stedet orienterer Fafner sig her efter et velkendt brud i kunstarternes historie, der resulterer i kunstnerens samfundsmæssige selvstændiggørelse, i opfattelsen af den kunstneriske skabelsesproces som et originalt og genialt arbejde, der ikke lader sig underlægge en i forvejen etableret regelæstetik, og dermed også i en subjektivering af kunsten, der i langt højere grad gør kunstneren til et særlig beåndet individ og hans værk til udtryk for denne individualitet. Også denne nye tendens orienterer sig efter klassiske forbilleder. Longinus' forestillinger om det sublime, der sprænger enhver regelbunden æstetik, vinder indpas bl.a. via Burke og Kant, og fortidens store påkaldes i formuleringen af en ny kunstnerisk selvbevidsthed. I vershistorien giver dette omslag sig især udtryk i en genoptagelse af heksameteret som episk versmål og af oden som central lyrisk formdannelse. Dette betyder et delvis brud med alternationsloven og med de rene gangarter. Det rimløse digt og den fast blandede gangart vinder et vist indpas i verskunsten. Heksameterets let variable og odens avancerede metriske mønstre bliver tidens fremmeste nye former, samtidig med at der – mindre i Danmark end i Tyskland – eksperimenteres med helt frie vers, Goethes »genivers«. Dog forbliver den vershistoriske arv fra barokken stadig stærkere end nybruddet, og de nye former forbliver foreløbig relativt isolerede i den danske vershistorie. Fafner noterer sig således i vanligt dokumenterende stil, at »Ewalds digte bevæger sig fortrinsvis i streng gangart. Udtrykt i tal er de 88% af den samlede lyriske produktion bisyllabisk (alternerende). Af de re-

sterende digte er noget over 7% trisyllabiske, medens noget under 5% er i blandede gangart«. ⁷

Fremstillingen af romantikkens verskunst i værkets tredje bog er vershistoriens hovedstykke. Statistisk set spiller de rene, alternerende gangarter stadigvæk hovedrollen, men der er nu blevet plads til en langt større variationsbredde, så Fafner nu endelig kan konstatere, at alternationsloven for alvor er blevet brudt. Samtidig kommer trokæiske former til at spille en stadig større rolle. I en skematisk opgørelse side 276 viser Fafner, at vi nu for første gang finder digtere, der vægter trokæiske strofer over de jambiske (Staffeldt og Grundtvig), og at alle de ni digtere, han her registrerer, har en betydeligt større andel trisyllabiske og blandede gangarter end Ewald. Kun Staffeldt har mindre end 25% ikke-alternerende digte. Man har stadig interessen for den klassiske digtekunst, men den suppleres nu med en optagethed af hjemlige former, der giver både eddadigningen, germanske strofeformer som nibelungenstrofen og folkevisedigtningen adgang til en fornyet virkning i kunstpoesien. Dermed vinder også de frit blandede gangarter indpas i varianter af knittelvers, middelaldervers og folkevisepasticher. Sangpoesien får en oplomstring, og der eksperimenteres med en række helt nye, sydlandske strofeformer og også hjemmelavede, originale former bliver hyppigere. Fafner registrerer og beskriver en veritabel eksplosion af forskellige former. Store, centrale kapitler beskriver »Romantikens folkelige verskunst«, »De germanske strofer«, »Femfodsjamberne«, »De romanske strofer« og »Sangstroferne«, og en næsten uopfattelig variationsrigdom er fremlagt og analyseret. Som i andre kunstarter afsøges og gennearbejdes der i den lyriske romantik et stort stofområde, og der gennemføres en række formelle eksperimenter, der anspænder selve den metriske formdannelse som princip til det yderste – en forberedelse af friversets dominans i anden halvdel af det tyvende århundrede. Den frigørelse i forhold til regelæstetikken, der fandt sted i løbet af det 18. århundrede, udmønter sig som et meget mere eklektisk traditionsforhold, hvor det nu i højere grad er digteren selv, der sætter og bestemmer traditionsforholdet, snarere end som tidligere at lade sig bestemme af det. Bogen afsluttes med en summarisk gennemgang af først den romantistiske poesi, dernæst »senromantikken« hos J.P. Jacobsen og Holger Drachmann, og endelig den symbolistiske poesi, der i al sin claussenske magt, vælde og variationsrigdom her optræder under betegnelsen nyromantisk digtning og afhandles pauvert på knap 20 sider.

Den afsluttende fjerde bog om modernismens frie vers beskriver først de sene manifestationer af den metriske poesi i det 20. århundrede hos digtere som Johannes V. Jensen, Jeppe Aakjær, Tom Kristensen og Thorkild Bjørnvig og fortsætter med et historisk rids over »De frie rytmer: Friversens ældre historie«, før Fafner endelig i fjerde bogs tredje kapitel når frem til de moderne frivers. Her og i de resterende to kapitler fylder den internationale digtekunst godt op, og man kan godt få den fornemmelse, at Fafners indlæsthed i en bredere europæisk tradition er mere overbevisende end hans kendskab til den nyeste danske lyrik. I beskrivelsen af friverset betoner Fafner som i *Digt og Form* særligt dets grafiske side. I en præcis sammenfatning fremhæver han tre forskellige former for stilisering, man kan finde gennem vershistorien, den rytmiske, der omformer sproget egne iboende rytmelementer til fattelige motiver, »buer af vekslende omfang«, ⁸ den metriske, der regulerer og former sproget til et systematisk, gentageligt

mønster, og endelig den optiske, der ved »opdeling (opbrydning) af teksten i sete verslinjer«⁹ former sproget grafisk. Den metriske og den frie poesi deler den rytmiske stilisering, der af samme grund af Fafner betegnes som »grundbegivenheden«,¹⁰ men adskiller sig på de andre områder. Den moderne digtekunst gennemfører en bevægelse væk fra den metriske og hen mod den optiske stilisering, hvor digtenes afsnit og form bliver synlig snarere end (umiddelbart) hørlig. Samtidig betoner Fafner, hvordan den moderne poesi forlader forestillingen om, at digtekunsten skal bevæge sig i et særlig poetisk sprog for i stedet at gøre en dyd ud af at »tilføre det idealistiske lyriske sprog træk fra omgangssproget«,¹¹ hvor opmærksomheden »samlers sig om det ordstof, som poesien hidtil havde afvist som fremmedlegemer«,¹² i en dobbelt bevægelse, hvor den høje poetiske tone nedbrydes, samtidig med at hverdags sproget bliver kunstnerisk opladet ved at blive organiseret og sat op som digt. En række andre træk i den modernistiske poesi, distancen, ironien og overblandingen, omtales også, om end relativt kortfattet.

I Fafners prioritering af stoffet skinner det tydeligt igennem, at romantikken alle dage har været hans arbejdsområde. Det skal indrømmes, at romantikken vershistorisk betragtet er en endnu mere central epoke end i den almindelige litteraturhistorie, og at en række af de vershistoriske udviklinger, der finder sted i romantikken, er mere komplicerede at beskrive end udviklingerne i nogle af de tidligere perioder. Det skal også medgives Fafner, at der netop i vershistoriens fremstilling af romantikken inddrages endnu mere stof fra andre vershistoriske epoker end ellers, fordi romantikken ses som en art historisk brændpunkt, hvor en række former fra fortiden genopvækkes og gives videre i fortolket skikkelse til eftertiden. Alligevel er det svært at acceptere, at behandlingen af den romantiske verskunst optager lige så meget plads i værket som hele den foregående historie, endda godt og vel. Og inden for romantikken er Oehlenschläger blevet så altdominerende, at man nogle gange kan have en fornemmelse af, at *Dansk Vershistorie 2* egentlig snarere er en afhandling om Oehlenschlägers verskunst set i et samtidsperspektiv. Daneskjalden, som Fafner jævnlige insisterer på at kalde ham, er måske den danske digter, hvis verskunst er mest eksperimenterende og original, men det ligner alligevel proportionsforvrængning; man kan ikke sige, Fafner gør nogen særlig indsats for at skjule, endsige afbalancere sine præferencer.

Fafners voldsomme prioritering af det romantiske stof lader sig i et vist omfang forsvare med den rent vers- og strofetekniske vinkel, som er altdominerende i *Dansk Verskunst*, men det gør til gengæld ikke hans stedmoderlige behandling af friverset, der betyder, at hele den omfattende udvikling (og revolution!) i verskunsten efter romantikken afhandles på under 100 sider mod de mere end 350, han har afsat til romantikerne. Skulle man gøre en virkelig alvorlig indsigelse over for noget punkt i værket, måtte det være dette. Fafner fremstiller det (*Dansk Vershistorie 2*, 442ff.), som var alle afgørende udviklinger i friversets udformning ført til ende med Baudelaire, Rimbaud og Mallarmé, og dermed afsluttet ved indgangen til det 20. århundrede, der følgelig har været en vershistorisk stilstandsperiode. Dette er en så beslutsomt kontraintuitiv hævde, at Fafner enten skylder en mere gennemført dokumentation for påstanden eller en revision af den. Som den står, ligner den en lidt tyndbenet undskyldning for, at hans store vershistoriske indsats klinger ud omtrent samtidig med romantikken. Den spinkehed, som lod sig konstatere i Fafners teoretiske behandling af friverset i *Digt*

og *Form*, manifesterer sig med større tydelighed i hans historiske fremstilling, hvor selve hans udvalg af digtere set fra et nutidigt standpunkt i høj grad lader sig diskutere. Der synes at gå en grænse omkring år 1970, hvorefter digtere falder uden for Fafners synsfelt. *Dansk Vershistories* sidste bog omfatter tekster af gustaf munch-petersen, Robert Corydon, Erik Knudsen, Jørgen Sonne, Ivan Malinowski, Uffe Harder, Per Højholt og frem for alle Klaus Rifbjerg. Bjørnvigs fri-verspøsi får aldrig lov at slippe ind, og han efterlades dermed endnu en gang forbløffende nok i sit ungdomsforfatterskab, og hvad Højholt har skrevet efter 1970, synes også at være forsvundet.

Uden at tage noget fra nogen af disse digtere er der mange vershistoriske særtræk i den nyere og nyeste lyrik, Fafner dermed ikke har fået med. *Dansk Vershistorie* har intet at sige om arabeskerne hos digtere som Henrik Nordbrandt, Søren Ulrik Thomsen og Niels Frank, langformen hos Klaus Høeck, Dan Turell eller for den sags skyld Janus Kodal, førstnævnte Høecks besynderlige enjambementer, kassedigtene hos en hel serie moderne lyrikere herunder igen Søren Ulrik Thomsen og også Katrine Marie Guldager, Mikkel Thykiers lange, elegiske linjer, eller de grafiske eksperimenter hos Højholt og en række andre lyrikere bl.a. Simon Grotrian.

Dermed har Fafner i virkeligheden givet lidt op over for den umådelige opgave, det var at forholde sig til den nyere og nyeste danske litteratur, hvad der er forståeligt, men samtidig ærgerligt for de mange, der gerne havde set også disse træk inddraget i hans præcise systematiserende og karakteriserende fremstilling. Men det må nok konstateres, at Fafner først og fremmest er den metriske poesis suveræne beskriver, og at vi med afslutningskapitlet i *Digt og Form* og sidste bog af *Dansk Vershistorie* har fået, hvad han magtede at give i forhold til de frie vers. I værkets afslutning bemærker Fafner efter et ultrakort rids af systemdigtningen: »Vi må standse her og overlade den »postmodernistiske« digtergeneration til en senere beskrivelse«. ¹³ Det har han ret i, og skuffes man som yngre læser lidt, er det kun, fordi hans fremstilling af den metriske poesi er så berigende.

Den suverænitet, hvormed Fafner mestrer sit materiale, er rigtig nok imponerende, men den står også nogle gange i vejen for hans fremstilling. Vi mindre lærde kunne godt ønske os udførligere henvisninger til de utallige digte og andre citater, *Dansk Verskunst* inddrager, ligesom Fafner vist nogle gange lader sig forlede til at citere lidt vel frit efter sin i øvrigt forbløffende hukommelse. Det er således ikke fatalt, men dog nok let irriterende, når Fafner bemærker om Oehlenschlägers folkevisedigtninger, at de »blev, som Grundtvig sagde, *klædte* (...) i *Sydens Glans, saa de ikke kendte sig selv deri*«. ¹⁴ Citatet stammer fra dedikationsdigtet *Til Adam Oehlenschläger* fra Grundtvigs *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*, det handler om Oehlenschlägers gendigtninger af norrønt stof, ikke om hans folkevisegendigtninger, ¹⁵ og det lyder hos Grundtvig: »Du vakte den, men klædt i Sydens Glands, / Og stundum ei sig selv i sig den kendte.« ¹⁶ Dette er lidt generende, særligt fordi det fremstår, som om Fafner citerer direkte, med ældre retskrivning og markering af en udeladelse i »citatet«. Man kan ikke undgå at blive lidt utryk ved, hvordan forholdene egentlig er omkring de citater, man ikke umiddelbart har adgang til at efterse. ¹⁷ En tilsvarende vaklen lader sig også konstatere, når Fafner igen og igen henter beskrivelser af primærværker ud af sekundærttekster i stedet for selv at gå ad fontes. En sådan praksis er en farlig

potentiel fejlkilde, fordi forskeren, der ikke selv opsøger primærkilden, ikke kan gardere sig imod beskæringer eller misforståelser af primærmaterialet hos sin sekundærkilde. Samtidig er den generende for den læser, der måtte ønske selv at undersøge kilderne, fordi man tvinges til at gå gennem Fafners kilder i stedet for at kunne gå lige til primærteksterne. Irriterende kan det også være, at *Dansk Verskunst* har en tendens til at genbruge sine citater, så man fx får den samme ret lange passage fra Goethes *Dichtung und Wahrheit* citeret i *Dansk Vershistorie* 1 med kun 60 siders mellemrum og inden for samme bog (side 283 og 343). Hvorfor netop dette citat ikke må gengives på dansk, når nu selvsamme værk flere andre steder citeres fra Thyra Hammers danske oversættelse, er mig i øvrigt noget af en gåde.¹⁸ Til den muntre afdeling hører Fafners besvær med at huske, hvor vidt hans artikel i Modersmål-Selskabets årbog for 1995, *Det synlige sprog*, hedder »Billedkunst og retorik«, som det angives i tredje bogs andet kapitel (side 72) eller »Retorik og Billedkunst«, som der står på litteraturlisten (side 496).¹⁹

Disse svagheder hører måske sammen med selve den afslappede skrivestil, der gør, at man kommer gennem værket uden besvær. Teknisk vershistorie er en ganske krævende og i passager også støvet disciplin for humanistiske hjerner, og derfor er den mildt konverserende stil, Fafner anlægger gennem især vershistorien, en stor hjælp, fordi man gennem den kommer lettere til de mange og præcise oplysninger, værket afgiver. Og man er lige ved at tilgive Fafner hans vel letrindende pen, når han pludselig skriver om »den lærde magister Christe Lassen Tychonius«, at han »var veltalenhedsvirtuos i den barokke stil. En af hans ligprædikener varede tre og en halv time, men så måtte han også bæres ud af kirken«. ²⁰ En sådan anekdote har strengt taget ingen rimelig plads i en dansk vershistorie, og man har ingen anelse om, hvor Fafner kender den fra, men den gør unægtelig læsningen fornøjeligere.²¹

Den vaklende videnskabelige praksis i *Dansk Verskunst* berører, så vidt nærværende læser har kunnet se, ikke selve den tekniske fremstilling af verset, der er kernen i værket. Denne fremstilling er afhængig af Fafners evne til at systematisere og analysere forskellige verstyper og deres brug, og det er forholdsvis let at følge gennem værket og, så vidt jeg kan se, overbevisende både i sikkerhed og overblik. Men selv da er det desværre en alvorlig anke mod værket. Netop fordi det i intention og format er et standardværk i studiet af dansk verskunst, Fafner stræber imod at skrive, er det uheldigt, at han midt i sit store arbejde har sjusket så meget i forhold til også nært tilgrænsende områder. Han løber nemlig dermed den risiko at vildlede den interesserede, men ikke nødvendigvis særligt kyndige læser, værket også sigter imod, og han tvinger også den trænede læser til at holde på hat og briller undervejs. Det er irriterende for læsningen, at man hele tiden føler trang til at slå Fafners citater og realia efter. Det skulle netop være et adelsmærke for et standardværk af denne type, at læseren kunne læne sig tilbage og blive klogere uden at behøve at bekymre sig om den slags fundamentale problemer.

Betragtet som videnskabeligt arbejde har *Dansk Verskunst* en udpræget tendens mod det dokumenterende frem for det fortolkende. Dets videnskabelighed søger mod det beviselige faktum og den modsigelsesfrie systematik, og de forandringer og forskydninger i vershistorien, Fafner registrerer, lader sig demonstrere som

præcise, dokumenterbare udviklinger. Det spejler sig allerede i Fafners skrivestil, der er klar og enkel, i lange passager så transparent, som humanistisk videnskab overhovedet kan være, og blottet for enhver form for stilistisk krukkeri og maner. Fafner gør aldrig tingene sværere, end de er. Hvad hans værk bereder læseren af vanskeligheder, skyldes udelukkende emnets kompleksitet.

Denne videnskabelige tendens er en af værkets store styrker. Nogle gange er den decideret intimiderende, som når læseren udsættes for følgende stykke beslutsom dokumentation: »Den blandede versgang har en fremskudt plads hos Ingemann (38,2% af hans strofiske digte, mod 19,6% hos Oehlenschläger og 16,8% hos Grundtvig)«,²² men i et så usikkert og mangetydigt felt som litteraturvidenskaben er det svært at gøre indsigelse mod, at nogle prøver at komme så langt som muligt med en faktuel beskrivelse. Og bl.a. takket være forfatterens forbløffende overblik og evne til at holde hovedet køligt, lykkes det igennem de tre hidtil udgivne bind af *Dansk Verskunst* Fafner at komme langt. Litteraturhistorisk betraget er det sjældent, Fafners beskrivelser fremtræder som overraskelser, men de er med til at udfylde og fuldstændiggøre billedet af de litteraturhistoriske epoker, og de supplerer den svaghed, der præger hidtidige fremstillinger på dette punkt. Som litterat føler man sig efter endt læsning godt klædt på til at vandre ud på verskunstens veje og vildveje og dermed også sikrere og bedre orienteret i litteraturhistorien, bredere betragtet.

Sådan som værket foreligger, er der imidlertid også væsentlige begrænsninger i Fafners metodik. Disse begrænsninger kan skyldes, at værket er skrevet af en retoriker og ikke af en litteraturforsker, men er også et udslag af den strenghed og konsekvens, hvormed værket er gennemført. Begrænsningerne har i alt væsentligt at gøre med Fafners tekstfortolkning eller mangel på samme: Det er udelukkende de danske vers, som er til behandling, ikke de digte, endsige de forfatter-skaber eller litteraturhistoriske sammenhænge, versene stammer fra. Hvad der er af karakteristikker af disse ting, der rækker ud over deres rolle i vershistorien, er enten i forvejen veletablerede kendsgerninger eller lidt usystematiske smagsdomme, der nok er både fornøjelige og åndfulde, men som dog også hensætter læseren noget til et tidligere punkt i den danske litteraturvidenskabs historie. En tilsvarende følelse får i hvert fald nærværende læser – skønt jeg på sin vis har sympati for synspunktet – når Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann, Blicher og Winther kan omtales som »nyere digtere«.²³

Denne begrænsning i værket er formentlig en nødvendig forudsætning både for dets gennemførelse og for dets mange kvaliteter. Det er ikke givet, at *Dansk Verskunst* kunne have været fuldført, hvis det litteraturvidenskabelige niveau og fortolkningsviljen i værket skulle have været på højde med dets metriske og alment vershistoriske overblik. Man kan måske også med rette overveje, hvor vidt et så klart begrebsapparat og en så præcis beskrivelse af de forskellige versformers udvikling og vekslen ikke har som en afgørende forudsætning, at alt, hvad der ikke strengt tilhører dette område, reduceres til et minimum, herunder også en række litteraturvidenskabelige emner med indlysende forbindelse til metrikken og vershistorien.

Men dermed består *Dansk Verskunsts* begrænsninger stadigvæk, og de må nødvendigvis tiltrække sig interesse. Når så meget, der indlysende hører sammen

med værkets emne, er udgrænset, må det være muligt at bringe Fafners fremstilling tilbage ind i den kontekst, hvorfra han mere eller mindre har isoleret den. Det rejser en række spørgsmål i begge retninger både fra litteraturhistorien til vershistorien og fra vershistorien til litteraturhistorien. Nogle enkelte af disse skal skitseres.

For det første er der sider af sit eget emne, Fafner har nedtonet til fordel for andre. Den overordnede formhistorie er hans gebet, og den individuelle verstekniske beskrivelse af litteraturhistoriens store verskunstnere (med Oehlenschläger og til dels Grundtvig som undtagelser) må træde tilbage. Det kunne der eller være trukket interessante pointer ud af. Et par eksempler fra det 17. århundrede kunne være dels udviklingen fra Anders Arrebos kamp med materialet til Anders Bordings naturlige mesterskab over det, hvor metret er blevet en hjælp snarere end en udfordring. Fafner har det med, men der er meget tilbage – også vershistorisk – at sige om det emne. Et andet eksempel kunne være modstillingen mellem regelæstetikens mindre digtere og dens mestre, der kunne være brugt som illustration af, hvori kunsten i regelbundetheden bestod. Dette kunne også være illustreret i Kingos suveræne evne til at bevæge sig ind i en hvilken som helst samtidig konvention og bruge den originalt.

Et andet rent vershistorisk element, Fafner nedtoner, er versifikationen. Undersøgelsen af, hvordan digterne konkret udfylder, benytter, støtter sig til, undergraver, leger med, kæmper med, kæmper imod eller akcentuerer et givent versmål er til dels forsømt i *Dansk Verskunst*. Fafners tydeligste versifikatoriske overvejelse er hans beskrivelse af, hvordan digtene fører syntaksen i forhold til metret, som væsentligst indskrænker sig til en skelnen mellem linjestilen, der har sammenfald mellem syntaks og vers, og bindingsstilen, der fører syntaksen over versgrænsen. Det er en skelnen, der er oplysende i mange sammenhænge, men også ofte et vel unuanceret redskab i den konkrete analyse. En større fokusering på disse ting havde givet digtere som Brorson og Claussen, der i særdeleshed mestrer versifikationen, den plads i værket, de fortjener, men ikke helt har fået. Jeg havde meget gerne læst Fafners forklaring på forskellene i versifikation mellem reformtidens og det 18. århundredes rene gangarter i bindingsstil. For en mere analytisk betragtning er der også masser af urørt materiale på dette område. Et eksempel blandt utallige:

Brorson stiller sig en overraskende avanceret versifikatorisk opgave, når han vælger at skrive sin – ikke særligt folkeviseagtige – folkevisepastiche *Goliath drog fra Gath*. Versmålet her er en simpel repetition af et langvers:

– x – / – x –	a a
– x – x – x –	a

Dette langvers ligner eddalangverset i *fornyrðislag* og *ljóðaháttur*, hvad der ikke er helt usandsynligt i forbindelse med Brorson (og Goliath omtales da også på oldnordisk maner som en »Jette« andetsted i digtet). Men langverset er hos Brorson selvfølgelig enderimet og gennemreguleret både hvad angår rimmønstret og stavelsestallet.²⁴ Denne regulering har imidlertid frataget selve versmålet dets spændstighed. Mønstret gentages således uforandret elleve gange i hvert af digtets to strofer, hvad der gør dets metrik til en ren prokrustesseng. At hvert andet

langvers står indrykket, er en rent grafisk effekt, der ikke betyder nogen metrisk variation. Der skal hele tiden rimes, de konstante sammenstød mellem trykstærke stavelser stopper digtets fremdrift, og enhver mening eller billeddannelse skal klemmes ned i disse ultrakorte vers, samtidig med at repetitionen – og dermed stivbenetheden – hele tiden lurer på digteren. Men Brorson lægger sig ubesværet oven på sit versmål, så der af alle dets bindinger bliver en indlysende elegance og bevægelighed. Et af midlerne til dette er netop føringen af syntaksen over metret, hvor han demonstrerer en forbløffende opfindsomhed og rigdom i evnen til at variere på stadigt nye måder. Et eksempel kunne være følgende passage fra anden strofe:

David bad: HErre lad
Det nu lykkes! dermed glad
Gjør et hvast Slynge-Kast
Stenen blev i Panden fast.

Der er fire sætninger i denne korte passage. Den første føres kun frem til cæsuren i første kortvers og omfatter altså kun et halvt vers. Den næste omfatter et helt kortvers, men er ført hen over et versskift, således at der er både grafisk og metrisk spænding ved versovergangen, mens der til gengæld gennem syntaksen er et skifte efter netop den fjerde stavelse, der er udeladt som cæsurpause i første kortvers, således at omslaget i syntaksen og kontinuiteten i metrummet spilles ud mod hinanden, hvad der forhøjes af, at der netop er en pause på dette sted i de ulige kortvers. Den tredje sætning omfatter til gengæld halvandet kortvers, nemlig halvdelen af vers to og hele vers tre, således at der er en stigende sætningslængde gennem de første tre sætninger. Den gentager enjambementet fra foregående sætning, men lidt mindre kraftigt, idet der er et større meningsmæssigt ophold mellem »dermed glad« og »Gjør et hvast«, end mellem »lad« og »Det«. Samtidig holder dette enjambement de to langvers sammen ved at række hen over grænsen mellem dem og udfordrer cæsuren ved at lave en stærk syntaktisk binding hen over den, hvorved der i den praktiske udfyldning af verset er en spænding mellem den tydeligt understregede cæsur i første kortvers og den antydningvis neutraliserede cæsur i tredje. Det sidste kortvers er en syntaktisk helhed i sig selv, der netop bliver pointeret op imod det slyngede forløb i det foregående. Dermed er den metriske figur bragt til ende, og Brorson er metrisk set tilbage ved sit udgangspunkt, uden på noget tidspunkt at have haft identitet mellem langvers og syntaks, hvad der dog er andre steder i *Goliath drog fra Gath*, da digtet naturligvis heller ikke lader den mulighed ubrugt.

Samtidig står også det spørgsmål tilbage, hvilket nyt lys over vershistorien, der kastes, når man også stiller spørgsmål til den, som overskrider den teknisk-formelle beskrivelse, der er hovedlinjen i *Dansk Verskunst*? Fafner gør det sådan set igen og igen, men han fører ikke bevægelsen igennem. Alle de vershistoriske fænomener, Fafner beskriver, er tæt forbundet med andre træk i litteraturhistorien og kan derfor også gøres til genstand for videre undersøgelser. Hvordan forbinder verset sig med billeddannelsen eller tematikken, og i hvilket omfang er in-tertekstuelle forhold mellem forskellige digte gennemført eller blot markeret i versmålet. Holbergs aleksandrinere i *Peder Paars* er mere end blot sjuskede, de

er direkte stil- og ideologiundergravende. Grundtvigs genbrug af Kingos versmål er fulde af beundring, men også fulde af afstandtagen. Thøger Larsen gen- og nedskriver Brorsons *Her vil ties, her vil bies* i selve versemålet til sit digt *Strandvalmue*.²⁵ Der er ikke noget fastlagt i Fafners vershistoriske afgrænsning af sit emne, der forhindrer ham i at inddrage denne type problemstillinger, men den grad af tekstanalytisk detaljeforskning, det i de fleste tilfælde ville kræve, ligger hinsides, hvad Fafner metodisk tillader sig selv igennem *Dansk Verskunst*. Eksempelmaterialet i *Dansk Verskunst* er kæmpemæssigt, og det behandles med stor kyndighed og på sin vis også med stor grundighed, for så vidt som det omhyggeligt indskrives i vershistoriens lange sammenhæng og beskrives med udgangspunkt i den omhyggeligt gennemarbejdede metodik fra *Digt og Form*. Men samtidig er det ikke til at komme uden om, at hvert enkelt eksempel overstås forbløffende hurtigt som regel bare med et par linjer, hvis da overhovedet det. Det kortfattede analyseeksempel, jeg har givet ovenfor, konkurrerer i længde ubesværet med de mere omfattende af Fafners beskrivelser. Denne manglende analytiske dybde i forhold til enkeltteksemplerne betyder, at det stadig efter endt læsning ikke står klart, hvor langt man som læser kan komme i forhold til sine tekster med Fafners versanalytiske apparat. Det er eminent til at begribe en ydre form, men i hvilket omfang lader det sig på en meningsfuld måde forbinde med en mere omfattende tekstanalytisk interesse? Og hvordan gør man det? Disse spørgsmål besvarer Fafner aldrig, hverken teoretisk eller ved at demonstrere det i praktisk analyse. Nye forskere kan begynde her!

Dette er som sagt ikke så meget indvendinger mod *Dansk Verskunst*, som det er antydninger af værkets – i vid udstrækning nødvendige – grænser. Og uanset dem, og uanset hvad der ellers måtte være af indvendinger, står det tilbage, at Fafner med *Dansk Verskunst* afgørende har forandret den videnskabelige situation i Danmark til det bedre, ikke blot inden for sit eget område, retorikken, men også inden for litteraturvidenskaben. Dermed har man for en gangs skyld virkelig lov til at tale om, at der er skabt et hovedværk.

Noter

1. Jørgen Fafner: *Strofer og strofebygning. Grundtræk af den klassiske strofes morfologi*. København 1964. 7.
2. *Digt og Form*, 196.
3. *Digt og Form*, 231.
4. Den artikel af Merete Onsberg, Fafner henviser til på side 96 (»Onsberg (1995)«), mangler på hans litteraturliste. Det drejer sig om artiklen »Anybody with a Larynx Can Rap. Rap som metrik og kommunikation« fra Sven Bäckman (m.fl. red.): *Rytmen i fokus. Studier framlagda vid Fjärde nordiska metrikkonferensen Lund 25.-27. november 1993*. Göteborg 1995.
5. *Dansk Vershistorie* 1, 91.
6. *Dansk Vershistorie* 1, 274.
7. *Dansk Vershistorie* 1, 356.
8. *Dansk Vershistorie* 2, 466.
9. Ibid.

10. Ibid.
11. *Dansk Vershistorie* 2, 469.
12. Ibid.
13. *Dansk Vershistorie* 2, 492.
14. *Dansk Vershistorie* 2, 62.
15. På baggrund af denne hukommelsesfejl mangler Fafner da også citatet på det sted, hvor han har brug for det, nemlig i hans fremstilling af Oehlsenschlägers forhold til det norrøne versmateriale (*Dansk Vershistorie* 2, 221ff.). Her er Fafners synspunkt helt parallelt med Grundtvigs, men mangler dennes skarpe formulering til at præcisere positionen, så *Dansk Vershistorie* må nøjes med en mindre præcis bemærkning om, at »Oehlsenschläger var turist i den norrøne verden«.
16. N.F.S. Grundtvig: *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*. København 1809. Upagineret dedikationsdigt forrest i værket. Eller Holger Begtrup (udg.): *Udvalgte Skrifter* 1. København 1904. 385.
17. En anden passage, man som Grundtvigforsker studser lidt over, er Fafners ganske frie udlægning af baggrunden for *Det er saa yndigt at følges ad*:
 »Grundtvigs ven P.A. Fenger var gift med Louise Augusta f. Manthey. Til deres sølvbryllup d. 3. juni 1855 fandt man Weyses romanceprægede melodi frem og bad Grundtvig skrive festsangen. Det blev til *Det er saa yndigt at følges ad / for to ...* (S 738). Grundtvigs digt fik større gehalt end de tidligere tekster. Han havde selv året forinden mistet sin anden hustru Marie, netop på den tid, hvor han selv skulle have fejret sølvbryllup med hende. Ordene er derfor båret af selvoplevelsens styrke« (*Dansk Vershistorie* 2, 289).
 Da Grundtvig imidlertid frem til 1851 var gift med sin første kone Lise Blicher og først i efteråret 1851, et halvt år efter Lises død, blev gift med Marie, har der efter al sandsynlighed ikke været lavet til sølvbryllup i det grundtvigske hjem på den tid, da Marie døde efter sygdom i forbindelse med sin nedkomst med parrets første (og følgelig eneste) barn, Frederik Lange Grundtvig.
18. Oversættelsen blev i 1962-63 udgivet på Pios forlag under titlerne *Barn- domserindringer* (1962), *Ungdomserindringer fra Leipzig og Strassburg* (1963) og *Ungdomserindringer fra Frankfurt og Wetzlar* (1963).
19. Den rigtige titel er »Retorik og billedkunst«.
20. *Dansk Vershistorie* 2, 65.
21. En mulig kilde er Vilh. Andersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie* 1. København 1934. 193.
22. *Dansk Vershistorie* 2, 106.
23. *Dansk Vershistorie* I, 144.
24. I eddalangverset veksler rimstavenes placering selvsagt, ligesom rimmønste- ret internt i langverset kan veksle mellem a – a / a, a / a og det sjældnere a / a – a.
25. Jf. Søren Baggesen: *Thøger Larsen. En kritisk monografi*. Odense 1994. 15-26.

Retskrivningsordbogen, 3. udgave, Dansk Sprognævn og Aschehoug, 2001. 749 sider, kr. 120,00 (cd-rom, kr. 120,00). *Retskrivningsordbog*, 2. udgave, Gyldendal, 2001. 752 sider, kr. 120,00. *Politikens Retskrivningsordbog*, 1. udgave, Politikens Forlag, 2001. 557 sider, kr. 100,00 inkl. cd-rom.

Hvorfor skal vi dog have hele tre retskrivningsordbøger for dansk, kan man uden videre spørge – der er vel kun én retskrivning. Et kynisk svar kunne være at vi skal bidrage til at stimulere visse forlags økonomi. Et mere pragmatisk (og sagligt) svar kunne være at vi skal have mulighed for at vælge den præsentation af danske ords retskrivning som vi finder mest behag i når vi er i tvivl om staveformer, bøjningsformer og visse orddannelsesforhold.

Men hvilken én af de tre skal man så foretrække? Det giver denne anmeldelse ikke noget (endeligt) svar på. For det første fordi et sådant svar naturligt vil afhænge af ens personlige præferencer og viden om retskrivningsforhold; for det andet fordi et reelt svar ville fordre at man gik alle tre retskrivningsordbøger systematisk efter i sømmene én for én i alle de aspekter der har relevans for deres udformning, hvilket falder uden for rammerne af denne anmeldelse; og for det tredje fordi de tre retskrivningsordbøger i et vist omfang vægter de forskellige aspekter af retskrivningen og præsentationen heraf på hver sin måde, hvad der vanskeliggør en egentlig sammenligning.

Som nødløsning har vi udvalgt tre aspekter som vi mener både er essentielle for en retskrivningsordbog og umiddelbart sammenlignelige, nemlig 1) ordudvalg, 2) bøjningsoplysninger og 3) retskrivningsregler, herunder de såkaldte § 38-ord, et særlig(t) svært område i dansk grammatik. Vi har således, måske lidt urimeligt, ikke lagt vægt på de områder hvor de tre ordbøger gør en dyd ud af at være forskellige. Det gælder fx de uautoriserede staveformer og de mange betydningsangivelser i *Politikens Retskrivningsordbog*.

Ordudvalg

For at belyse de principper der er lagt til grund for ordudvalget i de tre retskrivningsordbøger, ikke mindst til- og fravalget af ord i de to alternative ordbøger, Gyldendals *Retskrivningsordbog* (GRO) og *Politikens Retskrivningsordbog* (PRO), har vi undersøgt ordstoffet i to tilfældigt valgte udsnit i Dansk Sprognævnets *Retskrivningsordbogen* (RO), nemlig ordene i intervallerne *bjergblive* og *ritte*¹-royalty.

I en vis forstand kan man hævde at en sådan sammenligning ikke er helt rimelig. RO's ordudvalg grunder sig nemlig i vidt omfang på at man som bruger skal ræsonnere sig frem til oplysninger der er givet af retskrivningsreglerne, fx mht. bøjning og orddannelse. Således gives der sjældent oplysninger om regelmæssige bøjningsformer som fx participiumsformer, og af samme grund bringes der også kun et relativt lille antal sammensætninger. De ortografiske, morfologiske og andre typer oplysninger man måtte ønske at få belyst for en sammensætning, en afledning eller en bøjningsform, er enten givet af de generelle retskrivningsregler eller må søges under en given sammensætnings første- eller sidsteled.

Sådan er spillereglerne i RO. Omvendt må man så formode at de ord der *er* med i RO, er valgt med stor omhu.

I de to intervaller, *bjerg-blive* og *ritte¹-royalty*, har vi optegnet samtlige ord i RO og sammenlignet dem med inventaret i GRO og PRO. Vi har desuden sammenlignet inventaret med hvilke ord manuskriptet til Den Danske Ordbog (DDO) bringer i de samme intervaller.

Det samlede antal ord i de tre retskrivningsordbøger og i DDO fremgår af tabellen nedenfor. Vi har i optællingen ikke skelnet mellem om et ord er et egentligt opslagsord eller blot nævnt i en artikel som fx en mulig sammensætning eller andet; alle ord i de to intervaller er talt med. Dette skyldes de forskellige lemmatiseringsprincipper ordbøgerne imellem, hvor især PRO adskiller sig med sit morfologisk orienterede lemmatiseringsprincip.

	fra <i>bjerg</i> til <i>blive</i>	fra <i>ritte¹</i> til <i>royalty</i>	Total	%
RO	215	253	468	100
PRO	294	279	573	122
GRO	294	338	632	135
DDO	270	301	571	122

Tabel 1: Det samlede antal ord i de to udsnit i de tre retskrivningsordbøger og DDO

Både PRO og GRO har (betydeligt) flere ord med end RO i de undersøgte intervaller, og GRO allerflest. Dette afspejler i rimelig grad forskellene mellem det i ordbøgerne annoncerede samlede antal ord, 64.000 i RO, 80.000 i PRO og 85.000 i GRO.

Der er – ikke uventet – et ret stort sammenfald af ord i de tre ordbøger. I de to valgte udsnit medtager GRO og PRO (på nær et enkelt ord) alle de ord der var at finde i RO96, og der er således stort set tale om at disse to alternative retskrivningsordbøger supplerer og dermed sanktionerer RO's ordudvalg. Men selv om der er sammenfald i en lang række af de ord GRO og PRO supplerer med, er der naturligvis også en række ord der alene optræder i hver af de to retskrivningsordbøger. Dette indikerer at der er blevet anvendt forskellige strategier for optagelse af opslagsord i de tre ordbøger, og det er resultatet af disse forskellige strategier vi vil fokusere på i det følgende.

Som det så rigtigt nævnes i forordet til PRO (s. 7), kan man på dansk danne nye afledninger og sammensætninger nærmest uden grænser. Vi må derfor formode at de bragte afledninger og sammensætninger – i hvert fald i PRO, men vel også i RO og GRO – er »de hyppigste og mest typiske« (smst.), eller med andre ord, at der kan påpeges en vis sproglig, frekvensmæssig eller måske historisk eller kulturel motivation for at optage et givet ord.

Vi har i vores vurdering af opslagsordene som udgangspunkt fokuseret på følgende kriterier for hvad man kan kalde begrundet motivation: a) hyppighed i almindelig sprogbrug som det kan observeres i henholdsvis DDO's korpus, i Polinfo (Politikens artikeldatabase) og på internettet (vha. søgemaskinen Google), b)

særlig kulturel eller historisk prægning, c) på anden måde etablerethed eller velkendthed, d) (uforudsigeligt) relevant morfologisk forhold, fx mht. fugeelement, og e) base for orddannelse, fx ved at ordet udgør stammen for en afledning eller førsteleddet i en sammensætning.

Lad det være sagt med det samme: I langt størstedelen af tilfældene er det efter vores bedømmelse ikke kriterierne b-e der har været i spil ved optagelsen af ord i de tre retskrivningsordbøger, og den følgende vurdering af optagelsesprincipperne i de respektive ordbøger hviler derfor hovedsageligt på faktisk forekomst i almindelig sprogbrug.

Men lad os starte med at se på de punkter hvor grundlaget for de to alternative retskrivningsordbøger, altså RO, adskiller sig fra sine konkurrenter.

Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*

I de to udsnit finder man i alt fem ord der alene optræder i RO. Heraf er et enkelt en genganger fra RO96, nemlig sammensætningen *blindstikprop*, mens de resterende fire, låneordet *roadmovie*, afledningen *bladring* og sammensætningerne *blandingsmisbrug* og *blandingsmisbruger*, er nyoptagne ord i RO01.

Ordet *roadmovie* må siges at være etableret både i og uden for filmkredse og kan derfor være berettiget som opslagsord i en retskrivningsordbog. Alligevel er det ikke blandt de ord som GRO og PRO selv har håndplukket som opslagsord. Til gengæld optræder det hyppige *roadpricing* i både GRO og PRO, men pudsig nok ikke i RO, samtidig med at GRO, som den eneste af de tre ordbøger, bringer det mindst lige så hyppige *roadshow*.

Afledningen *bladring* ('det at bladre') kan ikke siges at være direkte sjælden, men udmærker sig dog heller ikke ved at være udpræget morfologisk eller semantisk interessant. At dette ord er blevet vejet og fundet tungt nok til optagelse i RO, må alene grunde sig på den ikke specielt imponerende frekvens i faktisk sprogbrug (0 forekomster i DDO's korpus, 17 i Polinfo og 235 i Google). Da verbalsubstantivet *bladring* er dannet ud fra en almindelig og forudsigelig afledningsmekanisme, er den manglende tilstedeværelse i GRO og PRO ikke et umisteligt tab for de to ordbøger. I modsætning hertil er sammensætningerne *blandingsmisbrug* og *blandingsmisbruger* udbredte og etablerede, hvorfor det kan undre at de ikke har fundet vej til GRO og PRO. Derimod er det så sandelig berettiget at de begge har fravalgt sammensætningen *blindstikprop*, som altså også optrådte i RO96. Ordet har ingen forekomster overhovedet i nogen af de tre korpora og kvalificerer derfor til betegnelsen »ordlig«, altså et ord der bliver ved med at stå i ordbøger, men stort set ikke forekommer i faktisk sprogbrug.

I udsnittene finder man ti sammensætninger som GRO og PRO er enige om har værdi som opslagsord i en retskrivningsordbog, men som man må lede forgæves efter i RO. Sammensætningerne hører i alt væsentligt til *håndbajer-* og *møbelstof-*typen, dvs. sammensætninger som RO ikke føler sig forpligtet til at medtage da de ordannelsesmæssigt er ligeud ad landevejen, dvs. morfologisk uproblematisk, og hvis bøjning kan ses under sidsteleddet andetsteds. Men GRO og PRO har altså alligevel fundet det passende at medtage disse sammensætninger, og ser man på den faktiske sprogbrug, forstår man delvist hvorfor; seks af dem (*bladhus*, *bladkonge*, *bladmand*, *rodbehandling*, *rollebesætning* og

romanforfatter) har (langt) over 100 forekomster i Polinfo og er derfor velegnede som eksempler på almindelige og velkendte sammensætninger til de pågældende førsteled. De resterende fire (*rodeskuffe*, *rokkehjul*, *rouletspillrouettespil* og *rovgrisk*) er dog ikke udpræget hyppige i sprogbrugen. Som illustration af sammensætningsmuligheder er de lavfrekvente *rodeskuffe* og *rokkehjul* ikke strengt nødvendige, i forvejen bringer RO fire eksempler på sammensætninger til hvert af ordene *rode* og *rokke*, og det samme gælder adjektivet *rovgrisk*. Til gengæld kan det måske hævdes at sammensætningerne *rouletspillrouettespil* – ud over at *rouettespil* må tilkendes en vis frekvens) – godt kunne figurere som eksempler på sammensætningsmulighed til dobbeltformen *roulet/roulette*, som der i forvejen ikke findes nogen af i RO.

Politikens Forlag: *Politikens Retskrivningsordbog*

I de to udsnit er der i alt 34 ord som alene findes i PRO. Det måske mest iøjnefaldende ved disse er 12 adjektiver, eller rettere participier, dannet af verber der i forvejen optræder i ordbogen, fx *bjæffende*, *blandende*, *blendet*, *rokkende* og *romantiserende*. Det er ikke helt indlysende hvorfor netop disse bøjningsformer er lemmatiserede. Til dels understøttet af PRO's forord gætter vi på at PRO's redaktion har fundet dem tilpas hyppige, men hyppige i kraft af faktisk forekomsttal eller hyppige i forhold til de normalt mere almindelige finite former? At *bladrrende* (1 forekomst i DDO's korpus, 15 i Polinfo og 9 i Google) optræder på lige fod med *blafrende* (65 i DDO's korpus, 822 i Polinfo og 503 i Google), peger på et noget automatiseret lemmatiseringsprincip.

PRO har derudover suppleret sit ordudvalg med to uhyre lavfrekvente simpleksord, som man hverken finder i RO eller GRO, nemlig adjektivet *blanko* og substantivet *blastula*. Adjektivet *blanko* har dog en vis udbredelse som førsteled i sammensætninger (*blankocheck*, *blankofuldmagt*, *blankokredit* og *blankoveksel*), hvilket ifølge pkt. e ovenfor kan berettige til et opslagsord.

Af de ni sammensætninger som man finder i PRO, men ikke i RO og GRO, trænger kun *blanktegn*, *Rom-tur/rom-tur* og *romkugle* sig på når man ser på ordenes frekvens såvel som deres etablerethed. Men ingen af de øvrige sammensætninger (*bjergløve*, *blistergas*, *rosentræsskaft*, *roskildereje*, *rottingpalme* og *rouleaukant*) er påfaldende hyppige eller vigtige, på nær – måske – *rosentræsskaft*, som viser fugeelement i sammensætninger med *rosentræ*.

PRO vælger at sortere ni sammensætninger fra som både findes i RO og GRO, og af disse har seks af dem (*bjergkam*, *bladtegn*, *bjergpas*, *robåd*, *rockerborg* og *rollemodel*) over 100 forekomster i Polinfo. Man må spørge sig selv hvorfor PRO fravælger netop disse ord (jf. PRO's eget forord, se ovenfor). De øvrige tre, *blegvand/blegevand*, (det nu historiske) *rodekantor* samt *rotationspumpe*, kan PRO derimod ikke klandres for at have udeladt. *Blegvand/blegevand* er godt nok dobbeltformer der viser at førsteledet kan variere i modsætning til andre sammensætninger med *bleg*, som enten har *bleg-* eller *blege-*, men det er vitterligt ikke et ord mange bruger (1 forekomst i DDO's korpus, 3 i Polinfo og 22 i Google). Og fuge-s'et i *rotationspumpe* illustreres i forvejen af *rotationspresse*, der er med i alle tre retskrivningsordbøger.

Gyldendal: *Retskrivningsordbog*

Af de 162 ord som alene findes i GRO, springer de 31 proprier i øjnene, fra *Bjergsted* over *Bjovulf* til *Romerike* og *Roskilde Amt*. Langt størstedelen er stednavne, men man finder også både *Bjergprædikenen*, *Rolf Krake* og *Romtraktaten* repræsenteret. Det er dog svært præcist at gennemskue hvad udvælgelsesprincippet bag dette massive opbud af proprier er, fx er den norske dal *Romsdalen* (0 forekomster i DDO's korpus, 2 i Polinfo og 91 i Google), »som gennemstrømmet af elven Rauma løber mod NV fra Lesjaskogvatnet (...) til byen Åndalsnes« (fra *Den Store Danske Encyklopædi*), repræsenteret i GRO, mens fx *Bjæverskov* »10 km vest for Køge« (smst.) – med 22 forekomster i DDO's korpus, 455 i Polinfo og 3580 i Google og med egen travbane og egne motorvejstil- og frakørsler (!) – er udeladt.

Vurderet ud fra forekomst i faktisk sprogbrug fortjener GRO ros for ca. halvdelen af de 109 sammensætninger man ikke finder i RO og PRO, således fx *bjergegn*, *bjergluft*, *bjælkehytte*, *bladkiosk*, *blebarn*, *rodbetændelse*, *rollefordeling*, *roll-on-deodorant*, *rosinkage* og *rotur*. Alle er hyppigt brugte danske ord og har derfor en god chance for at blive slået op i en retskrivningsordbog. Orddannelsesmæssigt er de her nævnte sammensætninger imidlertid ikke interessante. Den anden halvdel omfatter ord der ikke kan falde ind under kategorien »almindelige danske ord«, og som kun for enkeltes vedkommende kan begrundes ud fra et andet princip. Ser vi fx på de forholdsvis mange sammensætninger med *bjergnings-lbjærgnings-*, sniger kun *bjergnings-lbjærgnings-selskab* sig frekvensmæssigt op på et nogenlunde acceptabelt niveau. Tilsvarende kan man med rimelighed spørge hvad vi i GRO skal med hele 31 sammensætninger med *bjerg-*. Kunne *bjergbo*, *bjergfuld*, *bjergskred* og evt. *bjergtrolde* ikke have været sorteret fra? Det samme spørgsmål kan stilles til nogle af de mange sammensætninger med *blad-*, fx *bladdannelse*, *bladknop* og *bladribbe*.

Ser vi nærmere på de 16 ord som optræder i både RO og PRO, men som GRO har valgt fra, kommer GRO til at stå i et lidt andet og bedre lys. Fx er *blasfemiker* ikke specielt hyppigt, og substantivet *rokker* er det temmelig svært at finde eksempler på, vi måtte endog ty til ODS for at finde ud hvad ordet egentlig betyder, nemlig en indretning i et lommeur. Hvis det er et uomgængeligt ord for urmagerne, kan vi måske overtale til at acceptere det, ellers må vi støtte GRO i fravalget. Lige så få forekomster som – eller endda færre end – *blasfemiker* har de fem sammensætninger *bjørnebær*, *blandingsgods*, *blidgøre*, *riveost* og *romerkirke* (sidstnævnte som appellativ), og det er forståeligt at GRO fravælger disse lavfrekvente ord, men ikke indlysende hvorfor RO og PRO medtager dem, især ikke for PRO's vedkommende hvis vi kaster blikket tilbage på de mere frekvente ord omtalt ovenfor (*bjergkam*, *bladtegner*, ..), som PRO netop ikke har med.

Ordlig i alle tre ordbøger?

Vi har ikke kunnet dy os for at kaste et blik i manuskriptet til Den Danske Ordbog for at se om DDO har håndteret ordene i de to udsnit på samme vis. DDO er en ordbog af en noget anden type end de tre retskrivningsordbøger. Den skal beskrive sproget som det bruges (og det over seks bind), så det er måske ikke over-

raskende at der optræder en række semantisk interessante, men ortografisk uproblematisk ord i DDO som man ikke finder i nogen af de tre retskrivningsordbøger. Mere interessant er det mindre antal ord der er med i alle de tre retskrivningsordbøger, men som man *ikke* finder i DDO, og kendetegnende er det måske at det kun er meget få af disse ord der har et rimeligt antal forekomster i de tre korpora vi har kigget i. Dette gælder fx for de syv simpleksord *ritte*¹, *ritte*², *rotang*, *rotisseri*, *roulere* og *rovs*, som altså alle optræder i hver af de tre retskrivningsordbøger. Lidt bedre, men langt fra imponerende ser det ud for afledningernes vedkommende: *rokning*, *romanisere*, *romanisering*, *romanistik*, *roskildensisk* og *rovse*. Visse af *roman*-ordene besidder en vis faglig etablerethed, men at optage dem virker dels som paradigmatvæg, dels som veneration for det universitære. Og hvorfor egentlig *rokning* når *rokken* næsten er enerådende som verbalsubstantiv til *rokke*? Enkelte af de sammensætninger som DDO afholder sig fra at bringe, men som kan slås op i retskrivningsordbøgerne, har en vis berettigelse i henhold til faktisk sprogbrug. Men for de fleste sammensætnings vedkommende kan det konstateres at de tre retskrivningsordbøger ikke har haft den skarpeste kniv fremme når det gjaldt om at skære de sjældne ord fra.

Sammenfatning

Vores stikprøver viser at alle tre ordbøger bringer en del ord, såvel simpleksord, afledninger som sammensætninger, der faktisk ikke, eller kun i ringe grad, er til stede i sprogbrugen som den kan observeres i de tre anvendte korpora. Visse af disse ord vil måske kunne forsvares ud fra nogle af de nævnte kriterier b-e ovenfor, men umiddelbart har vi ikke fundet det rimeligt for ret mange af dem. Og hvis et givent lavfrekvent ord kan siges at have fx en betragtelig historisk bekendthed, så kan dets lave forekomsttal vel siges at være et udtryk for at ikke særligt mange mennesker har behov for at bruge det. Eller udtrykt lidt polemisk: Hvad skal vi egentlig med opslagsord i en retskrivningsordbog der viser et bestemt orddannelsesmønster, eller som har en vis kulturel eller historisk prægning, hvis ordene ikke bruges, som fx *rottingstol*, *romanbladsstil* og *rosenkålsstuvning*, som alle kan findes i de tre retskrivningsordbøger?

De mange lavfrekvente ord, som vi både kunne kalde »ordlig« og »overflødig fyld«, giver ikke de tre ordbøger lige meget slagside.

RO klarer sig vel rimeligt pænt i forhold til de to konkurrenter, på sine egne restriktive præmisser, vel at mærke. Men der bliver dog »slået nogle skæve« med den række af ord(lig) som med rette er sorteret fra i GRO (og til dels PRO) – en anke der dog som nævnt i et vist omfang kan rettes mod alle tre retskrivningsordbøger.

Samlet set har vi et lidt broget billede af opslagsordene i GRO. Hvis man absolut vil fravige RO's *møbelstof*-princip og have »overflødige« sammensætninger med, og det vil GRO om nogen, kan vi kun lidt modvilligt klappe i hænderne over de optagne ord. Selv om GRO fanger mange der er hyppige og etablerede i sprogbrugen, bringes der samtidig mange som er svære at få øje på i de anvendte korpora, og som der ikke umiddelbart kan findes andre indlysende grunde til at bringe.

Samme brogede billede finder man i PRO, hvor vi for så vidt hylder idéen med

at bringe de mange participiumsformer som fx *blafrende* og *blendet*, men dog ikke som resultat af et automatiseret lemmatiseringsprincip; optagelsen af disse bøjningsformer bør grunde sig på at ordene rent faktisk også bruges.

Får vi så de opslagsord vi fortjener, kunne man afslutningsvis spørge? Det gør vi nok et stykke hen ad vejen, især hvis vi supplerer ordbøgerne med hinanden. Men hvorfor ikke få luget ud i de outdatede ordlig og få nogle mere up to date-ord med? Med nyudgivelser så hyppigt som hvert femte år kan førstnævnte jo altid komme med igen hvis der skulle opstå et behov derfor, og sidstnævnte kan ryge ud hvis de skulle vise sig at være døgnfluer. Det vil efter vores mening gøre retskrivningsordbøgerne noget mere sprogbrugsorienterede og dermed (endnu) mere aktuelle.

Laurids Fahl
Jan Heegård

Bøjningsoplysninger

Et interessant problem i forbindelse med alternative retskrivningsordbøger i Danmark er spørgsmålet om bøjningsoplysningernes afhængighed af den officielle retskrivningsordbog. Hvor vidt strækker den officielle retskrivningsordbogs normeringsdomæne sig? Gælder det køn og bøjningsmorfemer sådan at alternative retskrivningsordbøger må gengive den seneste RO's oplysninger slavisk hvis prædikatet »i overensstemmelse med dansk retskrivning som den er fastlagt af Dansk Sprognævn« skal stå til troende? Eller er der et vist spillerum i fortolkningen?

Sprognævnets retskrivningsordbog

Hvilke metoder kan man give bøjningsoplysninger ud fra? Man kan teoretisk skelne mellem mindst to systematiske principper, nemlig: a) et grammatisk og b) et empirisk princip. En grammatisk orienteret tilgang vil gengive det fulde paradigme, mens den empiriske kun vil give det som er fundet i faktisk ytret sprog. Hvor står RO i forhold til disse principper?

En gennemgang af en større mængde opslagsord sammenlignet med sproglig empiri (DDO's korpus, Berlingske Avisdata fra 1998 og internettet (vha. søgemaskinen Google)) viser et noget broget billede, men med en tendens mod en dominerende grammatisk tilgang i RO. Eksempelvis giver RO pluralis af *numismatik*, noget man ikke finder i de nævnte korpora, og som også forekommer noget sælsomt. Også *understimulation* får pluralis i RO, velsagtens fordi *stimulation* har det – simpleks er rigtignok tælleligt, men dets sammensætning næppe. Det samme gælder *galvanoteknik*. På tilsvarende måde må man gå ud fra at der ligger rent grammatiske overvejelser til grund for at give *prostitution* flertalsbøjning, for det er svært at finde nogen empiriske belæg på denne form.

Selv om man altså kan konstatere en udpræget grammatisk tilgang til behandlingen af bøjning i RO, så er der dog ikke tale om et konsekvent koncept, sådan at der til enhver tid gives fuldt bøjningsparadigme. Således har *afhængighed* ikke pluralis, mens *afhængighed* har, hvilket ud fra et empirisk princip virker rime-

ligt. Hverken *mellemgulv*, *muzak* eller *mystik* har pluralis, hvilket må skyldes samme overvejelser. Den empiriske metode fører dog nogle steder til uforståelige defektive paradigmer. Fx har *ejerskab* ikke pluralis i RO, skønt sprogbogen er fuld af eksempler på det. At RO tilsyneladende kombinerer en grammatisk og en empirisk tilgang, bliver for alvor tydeligt hvis man ser på »ordpar«, hvor man måtte forvente en parallel behandling af opslagsordene. Således kan det fx undre at dikotomien *vestblok/østblok* er behandlet forskelligt: Kun det sidste ord har fået pluralis. Noget tilsvarende gælder *retstriking/glatstriking*, *livegenskab/vornedskab*, *indologi/klimatologi*, *kaprustning/oprustning*, *troskab/utroskab*, *chamois/breitschwanz*, *adhæSION/kohæSION* og *sinus/cosinus*. Listen er lang.

Vi kan altså konstatere at man nok kan tale om en grammatisk orienteret metode til behandling af bøjning i RO, men at der er mange afstikkere til empirisk baserede beslutninger. Nogen overordnet, konsekvent metode synes dog ikke at være styrende.

De alternative retskrivningsordbøgers reception af RO

Hvordan reagerer GRO og PRO nu på det? Føler de sig forpligtede til at overtage RO's paradigmer, eller tillader de sig visse friheder i behandlingen af bøjningsoplysningerne – friheder der i nogen grad er berettigede? For at gøre det kort: De følger med få undtagelser RO's paradigme slavisk. Af de nævnte eksempler er det kun *østblok* som er ændret i forhold til RO, idet pluralis ikke er medtaget – og det gælder begge ordbøger.

Dette leder over i to ting: Dels kan man konkludere at GRO og PRO altså ikke føler sig 100 % forpligtede på RO's bøjningsoplysninger – også selv om vi foreløbig kun har set på variation i numerus. Dels kan man undre sig over at ordbøgerne ikke er gået videre i deres kritiske reception af RO – noget vi ovenfor så der kan være god grund til – når de tilsyneladende ikke mener at RO's monopol på at definere dansk retskrivning gælder absolut.

Nye ord og bøjning i GRO og PRO

Det er et af GRO's og PRO's væsentligste salgargumenter at de indeholder flere opslagsord end den »rigtige« retskrivningsordbog. Det er klart at uden sådanne ekstra raffineringer vil alternative retskrivningsordbøger på forhånd stå meget svagt i forhold til den officielle RO. Men er det ganske problemfrit at tilføje ord?

I praksis ja, kan man argumentere, for ordet passerer jo gennem »sikre sprogbrugeres« (ordbogsredaktøremes) filter, så brugeren vil få en forsvarlig behandling af ordet. Ikke desto mindre kan man opregne en række både principielle og praktiske problemer ved at supplere RO's ordudvalg (jf. ovenfor). Rent principielt kan man indvende at brugeren jo vil forvente at der er tale om officiel retskrivning, jf. ordbøgernes egen annoncering, hvilket næppe kan siges at være tilfældet hvis ordet ikke er beskrevet i RO's lemmaliste. Selv hvis redaktionerne sørger for at afstemme med Dansk Sprognævn, er det problematisk at ordformer fremstår som officielle i alternative retskrivningsordbøger når de strengt taget først er det i kraft af deres medtagelse i den officielle retskrivningsordbog.

Det største problem er imidlertid et andet, som en sammenligning af de tre ret-

skrivningsordbøger viser, nemlig de tilfælde hvor GRO og PRO medtager ord som ved redaktionens afslutning (endnu) ikke var behandlet af RO. Man kan illustrere problemet meget tydeligt ved at kaste et blik på nogle af de ord som er nyoptagne i RO. Hvordan behandler GRO og PRO disses bøjning?

Opslagsordet *chat* angives i PRO at have nulform i ubestemt form pluralis. Men officiel retskrivning er med fakultativt *-s*. Måske har PRO forsøgt at imødekomme en formodet favorisering af »dansk« bøjningsparadigme, som det kendes fra andre beslutninger fra Dansk Sprognævn. Det samme gør sig muligvis gældende med *bodylotion*, hvor GRO har ramt rigtigt. Det har PRO imidlertid ikke, idet den ikke gør brugeren opmærksom på at *-s* i gældende retskrivning faktisk er sideordnet *-er*. Omvendt derimod med *cookie*, hvor PRO ikke oplyser brugeren om den anden normerede pluralisform, *-r* (ved siden af *-s*). Her har GRO også sit på det tørre.

GRO har dog ikke kunnet forudse at *remake* ud over intetkøn også skulle have fælleskøn. Ser man på empirien, så er der faktisk god fornuft i fakultativt køn: Begge har relativt stor udbredelse, selv om intetkøn rigtignok ser ud til at være hyppigst.

Helt galt går det med *web*, som ifølge RO kan have to køn. I PRO har det kun ét, og i GRO gives bøjningsformer uden konsonantfordobling, men med apostrof (!), samtidig med at ordet skrives med stort, idet det her afvigende kaldes et *proprum*.

Hamborg er kommet med i RO med den tilføjelse at byen på tysk skrives *Hamburg*. Ordet er ikke med i PRO, men derimod i GRO. Her optræder de to former imidlertid som dobbeltformer, hvilket næppe er Sprognævnets hensigt.

floorball, som PRO ikke medtager, har ifølge RO fælleskøn, hvilket er plausibelt med ca. 30 internetbelæg på *-en* og *-ens*. GRO giver ikke noget køn. Det kan være svært at finde frem til et køn på mange betegnelser for spil og sportsgrene, jf. fx *petanque* og *boccia*, og kønnet er muligvis heller ikke så relevant her som ved andre typer af substantiver, måske med undtagelse af kontekster som »petanquens historie« og »Nå, hvordan går det med bocciaen?«. Det ændrer dog ikke ved at Sprognævnet har *besluttet* at ordet er fælleskøn.

Det sidste eksempel jeg vil fremdrage her, er noget af et kuriosum. Det drejer sig om *piletast*, som RO af uransagelige grunde først har medtaget i 2001-udgaven. Men måden det er behandlet på, må have vakt forundring andre steder end hos mig, for det optræder fuldstændig løsrevet fra artiklen *piltast/piltaste*, og samtidig er formen *piletaste* ikke nævnt skønt simplekset *tast/taste* ifølge RO er en dobbeltform. Skulle man følge Sprognævnets egen logik, burde den nye RO have indeholdt en artikel med en »kvadrupelform« – et i øvrigt ikke ukendt fænomen i RO's historie, jf. den fascinerende *cafel/café/kafel/kafé*-artikel i 1996-udgaven.

Hvilke konsekvenser får det for GRO og PRO? For GRO ingen, for her er ordet ikke med. Men i PRO får det det uheldige resultat at der eksplicit står at *piletast* er en form som ikke er autoriseret af Sprognævnet – og det forholder sig jo netop modsat.

Den ekstra service GRO og PRO gerne vil yde deres brugere, ender altså i nogle tilfælde i decideret vildledning fordi Sprognævnet ikke altid træffer de samme beslutninger som de konkurrerende retskrivningsordbøger. Her blottes altså et principielt problem.

Sammenfatning

Man kan konstatere at der i RO findes to konkurrerende principper for behandling af bøjning, nemlig et grammatisk, som genererer fulde bøjningsparadigmer, også hvor sprogbrugen tilsiger noget andet, og et empirisk, som genererer reducerede paradigmer i henhold til sprogbrugen. Dette metodiske konkurrenceforhold fører til en del inkonsekvenser. GRO's og PRO's reaktion på dette er noget ambivalent, idet de i enkelte tilfælde foretager ændringer i forhold til RO, men slet ikke i et omfang så man begynder at kunne tale om metodekonsistens.

Det generelle billede er derfor at RO's dispositioner nedarves til GRO og PRO. Så selv om man på dette begrænsede område rimeligvis må kunne træffe andre beslutninger end RO, i form af reduktioner i bøjningsparadigmet, så viser praksis at der er en høj grad af afhængighed mellem de to alternative retskrivningsordbøger og RO. Sprognævnets særlige mandat til at fastsætte dansk retskrivningsnorm på det bøjningsmæssige område er nærmest total, og spillerummet for en alternativ retskrivningsordbog som ønsker at foretage andre dispositioner end RO, er derfor temmelig lille hvis man ikke vil risikere at give oplysnin-ger som der faktisk ikke er (normeringsmæssigt) belæg for.

Medtager man nye ord som RO ikke bringer, så påstår man i bedste fald at der er tale om officiel bøjning (ud over selve det leksikalske ords ortografi), hvad det strengt taget ikke er så længe RO ikke selv har ordet med. I værste fald kommer man til at viderebringe oplysninger til brugeren som eksplicit strider med gældende dansk retskrivning. Det vil i sagens natur være den risiko man løber hvis man insisterer på at udkomme samtidig med den officielle RO, det vil sige inden man har nået at kontrollere om RO eksplicit udtaler sig om de nye ord man har valgt at medtage.

Ligesådan med supplerende morfologiske oplysninger: Det er da fristende at videregive den oplysning at et ord rent faktisk har et køn i sprogbrugen hvis RO ikke angiver noget. Eller at et ord reelt har et pluralisparadigme som RO »undertrykker«. Men igen vover man sig ind på et område der er Sprognævnets. Brugeren vil opfatte oplysningen som officiel skønt den i virkeligheden står for ordbogens egen regning.

Det eneste som for mig at se er muligt for en alternativ retskrivningsordbog, er altså at *fjerne* former som anbefales af RO, ud fra den betragtning at ingen har brug for dem. Men man kan ikke fjerne et af flere *alternativer*, kun fx flertalsparadigmet som helhed. Eller hele bøjningsparadigmet, hvis ordet ikke forekommer i bøjet form overhovedet.

Det afgørende problem er at man blander *sprognormering* sammen med *sprogbeskrivelse* hvis man insisterer på at gøre arbejdet bedre end den normerende instans selv. Det må være og vil sikkert blive ved med at være et alvorligt problem ved den leksikografiske genre 'alternativ retskrivningsordbog': En genuin retskrivningsordbog skal oplyse om ordenes stavning og bøjning, ikke nødvendigvis som man møder det ude i sprogvirkeligheden, men som en dertil bemyndiget instans har besluttet at anbefale (og for nogle brugeres vedkommende: pålægge) det. Sprogbeskrivelse, derimod, er strengt taget ikke retskrivningsordbogens gebet, selv om det naturligvis er muligt at integrere de to elementer i en ordbog, men så skal man også gøre sig bevidst at der er tale om et blandingsprodukt. På den anden side er det måske ikke det brugeren regner med at få når

han/hun køber en retskrivningsordbog der forsikrer at følge dansk ortografi som den er fastlagt af Sprognævnet.

Vil man blande genrene, kan man for så vidt godt fortsætte hvor RO slap, både på makro- og mikroniveau. I så fald må metoden være at gøre eksplicit opmærksom på hvornår man *ikke* viderebringer Sprognævnets oplysninger »ex cathedra«, men fortsætter over i sprogbeskrivelse eller privat sprogkonsulentbistand. Metoden foreligger allerede, jf. fx PRO's oplysninger om uautoriserede staveformer.

Ken Farø

Retskrivningsregler

Et væsentligt element i de tre retskrivningsordbøger er retskrivningsreglerne, som i alle tre bøger udgør et selvstændigt afsnit ved siden af den alfabetiske del. Der er dog ganske stor forskel på hvordan formidlingen af disse regler er grebet an.

Det er jo som nævnt Sprognævnet der er den officielle instans og dermed har det sidste og afgørende ord, også hvad angår retskrivningsreglerne. Ikke overraskende er det da også RO der har den klart længste og mest udførlige indføring, 134 sider, mod GRO's 45 og PRO's 17 sider. Layoutmæssige forskelle gør selvfølgelig disse tal en anelse usikre, men tendensen er klar. Til gengæld er det tydeligt at GRO og PRO har bestræbt sig på at gøre stoffet mere tilgængeligt og mere overskueligt, dels i kraft af deres opstilling og disposition, dels i kraft af et reduceret antal regler og eksempler.

Først opstilling og disposition: RO og GRO minder her en del om hinanden, idet reglerne præsenteres emne for emne inden for overordnede kategorier som stavning, bøjningsforhold og tegnsætning. I begge ordbøger leder et udførligt stikordsregister brugeren hen til den rigtige paragraf eller side. GRO præsenterer her i høj grad de samme regler som RO, men vælger en mere pædagogisk og overskuelig opstilling med en opdeling af siderne hvor reglerne i kort form står til venstre og de tilsvarende eksempler til højre på lysegrå baggrund. PRO adskiller sig fra de to andre ved at have organiseret retskrivningsvejledningen alfabetisk med opslag som Accenttegn og Adjektiver (og adverbier) på -sk. Et stort antal henvisninger sikrer at man også kan komme fra Biord til Adverbier og fra Bydemåde til Imperativ.

Med hensyn til regler og eksempler er det som nævnt tydeligt at RO kvantitativt langt overgår de to alternative retskrivningsordbøger. Fx er brugen af bindestreg i § 63 illustreret med 145 eksempler, mens GRO klarer sig med 38 og PRO med 24. Den store overvægt hos RO skyldes primært at de fleste aspekter illustreres med et stort antal eksempler, men også at tilfælde som i RO foldes ud, i de to andre ordbøger behandles samlet. Det gælder fx brugen af bindestreg ved forkortelser, hvor RO skelner mellem sammensætninger (fx *B.T.-læser*) og afledninger (fx *B.T.-agtig*), hver især med mange eksempler. GRO nøjes her med at give to eksempler, begge på sammensætninger og kun med forkortelsen som sidestled (fx *lokal-iv*), og PRO nævner – noget misvisende – kun forkortelser der udtales som bogstavnavne (fx *bolle-å*).

Det ser dog ud til at det i store træk er de samme regler der er med i alle tre ordbøger, men altså illustreret med væsentlig færre eksempler i GRO og PRO. En fordel ved RO's mange eksempler er givetvis at der er større chance for at brugeren finder en god parallel til sit eget problem, men omvendt er der også en risiko for at man overvældes af mængden, som fx ved den tosiders opremsning af eksempler uden komma foran ledsætninger (nyt komma, § 53). Her klarer GRO sig med tre eksempler, og PRO sig med fem!

Kommareglerne er i øvrigt et kapitel for sig som jeg ikke vil komme nærmere ind på, men også her er der interessante forskelle på de tre ordbøger. I tråd med Sprognævnets anbefaling af det nye komma præsenterer RO reglerne herfor umarkeret, mens reglerne for traditionelt komma betragtes som tillægsregler. PRO fremlægger de to kommasystemer hver for sig, men med til dels enslydende formuleringer, nemlig dér hvor reglerne er fælles. Ingen af systemerne anbefales, men PRO bruger selv nyt komma i redaktionel tekst. GRO redegør også for systemerne i to delvis ens afsnit, men giver en indirekte anbefaling ved at gennemgå grammatisk komma før nyt komma og eksplicit gøre opmærksom på at man selv foretrækker det grammatiske komma. Jo, der synes at være lang vej til Sprognævnets vision om ét, og kun ét, kommasystem i Danmark!

Adverbier på *-ig* og *-lig* eller »hvorfor skal det være så urimelig(t) svært?«

Et tilbagevendende problem i dansk retskrivning er de adverbielle t'er, i særdeleshed spørgsmålet om hvorvidt der skal *-t* på adverbier dannet af adjektiver på *-ig* og *-lig*, jf. eksempler som »Det lyder forfærdeligt« og »Det var en forfærdelig(t) høj lyd«. Det viser sig da også at de tre retskrivningsordbøger vier problemet en del opmærksomhed, omend på ret forskellig måde, i forskellig detaljeringsgrad og med forskelligt resultat til følge.

RO behandler spørgsmålet i § 38, hvor der gives en længere redegørelse med inddeling i tre hovedtilfælde: 1) mådesadverbialer (altid *-t*), 2) gradsadverbialer (delvis valgfrit *-t*) og 3) andre adverbialer, bl.a. tidsadverbialer og holdningsadverbialer (valgfrit *-t*). Til alle tre kategorier gives en række eksempler; specielt bemærkes de kontrasterede eksempler til gradsadverbialerne, hvor t'et kun er valgfrit når adverbialet står som gradsangivelse til et adjektivisk ord eller til et andet adverbial, mens t'et er obligatorisk hvis adverbialet står som selvstændigt sætningsled: »Filmen var gudsjammerlig(t) kedelig« over for »Filmen kedede mig gudsjammerligt«. De enkelte ord som kan have valgfrit *-t*, har en henvisning fra deres alfabetiske plads i ordbogen til § 38 i retskrivningsreglerne, hvor valgfriheden altså beskrives generelt med illustrerende eksempler.

GRO derimod giver ikke en samlet fremstilling af t-problemet, men indskrænker sig til i »Vejledning til bogens brug« (s. 17) at oplyse at adverbier dannet af adjektiver som regel falder sammen med disses intetkønsformer medmindre andet fremgår af de enkelte artikler. I tilfældet *gudsjammerlig* får man da også klar besked om valgfriheden, idet den adverbielle brug af adjektivet beskrives i en selvstændig artikel:

gudsjammerlig¹ *adj.*

gudsjammerlig² *adv.* > gudsjammerligt.

gudsjammerligt *adv.* (som *bestemmelse til adj. el. adv. også gudsjammerlig*);

□ han græd ~; ~/gudsjammerlig dårlig.

Man får altså her at vide at t'et kan undværes hvis adverbiet står som bestemmelse til et adjektiv eller et adverbium, men ellers ikke. Termen »gradsangivelse« bruges ikke. Til gengæld gives to eksempler der skal illustrere forskellen på selvstændigt sætningsled og underordnet gradsangivelse. Hvis det pågældende ord ikke optræder som underordnet gradsangivelse, vælger GRO at karakterisere det som et sætningsadverbial (det der i RO falder ind under kategorien »andre adverbialer«):

dårlig¹ *adj.*

dårlig² *adv.* > dårligt.

(..)

dårligt *adv.* (som *sætningsadv. også dårlig*);

□ han skriver ~; vi kan ~/dårlig overkomme mere.

Igen ser vi at der gives to kontrasterede eksempler på henholdsvis mådesadverbial med obligatorisk *-t* og sætningsadverbial med valgfrit *-t*.

Som bruger af GRO får man altså belyst t-problemet ved opslag under de konkrete ord og altid med to eller flere typeeksempler.

PRO kombinerer de to modeller som RO og GRO har valgt. I PRO gives i retskrivningsvejledningen (s. X) en samlet fremstilling a la RO's § 38, men væsentlig kortere og med færre eksempler. Der deles her kun op i to tilfælde: 1) mådesadverbialer (altid *-t*); og 2) alle andre tilfælde (valgfrit *-t*). Denne forenkling betyder at PRO giver friere spillerum til at undvære t'et end RO foreskriver, hvilket fremgår af eksemplet »Skatterne er ikke steget væsentlig el. væsentligt i år«. Her tillader RO kun formen *væsentligt*, idet adverbialet står som selvstændigt sætningsled. I et andet af PRO's eksempler, »Næste år bliver skatterne væsentlig el. væsentligt højere end i år«, er t'et ganske rigtigt valgfrit da adverbialet her står som underordnet gradsangivelse, men denne forskel fremgår altså ikke af PRO's fremstilling.

I de enkelte artikler i PRO følger man en model der minder om GRO's, med præcisering af valgfriheden og med illustrerende eksempler (den lidt særpregede typografi skyldes PRO's morfologisk orienterede opstilling):

guds•jammerlig; som adv. foran

adj. el. adv. også uden *-t*, fx: *et*

gudsjammerlig(t) kedeligt sted; de

kedede sig gudsjammerligt

Hvordan er man som bruger så hjulpet når man skal tage konkret stilling til enkelt eksempler med disse drilske ord? Som illustration vil jeg se på et gradsadverbial og et andet adverbial (sætningsadverbial eller holdningsadverbial afhængigt af terminologien).

Adjektivet *nydelig* er i RO opført som havende valgfrihed med hensyn til det adverbielle *-t*, jf. § 38. I denne paragraf gives dog ingen eksempler med *nydelig*, så man får ingen præcise anvisninger med hensyn til dette ord, men må parallelisere ud fra de givne eksempler. Slår man op i GRO, får man som sædvanlig udfoldet de oplysninger der i RO gives generelt:

- nydelig**¹ *adj.*
nydelig² *adv.* > nydeligt.
nydeligt *adv.* (som *bestemmelse til adj. el. adv. også nydelig*);
 □ opføre sig ~; ~/nydelig forarbejdet.

Eksemplet med *opføre sig* er tydeligvis en illustration af mådesadverbialet, hvor t'et er obligatorisk. Det andet eksempel skal formentlig vise *nydelig(t)* som gradsadverbial, men minder mest om et mådesadverbial ('forarbejdet på en nydelig måde', ikke 'meget forarbejdet'). Det er muligvis placeringen foran participiet der trækker den t-løse form med sig, men RO's § 38 giver parallelle eksempler med obligatorisk *-t*: »et .. omhyggeligt beskåret frugttræ«, »en venligt smilende person«, og valgfriheden i GRO's eksempel må således anses for tvivlsom.

PRO giver den mest udtømmende beskrivelse med hensyn til ordet *nydelig*:

- nydelig** *adj.* (..) som
 adv. foran *adj. el. adv.* i bet. *meget*
 også uden *-t*, fx: *han var nydelig(t)*
beruset; han var nydeligt klædt; hun
synger nydeligt

Her præciseres det at t'et kun kan undværes når adverbiet står som foranstillet gradsangivelse (på pædagogisk vis undgås fagtermen til fordel for en mere ligefrem beskrivelse), og der gives hele to eksempler på mådesadverbialet med obligatorisk *-t*, både som slutstillet adverbial og i den potentielt t-løse position foran participiet *klædt*.

Adjektivet *rolig* er ligesom *nydelig* opført som § 38-ord i RO. Ved nærlæsning af denne paragraf finder man to eksempler med dette ord, ét anbragt under mådesadverbialer: »Hun rejste sig roligt op« (*-t* er obligatorisk) – og ét under andre adverbialer, nemlig holdningsadverbial: »Du kan rolig(t) blive hjemme« (*-t* er valgfrit). Brugeren må imidlertid selv foretage denne kontrastering da eksemplerne står forskellige steder i paragraffen.

Også i dette tilfælde giver GRO og PRO besked på stedet. GRO præciserer at valgfriheden kun gælder for *rolig* brugt som sætningsadverbial og modstiller to eksempler:

- rolig**¹ *adj.*
rolig² *adv.* > roligt.
 (..)

roligt adv. (som sætningsadv.

også rolig);

□ hun tog det ~; du kan ~/rolig regne med, at han kommer.

PRO slipper knap så heldigt fra det: Til forskel fra *nydelig*-eksemplet er der her kun givet ét eksempel (med *t*-valgfrihed), og man får det indtryk at *rolig* som adverbium altid kan undvære *t*'et:

ro¹ sb. -en

• rolig adj. (..) som adv.

også uden -t, fx *det kan du rolig(t)*

regne med

Dette er dog i direkte modstrid med PRO's egen retskrivningsvejledning, hvor der netop gives et eksempel med *rolig* som mådesadverbial: »*Han fremlagde roligt problemet* (på en rolig måde)«.

Sammenfatning

Alt i alt må man sige at der både er fordele og ulemper ved hver af de modeller de tre retskrivningsordbøger har valgt. Fordelen ved RO's model er at man får en udførlig generel beskrivelse af reglerne med en del eksempler. Til gengæld bliver man som bruger ladt i stikken ved de konkrete opslagsord, og i praksis vil man ofte være i tvivl, måske især ved ord der sjældent optræder som gradsangivelse (som fx *nydelig* eller *kummerlig*). GRO og PRO udmærker sig ved at give besked på alfabetisk plads, hvilket er en fordel for de brugere der ikke er vant til at konferere med forord og vejledninger. De to ordbøger løber blot den risiko at give tvivlsomme eller direkte fejlagtige eksempler, som vi har set det i det foregående med *nydelig* og *rolig*. I PRO's tilfælde kommer man endda i modstrid med de anvisninger man selv har givet andetsteds. Det er dog helt sikkert en styrke ved GRO og PRO at de er mere eksplicite end RO på dette punkt, og ved en gennemgang af de relevante ord skulle det være muligt at rette op på ovennævnte fejl.

Henrik Lorentzen

Afsluttende bemærkninger

Hvilken af de tre retskrivningsordbøger kan vi så anbefale? Svaret på det spørgsmål afhænger selvfølgelig af hvad man gerne vil have. Køber man GRO, får man *mange* ord (heriblandt en del proprier som man måske ikke har så meget at bruge til). Ved anskaffelse af PRO får man *næsten lige så mange* ord (men opstillet på en vanskeligt tilgængelig måde). Men hvis man vil have den *officielle* danske retskrivning, køber man RO. Så enkelt er det.

Selv om de to alternative retskrivningsordbøger i forord og pressemateriale hævder at være i overensstemmelse med den danske retskrivning som den er fastsat af Dansk Sprognævn i november 2001 (et væsentligt salgsargument), så er de det ikke og *kan* ikke være det eftersom de udkommer på samme tid som RO. Og her rører vi ved det centrale problem i forbindelse med udgivelse af alternative retskrivningsordbøger: De kan aldrig blive lige så officielle som Sprognævnets »lovtekst«. Det er naturligvis prisværdigt – og måske tiltrængt – med flere bud på det centrale og relevante ordforråd og på en lettere tilgængelig fremstilling af retskrivningsreglerne, men i tvivlstilfælde er der kun ét sted at finde det rigtige svar, og det er i RO. Det ligger i sagens natur. Vi kan derfor kun anvise to veje for alternative retskrivningsordbøger: De kan fastholde at de er lige så officielle som RO *hvis og kun hvis* de holder sig til at anføre præcis de samme ord og oplysninger. Men ønsker de i tilgift at bringe ord eller oplysninger der ikke er sanktioneret af RO (eller for den sags skyld at bortredigere ord som er normeret i RO), må de give køb på det officielle, men kan så til gengæld hævde at de byder på noget der er bedre end det officielle, fx bøjningsformer og ekstra opslagsord med grundlag i faktisk sprogbrug.

*Laurids Fahl
Ken Farø
Jan Heegård
Henrik Lorentzen*

Laurids Fahl, Ken Farø og Jan Heegård har tidligere været ansat ved DDO, hvor Henrik Lorentzen stadig arbejder.

Anmeldelsen har i let ændret (og udvidet) form været trykt i *LEDA-Nyt*, nr. 33, marts 2002.